

Լ. Եզեկյան
Ա. Սարգսյան
Ռ. Սարգսյան

ԴՊՈՒՄ ԵՎ ԼԵԳՈՒ

ՀՈՒՆԱՆԻՏԱՐ
ԻՈՍ

11

ԿՐԹԱԿՆԵՐԻ ԵՎ ԿՐԹԱԿՆԵՐԻ

Լ. ԵԶԵԿՅԱՆ, Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ, Ռ. ՍԱԶԱԴԵՏՈՅԱՆ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒ

ԴԱՍԱԳԻՐԸ ԱԿԱԳ ԴԴՐՈՑԻ ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ՀՈՒՔԻ

11-ՐԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

ՀԱՍՏԱՏՎԱԾ Է ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԿՈՐԽՑ

ԵՐԵՎԱՆ

2010

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎՄԻՆԻԹ-ԱՐ ՍԵՐԻԱՍԱՑԻԸ
Կրթական Համովր
ԵՐԵՎԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆԵՆ

ՀՏԴ 373.167.1:809.198.1(075.3)

ԳՄԴ 81.23 ց72

Ե 193

Խմբագիր՝ Լ. Հովսեփյան
բանասիրական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր

Եզեկյան Լ.

Ե 193

Հայոց լեզու 11: Ավագ դպրոցի հումանիտար հոսքի 11-րդ դասարանի դասագիրք
/Լ. Եզեկյան, Ա. Սարգսյան, Ռ. Սաքապետոյան: Խմբ.՝ Լ. Հովսեփյան: -Եր.:
ՄԱՆՄԱՐ, 2010. - 224 էջ:

ՀՏԴ 373.167.1:809.198.1(075.3)

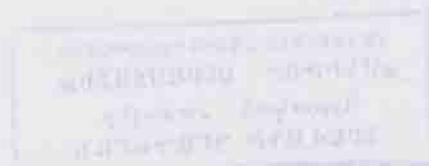
ԳՄԴ 81.23 ց72

© Եզեկյան Լ., Սարգսյան Ա., Սաքապետոյան Ռ., 2010

© ՄԱՆՄԱՐ, 2010

© Պետական գիտությունների գործակալություն, 2010

ISBN 978-9939-62-019-0

ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆ

5-րդ դարից՝ այբուբենի ստեղծումից սկսած՝ հայերենի պատմական զարգացումը բաժանվում է երեք հիմնական շրջանի՝ **հին, միջին և նոր**: Հայերենի հին շրջանի լեզուն՝ գրաբարը, որպես հայ ժողովրդի հաղորդակցման միջոց ծառայել է 5–11-րդ դարերում: Միջին շրջանն ընդգրկում է 12–16-րդ դարերը, և այդ դարերի լեզուն ընդունված է անվանել **միջին հայերեն**: Երբեմն այն անվանում են նաև **կիլիկյան հայերեն**, քանի որ լայնորեն տարածված է եղել Կիլիկիայի հայկական թագավորությունում և եղել նրա պետական լեզուն: Նոր շրջանը՝ աշխարհաբարը, հանդես է գալիս 17-րդ դարից և շարունակվում մինչև մեր օրերը:

Միջին հայերենի կազմավորման և ծաղկման գործընթացը համընկնում է արաբական տիրապետության վերացմանը, հայ պետականության վերականգնմանը և հայ ժողովրդի տնտեսական ու մշակութային կյանքի աշխուժացմանը:

Պատմական զարգացման ընթացքում կատարված փոփոխությունները խիստ նեղացրել էին այդ ժամանակ արդեն անհասկանալի դարձած գրաբարի գործառույթները: Առաջացել էր գրական նոր լեզվի հասարակական պահանջ: Հայերենի այդ նոր տարբերակը՝ միջին հայերենը, սկսել էր ձևավորվել հենց գրաբարի խորքում, սակայն հիմնականում կազմավորվել և զարգացել է նոր՝ ժողովրդական լեզվի հիման վրա: Այդ լեզվի հիմնական առանձնահատկությունները լավագույնս դրսևորվել են հայ միջնադարյան գեղարվեստական գրականության մեջ:

ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՀԵՉՅՈՒՆԱԿԱՆ ՀԱՍՍԿԱՐԳԸ

Միջին հայերենի հնչյունական համակարգում հիմնականում պահպանվում են գրաբարյան առանձնահատկությունները: Սակայն ձայնավորական ու բաղաձայնական համակարգերում կատարվում են որոշ փոփոխություններ: Գրաբարյան **աւ** երկբարբառը պատմական զարգացման հետևանքով սկսում է հնչել և գրվել **օ**: Հայոց այբուբենին ավելանում է նաև **ֆ** տառը:

Օ և ո, է և ե տառերի արտասանական տարբերությունները միջին հայերենում հստակորեն չեն արտահայտվել, քանի որ դրանք հաճախ գործածվել են մեկը մյուսի փոխարեն: **Ու** տառը ձայնավորներից առաջ արտասանվում էր **վ՝ հատուած – հատված**: **Իւ** երկբարբառը որոշ դեպքերում վերածվել էր բնայնացած **ու-ի**, իսկ որոշ բառերում այս երկբարբառը վերածվում է պարզ **ի** ձայնավորի՝ **սփիւռ – սփիռ, գամբիւղ – գամբիղ, շիւղ – շիղ** և այլն:

Միջին հայերենի բաղաձայնական համակարգում առավել մեծ փոփոխությունների են ենթարկվել հատկապես պայթական և պայթաչփական բաղաձայն-

ները¹: Բառի տարբեր դիրքերում պայթականները վերածվել են շնչեղ խուլերի, օր.[՝] բուրթ (բուրդ), փափաք (փափագ), կարք (կարգ), բերթ (բերդ), թաք (թագ), սուք (սուգ), քաչ (քաջ), մրջիմն (մրջիմն) և այլն:

Որոշ դեպքերում ձայնեղ պայթականներն ու պայթաշփականները վերածվել են խուլերի, օր.[՝] ականճ (ականջ), տանժ (տանձ), բաղարճ (բաղարջ), խնժոր (խնժոր), մանաւանտ (մանաւանդ), Սմպատ (Սմբատ) և այլն:

Առանձին դեպքերում հանդիպում են խուլ պայթականների՝ ձայնեղների և շնչեղ խուլերի վերածվելու փաստեր, օր.[՝] ըմբել (ըմպել), խեղջ (խեղճ), ընդիր (ընտիր), շապիք (շապիկ), քաշի (կաշի) և այլն:

Առաջանում են գրաբարից տարբերվող հնչյունափոխական երևույթներ. ա և ո ձայնավորները, որոնք գրաբարում չէին հնչյունափոխվում, միջին հայերենում մի շարք դեպքերում հնչյունափոխվում են: Օրինակ՝ **ան** ստկածանց ունեցող բառերում **ա** ձայնավորը սղվում էր՝ տեսանել – տեսնել, գտանել – գտնել, անցանել – անցնել և այլն: Ա-ն սղվում է նաև երկու և ավելի **ա** ունեցող բառերում՝ վաճառական – վաճռական, թագաւոր – թագւոր, գրավական – գրավկան, ինչպես նաև մի քանի այլ դեպքերում:

Առանձին դեպքերում **ան** հնչյունակապակցությունը բառասկզբում (եթե նախածանց չէր) դառնում է ը, օրինակ՝ անկանիւ – ընկնիւ, անկողին – ընկողին:

Ը ձայնավորը, իր նախկին հատկությունները պահպանելով, մի շարք բառերի առաջին վանկերում վերածվում է ի-ի, օրինակ՝ ինկնիւմ (ընկնիւմ), իսպիտակ (սպիտակ), կիշեռք (կշեռք):

Ու ձայնավորը բառասկզբում դ-ից առաջ որոշ բառերում վերածվում էր ը-ի կամ օ-ի, օրինակ՝ ըղորդ (ուղղորդ), ըղուղ (ուղեղ), օղերձ (ուղերձ), օղղեմ (ուղղեմ):

Միջին հայերենում առավել մեծ փոփոխությունների են ենթարկվել երկբարբառները, որոնք սովորաբար վերածվել են պարզ հնչյունների: Նշենք առավել եականները:

Այ երկբարբառը վերածվել է ա-ի՝ այլ – ալ, այն – ան, մայր – մար, հայր – հար և այլն:

Ոյ երկբարբառը մի շարք բառերում դառնում է ու՝ ոյժ – ուժ, անոյշ – անուշ, լոյս – լուս, բոյր – բուր և այլն:

Իւ երկբարբառը մի քանի բառերում դառնում է ի: Օրինակ՝ իւրեանք – իրենք, իւրեանց – իրենց, յիւրմէ – յիրմէ, երկիւղ – երկիղ, զամբիւղ – զամբիղ և այլն:

Եա երկբարբառը մի շարք բառերում վերածվում է ե-ի, օր.[՝] լեարդ – լերդ, սեաւ – սև, բարեաւ – բարև, թողեալ – թողել և այլն:

¹ Պայթական բաղաձայններն են՝ բ, պ, փ, դ, տ, թ, գ, կ, բ, մ, ն: Շփական բաղաձայններն են՝ վ, ֆ, գ, ս, ժ, շ, դ, խ, հ: Պայթաշփական բաղաձայններն են՝ ձ, ծ, ց, ջ, ճ, չ: Ձայնորդ բաղաձայններն են՝ լ, ռ, ռ, յ, մ, ն: Ձայնեղ բաղաձայններն են՝ բ, գ, դ, ձ, շ, վ, գ, ժ, դ: խուլ բաղաձայններն են՝ պ, տ, կ, ծ, ճ, փ, թ, ք, ց, չ, ֆ, ս, շ, խ, հ, որոնցից փ, թ, ք, ց, չ հնչյուններն արտասանվում են ուժեղ շնչով և կոչվում են շնչեղ խուլեր:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Չարգացման ի՞նչ փուլեր է անցել հայերենը՝ 5-րդ դարից սկսած:
2. Ո՞ր դարերում է կենդանի լեզու եղել միջին հայերենը:
3. Միջին հայերենում ձայնավորները արտասանական ի՞նչ հատկություններ ունեին:
4. Միջին հայերենում գրաբարյան երկբարբառներն ի՞նչ փոփոխություններ էին կրել:
5. Միջին հայերենում բաղաձայնական համակարգում հիմնական ի՞նչ փոփոխություններ էին տեղի ունեցել:

Վարժություն 1: Կարդացե՛ք Ներսես Շնորհալու՝ միջին հայերենով գրված հանելուկները:

Օ՛ձ մի կայր՝ գունով կապոյտ,

Գալարելով առնոյր պըտոյտ.

Ցիւր փորըն կայ այն բարւոյն գիւտ,

Որ ի ցամաք մեռնի նա շոյտ: (տգԾ)

Որպես նարինջ հանց է բոլոր¹,

Եւ երեսուին կարմիր ւ՛աղուոր.

Քան ըզվարդի հոտն է յորդոր²,

Ցեղքըն կոչեն զնա թագաւոր: (մսջղԿ)

Վարժություն 2: Անգի՛ր սովորե՛ք Նահապետ Զուգակի այս հայրենները:

Քան գտերն այլ բաղցրիկ պտուղ յաշխարս չաւտամ³, թէ լինի,

Շէբերն⁴ նշով շաղուած, մօտ ի սերն է դառն ու լեղի.

Չհամն ալ առի ես այլ, սիրո տեր եղայ հետ քեզի.

Սերդ ալ իմ սրտիս դու տուր, թո սիրուդ եմ ճորտ ու գերի:

Երեկ ցորեկով⁵ բարով տանեին մէկ եար մի ճորով⁶,

Ըզնա ճորով է տարած, կամ խաբած է գինքն դրամով.

Սերըն որ դրամով լինի, գինքն երել պիտի կրակով.

Սերն իսնծորով պիտի ու տրիւմ⁷, տրիւմ շէբերով:

Եկին ու խապար բերին, թէ թո եարն եղեր հաբեղայ,

Փուշ արմացքըն⁸ գիս պատեց, թէ նա ո՞նց եղաւ հաբեղայ,

Բերնիկն էր շաքրի սովոր, աճապ⁹ ո՞նց կերաւ նա բակլայ,

Անծիկն էր շապկի սովոր, աճապ ո՞նց հագաւ նա վալայ¹⁰:

1 Կլոր:

2 Առատ:

3 Չեմ հավատում:

4 Շաքար:

5 Ցերեկ:

6 Հարկադրաբար, զոռով:

7 Կշռաչափ:

8 Չարմանք:

9 Արդյոք:

10 Մազե կոշտ ներքնազգեստ:

Այս ծովական¹ գիշերս ի բուն՝ ես երկու շրջան մանեցի,
 Խօշ² եարս ալ ի միտս ընկաւ, թէզ³ մ՝ ելա զջահրաս⁴ վերուցի,
 Փարչիկ մ'այլ գիւնի առի, իսօշ եարիս դուռնն գնացի,
 – Խօշ՝ եար, ա՛մ, ըզդուռն բաց, ծիւն եկեր, ոտիս կու մսի:

ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԶԵՐՍՎԱՆՎԱՍՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՏՎՍԵՆԻՇՆԵՐԸ

Միջին հայերենում գոյականի հոգնակին կազմվել է մի շարք մասնիկներով (*ւի, տի, վի, վտի, ստան, եար*), սակայն առավել տարածված են եղել **եար** և **նեար** մասնիկները (*վանեար, իշեար*), որոնցից էլ հետագայում **եա-ե** հնչյունափոխությամբ առաջացել են **եր** և **ներ** հոգնակերտ մասնիկները, որով և սկսել են տարբերակվել միավանկ և բազմավանկ բառերի հոգնակիների կազմությունները: **Վի** վերջավորությամբ կազմվել են զույգ առարկա նշանակող բառերի հոգնակիները՝ *աշվի, ձեռվի, ոտվի* (երկակի թիվ):

Գոյականի եզակի թվի հոլովման համակարգում գերիշխում է ի արտաքին հոլովումը. սեռականում և տրականում գոյականները ստանում են ի, բացառականում՝ **ե**, գործիականում՝ **ով** վերջավորությունները (*արբայ – արբայի – արբայի – արբայ – յարբայէ – արբայով, ֆալաբ – ֆալաբի – ֆալաբի – ֆալաբ – ի ֆալաբէ – ֆալաբով*): Հետագայում ձևավորվում է նաև ներգոյական հոլովը՝ **ով** վերջավորությամբ: Որոշ տարածում ունեն նաև **ու, ա, ե** հոլովումները: Հոգնակի թվում հիմնականում գործում է **ո** հոլովումը:

Միջին հայերենում պահպանվում են գրաբարյան բայերի չորս լծորդությունները (եյ, ալ, իլ, ուլ), սակայն փոփոխվում են դրանց ենթարկվող բայերը: Այսպես՝ գրաբարում **ու** խոնարհման պատկանող մի շարք բայեր դառնում են **ե** խոնարհման (*արգելում – արգելեմ, թողում – թողեմ, յեղում – յեղեմ* և այլն): Կրավորական սեռի արտահայտման համար հանդես է գալիս **վ (ու)** բերականական ածանցը, որը գործածվում է նաև ժամանակակից հայերենում (*գրեմ – գրուիս*): Առաջանում են գրաբարին ոչ բնորոշ մի քանի դերբայներ՝ վաղակատար (*գրել, գրեր*), հարակատար (*գրած*), ապառնի (*գրելու*): Սակայն ամենակարևոր տարբերությունը սահմանական եղանակի անկատար ներկան և անկատար անցյալը կազմող **կու** մասնիկի գործածությունն էր (*կու գնամ, կու անցնիս*): Այս **կու** մասնիկը հետագայում դարձավ **կը**: Հիշյալ ձևերը հիմք դարձան **կը** ճյուղի բարբառների ներկա ժամանակի կազմության համար և ձևավորեցին գրական արևմտահայերենի անկատար ներկայի և անցյալի ձևերը:

1 Ծովի նման անհուն, երկար:

2 Դուրեկան, հաճելի:

3 Ծուսայ, արագ:

4 Ծախարակ (թել մանեղու):

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Միջին հայերենում ի՞նչ մասնիկներով է կազմվել գոյականի հոգնակի թիվը. դրանցից ո՞րն է առավել տարածված եղել:
2. Միջին հայերենում հիմնականում ո՞ր հոլովման էին պատկանում եզակի թվով գոյականները:
3. Բայական ի՞նչ լծորդություններ կային միջին հայերենում:
4. Միջին հայերենում ո՞ր մասնիկով էին կազմվում սահմանական եղանակի անկատար ներկա և անկատար անցյալ ժամանակաձևերը:

Վարժություն 3: Կարդացե՛ք և գրական արևելահայերենի վերածե՛ք Վարդան Այգեկցու հետևյալ առակները:

ա) Կտակ վասն¹ գանձի

Իմաստասեր ոմն աղբատ ուներ ծոյլ որդիս և ի ժամ մահուն կոչեաց զորդիսն և ասէ.

– Ո՛վ որդեակք, բազում գանձ կայ պահեալ ի հարցն իմոց² յայգին մեր, իսկ զտեղին ոչ ցուցանեմ ձեզ, այլ որ³ աշխատի և խորագոյն փորէ, նա գտանէ զգանձն:

Եւ յետ մահուան հորն սկսան որդիքն ջանալ մեծաւ աշխատութեամբ և խորագոյն վարեին, և ամէն մէկ իւրն ջանայր, զի ինքն գտցէ զգանձն:

Եւ սկսաւ այգին աճիլ և զօրանալ և ետ բազում պտուղ և ելից զնոսա գանձիս:

բ) Այրի եւ որդին

Ասի առակաց, թէ այրի ոմն ուներ տասն այծս և ուներ որդեակ մի: Եվ որդին այն յամէն օր տանէր, արածեր զայծերն, և մայրն յամէն օր շերտփ մի ջուր լնոյր⁴ ի կաթն և ի խաբ տայր⁵: Եվ ասէ որդին ցմայրն իւր, թէ՝

– Է՞ր առնես⁶ զայդ վնասդ, որ զջուրն ի կաթն լնուս և ի խաբ տաս:

Ասէ մայրն.

– Որդի՛, մեր կաթնս քիչ է, այնոր համար առնեմ, թէ քիչ մի աւելի լինի մեր կաթն, որ մեզ ծմռանս թացան⁷ լինի:

Իսկ յաւուր միում, մինչ դեռ արածեր մանուկն զայծիսն, փոքր մի ամպ ծնաւ յերկինքն, և եկն անձրև, և ել հեղեղ և տարեալ զայծիսն, ելից ի գետն: Իսկ մանուկն եկն յարևու⁸ առ մայրն դատարկութեամբ և միայն փայտն ի ձեռին: Ասէ մայրն.

– Որդի՛, ո՞ր⁹ են այծքն, և զիա՞րդ յարևու եկիր այսօր:

1 Մասին:

2 Իմ հայրերից:

3 Ո՛վ:

4 Լցնել:

5 Փոխ տալ:

6 Ինչո՞ւ ես անում:

7 Կաթնեղեն, կաթնամթերք:

8 Ցերեկով:

9 Ո՞ր:

Աստ որդին.

- Մայրի՛կ իմ, այն շերեփի ջուրն, զոր ի կաթ խառնէիր և ի խաբ տայիր, նա ժողովեցաւ և հեղեղ դարձաւ և եկեալ, զմեր այծերն տարաւ, ի գետն ելից:

գ)

Իշխան եւ այրի

Իշխան մի կայր յոյժ չար և անիրաւ: Եւ այրի մի կին կայր ի նոյն քաղաքի, և իշխանն հարկ պահանջելով նեղեր զնա: Եւ կինն աղօթելով ասեր, թե՛ Աստուած՝ զինքն խաղաղութեամբ պահէ:

Ձևացին, ասացին իշխանին, թե՛ Զո չարիդ համար աղօթք կու առնէ: Եկն ձեռնաւորն¹ և ասէ.

- Ես քեզ լաւ չեմ արարել, դու ինձ համար է՞ր կու աղօթես:

Նա ասաց, թե՛

- Զո հայրն վատ մարդ էր, ես անիծեցի, նա մեռաւ, դու Նստար ի Նորա տեղն՝ ա՛յլ խիստ չար, կու վախենմ, թե մեռակիս, նայ քո որդին այլ խիստ լինի չար:

Վարժութիւն 4: Աջ սյունակից գտե՛ք ձախ սյունակում գրված միջին հայերեն բառերի համարժեքները:

Միջին հայերեն

աղչել
ցորեկ
շէքեր
եկաւոր
թամբ
թառմիլ
խճեպ
խմելի
կարուան
հողադրամ

Ժամանակակից հայերեն

շաքար
կճեպ
աղաչել
ցերեկ
թամբ
հողավարձ
թառամել
եկվոր
խմելիք
բարավան

ՄԻՋԻՆԱՅԵՐԵՆՅԱՆ զՐԱԿԱՆ ԺՄՈՍՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միջին հայերենով ստեղծվել է հարուստ գրականություն: Դրա մեջ հատկապես առանձնանում է հայ միջնադարյան քնարերգությունը, որը հայ գրականության ամենանշանակալից էջերից է: Պատահական չէ, որ հայ գրականության մեծ գիտակ Վալերի Բրյուսովը, որը 1916թ. կազմեց և հրատարակեց «Հայաստանի պոեզիան հնագույն ժամանակներից մինչև մեր օրերը» ժողովածուն, խոսելով հայ միջնադարյան քնարերգության մասին, այն համարում է լավագույնը, որը հայ ժողովուրդը երբևէ ստեղծել է բանաստեղծության ասպարեզում: Իր գոյության ամենատառապալից ու ծանր շրջաններից մեկում՝ թաթար-մոնղոլական լծի տակ

¹ Իշխանավոր:

եղած ժամանակ, հայ ժողովուրդը ստեղծել է բանաստեղծական գոհարներ: «Այդ շրջանում ծաղկեց հայ պոեզիայի ծաղիկը»,- գրում է Վ. Բրյուսովը և այն համարում է «հայոց ազնվության վկայագիրը»: Ստեղծագործություններն ունեն ամենատարբեր թեմատիկա: Դրանց հիմնական հատկանիշներն են աշխարհիկ բովանդակությունը, կապը իրականության հետ, մարդու զգացմունքներն ու բնության գեղեցկություններն արտացոլելու միտումները և, իհարկե, բուն հայրենասիրությունը: Այսպես՝ Ֆրիկի ստեղծագործություններն ունեն ընդգծված սոցիալական ուղղվածություն, Զովհաննես Սարկավագ Իմաստասերն իր «Բան առ ձագն...» բանաստեղծության մեջ գովերգել է իրական կյանքը, բանաստեղծության աղբյուրը համարել բնությունը: Զարենասիրական վառ զգացմունքներով է հանդես եկել Ներսես Շնորհալին, որն իր ստեղծագործությունների կյուրթը նույնպես վերցրել է կյանքից: Սակայն հայ միջնադարյան քնարերգության մեջ գերակշռում է սիրո թեման, որը նորովի է հնչում բանաստեղծներ Զովհաննես և Կոստանդին Երզնկացիների, Մկրտիչ Նաղաշի և իհարկե Նահապետ Զուչակի երկերում:

Նշանավոր առակագիրներ Մխիթար Գոշը և Վարդան Այգեկցին հիմնականում ստեղծագործել են միջին հայերենով: Նրանց առակներում արտացոլվել է միջնադարյան Հայաստանի կյանքը՝ իր ողջ բազմազանությամբ:

Միջին հայերենով գրված երկերի մեջ հատուկ տեղ են գրավում նաև գիտական ուսումնասիրությունները: Հայտնի են Մխիթար Հերացու և Ամիրդովլաթ Ամասիացու բժշկարանները, Սմբատ Սպարապետի «Դատաստանագիրքը»: Վերջինս նշանավոր է նրանով, որ անմիջական պատկերացում է տալիս միջնադարյան Հայաստանում գործող իրավական հարաբերությունների մասին:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ գեահատական է տվել Վ. Բրյուսովը հայ միջնադարյան քնարերգությանը:
2. Հայ միջնադարյան քնարերգության մեջ ի՞նչ թեմաներով ստեղծագործություններ կան:
3. Հայ միջնադարյան քնարերգության նշանավոր ի՞նչ ներկայացուցիչներ գիտեք:
4. Միջին հայերենով գրված գիտական ի՞նչ ուսումնասիրություններ գիտեք:

Վարժություն 5: Սովորե՛ք անգիր հետևյալ հատվածները:

- ա) Հիմիկ դժժարեց բաներս, որ թաթարն եղաւ թագաւոր,
 Չըրկեց զամենայն աշխարհս ու զգողերն եդիր մեծաւոր:
 Այս այլ չի մընայ հանցեղ¹ ու Ֆալաքն² ոչում կարելոր,
 Չարնու եւ ձրգէ ի վայր՝ չ' համարէ զոչ որ թագաւոր:

¹ Այսպես:

² Ճակատագիր:

Էյ, Չա՛րիս¹, ամ քեզ ո՞նց ատամ², երբ չունիս զոչ ով մօտեւոր,
 Ո՛չ ղօլ³, ո՛չ երդումս ունիս, և՛ոչ հաւատ, ո՛վ դու նենգաւոր:
 Չոր կու սիրես այսօր, կու դընես ի յոսկի աթոռ,
 Վաղիւն երբ ձրգես յաչաց⁴՝ հաւաքես⁵ հողոյն մոխրաւոր:

Ֆրիկ, «Ընդդէմ Ֆալսաբին և վասն բախտի» (հատված)

- բ)** Այս ամենայն թող գայ և՛ անցնի
 Չոր ասացի վասն իմ ազգի,
 Եւ ա՛յս էր բան քո հրամանի,
 Արդար, իրաւ դատաւորի:
 Մէկն ի պապանց պարոնորդի,
 Մէկն ի հարանց մուրող լինի,
 Մէկին հազար ծի ու ջորի,
 Մէկին ոչ ուլ մի, ոչ մաքի:
- Որ մէկն ապրի տասըն տարի,
 Մէկըն հարիւր այլ անելի,
 Մէկըն ոչ ի տասն հասանի,
 Երկու երեք ամսոց մեռնի:
 Մէկին հազար դեկան ոսկի,
 Մէկին ոչ փող մի պղղընծի,
 Մէկին հազար հատ մարգարտի,
 Մէկին ոչ ուլնիկ ապիկի⁶:
- Այն որ աղջիկն է՝ մեռանի,
 Ատամնաթափ պառաւն ժըրի,
 Ով կեանք ուզէ՝ կեանքն կարծի,
 Ով շատ ապրի՝ իսկի չթուի:
 Մէկին հազար գառնով մաքի,
 Մէկին ոչ մէկ չորթութանի,
 Մէկին բեհեզ և ծիրանի,
 Մէկին բըրդէ շալ մի չանկնի:

Մէկին ատլաս և դըրմըզի⁷,
 Մէկին շապիկ մի չի հասնի.
 Մէկին հարամըն յաջողի,
 Մէկին հալալըն կորուսի:

Ֆրիկ, «Գանգաւ» (հատվածներ)

Վարժութիւն 6: Կարդացե՛ք հետևյալ հանելուկները և վերածե՛ք ժամանակակից հայերենի:

1. Յամեն շրջի ինքն ի բարեր,
 Ունի ծախսու մագէ քրձեր⁸,
 Գիւտոյ ունի աղուոր տըկեր,
 Ի՛՛ օժտէ⁹ ձորի դանկի կոթեր: (ժիր)

1 Անիվ, բախտի անիվ:
 2 Հավատամ:
 3 Խոստում, ուխտ, երդում:
 4 Աչքից գցես:
 5 Կհավասարեցնես:
 6 Ապակե հուլունք:
 7 Վառ կարմիր մետաքս:
 8 Հագուստ (քրդամագից):
 9 Նվիրել, ընծայել:

2. Տուն մի տեսայ սպիտակ փղռած,
 Ու սև հաւեր ի ներս թառած,
 Ձուս ածելն ցեղք ի ցեղաց,
 Լեզուաւ խօսին բանականաց: (ՃԱՎԵ)

3. Որպէս տիկին յուշիկ գընայ,
 Պարան յետնն ի քարշ կու գայ,
 Բազմի յոսկի բարձի վերայ,
 Որսիկ առնէ քան զբազայ!: (ՂԱՄՈՒԿ)

4. Է նա կանաչ կոճակ² բոլոր,
 Անպակ գինով լըցած տկճոր,
 Կարմիր մեղուք³ ի ներս աղուոր,
 Եղբայ՛ր, դու կեր զինչ մեղրի ծոր: (ՄԱՍԴ)

5. Մանուկ մի կայր զօրեղ հրեղէն,
 Խըմեց, հատոյց զջուրն ի գետէն,
 Ձիոյն և՛ իշոյն արար նա քէն,
 Յնձեց վերոյց զխոտն ի դաշտէն: (ՂԴՆԶԴ)

Ներսես Շնորհալի

Վարժութիւն 7: Կարդացե՛ք միջին հայերենով գրված այս սմուշը:

Օգուտ բժշկութեան

Կերպ ստեղծման փայծղանն թէ որպէս է

Գիտացի՛ր, որ փայծղանն բնութիւնն⁴ հով է և չոր, այն պատճառին համար, որ ինքն տուն է սաւտային⁵, և իր բնական տեղիքն ի ծախ կողին ներքէն է, և իւր ձևն երկան ու տափակ է, որպէս եզան լեզու:

Բայց այն դիին⁶, որ ի ստամոքն կիպ է, նա քիչ մն փոս է: Եւ Բ մեծ երակ ի փայծաղէն ի ստամոքն ի կիպ է, որ Բ ձկան բերնի պէս, որ փոքր լինայ. և Ա բերանն այնոր համար է, որ զսափտան ի ստամոք քաշէ, և մէկալ բերանն այնոր համար է, որ զսաւտան ի ստամոքին բերանն վաթէ, և յորժամ որ ստամոքն պարսպ լինայ ի կերակրէ՛ նա այն սաւտան բարբ բերէ և կերակուր տայ ուտել և զկերակուրն մարսել տայ: Եւ օգտութիւն փայծղան այն է, որ զարեան մրուրն ի ինքն քաշէ և գէտ⁷ զինք առնէ. և իր կերակուրն այն մրուր արիւնն է: Որպէս փայծաղն թեթև և քնքուշ է և ցանցառ է՝ և թանձր խառնվածքն ի ինքն շուտ կու մտնէ և ինքն շուտ կու քաշէ:

Ամիրդովլաթ Ամասիացի

1 Բազէ:
 2 Փեթակ:
 3 Մեղուներ:
 4 Բնույթ:
 5 Սև մաղձ:
 6 Կողմ:
 7 Ինկպես:

Գիտե՞ք, որ...

Միջևնադարի մեծ բանաստեղծ Ներսես Շնորհալիւն եղել է իր ավագ եղբոր՝ Գրիգոր Գ Պահլավունի կաթողիկոսի օգնականն ու խորհրդատուն, իսկ 1166թ. ընտրվել է Հայոց կաթողիկոս: Նա թողել է գրական հարուստ ժառանգություն՝ մեկնություններ, ծառեր, ջարականներ, գանձեր, ներբողներ, պոեմներ, հանելուկներ և այլն: Նրա գլուխգործոցը «Ողբ եղեսիո» պոեմն է, որը հայ քաղաքական բանաստեղծության անդրանիկ խոջոր նվաճումն է: Նշանավոր է նրա «Առավոտ լուսո» ջարականը, որը բաղկացած է 36 եռատողերից, որոնցից յուրաքանչյուրի սկզբնատառերը ներկայացնում են հայոց այբուբենի հերթական տառը: Ինչպես ինքն է նշել, այդ ձևն ընտրվել է, որպեսզի հայ մանուկները հեշտությամբ կարողանան և՛ նյութը մտապահել, և՛ յուրացնել հայոց գրերի հերթակարգը: Այս ջարականը, որի երաժշտության հեղինակը ևս Ներսես Շնորհալիւն է, առ այսօր երգվում է և հիացնում իր մեղեդայնությամբ:

Հայրենը հայ միջևնադարյան քնարերգության մեջ տարածված երգատեսակ է, որի անունը ծագել է **հայերեն** բառից՝ իբրև հայկական տաղաչափության յուրահատուկ կառուցվածք ունեցող ոտանավոր:

ԳՐԱԿԱՆ ԼԵզՈՒ ԵՎ ԲԱՐՔԱՆ

Գրական լեզուն համաժողովրդական լեզվի առավել մշակված, նորմավորված տարբերակն է: Այն ստեղծվում է պատմական երկարատև գաղղացման ընթացքում: Պետականությունն ունեցող ժողովուրդների գրական լեզուն ունենում է առավել ընդարձակ գործառույթներ, այն դառնում է գիտության ու կրթության, գանգվածային լրատվամիջոցների, կինոյի ու թատրոնի լեզու: Գրական լեզուն համաժողովրդական լեզվի բարձրագույն դրսևորումն է: Ժամանակակից գրական հայերենն ունի երկու տարբերակ՝ արևելահայերեն և արևմտահայերեն: Արևելահայերենը գործում է ՀՀ տարածքում, իսկ արևմտահայերենը՝ Սփյուռքում (բացի նախկին ԽՍՀՄ-ի և Իրանի Իսլամական Հանրապետության տարածքներից): Վերջին տասնամյակներում ՀՀ-ից մեկնածների միջոցով արևելահայերենը զգալի տարածում է գտել նաև սփյուռքահայ գաղթօջախներում:

Գրական լեզուն ունենում է բանավոր և գրավոր տարբերակներ: Սրանք իրարից տարբերվում են բառապաշարային ու ոճական մի շարք հատկանիշներով:

Գրական լեզուն հայ ժողովրդի հաղորդակցման միասնական միջոցն է, մինչդեռ բարբառները համաժողովրդական լեզվի տարածքային տարբերակներն են: Այլ կերպ ասած՝ բարբառները ծառայում են որոշակի տարածքում բնակվող բնակչության հաղորդակցմանը:

Ընդունված է նշել բարբառների առաջացման երկու պատճառ: Դրանցից առաջինը կարելի է անվանել պատմաբաղաբական: Հայ ժողովուրդը դարեր շարունակ գտնվել է տարբեր նվաճողների լծի տակ, որի հետևանքով եղել է

տարբեր պետությունների կազմում: Յուրաքանչյուր հատվածի հայերենը հայտնվել է մեկուսացած վիճակում, ունեցել զարգացման ուրույն պայմաններ, ուստի սկսել է տարբերվել ընդհանուր լեզվից և վերածվել է բարբառի: Երկրորդ պատճառը աշխարհագրական է: Հայաստանում սարերով ու ձորերով կտրատված մակերևույթ ունեցող լեռնային երկրում, միշտ չէ, որ հնարավոր է եղել ապահովել կապը տարբեր մասերի միջև: Սա, անշուշտ, վերաբերում է անցյալին, երբ ձմռանը մի բնակավայրը մյուսից ամիսներով կտրվում էր, և նրա բնակիչները հայտնվում էին նաև լեզվական մեկուսացման մեջ: Դրա հետևանքը լինում էր համաժողովրդական լեզվից տարբեր խոսվածքի՝ բարբառի առաջացումը:

Այսօր հաճախ ասում են, որ բարբառները դատապարտված են մահացման, որ դրանք շուտով կվերանան: Ինչ խոսք, սրանում կա ճշմարտության մեծ բաժին: Միասնական հանրակրթության ու բարձրագույն դպրոցի, ռադիոյի, հեռուստատեսության, կինոյի մեր դարում գրական լեզուն աստիճանաբար դուրս է մղում բարբառային իրողությունները: Սակայն մյուս կողմից չպետք է մոռանալ, որ բարբառները մեր լեզվի դրսևորումներն են, նրա շտեմարանն ու գանձարանը: Գրական լեզուն բազմաթիվ բառեր, բառածևեր ու արտահայտություններ է վերցրել բարբառներից, որի շնորհիվ դարձել է աշխույժ ու կենդանի: Բարբառներն այսօր էլ շարունակում են կենդանի ավիչ ներարկել գրական լեզվին, այն դարձնել պատկերավոր և արտահայտիչ: Ուստի դեռ վաղ է խոսել բարբառների վերանալու մասին:

Յուրաքանչյուր բարբառ ունենում է սեփական հնչյունական կազմ, բառապաշար և քերականություն, որոնցով տարբերվում է գրական լեզվից:

Հայերենն ունեցել է շուրջ 60 բարբառ, որոնք իրենց հերթին ունեին ենթաբարբառներ ու խոսվածքներ: Դրանցից առավել տարածվածներից են **Ագուլխի, Ակնա, Ամասիայի, Առտիայի, Արաբկիրի, Արարատյան, Արդվինի, Բեյլանի, Գորիսի, Դիադինի, Եղեսիայի, Երզնկայի, Չեթունի, Թիֆլիսի, Խարբերդի, Կիլիկիայի, Համշենի, Դարաբաղի, Մալաթիայի, Մարաշի, Մեղրու, Մշո, Սասունի, Սվեդիայի, Վանի, Խոյի, Պուլսի, Քեսաբի** բարբառները: Սրանց մի գգալի մասն այսօր չկա (մահացած բարբառներ), բանի որ չկա նրանով խոսող համայնքը: Հայ բարբառների անհետացման հիմնական պատճառը Արևմտյան Հայաստանում իրականացված ցեղասպանությունն էր, որի հետևանքով հայաթափվեց ծաղկուն երկրամասը: Փրկվածների մի մասը շարունակեց գործածել մայրենի բարբառը, սակայն նրանք հետզհետե ավելի են նվազում:

Հայ բարբառները Հր. Աճառյանը դասակարգել է՝ առաջնորդվելով ձևաբանական հատկանիշով: Նա ելակետ է ընտրել բայի սահմանական եղանակի ներկայի կազմությունը և ըստ այդմ նշել է երեք ճյուղ՝ **ում, կը և ել:** Հետագայում Ա. Դարիբյանը նշեց նաև **ս** ճյուղը: Մեր օրերում Գ. Ջահուկյանը կատարեց հայ բարբառների բազմահատկանիշ դասակարգում՝ ընդգրկելով հարյուր հատկանիշ:

Գրական հայերենը շատ աղբատ կլիներ առանց բարբառների կենարար աղբյուրից եկող ժողովրդական բառ ու բանի, առած-ասացվածքների, թևավոր

խոսքերի: Յայ գրողներից շատերը՝ Խ. Արուսյան, Ղ. Աղայան, Յ. Թումանյան, Ա. Բակունց, Յ. Շիրազ, Յ. Մաթևոսյան, իրենց երկերում մեծ հաջողությամբ կիրառել են բարբառներից եկող ժողովրդական բառազանձը:

Բարբառների հետ չպետք է շփոթել ժարգոնները, որոնք լեզվի հասարակական (սոցիալական) տարբերակներն են և բնորոշ են հանրության այս կամ այն խավին, այս կամ այն մասնագիտություն ունեցողներին: Որոշակի զբաղմունքի տեր մարդիկ, երբ խոսում են մասնագիտական թեմաներով, անցնում են մասնագիտական ժարգոնի: Այսպես՝ երկու բժիշկ կարող են գրուցել մասնագիտական թեմաներով՝ գործածելով լատիներեն տերմիններ, և նրանց զրույցին մասնակցող ոչ մասնագետը անհաղորդ կմնա նրանց ասածներին, քանի որ նրանք խոսում են բժշկական ժարգոնով: Կան նաև տեխնիկական մասնագիտություններով զբաղվողների ժարգոններ: Ժարգոնները, ի տարբերություն բարբառների, չունեն ինքնուրույն քերականություն: Դրանք հիմնվում են այս կամ այն լեզվի իրողությունների վրա: Սակայն այսօր մեզանում ժարգոն է համարվում մի խառնափնջոր լեզու, որն օտար լեզվի ու բարբառի մի տարօրինակ խառնուրդ է: Ցավոք, այդ լեզուն տարածված է նաև մեր սովորողների շրջանում. քննությունից «անբավարար» ստանալը հորջորջվում է *կտրվել*, դասից փախչելը՝ *դասից թռնել*, լավ, հետաքրքիր, ուժեղ բառերը փոխարինվում են *թույն բառով* (*թույն անեկդոտ, թույն կինո, թույն ավտո*) և այլն: Սա շատ մերժելի և վտանգավոր երևույթ է, որը կործան մարդը իրեն չպիտի թույլ տա:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ ուղիներով են առաջացել բարբառները:
2. Ի՞նչ ճյուղերի են բաժանվում բարբառները:
3. Ի՞նչ դեր են խաղում բարբառները գրական լեզվի հարստացման գործում:
4. Ի՞նչ է ժարգոնը:

Վարժություն 8: Աջ սյունակից ընտրե՛ք ձախ սյունակում գրված բարբառային բառերից յուրաքանչյուրին համապատասխանողը:

աբլոր	այս
լղար	աբաղաղ
մերի	գայլաձագ
օճորք	նիհար
գելաձագ	հրել
բոթել	կատակ
հանաք	անտառ
շլիք	առաստաղ
հրես	վիզ
ես	ահա

Վարժություն 9: Ընտրե՛ք ձախ սյունակում գրված բարբառային բառի գրական համարժեքը:

դռակ	ներքևակ, վերմակ
աղլուխ	շապիկ, թաշկինակ
արխեին	հանգիստ, անհանգիստ
հալբաթ	երևի, անշուշտ
մուշտարի	հարևան, հաճախորդ
նաղդ	ապառախ, կանխիկ
բայղուշ	արծիվ, բու
դրուստ	ճիշտ, թյուր
համբարթ	հաշիվ, հեռավորություն
օքմին	մարդ, կենդանի

Վարժություն 10: Նշե՛ք ձեզ ծանոթ կամ ձեր մայրենի խոսվածքում հանդիպող բարբառային 10 բառ:

Վարժություն 11: Կարդացե՛ք տրված բնագրերը, վերածե՛ք գրական արևելահայերենի:

ա) – Ախպե՛ր, ա՛յ, ես հիմի օրինակի համար մի՛նն ասեմ, դու տես՝ մե՛նք էլ հացակեր մարդիկ ենք, բա՛ն ենք հասկանում, թե՞ չէ: Մի աշունք մեր Դավոն գնաց բաղաթը՝ խոզ ծախելու: Մի ճանաչ մարդ արբեշումի ճիճվի սերմ էր տվել....: Ծամփա պահեցինք մինչև գարունքը բաց էլավ: Գարունքը որ բաց էլավ, ոնց որ խրատ էր տվել՝ էս ճիճվի սերմը բերինք, մեր խիզանի ծոցում դրինք, որ տաքանան, դուրս գան: Դուրս էկան ասեղի ծերի չափ մանր զաղեր....: Գնացի, ձորիցը մի շալակ թթան տերև բերի, կապեցի մենժ տան ամբարի ոտիցն ու ճիճուն վրեն ածի: Ինչքան մարդ եկավ թամաշա, ոչ մսին տուն չթողինք, որ աչքով չտան, ասինք՝ թող մի տեսնենք՝ ինչ ա դուրս գալի: Ա՛յ տղա, էդ անտեր ճիճուները մի քանի օր կացան ու կոտորվեցին: Հիմի թե ասենք նրանից էր, որ գոմշի ձագը շատ մոտ էր կապած, ոտնատակ էր տալիս, թե նրանից էր, որ հավերը տուն էին թափում, մե-մեն կուտ ուտում, դե ո՛նց անենք: Խո չեի՞նք կարող հավերը կոտորել կամ ձագն սպանիլ: Թե ասենք անձրևիցն էր, որ երդիկովը ներս էր թափվում, մին էլ մարդ միտք ա անում, թե բաղաթումը անձրև չի գալի՞... Մի խոսքով՝ բան գլուխ չեկավ: Տեսանք, որ մեր երկրումը արբեշումի ճիճուն անում չի, բան չի դառնում: Դե՛, զարմանալի ի՛նչ կա որ. էնպես երկիր կա՝ ղուշ չի ապրում, էնպես երկիր կա՝ ցորեն չի դուրս գալի. ամեն մի աշխարհք մի տեսակ բնություն ունի. ամա էս մեր նոր ուսումնականները էսքանն էլ չեն հասկանում:

Հովհաննես Թումանյան, «Գարն քիձու շերամապահությունը» (հատված)

բ) ...Ու Նեսո բիծեն, հիվանդի վրեն նստած, չիբուխը բերանին, շարունակու
եր իր պատմությունը:

– Մի տարի էս մեր Աբգարն էլ էսպես մրսել էր: Ղանթափու ծաղիկ բերին, չա
շինեցին, խմացրին, պրաշոկ՝ բերին, ջուր արին, տվին իրան, քացախ քսեցին, բան
չի դառավ:

Ասի՛ տղե՛ք, բերեք ես դրան մի բարաբաղնիս անեմ: Թե՛ դե դու գիտես: Բերի
մի թե՛ժ կրակ արի, Գարան տատի պռունգը կոտրած պղինձը ջուր լցրի, վրեն դրի,
բար հավաքեցի, ածի շեղջը: Ջուրն եփ եկավ, բարը կարմրեց: Սա թե՛ վախում եմ:
Ախր նա էլ սրա նման մի լեղապատառ օբսիս ա:

– Ադա՛, ընչի՞՞ ես ասում, Աբգարը հո սրտոտ մարդ ա:

– Վա՛յ է, նրա սրտոտը ո՞րն ա: Մի աշունք ես մի արջի բուն գտա: Եկա, ասի՛
Աբգա՛ր, արջի բուն եմ գտել, արի գնանք, արջին քնիցը հանենք: Գնացինք: Ես մի
ծող վեր կալա, էս արջի բունը խռրխըթորեցի: Մին էլ հանկարծ էն անտեր արջը
դուրս եկավ ու ինձ կալավ: Աբգա՛ր, քոմագ հա քոմագ: Ո՞վ կտա Աբգար. մին էլ
տեսնեմ՝ հրեն փախած գնում ա: Արջի ձեռքիցը մի կերպով պրծա, եկա տուն: Ասում
եմ, ադա՛, դու էս ի՞նչ արիր: Թե՛ Եկա տուն, որ թվանք բերեմ: Սուտ: Վախիցը
փախավ:

Էն էի ասում հիմի սա կանգնել ա, թե Նեսո՛ ջան, վախենում եմ, ինձ
բարաբաղնիս մի՛ անիլ:

Ականջ չի դրիւք, բերիւք, կեծացած քարերն եփման ջուրը լցրիւք ու հեղ
ենպես բուղը վեր ըլելով՝ սրա հետ կոխեցինք տեղի տակը.– վա՛յ, մեռա հա մեռա:
Լսողն ո՞վ ա: Վրեն նստոտեցինք: Ես եմ, էս մեր Ղուկասն ա, Փիլոն ա, Գաբոն ա,
Արութն ա: Զիմի սա տակից գոռում ա, ոնց ա գոռում... Էնքան գոռաց, մինչև
դինջացավ: Բաց արիւք, տեսանք՝ ջուր ա կտրել: Էն էր ու էն, լավացավ, տեղիցը
վեր կանգնեց ողջ, առողջ մարդ:

Հովհաննես Թումանյան, «Նեսոյի քարաբաղնիսը» (հատված)

**Վարժություն 12: Տեքստերից դ՛րս գրեք բարբառային բառերն ու
բերականական ձևերը: Նշե՛ք դրանց գրական ձևերը (անհրաժեշ-
տության դեպքում օգտվե՛ք բառարաններից):**

- ա) Ժամանակով կատուն ճոն էր,
Շունն էլ գլխին գդակ չուներ,
Միայն, գիտեմ ոչ՝ որդիանց որդի
ճանկել էր մի գառան մորթի:
Եկավ մի օր, ձմեռվան մըտին,
Կատվի կուշտը տարավ մորթին:
– Բար աջողում, ուստա Փիտ,
Գլուխս մրսեց, ի սեր աստծո,
Առ էս մորթին ու ինձ համար
Մի գդակ կարի գլխիս հարմար:

1 Ռուսերեն որոշակ (փոշի) բառի աղավաղված ձևը, այսինքն՝ դեղ, դեղամիջոց:

Վարձիդ համար միամիտ մնա,
Համա-համա շատ ջուշանա:

Հովհաննես Թումանյան

բ) Մին էլ եկավ, դարձյալ չկար.
Էս անգամը դիպան իրար.
Էլ անպատիվ անկարգ խոսքեր,
Էլ հին ու նոր, էլ հեր ու մեր,
Էլ գող Փիտ, էլ քաջալ Շուն...
Բանը հասավ դիվանբաշուն:
Շունը մինչև գընաց, եկավ,
Ուստա Կատուն կոտորն ընկավ,
Գլուխն առավ ու մի գիշեր,
Հայրե, կորավ. էն կորչիլն էր:

Հովհաննես Թումանյան

գ) Լեռ քարափի վրա ցից գլուխը բարձրացնում, թամաշա ա անում հան-
դարտ, հազար գլխանի դևի պես, Երևանու հազար տարեկան քաղթառ, պառա-
ված, չորս կողմը խանդակով կապած, բրջերով (աշտարակ) դայիմացրած, սուր-
տուր ատամները գլխին շարած, հինգ զազաչափ հաստ պարսպով երկու տակ
բռնած, մեկ ոտը Կոնդուր, մեկ ոտը Դամուրբուլաղի գլխին դրած, մեկ բերանը
Խրախ, մեկը հարավ բաց արած, չորացած գլուխը երկինքը ցցած, լեն փեշերը
երկրումը փռած, անամոթ երեսը կոկած, սվաղած, հազար բնով, հազար փանջարա
աչքերը դես ու դեն չռած, ջուխտ չանգերով Չանգվի քարոտ, զարհուրելի, սևադեմ
ծորը խտտած, դոշին կպցրած՝ անմազ, անլեզու, մարդակեր բերդը ու դեղնած
երեսը հեռու տեղից ծածկում, ագահ աչքերը գետնին քցում, որ միամիտ տեսնողին
դիա շուտով խաբի, դիա հեշտ իր ծոցը քաշի, անձեն, անսաս կուլ տա, փչացնի:

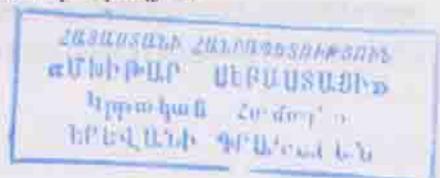
Խաչատուր Աբովյան

դ) Ծառերն եւ կացինը

Ծառերն որ մեշունս¹ խիստ շատ գվիրն էկան²
Կացնի ձեռիցը, ու էլ չիմացան,
Ի՞նչ անեն՝ իրանց գլուխը պահեն,
Խորհուրդ արին՝ մեկ ճար իրանց անեն:
Ձեն տվեց նրանց մեկը ծառերի.
«Մենք որ կոթ չտանք, կացինը կարա՞
Մեզ վնաս տա, կամ հեչ մեզ մոտանա»:
Թո՛ղ իմացողը ինքը իմանա,
Ու նհախ տեղը կացնի կոթ չտա:
Թե չէ սկիզբը իրան կկտրի,
Հետո փոշմանիլն բանի պետքը չի՞:

Խաչատուր Աբովյան

¹ Անտառում:
² Տնւժեցին:

Գիտե՞ք, որ...

Լեզվաբան Յրաջա Ածառյանը 21 տարեկանում ընտրվել է Փարիզի լեզվաբանական ընկերության անդամ: Այդ մեծ պատվին նա արժանացել է 1893 թվականին իրանա-կովկասյան լեզվաընտանիքին պատկանող լազերենի կամ ճաներենի բառարան կազմելու և լազերենի ձեռնարկ ստեղծելու համար:

Մխիթարյան միաբանության անդամ, հայագետ Արսեն Այտընյանը Կիեւնայում 1845–1849 թվականներին ստեղծել է հայկական առաջին գլոբուսը:

ՆՈՐ ՊՐԱՎԱՆ ՆՍՅԵՐԵՆ՝ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՐ:

ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՐԻ ՉԱՐԳԱՅՄԱՆ ԸՆԹԱՅԸ

Աշխարհաբարը՝ իբրև գրական լեզվի նոր որակ, հանդես է գալիս 17-րդ դարում: Ընդունված է առանձնացնել աշխարհաբարի զարգացման 4 ենթաշրջան:

Առաջինը կազմավորման կամ վաղ աշխարհաբարի շրջանն է, որն ընդգրկում է 17–18-րդ դարերը, երբ հայ ժողովրդի կյանքում հասարակական, քաղաքական լուրջ տեղաշարժեր են կատարվում: Այս շրջանում ընդլայնվում են գրական լեզվի գործածության ոլորտները: Աշխարհաբարով լույս աշխարհ են գալիս օրագրություններ, նամակներ, ուղերձներ: Իր աշխարհաբար առաջին տաղերն է հորինում Նաղաշ Յովնաթանը, արտասահմանի մի շարք քաղաքներում տպագրվում են աշխարհաբարի անդրանիկ գրքերը, իսկ Ամստերդամում լույս է տեսնում արևելյան աշխարհաբարի առաջին քերականությունը՝ բազմաթիվ արժեքավոր նմուշներով:

Երկրորդը աշխարհաբարի ձևավորման կամ լուսավորական շրջանն է (19-րդ դարի սկզբից մինչև 70-ական թվականները), որը բաժանվում է երկու ենթաշրջանի՝ Նախահյուսիսափայյան և հյուսիսափայյան: Նախահյուսիսափայյան ենթաշրջանում գրապայթարը և լեզվաշինարարությունը դեռևս ընթանում են տարերային ձևով, և լեզուն բավականին անմիօրինակ է: Կատարվում են մշակման ուղիներ, որոնումներ (Խ. Աբովյան, Ռ. Պատկանյան, Ս. Նազարյան և ուրիշներ), դեռևս չկան կազմակերպված մամուլ և իրապարակախոսություն: Յուսիսափայյան ենթաշրջանը, որը կապվում է Ստ. Նազարյանի և Մ. Նալբանդյանի իրատարակած «Յուսիսափայլ» պարբերականին, բնութագրվում է իբրև կազմակերպված լեզվաշինարարության և գրապայթարի շրջան:

19-րդ դարը իրոք աշխարհաբարի տիրապետության դարն էր: Զենց այդ դարի առաջին քառորդում հայ ժողովրդի հասարակական, քաղաքական, մշակութային կյանքում տեղի ունեցած տեղաշարժերը նպաստում են նաև նոր լեզվի մշակմանն ու զարգացմանը:

Պատմական Հայաստանի երկու տարբեր հատվածներում ինքնուրույնաբար շարունակվում են զարգանալ արևելահայ և արևմտահայ ճյուղերը՝ իրենց բնորոշ լեզվական օրինաչափություններով:

4. Հայ կրթական և մշակութային ինչ օջախներ էին գործում 19-րդ դա առաջին բառորդում:

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԵՐԿՈՒ ՎՅՈՒՂԵՐԸ՝ ԱՐԵՎԵԼԱՀԱՅԵՐԵՆԵՆ ՈՒ ԱՐԵՎՍՏԱՀԱՅԵՐԵՆԸ

Հայ ժողովուրդն այսօր ունի գրական լեզվի երկու տարբերակ՝ արևելահայերեն և արևմտահայերեն: Արևելահայերենը Հայաստանի Հանրապետության և տական լեզուն է. արևելահայերեն է գրված ՀՀ Սահմանադրությունը, նրանով արձակվում Հայաստանի Նախագահի հրամանագրերը, կազմվում պետաիրավ կան բոլոր փաստաթղթերը, իրականացվում է հանրակրթական և բարձրագու ուսուցումը:

Արևելահայերենը նաև հրանի Իսլամական Հանրապետության հայության հաղորդակցման միջոցն է:

Արևմտահայերենով հաղորդակցվում է Սփյուռքի հայությունը: Աշխարհի չոր ծագերում ապաստանած հայերը խոսում, գրում և ստեղծագործում են հիմնականում արևմտահայերեն:

Արևելահայերենը նախկինում անվանում էին ռուսահայերեն, իսկ արևմտահայերենը՝ տաճկահայերեն՝ ելևելով դրանց տարածման սահմաններից, սակայն այսօր ավելի ճիշտ է դրանք կոչել ավելի չեզոք աշխարհագրական անուններով:

Հայերենի երկփեղկվածությունն սկսվում է միջնադարից, երբ ի հայտ են գալիս հնյունական, բառիմաստային ու բերականական տարբերություններ: Դրան կապվում են մեր լեզվի երկու պատմական փուլերին: Արևելահայերենը ի արմատներով գնում է դեպի գրաբարը, իսկ արևմտահայերենը՝ դեպի միջին հայերենը: 15-16-րդ դարերից սկսած՝ այդ երկփեղկվածությունը դառնում է ավելի նկատելի, որն ի վերջո հանգեցնում է արդի հայերենի գրական երկու ճյուղեր ձևավորմանը:

Տարբեր են նաև մեր լեզվի ճյուղերի հիմքերը: Արևելահայերենը ձևավորվել հայերենի ամենատարածված բարբառներից մեկի՝ Արարատյան բարբառի հիմն վրա, որը պատկանում է ում ճյուղին, իսկ արևմտահայերենը՝ Պոլսի և հարակի շրջանների կը ճյուղի բարբառի հիման վրա: Բարբառախմբերի անվանումներ հիմքում Հ. Աճառյանի առաջարկած սկզբունքն է՝ բայի սահմանական ներկա կազմության առանձնահատկությունը՝ *գրում եմ* – *կը գրեմ*:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ինչ տարբերակներ ունի արդի գրական հայերենը:
2. Ինչ անվանումներ են տրվել հայերենի երկու տարբերակներին:
3. Ո՞ր բարբառների հիման վրա են ձևավորվել արևելահայերենն արևմտահայերենը:

Վարժություն 13: Անգի՛ր սովորե՛ք Միսաբ Մեծարենցի «Վերադարձի երգ» բանաստեղծությունը:

Կսկիծ կա սրտիս մեջը վիրավոր,
զոր արևին լո՛ւյսն անգամ չի բուժեր,
խորունկ ու ցավոտ մորմոքում մը, որ
ա՛հ, պիտի լայննա՛, երբ իջևե գիշեր:
Կը հյուծին ցուլքերն լույսին հեռավոր
խարույկի մը պես, որ վաղ է մաշեր.
բայց դեռ կը հուզե գիս տեսիլք մ՛աղվոր,
զոր ինձ կը բերեն անցյալի հուշեր:
Ու պիտի ապրի՛մ, վիշտը նոր ուժեր
կը բերե հանկարծ հոգվույս սիրավեր,
կյանքին կը դառնամ՝ դեռ չըրած գիշեր:
Փուշեր նետվեցան օրե օր վերքիս,
ու հոն հեծե՞ծանք մը բերին հովեր,
բայց սիրո հույս մը կ՛արևե հոգիս:

Արևմտահայերենի հնչյունական համակարգը

Արևմտահայերենը, ինչպես նաև արևելահայերենը, գրության մեջ պահում է մաշտոցյան բոլոր տառերը: Սակայն արևմտահայերենում էականորեն տարբերվում են այդ գրերի հնչումները, որոնք կապվում են միջինհայերենյան ծագում ունեցող մի համալիր հնչունափոխության. այն ընդունված է անվանել տեղաշարժ-տեղափոխություն: Ըստ այդ հնչունափոխության՝ հայերենի պայթական բաղաձայնների արտասանության մեջ կատարվում է հետևյալ փոփոխությունը:

բ - պ - փ

գ - կ - թ

դ - տ - թ

ձ - ծ - ց

ջ - ճ - չ

Սա նշանակում է, որ բոլոր ձայնեղները արտասանվում են շնչեղ խուլ, իսկ խուլերը՝ ձայնեղ:

Այսինքն՝ առաջին ուղղահայաց շարքի բոլոր հնչյունները (ձայնեղներ) արտասանվում են երրորդ ուղղահայաց շարքի հնչյունների նման (շնչեղ խուլ). բ-ն արտասանվում է փ, գ-ն՝ թ, դ-ն՝ թ, և այսպես մինչև վերջ: Ըստ այդմ՝ *բերան* բառն արևմտահայերենում արտասանվում է *փերան*, *գերան*՝ *թերան*, *դահուկ*՝ *թահուկ*, *ձայն*՝ *ցայն*, *ջուր*՝ *չուր*:

Իսկ երկրորդ ուղղահայաց շարքի բոլոր հնչյունները (խուլ) արտասանվում են առաջին ուղղահայաց շարքի նման (ծայնեղ), այսինքն՝ պ-ն արտասանվում է բ կ-ն՝ գ, տ-ն՝ դ և այլն: Համապատասխանաբար բառերը կհնչեն հետևյալ կերպ՝ պանիր - բանիր, կատու - գաղու, տերև - դերև, ծաղիկ - ձաղիգ, ճանճ - ջանջ:

Միշտ պետք է հիշել, որ բառերը արևելահայերենում և արևմտահայերենում հիմնականում գրվում են նույն կերպ, բայց տարբեր է նրանց արտասանությունը:

Որոշակի տարբերություն կա նաև ո և թ հնչյունների արտասանության մեջ: Արևելահայերենում դրանք խստորեն տարբերակված են և առաջացնում են իմաստային տարբերություն (տար - տառ, արու - առու), մինչդեռ արևմտահայերենում դրանք հնչում են միակերպ: Կոշտ ո-ն հնչում է փափուկ թ-ի նման (սառույց - սարույց, առնական - արնագան, բառնալ - փարնալ):

Արևմտահայերենը առ այսօր գործածում է հին (գրաբարյան) ուղղագրությունը ի տարբերություն արևելահայերենի, որը 1922 թվականից անցել է նոր (աբեղյակական) ուղղագրության:

Արևմտահայերենի բառապաշարը

Բառապաշարային առումով արևմտահայերենը և արևելահայերենը ժառանգորդներն են ընդհանուր հայերեն բառերի, ուստի նրանց միջև ընդհանրություններն ավելի շատ են, քան տարբերությունները: Տարբերությունները վերաբերում են որոշ բառերի արտահայտած իմաստներին, որոնք երկու տարբերակներում նույնը չեն: Այսպես՝ արևելահայերենի *ախոյան* «հակառակորդ» բառը արևմտահայերենում նշանակում է «չեմպիոն», *պահարան*՝ «կահույքի տեսակ» - «նամակածրար», *հով*՝ «գով» - «բամի», *անուշ*՝ «բաղք» - «մուրաբա», *գրագետ*՝ «գրաճանաչ» - «գրող», *կաթիլ*՝ «հեղուկի մասնիկ» - «կաթել», *մակամուն*՝ «ավելանուն» - «ազգանուն»:

Կան նաև բառեր, որոնք ներկայացնում են ուղղագրական-հնչյունափոխական տարբերակներ՝ *կենտրոն* - *կեդրոն*, *կղզիախումբ* - *կղզեխումբ*, *ակացիա* - *աբասիա*, *մակուկավար* - *մակուկավար*, *անձնվեր* - *անձնանվեր*, *զցել* - *ծգել*:

Սակայն հայերենի երկու տարբերակների բառապաշարային առավել ակնհայտ տարբերությունները պայմանավորված են օտար բառերի նկատմամբ ունեցած վերաբերմունքով: Արևելահայերենը չի խորշում օտար բառերի գործածումից, մինչդեռ արևմտահայերենը ձգտում է բոլոր օտար բառերը թարգմանելու: Այսօր արևելահայերենը ստեղծում է օտար բառերի բազմաթիվ համարժեքներ, այդ թվում՝ փոխառում է արևմտահայերենից, ինչպես օրինակ՝ *կոմպոզիտոր* - *երգահան*, *լոբարդ* - *գրավատուն*, *բանկ* - *դրամատուն*, *մենյու* - *կերակրացանկ*, *ոսդիո* - *ձայնասփյուռ*, *կոմպյուտեր* - *համակարգիչ*, *մակետ* - *մանրակերտ*, *պարկետ* - *մանրահատակ* (կամ *մանրատախտակ*), *դիրիժոր* - *նվագավար*, *կորպուս* - *մասնաշենք*, *ստրատեգիա* - *ռազմավարություն* և այլն:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐՇՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է կոչվում միջին հայերենից սկիզբ առած և արևմտահայերենի արտասանական համակարգում գործող հնչյունափոխությունը:
2. Ինչպե՞ս են արտասանվում պ, տ, կ, ծ, ճ հնչյուններն արևմտահայերենում:
3. Ինչպե՞ս են արտասանվում բ, գ, դ, ձ, շ հնչյուններն արևմտահայերենում:
4. Բառապաշարային ի՞նչ հիմնական տարբերություններ կան արևելահայերենի և արևմտահայերենի միջև:

Վարժություն 14: Օգտվելով բառարաններից՝ գրե՛ք տրված բառերի արևմտահայ տարբերակները:

ա) Ձու, ատամ, շտապել, ուղղել, փոքր, մոտ, մեխ, ափսե, գիծ, սպիտակեղեն, բաղաձայն:

բ) Պանթեիզմ, ժյուրի, սկլերոզ, օբյեկտիվ, սուբյեկտիվ, բանկ, ավտոմատ, ճանաչող, կոմունիստ:

Վարժություն 15: Օգտվելով բառարաններից՝ գրե՛ք նշված բառերի արևելահայ տարբերակները:

ա) Վայրկյան, երկվայրկյան, պուարիկ, քով, ծյուրիլ, հարձ, մելան, գլխագիր, անկարգել, լաթ:

բ) Ախոյան, բանավոր, մականուն, գրագետ, գոց, հով, գործողություն, ծրար, անիվ ընել, գեշ:

Գիտե՞ք, որ...

Դորպատի (այժմ՝ Տարտու) համալսարանում սովորել են Խաչատուր Աբովյանը, Ստեփանոս Նազարյանը, Գևորգ Դոդոխյանը, Ռաֆայել և Զերովբե Պատկանյանները, Գևորգ Միրիմանյանը և ուրիշներ: 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին Տարտուի համալսարանում սովորել է 200-ից ավելի հայ ուսանող:

Ղևոնդ Ալիշանի «Հայբուսակ կամ հայկական բուսաբան» գիրքը, որոնք առաջին անգամ նկարագրված են Հայաստանի տարածքում հանդիպող ավելի քան 3400 բույս ու ծառատեսակ, տպագրվել է Վենետիկում 1896 թվականին:

Արևմտահայերենի քերականական հիմնական տարբերությունները արևելահայերենից

Արևմտահայերենի և արևելահայերենի քերականական հիմնական տարբերությունները պայմանավորված են պատմական տարբեր հիմքերով: Արևմտահայերենը բայի սահմանական ներկան կազմում է **կը** մասնիկի միջոցով՝ *կը գրեմ, կը կարդամ*, իսկ արևելահայերենը՝ **ուսմ-ով՝ գրում եմ, կարդում եմ**: Գրաբարի բայական չորս լծորդություններից (*ել, ալ, իլ, ուլ*) արևելահայերենը պահպանել է միայն երկուսը՝ **ել** և **ալ** (*վագել, խաղալ*), իսկ արևմտահայերենը՝ երեքը՝ **ել, ալ, իլ** (*վագել, խաղալ, նայիլ*): Տարբերություններ կան նաև գոյականների թվակազմության և հոլովման համակարգերի միջև: Եթե արևելահայերենում գրեթե բոլոր գոյականների հոգնակիները հոլովվում են **ի** հոլովմամբ (*տների, քաղաքների, օրերի*), ապա արևմտահայերենում դրանք ենթարկվում են **ու** հոլովման (*տուներու, քաղաքներու, օրերու*): Հոգնակիի կազմության ժամանակ հիմքում **ի** և **ու** հնչյուններն ունեցող մի շարք բառեր, ի տարբերություն արևելահայերենի, հանդես են գալիս անհնչյունափոխ հիմքով (*ջուրեր, շուներ, մուկեր, փունջեր, սիրտեր, գիրքեր, երկիրներ*):

Տարբեր ձևերով են կազմվում նաև այսպես կոչված ստացական հոգնակիները, որոնք մեկ բառով ցույց են տալիս ստացող (տեր) և պատկանյալ: Արևելահայերենում ստացական հոգնակի կարող են ունենալ միայն միաձանկ բառերը, հիշյալ ձևը նրանք կազմում են՝ սպասելի *եր* մասնիկը փոխարինելով *ներ* հոգնակերտով՝ *մեր շորերը – շորներս, մեր տեղերը – տեղներս, մեր սրտերը – սրտներս, մեր գրքերը – գրքներս*: Մինչդեռ արևմտահայերենում գործում է բոլորովին այլ կաղապար, անկախ վանկերի քանակից՝ բառի հոգնակի հիմքին ավելանում են նի մասնիկը և ստացական հոդը: Օրինակ՝ *տուև-եր-նի-ս, գիրքերնիդ, զավակներնիս, պտուղներնիս* և այլն:

Արևմտահայերենի շարահյուսական կարևորագույն առանձնահատկությունը, որով նա տարբերվում է արևելահայերենից, անձի առման քերականական կարգի բացակայությունն է: Այս կարգը արևելահայերենում հայցական հոլովի դրսևորումներից մեկն է և բնորոշ է ուղիղ խնդրի ձևավորմանը: Եթե ուղիղ խնդիրն անձնանիշ է (Անահիտ, ուսուցիչ և այլն), ապա այն հիմնականում դրվում է տրականաձև հայցականով, իսկ եթե իրանիշ է՝ ուղղականաձև հայցականով, ինչպես օրինակ՝

Աշտը միս է սիրում:

Աշտը Անահիտին է սիրում:

Այս նախադասությունները արևմտահայերենում կունենան հետևյալ ձևը.

Աշտ միս կը սիրէ:

Աշտ Անահիտը կը սիրէ:

Այսպիսով՝ արևմտահայերենում ուղիղ խնդիրն ունի միայն մեկ ձև, որը դժվարացնում է ենթական և ուղիղ խնդիրը իրարից տարբերելը: Այս դեպքում վճռորոշ դեր է խաղում շարահասությունը, ենթական միշտ նախադաս է ուղիղ խնդրին, և դրանց փոխատեղումով կփոխվեն ներգործողը և կրողը (ենթական և ուղիղ խնդիրը):

Արևելահայերենի և արևմտահայերենի շարահյուսական տարբերություններից մեկը է նաև ժխտական դերանունների գործածությունը բայի հետ: Արևելահայերենում ժխտական խոնարհման ենթարկված բայով արտահայտված ստորոգյալը ունենում է ժխտական դերանուններով արտահայտված ենթակա կամ ենթորդ: Այլ կերպ ասած՝ արևելահայերենին բնորոշ է կրկնակի ժխտումը, որն արևմտահայերենում երբեք չի հանդիպում: Այսպես՝ արևելահայերենում սովորական է «Ոչ որ չէր ուզում մեռնել» արտահայտությունը, որի արևմտահայերեն համարժեքը կլինի «Ոչ որ կ'ուզեր մեռնիլ»: Պ. Դուրյանի հանրահայտ տողերը հաստատում են ասվածը. «Ոչ որ ըսավ. – Յե՛ք տղա...»: Նույնը տեսնում ենք Շ. Շահինյանի ստեղծագործություններից վերցված հետևյալ օրինակում. «Մեր նախնիները չգինջ կրցած են քանդակել միսով, անոնք ոչինչ կրցեր են քանդակել միսին վրա»:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ինչպե՞ս է կազմվում արևմտահայերենի սահմանական եղանակի ներկան:
2. Բայական ի՞նչ լծորդություններ կան արևելահայերենում և արևմտահայերենում:
3. Ո՞ր հոլովմանն են պատկանում հոգևակի թվով գոյականներն արևելահայերենում և արևմտահայերենում:
4. Ինչպե՞ս է կազմվում ստացական հոգևակին:
5. Ի՞նչ տարբերություններ կան ուղիղ խնդրի ձևավորման մեջ արևելահայերենում և արևմտահայերենում:
6. Ի՞նչ ձևով են գործածվում արևմտահայերենում բայերը ժխտական դերանունների հետ:

Վարժություն 16: Տրված նախադասությունները փոխակերպե՛ք արևելահայերենի՝ ուղիղ խնդիրները դնելով անձի առումով:

- ա) 1. Տիգրան կը պաշտե իր սիրելի ուսուցիչը: 2. Դուք կը բաջալերեք կոր մարդը խումբ մը հայեր: 3. Ամսիջապես ինձ մոտ հրավիրեցի Ծապվարի հեղափոխական գործուն շարքերը՝ Սմենց Վարդան, Խև Ավր և ուսանողական միության նախագահ Կարո: 4. Երբ նա կերթար ընդունիլ Սիսակ, ոտից բայլերն աննշմարելի ընացան տիկին Աբգարյանե: 5. Օրիորդը տեսնելուն պես հրապուրվեցա և կամաց-կամաց հափշտակվեցա անոր գեղեն, շարժվածքեն, ձևերեն և մանավանդ անդալու եղանակեն, ուստի բարեկամիս հարցուցի, թե կը ճանչնա՞ր այդ աղջիկն... 6. Փանջունի առաջին անգամ գնաց՝ սուլելու համար պատմության դասախոսը... 7. Գարեջրատունները, որոնց մեջ կը լուծվեին մարդկային ընկերությունը տանջող շղոթ խնդիրները, իր գլխավոր կայաններն էին, իր անառիկ մարտկոցները, ուրկե կը օմբակոծեր աշխարհի բոլոր կեղտոտ պուրժուաները, կողոպտիչ բափիթափստները... 8. Զայրը իրիկունը գործեն վերադարձին կը տեսնե եղածը և տղան

կանչելով ու անոթին կտորտանքները ցույց տալով՝ կը գոչե: 9. Եղեգնյա գրչով երգեցի հարսեր: 10. Ատեն մ'անոր դռան առջև նստեցալ Ծերուկն, և թողը ծուկերուն մեջ առած՝ պատմեց գրույցը Արտավազդի, Վահագնի:

բ) 1. Դահլիճներուն փարթամ կիները կ'ատեն... 2. Երբ խումբը իր երգով ավելի ևս մոտեցալ վրանին, Հայկազ ուզեց արթնցընել Հովսեփի: 3. Շաբաթ մը ամբողջ մտահոգության մատնած էր իր ընտանիքը, բարեկամները և գեղանի այս աղջիկը: 4. Հիշեցի նաև ուրիշ ընկերներ, որ չվերադարձան իրենց նշանածներուն: 5. Ամբողջ օրը թափառեցա, լրտեսեցի թավուտները, սակայն միայն կողոյուն մը և մայրը տեսա: 6. Սև հրեշտակը կը պնդեր այդ մասին և շուտով հաջողելու համար իր ծրագրած չկամություններով, փախուստներով ավելի ևս նեղը կը դներ և կը տանջեր Մարին:

Վարժություն 17: Բացատրե՛ք ժխտական դերանունների գործածությունը բայերի հետ: Տրված օրինակները վերածե՛ք արևելահայերենի:

ա) 1. Ոչ ոք կիներուն չափ գեղեցկության ճաշակը ու հասկացողությունը ունի: 2. Ոչ ոք կար փողոցներուն մեջ: 3. Ոչինչ կը հետաքրքրե գիս: 4. Ոչ ոք գիտե չորրորդին ուր ըլլալը: 5. Իրենց մեջ ոչ ոք այդ տեսակ գաղափար մը կարող եղած էր հղանալ մինչև այդ ատեն: 6. Ոչ ոք հոն էր այդ ժամուն: 7. Դռան հանդեպ բացվող ընդարձակ սրահին մեջ ոչ ոք կար:

բ) 1. Ոչ ոք կը համարձակեր բերանը բանալով խոսք մը ըսել: 2. Ոչ ոք արթուն էր գյուղին մեջ: 3. Հայտնի մշակություններու կողքին կային սուրճի այնպիսի ցանուցիր անտառներ, որոնք ոչ ոքի կը պատկանեին և ոչ ոքի կողմէ մշակված էին: 4. Մեր նախնիները ոչինչ կրցած են քանդակել միտով, անոնք ոչինչ կրցեր են քանդակել միտին վրա: 5. Ոչ ոք ըսավ. – Հե՛ք տղղա, Արդյոք ինչո՞ւ կը մըխա, Թերևս ըլլա գեղանի, Թե որ սիրեմ, չը մեռնի: Ոչ ոք ըսավ. – Սա տղին Պատռեմք սիրտը տրտմագին, Նայինք՝ ինչեր գրված կան..., – Հոն հրդեհ կա, ո՛չ մատյան:

Գիտե՞ք, որ...

Բոլորին հայտնի ուսումնական հաստատության՝ ճեմարանի անվան ծագումը կապվում է Աթենքի Լիկեյան Ապոլլոնի տաճարի մոտ գտնվող Լիկեոնի գրոսավայրին, որտեղ, ըստ ավանդության, Արիստոտելն իր աշակերտներին դասավանդել է ճեմելով:

Վիեննայի Մխիթարյան միաբանությունն ունի իր հատուկ ըմպելիքը, որը կոչվում է Մխիթարին: Այդ բուրավետ ըմպելիքը պատրաստում են զանազան բույսերից: Մխիթարինը, որը մեծ պահանջարկ ունի Վիեննայում, պատրաստվում է 1899 թվականից:

ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Մարդկային բաղաբաղկությունը դարերի ընթացքում ունեցել է բազում վերելքներ ու վայրէջքներ, ասպարեզից հեռացել են անպարտելի թվացող բազմաթիվ կայսրություններ ու ազգեր, ասպարեզ են իջել նորանոր ցեղեր ու տերություններ: Նրանցից ոմանք իրենց հետքն են թողել պատմության մեջ, ոմանք էլ կորել, «անցել են չար վշուշի պես», ինչպես դիպուկ ասել է Վահան Տերյանը: Բայց կա և պատմության մեջ իր հաղթական երթն է շարունակում հայ ժողովուրդը, որի ստեղծած արժեքները, բաղաբաղկությանը բերած նպաստը աննկատ չեն անցել: Զերթոդահայր Մովսես Խորենացին համեստորեն, բայց և արժանապատվությամբ է գնահատել մարդկության պատմության մեջ հայերիս ունեցած տեղն ու դերը. «Թեպետ մենք փոքր ժողովուրդ ենք և թվով շատ սահմանափակ ու զրությանմբ թույլ և շատ անգամ օտար թագավորությունների կողմից նվաճված, բայց և այնպես մեր երկրում էլ գրելու և հիշատակելու արժանի շատ սիրագործություններ են կատարվել»: Դրանք հայ ժողովրդի պատմության հերոսական էջերն են, ինչպես նաև գողթան երգերն ու շարականները, հայ հին մատենագրությունը, մեր միջնադարյան քնարերգությունն ու մանրանկարչությունը, հոյակերտ եկեղեցիներն ու ամրոցները, հայի հանճարով ու քրտինքով ստեղծված բաղաբները՝ Կարսը, Անին, Դվինը, Վաղարշապատը...

Եվ այս ամենը գրավել է աշխարհի տարբեր գիտնականների ուշադրությունը, հարուցել նրանց գմայլանքն ու զարմանքը: Չեխ ճարտարապետ Ստրոժգովսկին ռայ եկեղեցիներին բնորոշ կենտրոնագմբեթ խաչաձև հորինվածքը, ինչպիսին է, օրինակ, Ջոփիսիմեի եկեղեցին, համարում է Եվրոպայում հետագայում լայն տարածում գտած ճարտարապետական ոճերից մեկի նախատիպը, ռուս քանաստեղծ Վալերի Բրյուսովը գրում է, որ ինչպես բաղաբակիրթ չի կարող համարվել այն մարդը, որը ծանոթ չէ անտիկ՝ հունա-հռոմեական գրականությանը, այդպես էլ ամեն մի բաղաբակիրթ մարդ պարտավոր է ծանոթ լինել հայ գրականությանն ու լեզվին: Եվ մինչև հայ ժողովուրդը տառապում էր տարբեր նվաճողների լծի տակ, բաղաբակիրթ աշխարհն սկսեց ուսումնասիրել հայոց լեզուն ու նրանով ստեղծված կոթողները: Առաջ եկավ օտար հայագետների այն համաստեղությունը, որն ի լուր աշխարհի բարձրաձայնեց, թե Արևելքի խորքերում կա մի ազգ, որն ունեցել է փառավոր անցյալ, հարուստ լեզու և գրականություն, որոնց ուսումնասիրությունը խիստ կարևոր է: Նրանք՝ անցյալի նշանավոր հայագետներն էին Ֆրիդրիխ Վիլհելմանը, Ջայնրիխ Յուլիոս Պետերմանը, Ջայնրիխ Յյուբշմանը, որոնց գործը հետագայում շարունակեցին շատերը՝ Յոզեֆ Կարստը, Նիկողայոս Մառը, Անտուան Մեյեն, Ֆրեդերիկ Ֆեյրին, Ժան-Պոլ Մահեն և շատ ուրիշները՝ այսպիսով հիմնադրելով ու զարգացնելով հայագիտությունը իբրև գիտակարգ: Բնականաբար ասպարեզ եկան նաև հայ ուսումնասիրողներ, որոնք իրենց վրա

վերցրին հայագիտական ուսումնասիրությունների հիմնական ծանրությունը՝ Մանուկ Աբեղյան, Հրաչյա Աճառյան, Հակոբ Մանանդյան, Լեո, Ստեփան Մայիսյանց, Գրիգոր Ղափանցյան, ապա՝ Գուրգեն Սևակ, Արարատ Ղարիբյան, Եղուարդ Աղայան, Գևորգ Ջահուկյան և շատ ուրիշներ:

Հայագիտությունն ընդգրկում է այն բոլոր ասպարեզները, որոնք առնչվում են հայոց լեզվին, գրականությանը, պատմությանն ու մշակույթին: Հայագիտությունն ենթադրում է հայերենագիտություն, որն ընդգրկում է սոսկ հայոց լեզվի և նրան առնչվող գիտակարգերի ուսումնասիրությունը՝ բարբառագիտություն, լեզվի պատմություն, համեմատական քերականություն և այլն:

Ձեր դասագրքի էջերում դուք կծանոթանաք օտարազգի և հայ ամենահայտնագիտնականների կյանքին ու գործունեությանը, կիմանաք նրանց նշանավոր երկերն մասին:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

1. Ինչպե՞ս է բնութագրել պատմահայր Մովսես Խորենացին մեր՝ հայերի տեղն ու դերը մարդկության պատմության մեջ:
2. Օտարազգի ի՞նչ նշանավոր հայագետներ գիտե՞ք:
3. Հայ նշանավոր ի՞նչ հայագետներ գիտե՞ք:

Վարժություն: Գրե՛ք շարադրություն հետևյալ թեմաներից որևէ մեկով՝ «Մեսրոպյան գրեր», «Խոսում են մագաղաթները», «Թեպետ փոքրածու ենք...», «Իմ սիրած գիրքը», «Հայոց լեզուն հազարագանձ»:

Գիտե՞ք, որ...

Գերմանացի արևելագետ, հայագետ, բանասեր, լեզվաբան, աշխարհագրագետ, բանասիրական գիությունների ղոկտոր Յոզեֆ Մարկվարտը (1864–1930) հայերենի է թարգմանել իր անուն-ազգանունը և երբեմն ստորագրել է Հովսեփ Բոեշիյան:

Աշխարհում կա 296 հայերեն ձեռագիր Աստվածաշունչ, որոնցից 188-ը՝ Երևանի Մաշտոցի անվան Մատենադարանում, 36-ը՝ Երուսաղեմի սրբոց Հակոբյանց, 18-ը՝ Նոր Ձուղայի ձեռագրատանը, մյուսները ցրված են Վենետիկի, Վիեննայի, Լոնդոնի, Բեռլինի և այլ թանգարաններում, մասնավոր հավաքածուներում:

ՀԱՅ ԵՎ ՕՏԱՐԱՉՊԻ ԵՆՍԵՎՈՐ ՀԱՅՍՏԵՏԵՐ

Հայնրիխ Յյուբջան (1848–1908)

Գերմանացի նշանավոր հայագետ և իրանագետ: Ծնվել է Էրֆուրում, ուսումնառությունը ձեռք է բերել տարբեր համալսարաններում: 1872թ. նրան շնորհվել է դոկտորի գիտական աստիճան: Ստրասբուրգի համալսարանում կարդացել է դասախոսություններ հնդեվրոպական լեզուների համեմատական բերականության վերաբերյալ: 1875թ. լույս տեսավ նրա «Հայերենի դիրքը հնդեվրոպական լեզուների շրջանում» երկվածը, որը միանգամից հանրահայտ դարձրեց հեղինակին: Մինչև 1883 իջնում էր այն տեսակետը, որ հայերենը իրանական լեզու է: Երբությամբ ու համակողմանիորեն ուսումնասիրելով հայ-իրանական լեզվական ընդհանրությունները և տարբերակելով բնիկ հայկական և իրանական փոխառությունները՝ Յյուբջանը եզրակացրեց, որ հայոց լեզուն, պատկանելով հնդեվրոպական լեզվաընտանիքին, նրա մեջ ներկայանում է իրրև ինքնուրույն, անկախ ճյուղ և միջին դիրք է գրավում սլավոնականի ու իրանականի նկատմամբ: Այս ընթացքով տեսությունն իր ընդլայնված փաստական հաստատումը գտավ նրա հետագա ուսումնասիրություններում, մասնավորապես «Հայկական ուսումնասիրություններ» շարքում (1883) և «Հայերենի բերականության» մեջ (1885–87): Հայրենական համապատասխանությունների մի շարք օրենքներ ձևակերպելուն զուգահեռ՝ Յյուբջանը նաև ճիշտ ստուգաբանեց բազմաթիվ բառեր, հայերենի համար կազմեց գիտական տառադարձության այբուբեն, որը այժմ էլ գործածվում է: Յյուբջանի առաջ քաշած գաղափարներն ու սկզբունքները հեղաշրջող նշանակություն ունեցան հայերենագիտության մեջ:

Աբեղյան Մանուկ Խաչատուրի (1865–1944)

Հայ անվանի բանասեր, ականավոր լեզվաբան-հայերենագետ, ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս (1943), գիտության վաստակավոր գործիչ: Ծնվել է Նախիջևանի գավառի Աստապատ գյուղում: Սովորել է Գևորգյան ճեմարանում, ուսումնառությունը շարունակել է եվրոպական համալսարաններում: «Հայ ժողովրդական հավատալիքը» թեմայով ուսումնասիրության համար 1898թ. Ենայի համալսարանում ստացել է փիլիսոփայության դոկտորի գիտական աստիճան: Մանկավարժական աշխատանք է կատարել Էջմիածնում, Շուշիում, Թիֆլիսում, դասախոսել և պաշտոնավարել է (դեկան, ամբիոնի վարիչ) Երևանի պետական համալսարանում, 1925–30թթ. եղել է Հայաստանի գիտության և արվեստի ինստիտուտի տնօրեն:

Մանուկ Աբեղյանի աշխատություններում հայ բանասիրությունը ներկայացված է իր լայն ընդգրկումներով՝ ժողովրդական բանահյուսություն, հայ էին գրականության պատմություն, հայերենի տաղաչափություն, տեքստաբանություն, հայոց լեզվի տեսություն և այլն:

Նա հայ ժողովրդական էպոսի լավագույն գիտակներից էր: Անձամբ հայտնաբերել է «Սասնա ծռերի» երկրորդ տարբերակը, անդրադարձել է ժողովրդական բանահյուսությանը՝ սկսած հնագույն շրջանից մինչև նոր ժամանակները, ուշագրավ դիտողություններ է արել միջնադարյան հայրենիների բնույթի ու դրանց ակունքների վերաբերյալ, ուրվագծել է Հայկական վերածննդի ընթացքը: Պատկառազորու գործեր են նրա «Հայ գրականության պատմությունը» (ի. 1-2, 1944-46), «Հայոց լեզվի տաղաչափությունը» (1933):

Արեղյանը արևելահայ գրական լեզվի ուսմունքը բարձրացրեց նոր աստիճանի, հայերենի կառուցվածքի ընթանման մեջ բերեց թարմ պատկերացումներ ու հարցադրումներ: Նրա լեզվաբանական-բերականագիտական ուսումնասիրությունները՝ «Աշխարհաբարի բերականությունը», «Աշխարհաբարի հոլովները», «Աշխարհաբարի շարահյուսությունը», «Հայոց լեզվի տեսությունը», վճռական դեր խաղացին արևելահայերենի գիտական բերականությունն ստեղծելու գործում: Նա առաջինն էր, որ հայթաիարեց ավանդական բերականագիտության կաղաչապարների ճշշումը և տվեց գրական արևելահայերենի ամբողջական ու հետևողական նկարագրությունը: Անվանի հայագետը զբաղվել է նաև ուղղագրության բարեփոխման, տերմինաչինության հարցերով:

Անտուան Մեյե (1866–1936)

Ֆրանսիացի լեզվաբան, հայագետ, սլավոնագետ: Ֆրանսիական ակադեմիայի (1924) և արտասահմանյան մի շարք ակադեմիաների և գիտական ընկերությունների անդամ: 1885–89թթ. սովորել է Սորբոնի համալսարանում՝ աշակերտելով Մ. Բրեյլին, Ֆ. դը Մոյուլզին, Օ. Կարիերին, որից սովորել է ժամանակակից հայոց լեզու: 1890–91թթ. եղել է Վիեննայի Մյունխենյան միաբանությունում, աշակերտել է Գ. Տանյանին և նրանից սովորել գրաբար: 1891-ին այցելել է Հայաստան (երկրորդ անգամ՝ 1903-ին), էքսիաճնի մատենադարանում ուսումնասիրել է հայկական ձեռագրեր, քննել է գրաբարի հնչյունաբանությունը: 1902–05թթ. գրաբար և նոր հայերեն է դասավանդել Փարիզի Արևելյան կենդանի լեզուների դպրոցում: 1919–21թթ. Ֆ. Մակլերի և ուրիշների հետ հիմնել

է հայագիտական տարբեր ընկերություններ:

«Հայերենի բարբառային դիրքը» աշխատության մեջ (1896), հենվելով հայերենի և այլ լեզուների հնչյունական առանձնահատկությունների վրա, Մեյեն որոշել է հայերենի դիրքը հնդեվրոպական լեզուների շարքում և հայերենը համարել է առանձին լեզվաճյուղ: Հեղինակել է նաև «Ղասական հայերենի համեմատական բերականության ուրվագիծ» (1903), «Գետազոտություններ հայերենի համեմատական շարահյուսության վերաբերյալ» (2-րդ հրատ. 1968) աշխատությունները: Վերջինը մեծ ավանդ է համեմատական շարահյուսության ուսումնասիրության գործում:

Ա. Մեյեն նաև ակտիվ հասարակական գործիչ էր. նա բազմիցս հանդես է եկել հայանպաստելույթներով:

Աճառյան Գրայա Հակոբի (1876–1953)

Ավանավոր հայագետ, լեզվաբան, ԳԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս (1943), Փարիզի լեզվաբանական ընկերության անդամ (1897), Չեխոսլովակիայի արևելագիտության ինստիտուտի գիտական բաժնի թղթակից անդամ (1937), ծնվել է Կ. Պոլսում, ավարտել է տեղի Կեդրոնական վարժարանը: Ուսումը շարունակել է Սորբոնի համալսարանում՝ ունկնդրելով Ա. Մեյեիս, այնուհետև Ստրասբուրգում մեկ կիսամյակ լսել է Գ. Գյուբշմանի դասախոսությունները: Չգալի մանկավարժական աշխատանք է կատարել Նախ Արևմտահայաստանում, ապա Էքմիաձնում, Շուշիում, Նոր Բայազետում, Նոր Նախիջևանում, Թեհրանում, Թավրիզում: Սկսած 1923-ից՝ մինչև կյանքի վերջը աշխատել է Երևանի պետական համալսարանում՝ նաև պաշտոնավարելով իբրև ամբիոնի վարիչ:

Մեծավաստակ գիտնականը անդրադարձել է լեզվաբանական համարյա բոլոր գիտակարգերին՝ հայ բարբառագիտություն, պատմահամեմատական քերականություն, պատմություն, բառարանագրություն, լեզվաբանություն և այլն: 1911թ. լույս է տեսնում նրա «Հայ բարբառագիտություն» աշխատությունը, ապա առանձին բարբառների վերաբերյալ նրա ուսումնասիրությունները՝ «Ըննություն Նոր-Նախիջևանի բարբառի» (1925), «Ըննություն Մարաղայի բարբառի» (1926), «Ըննություն Նոր-Շուշիի բարբառի» (1940), «Ըննություն Համշենի բարբառի» (1947), ինչպես նաև ուսումնասիրություններ «Նոր Առտիայի, Ղարաբաղի, Ալյանբեգի բարբառների վերաբերյալ»: Գր. Աճառյանը հայ բարբառների քերականական դասակարգման հիմնադիրն է. ելնելով բայի սահմանական եղանակի ներկայի կազմակերպչից՝ նա տարբերակել է հայ բարբառների երեք ճյուղերը՝ ում, կը և ել: Այս ասպարեզում լեզվակալից է նաև նրա «Հայերեն գավառական բառարանը», որն ընդգրկում է շուրջ 30 հազար բառ:

1926–35թթ. լույս տեսան Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանի» յոթ հատորները երկրորդ հրատ.՝ չորս հատորով՝ 1971–79), որը հայերենի եզակի ստուգաբանական բառարան է: Յուրաքանչյուր բառահոդված տրվում է հինգ բաժնով՝ բառագիտական, ստուգաբանական, բարբառագիտական, փոխառություններ, ստուգաբանությունների պատմություն: Ծանրակշիռ է նրա հայոց անձնանունների բառարանը» (հ. 1–5, 1942–52), որում ստուգաբանված են անձնանունները:

Ուշագրավ հարցադրումներով ու բացահայտումներով աչքի է ընկնում մեծ գիտնականի «Հայոց բարբառագիտությունը» (հ. 1–2, 1940–51), որտեղ նա քննում է հայոց լեզվի ծագումը, առանձնացնում է նրա գաղափարական փուլերը, աղբյուրները այլ լեզուների հետ և այլն:

Գրական, կոթողային աշխատանք է հանձարել գիտնականի «Լիակատար քերականություն հայոց բարբառի համեմատությամբ 562 լեզուների» ուսումնասիրությունը (հ. 1–6, 1952–71, լրացուցիչ հատոր՝ 2005): Այս գրքում նա շարադրում է իր ընդհանուր լեզվաբանական հայացքները՝ լեզուների ծագման ու բառագրման, դրանց փոխհարաբերությունների, լեզվի հասարակական դերի վերաբերյալ:

Մեծ երախտավորի գիտական ժառանգությունը ամբողջովին ցի սպառվում թվարկվածով, կան նաև չափազանց տպագրված ու անտիպ աշխատություններ:

Գր. Աճառյանի անունով է կոչվում ՀՀ ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտը:

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Մաշտոցի հրաշալի այբուբենի կատարելությունը
գարմացրել է աշխարհի մեծագույն լեզվաբաններին:
Էդմոնդ Շյուց (հունգարացի հայագետ)

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ուղղագրությունը ճիշտ գրելու կանոնների համակարգն է: Այդ համակարգը ձևավորվում է պատմականորեն: Ուղղագրության կանոնները մշակվում են տարբեր սկզբունքներով, որոնք հիմնականում երեքն են՝ **հնչյունային, ավանդական և ձևաբանական** (կամ **բառակազմական**):

Հնչյունային է այն ուղղագրությունը, ըստ որի՝ գրում են այնպես, ինչպես արտասանում են: Ժամանակակից հայերենում շատ բառեր գրության և արտասանության տարբերություններ չունեն, օրինակ՝ *տուն, ծառ, ձի* և այլն: Սա ամենակատարյալ ուղղագրությունն է, սակայն կենդանի լեզուներում հնարավոր չէ միայն հնչյունային ուղղագրությամբ առաջնորդվել: Ժամանակի ընթացքում փոփոխվում է բառերի արտասանությունը, իսկ գրությունը մնում է նույնը: Ուստի առաջանում են գրության և արտասանության տարբերություններ, օրինակ՝ *մարդ-մարթ, աղջիկ-ախչիկ* և այլն: Գործնականում հնարավոր չէ անընդհատ փոփոխել բառերի գրությունը և հարմարեցնել արտասանությանը: Այդ պատճառով էլ ուղղագրական կանոններով սահմանվում են այն բառերը, որոնք գրության ու արտասանության տարբերություններ ունեն: Սրա վրա էլ հիմնված է **ավանդական** ուղղագրությունը, ըստ որի՝ պահպանվում է նախկինից ավանդաբար հասած գրությունը, այսինքն՝ հաշվի չի առնվում տվյալ ժամանակում ընդունված արտասանությունը: **Ձևաբանական** (կամ **բառակազմական**) է այն ուղղագրությունը, ըստ որի՝ տվյալ միավորը (նախդիր, արմատ և այլն) բոլոր դեպքերում, անկախ արտասանությունից, գրվում է նույն ձևով: Օրինակ՝ ժամանակակից հայերենում *դ* հորը մեծ մասամբ արտասանվում է *տ*, սակայն միշտ գրվում է *դ*:

Կենդանի լեզուների ուղղագրությունները հիմնված չեն միայն մի սկզբունքի վրա: Երեք սկզբունքներն էլ գործում են, պարզապես գերակշռում է նրանցից մեկը: Օրինակ՝ անգլերենը, ֆրանսերենը հիմնականում ավանդական ուղղագրություն ունեն, վրացերենը՝ հնչյունային, ռուսերենը՝ ձևաբանական, և այլն: Ժամանակակից հայերենի ուղղագրությունը հիմնականում հնչյունային է, մասամբ ավանդական և ունի ձևաբանական որոշ տարրեր:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ուղղագրությունը:
2. Որո՞նք են ուղղագրության երեք սկզբունքները:

3. Ո՞րն է հնչյունային ուղղագրության հիմնական սկզբունքը:
4. Ո՞րն է ավանդական ուղղագրության հիմնական սկզբունքը:
5. Ո՞րն է ձևաբանական ուղղագրության հիմնական սկզբունքը:
6. Ի՞նչ սկզբունքներ ունի ժամանակակից հայերենի ուղղագրությունը:

Վարժություն 1: Գտե՛ք, թե յուրաքանչյուր շարքում բանի բառ ունի գրության և արտասանության տարբերություն:

1. կատակ, դարակ, մտահոգ, խրճակապ
2. պախուրց, հատակ, ուխտավոր, դարբնոց
3. կայծակ, ուղտ, հաղարջ, կամուրջ
4. համբերել, աղքյուր, դադար, ուրուր
5. դերձակ, մածուցիկ, վարկանիշ, դարչին
6. օծագալար, դրախտ, տախտակ, տաղտուն
7. անուն, անտուն, կարապ, ավագ
8. խաբել, հոգնել, պղտոր, բախտ
9. սանդուղք, հանգույց, իջնել, աղջամուղջ
10. անուրջ, թուխպ, առակ, ընդարձակ

Վարժություն 2: Գտե՛ք, թե յուրաքանչյուր շարքի որ բառում եղած բերականական մասնիկն ունի գրության և արտասանության տարբերություն:

1. գրիչս, տետրերից, վագելով, գիրթ
2. օրվա, այգուց, ընկերոջ, տունը
3. նկարներդ, կանայք, անծինք, այլք
4. պայուսակը, ուրախությամբ, ծնունդդ, քաղաքում
5. լեռների, կնոջ, նկարելու, կարդաց

Վարժություն 3: Դո՛ւրս գրեք բաղաձայնների գրության ու արտասանության տարբերություն ունեցող բառերը:

Մի անգամ մի շվեյցարացի էր եկել Էջմիածին՝ նախօրոք ուսումնասիրելու Մաֆիս բարձրանալու հանգամանքները: Նրան ուղարկել էր ինչ-որ հանձնախումբ, որը պիտի կազմակերպեր հարյուր հոգուց բաղկացած արշավախմբի վերելքը: Որպես թարգմանիչ՝ ես ուղեկցում էի շվեյցարացուն: Մենք գնացինք Իգդիր և գիշերեցինք այնտեղ՝ մի հայի հյուրանոցում: Առավոտյան ճանապարհ ընկանք: Շուտով հասանք Ակոռի հինավուրց գյուղի տարածքը: Հազար ութ հարյուր բառասուն թվականին երկրաշարժից այս գյուղն ամբողջովին քանդվել է, և նրա տեղում այժմ մի մեծ վիհ է: Միայն երկու հովիվ են փրկվել, որոնք այդ ժամանակ գտնվել են շարժունքում և սահմնկած տեսել իրենց գյուղի կործանումը: Այդ երկուսից մեկին էլ մի օր տեսա Էջմիածնի ճանապարհին: Ակոռի գյուղից բացի՝ տեսանք նաև

Սուրբ Հակոբի վանքը՝ իր նշանավոր աղբյուրով, որի ջուրն օգտագործում էին արտերը խժռող մորեխներին վերացնելու համար: Այս պատմությունը սուտ չէ: Երբ Արարատյան դաշտում մի որևէ տեղ մորեխ էր իջնում, ժողովուրդը թափորով գնում էր այդ աղբյուրը և նրա ջրից բերելով՝ ցանում արտերի վրա: Աղբյուրի մոտ կա թռչնի մի տեսակ, որը սիրում է մորեխ ուտել: Թռչունները, մարդկանց բազմությունը տեսնելով, հետևում էին նրանց և հասնելով արտերին՝ վերացնում բոլոր մորեխներին:

Այս ամենը դիտելուց հետո Մասիսի լայնարձակ ստորոտում մի փոքրիկ պտույտ կատարեցինք, այնուհետև բացօթյա գիշերեցինք: Արևելքը դեռ նոր էր շառագունում, երբ սկսեցինք բարձրանալ խորդուբորդ լանջով: Նոյյան հանգրվանը՝ Մասիսը, շատ չոր է ու լերկ. սիզախտերից բացի՝ չես գտնի ո՛չ ծառ, ո՛չ թուփ: Սարնիվեր բարձրանում էինք՝ անբարբառ դիտելով Արարատյան դաշտի գյուղերը, Արագածը, շրջակա ակնահաճո տեսարանը: Կեսօրից հետո հասանք ձյան սահմանին. Փոքր Մասիսն արդեն մեզանից ցածր էր: Ես խոնջացած պառկեցի ու քնեցի. հոգնել էի: Շվեյցարացին մեր ուղեկից բրդի հետ շարունակեց վերելքը: Մի ժամից նրանք վերադարձան, և սկսեցինք վայրեջքը: Շվեյցարացին կատարել էր անհրաժեշտ հետազոտությունը և մեկնեց Երևան:

Ըստ Հրայրա Աճառյանի

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳՆՄԱՆ ԸՆԹԱՅԸ

Հայերենի ուղղագրության առաջին կանոնները մշակվել են դեռևս Մեսրոպ Մաշտոցի օրոք: Այդ ժամանակ գրությունն ու արտասանությունը հիմնականում համընկնում էին, թեև կային որոշ տարբերություններ, օրինակ՝ չէր գրվում գաղտնավանկի ը-ն: Սակայն լեզուն անընդհատ զարգանում ու փոփոխվում է: Այդ պատճառով էլ աստիճանաբար ավելանում էին գրության ու արտասանության տարբերությունները: Ուստի միջնադարում, այնուհետև 20-րդ դարում կատարվեցին ուղղագրական բարեփոխումներ: Հայերենի ուղղագրության զարգացման ընթացքը հնարավոր է բաժանել չորս շրջանի:

Առաջին շրջանն ընդգրկում է 5–11-րդ դարերը: Այս շրջանի սկզբում գրության մեջ գերիշխում էր հնցյունային սկզբունքը, այսինքն՝ գրությունն ու արտասանությունը առավելագույնս համընկնում էին: Սակայն բանավոր խոսքի փոփոխությունների ազդեցությամբ առաջանում են ուղղագրական խաթարումներ, որոնք հատկապես շատ են 9–11-րդ դարերում: Հաճախ միևնույն բառը տարբեր տեղերում տարբեր ձևերով է գրված: Այս ուղղագրությունը բազմաթիվ անմիօրինակություններով հասնում է միջին դարեր:

Երկրորդ շրջանն սկսվում է 12-րդ դարից և հասնում մինչև 1922 թվականը, երբ խորհրդային Հայաստանում կատարվեց ուղղագրական բարեփոխում: 12-րդ դարում կատարվում են ուղղագրական որոշ փոփոխություններ, որոնք մասնավորապես առնչվում են յ-ի գրությանը: Այդ մասին գրել է Արիստակես Գրիչը: Այս

շրջանում հնչունային սկզբունքի հետ սկսում են գործել նաև ավանդական և ճաբանական սկզբունքները, կատարվում են ուղղագրական որոշ փոփոխություններ: 12–13-րդ դարերում հայոց այբուբենին են ավելացվել *օ, ֆ* տառերը, իսկ ավելի ուշ՝ *ւ-ը*: Այս շրջանից մեզ հասած աղբյուրներում էլ կան ուղղագրական թափաթիվ անմիօրինակություններ: Այս ուղղագրությունը հետագայում բավականին կանոնավորում են Մխիթարյան միաբանության գործիչները:

Երրորդ շրջանն սկսվում է 1922 թվականից և հասնում մինչև 1940 թվականը: Այս շրջանում հորհրդային Հայաստանում գործում են ուղղագրական նոր մշակված կանոններ:

Չորրորդ շրջանն սկսվում է 1940 թվականից և շարունակվում մինչև այժմ: 1940 թվականին հորհրդային Հայաստանում կատարվեց ուղղագրական մասնագիտ քարտփոխում, որով փոփոխվեց 1922 թվականին հաստատված սկզբունքների մի մասը: 1940 թվականից գործող կանոնները որոշ մասնակի փոփոխություններով շարունակում են գործել մինչև այսօր:

Սխյուռքում չտարածվեցին ո՛չ 1922, ո՛չ 1940 թվականների քարտփոխումները, և որոշ փոփոխություններով գործում են ուղղագրական երկրորդ շրջանից եկող սկզբունքները:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԵՐՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Զանի՞ հիմնական շրջանի է հնարավոր բաժանել հայերենի ուղղագրության զարգացման ընթացքը:
2. Որո՞նք են հայերենի ուղղագրության զարգացման յուրաքանչյուր շրջանի հիմնական առանձնահատկությունները:

Վարժություն 4: Դ՛ուրս գրեք բաղաձայնների գրության և արտասանության տարբերություններ ունեցող բառերը և նշե՛ք, թե յուրաքանչյուր բառում որ տառից (կամ տառերից) է առաջանում տարբերությունը:

Արդեն մի բանի ամիս էր՝ Շիրվանզադեն պառկած էր հիվանդանոցում, և ասում էին, որ վիճակը լավ չէ: Գնացինք այցելության: Մտանք անբասիր մաքրությամբ հիվանդասենյակը, որի անկյունում մահճակալի վրա, նստած էր մեծ արևակահող՝ մեջքը բարձին հենած: Նստել էր ու մեկ-մեկ ծալում էր մատները, և շրթունքներն էլ շարժվում էին, երևում է՝ մտքում ինչ-որ հաշիվ էր անում: Մենք ողջունեցինք, բայց նա մշուշված հայացքով միայն նայեց ու շարունակեց հաշիվը, զբաղվեցինք, որ մնաց հոգեկան նույն վիճակում լիովին անեացած ու իրականությունից կտրված: Չարմացած ու ապշած իրար էինք նայում՝ չըմբռնելով նրա տարօրինակ պահվածքի պատճառը:

– Ինչքան հաշվում եմ, իննից չի անցնում, – առանց մեր ողջույնին պատասխանելու հայտնեց նա իր մտահոգությունը:

Անտարբեր ու պղտոր հայացքից գլխի ընկանք, որ չի ճանաչել մեզ, այլ ինքնազգացողությունն է ստուգում՝ մատները հաշվելով: Բայց քիչ-քիչ ցրվեց աչքերի մշուշը, ու մեզ ճանաչելով՝ փոքր-ինչ զվարթացավ: Տեսնելով նրա ընկճված տրամադրությունը՝ սկսեցինք մեր հոգեբանական գրոհը.

– Ամբողջ Հայաստանը Ձեր առողջական վիճակին է հետևում, և մեզ էլ ուղարկել են, որ հայտնե՞ք՝ երբ եք դուրս գրվելու:

Մի ակնթարթում պայծառացավ, աշխուժացավ և զվարթ ծայնով ասաց.

– Դե՛, որ այդքան մարդ ինձ է սպասում, ես մեռնողը չեմ: Մի նշան էլ կա, որ այս անգամ չեմ գնալու: Երեկ մի տարօրինակ երազ տեսա, որ իբր թե Արաքսի այս ափից Մասիսին եմ նայում, ու մեկ էլ քաղցրալուր նվագի ձայն եկավ: Տեսնեմ՝ Յովհաննես Թումանյանը, Ղազարոս Աղայանը, Պերճ Պռոշյանը, Գրիգոր Արծրունին և ուրիշ գրողներ, խմբագիրներ, հասարակական գործիչներ բե՛ֆ են անում: Ինձ տեսնելով՝ իսկույն ևեթ հրավիրեցին գինարբուքին: Ուրախացա. բոլորին էլ կարոտել էի և ուզեցի՝ գնամ: Հանկարծ հիշեցի, որ բոլորն էլ մեռած են, ու զգուշացա: Ինքս ինձ համոզում եմ, թե սրանք ինձ ուզում են խաբել ու տանել են աշխարհ: Դա գլխի ընկնելով՝ ձայն տվի, թե չեմ գալիս, թե իրենց թող մնան բե՛ֆն էլ, զվարճությունն էլ: Ձայն տվի ու իմ ձայնից էլ արթնացա՝ հասկանալով, որ մեռնողը չեմ:

Պատմեց ու ինքնագոհ ժպտաց, իսկ մենք ուրախացած դուրս եկանք՝ հրաժեշտ տալով ու առողջություն մաղթելով: Կարծում եմ՝ մեր այցելությունն էլ իրեն ոգևորեց, ու երկու շաբաթ հետո Շիրվանզադեն քայլում էր Արովյանն ի վար՝ նախշազարդ գավազանը ձեռքին, գլուխը վեհորեն բարձր պահած:

Ըստ Լաիսթանեց Անանյանի

Վարժություն 5: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն բառը, որում տողասկզբում նշված բաղաձայնի գրության և արտասանության տարբերություն կա:

- Բ – թմբուկ, կաղամբ, դարբին, համբավ
- Բ – բարդություն, սմբուկ, համբերություն, շամբ
- Գ – հարգանք, թագավոր, վարագույր, անգին
- Գ – բարեգութ, հեռագիր, վարգ, պարգև
- Դ – աղամանդ, սպրդել, սրդողել, դադարել
- Դ – դրդել, դրասանգ, հանդ, դյուրին
- Ձ – ձկնորս, դեղձան, անձուկ, ձնաբուք
- Ջ – հաղարջ, աղջամուղջ, բջիջ, վերջ
- Ջ – կամուրջ, լաջվարդ, արջ, խուրջին
- Ղ – բաղարջ, կողոսկր, կթղա, ողկույզ

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԲԱՐԵՓՈՒՄՆԵՐԸ

1922 թվականին Խորհրդային Հայաստանում կատարվում է ուղղագրական բարեփոխում, որի նախագծի հեղինակն էր ականավոր գիտնական Մանուկ Աբեղյանը: Այդ բարեփոխմամբ գրությունն ու արտասանությունը հնարավորինս իրար մոտեցնելու փորձ էր արվում: Այդ նպատակով դուրս էին մղվում **օ** և **է** տառերը, ու սահմանվում էին մի շարք կանոններ:

1. **Օ**-ի փոխարեն միշտ գրել **ո**, օրինակ՝ *ոգնել, ոգուտ, ակոս, Մարո, վոսկեզոծ* և այլն:

2. **Է**-ի փոխարեն միշտ գրել **ե**, օրինակ՝ *եջ, եգ, գեր, թույե* և այլն:

3. **Է**, **Լ** (վյուՆ) տառի փոխարեն՝ **վ**, երբ **Լ**-ն արտասանվում է **վ**, օրինակ՝ *ավազ* (աւազ), *թիվ* (թիւ), *հաշիվ* (հաշիւ) և այլն:

4. **ՌԷ**-ի փոխարեն՝ **վ**, երբ **ու**-ն արտասանվում է **վ**, օրինակ՝ *սվեր* (սուեր), *զվարթ* (զուարթ) և այլն:

5. **Ռ**-ի փոխարեն՝ **ու**, երբ **ոյ**-ը արտասանվում է **ույ**, օրինակ՝ *լույս* (լոյս), *նույն* (նոյն) և այլն:

6. **Յ**-ի փոխարեն՝ **հ**, երբ բառակզբում արտասանվում է **հ**, օրինակ՝ *հաճախ* (յաճախ), *հագենալ* (յագենալ) և այլն:

7. **Եա**, **եօ**, **իւ** երկբարբառների փոխարեն՝ **յա**, **յո**, **յու**, օրինակ՝ *մատյան* (մատեան), *արդյոք* (արդեօք), *մեծություն* (մեծութիւն) և այլն:

8. Չգրել բառավերջի **յ**-ն, երբ չի արտասանվում, օրինակ՝ *արքա* (արքայ), *երեկո* (երեկոյ) և այլն:

9. **Ե**-ից հետո գրել **յ**, եթե հաջորդում է ձայնավոր, օրինակ՝ *գործունեություն* (գործունեություն), *էի* (էի) և այլն:

10. **Ռ**-ից առաջ բառակզբում գրել **վ**, երբ արտասանվում է, օրինակ՝ *վոզի* (ոզի), *վորդի* (որդի) և այլն:

11. **Ե**-ից առաջ բառակզբում գրել **յ**, երբ արտասանվում է, օրինակ՝ *յեղբայր* (եղբայր), *յեղևիկ* (եղևիկ) և այլն:

Այս բարեփոխման վերաբերյալ եղան տարակարծություններ, ծավալվեցին բանավեճեր, կազմակերպվեցին քննարկումներ, և 1940 թվականին կատարվեց ևս մի բարեփոխում, որով սահմանվեցին հետևյալ կանոնները:

1. Վերականգնել է և **օ** տառերի գործածությունը:

2. **Ե** և **ո** տառերը բառակզբում գործածել իբրև **յե (յէ)** և **վո (վօ)**, օրինակ՝ *ես, երբ, ոսկի* և այլն:

Իբրև բացառություն՝ *ով, ովքեր* դերանունները գրել **ո**-ով:

3. Բաղադրյալ բառերում պահել արմատի՝ **ե**-ով և **ո**-ով ստուգաբանական գրությունը, օրինակ՝ *աներես, լուսնոսկի* և այլն:

4. **Յ**-ն իբրև ձայնակապ գործածել **ա**-ից և **ո**-ից հետո, օրինակ՝ *նայել, շոյել* և այլն:

5. Սահմանել օժանդակ բայերի հետևյալ ուղղագրությունը՝ **եմ, ես, է, ենք, եք, են, էի, էիր, էր, էինք, էիք, էին**:

Ուղղագրական այս սկզբունքներն էլ մասնակի փոփոխություններով Հայաստանում գործում են մինչև այսօր:

Գիտե՞ք, որ...

Ամենաշատ տառերը՝ 72, ունի Կամբոջայի հիմնական բնակիչների լեզվի՝ քմերերենի այբուբենը:

Ամենաքիչ տառերը՝ 11, ունի Նոր Գվինեայի Բանգիլ կղզու բնակիչների լեզվի՝ ռոպուլքսերենի այբուբենը:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ՎԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ե՞րբ է խորհրդային Ֆայաստանում կատարվել ուղղագրական առաջին բարեփոխումը:
2. Ուղղագրական ի՞նչ կանոններ էին սահմանվում ուղղագրական առաջին բարեփոխմամբ:
3. Ե՞րբ է խորհրդային Ֆայաստանում կատարվել ուղղագրական երկրորդ բարեփոխումը:
4. Ուղղագրական ի՞նչ փոփոխություններ կատարվեցին ուղղագրական երկրորդ բարեփոխմամբ:

Վարժություն 6: Կարդացե՛ք Եղիշե Չարենցի «Տաղ՝ ծոնված գրքերին» բանաստեղծության հատվածները՝ բերված երեք ուղղագրություններով, համեմատե՛ք և գտե՛ք ուղղագրական տարբերությունները:

Դասական ուղղագրությամբ	1922թ. բարեփոխված ուղղագրությամբ	1940թ. բարեփոխված ուղղագրությամբ
Օ՛, գրքերի աշխարհը – տիեզերք է անեզր:-	Ո՛, գրքերի աշխարհը – տիյեզերք է անեզր:-	Օ՛, գրքերի աշխարհը – տիեզերք է անեզր:-
Արևների նման բազմապիսի,	Արևների նման բազմապիսի,	Արևների նման բազմապիսի,
Ե՛ւ աստղերի նման, ե՛ւ շողերի-	Յե՛վ աստղերի նման, յե՛վ շողերի-	Ե՛վ աստղերի նման, և՛ շողերի-
Ես սիրում եմ գրքերը, որ աշխարհի մասին	Յես սիրում եմ գրքերը, վոր աշխարհի մասին	Ես սիրում եմ գրքերը, որ աշխարհի մասին
Բարբառում են անծուկ ու մտերիմ:	Բարբառում են անծուկ ու մտերիմ:	Բարբառում են անծուկ ու մտերիմ:
Նրանք շա՛տ են ու բազմապիսի, տարբեր ու գունազեղ,	Նրանք շա՛տ են ու բազմապիսի, տարբեր ու գունազեղ,	Նրանք շա՛տ են ու բազմապիսի, տարբեր ու գունազեղ,
Ծնուած գանազան դարերում ու երկրներում,	Ծնված գանազան դարերում ու յերկրներում,	Ծնված գանազան դարերում ու երկրներում,
Իւրաքանչիւրը բերում է մի առանձին պարզեւ,	Յուրաքանչուրը բերում է մի առանձին պարզև,	Յուրաքանչուրը բերում է մի առանձին պարզև.

Իւրաքանչիւրն իր մեջ մի աշխարհ է կրում:–	Յուրաքանչիւրն իր մեջ մի աշխարհ է կրում:–	Յուրաքանչիւրն իր մեջ մի աշխարհ է կրում:–
Մեր կեանքի երկար ճանապարհին	Մեր կյանքի յերկար ճանապարհին	Մեր կյանքի երկար ճանապարհին
Հանդիպում են նրանք հետզհետե	Հանդիպում են նրանք հետզհետե	Հանդիպում են նրանք հետզհետե
Եւ դառնում են ընկեր ու մտերիմ	Յեվ դառնում են ընկեր ու մտերիմ	Եվ դառնում են ընկեր ու մտերիմ
Կամ մտում են անցած տարիների ետեւը:	Կամ մտում են անցած տարիների յետեւը:	Կամ մտում են անցած տարիների ետեւը:
Ուղեկից են դառնում մինչեւ ի մահ	Ուղեկից են դառնում մինչև ի մահ	Ուղեկից են դառնում մինչև ի մահ
Մի քանիսը միայն՝ անդաւաճան յաւետ,–	Մի քանիսը միայն՝ անդավաճան հավետ,–	Մի քանիսը միայն՝ անդավաճան հավետ,–
Եւ այնպիսի՝ գրքեր կան, որ չարքերի նման	Յեվ այնպիսի՝ գրքեր կան, վոր չարքերի նման	Եվ այնպիսի՝ գրքեր կան, որ չարքերի նման
Հալածում են մեզ մինչեւ վերջ:	Հալածում են մեզ մինչև վերջ:	Հալածում են մեզ մինչև վերջ:
Գրքեր կան, որ կեանքում մի ակնթարթ միայն	Գրքեր կան, վոր կյանքում մի ակնթարթ միայն	Գրքեր կան, որ կյանքում մի ակնթարթ միայն
Մեզ ժպտալով՝ անցնում են ու կորչում,	Մեզ ժպտալով՝ անցնում են ու կորչում,	Մեզ ժպտալով՝ անցնում են ու կորչում,
Բայց նրանցից մտում է մեր սրտերում մի բան,	Բայց նրանցից մտում է մեր սրտերում մի բան,	Բայց նրանցից մտում է մեր սրտերում մի բան,
Որ տարիներ ենք մենք անըջում:	Վոր տարիներ ենք մենք անըջում:	Որ տարիներ ենք մենք անըջում:
Գրքեր կան, որ խոժոռ են ու խստադեմ,	Գրքեր կան, վոր խոժոռ են ու խստադեմ,	Գրքեր կան, որ խոժոռ են ու խստադեմ,
Ինչպէս ուսուցիչը կամ առաջնորդը,–	Ինչպէս ուսուցիչը, կամ առաջնորդը,–	Ինչպէս ուսուցիչը կամ առաջնորդը,–
Եւ այնպիսի՝ գրքեր եւ գիտեմ,	Յեվ այնպիսի՝ գրքեր յես գիտեմ,	Եվ այնպիսի՝ գրքեր եւ գիտեմ,
Որ համբերի նման անհաղո՞րդ են:	Վոր համբերի նման անհաղո՞րդ են:	Որ համբերի նման անհաղո՞րդ են:
Աղջիկների նման սեթևեթ	Աղջիկների նման սեթևեթ	Աղջիկների նման սեթևեթ
Կան կարկաչուն գրքեր, որ հանդիպում են մեզ,	Կան կարկաչուն գրքեր, վոր հանդիպում են մեզ,	Կան կարկաչուն գրքեր, որ հանդիպում են մեզ,
Հրապուրում, գերում – եւ մոռացվում յաւետ...	Հրապուրում, գերում – և մոռացվում հավետ...	Հրապուրում, գերում – և մոռացվում հավետ...
Օ՛, գրքերի աշխարհը – տիեզերք է անեզր:	Ո՛, գրքերի աշխարհը – տիեզերք է անեզր:	Օ՛, գրքերի աշխարհը – տիեզերք է անեզր:

Վարժություն 7: Կարդացե՛ք դասական ուղղագրությամբ գրված բառերը:

- ա) Աւարտ, աւել, աւելոել, բաւական, բաւարար, գաւաթ, գաւիթ, խաւար:
- բ) Աղուես, անգետ, անետ, գմբէթ, կողպէք, ջրվեժ, սպառագէն, վեպ:
- գ) Յախճապակի, յաճախ, յամառ, յայտնի, յատակ, յարմար, յաւետ, յովագ:
- դ) Ծառայ, երեխայ, շուկայ, արքայ, ներկայ, փեսայ, երեկոյ, ձուլածոյ:
- ե) Ակօս, աղօթք, ամօթ, ծնօտ, ձօն, դօղանշ, սօսափ, ցօղուն:
- զ) Արիւն, սիւն, քիւր, հիւր, կորիւն, բարութիւն, հնչիւն, իւրաքանչիւր:
- է) Առոյգ, քոյս, գոյն, գոյգ, լոյս, նոյն, համբոյր, փոյթ:

ՍԿԱՆԳՍԿԱՆ ԵՎ ԲԱՐԵՓՈՒՍԱԾ (ՆՈՐ) ՈՒՂԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ավանդական և բարեփոխված ուղղագրությունների միջև կան մի շարք տարբերություններ, որոնք պետք է իմանալ ավանդական ուղղագրությամբ գրվածը ճիշտ ընթերցելու համար: Աղյուսակով ներկայացված են հիմնական սկզբունքները:

ԿԱՆՈՆ	ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹՅԱՐ	ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ ԲԱՐԵՓՈՒՍԱԾ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹՅԱՐ
Բառավերջում գրվում է է	<i>րոպէ, ափսէ, եթէ</i>	<i>րուպե, ափսե, եթե</i>
Բառամիջում փակ վանկում, մի շարք բառերում գրվում է է (այն կարող է հնչյունափոխվել ի-ի , օրինակ՝ <i>կէս - կիսել</i>):	<i>տէր, մէշ, վէպ</i>	<i>տեր, մեշ, վեպ</i>
Բառավերջում ա-ից և ո-ից հետո հիմնականում գրվում է յ , որը չի կարդացվում: Միավանկ բառերի վերջին յ-ն կարդացվում է՝ <i>հայ, բայ, Նոյ</i> և այլն:	<i>տղայ, արքայ, երեկոյ</i>	<i>տղա, արքա, երեկո</i>
Բառասկզբում գրվող յ-ն հիմնականում արտասանվում է ի (բաղաձայնից առաջ սովորաբար գրվում է հ ՝ բացի <i>յտտակ (հստակ)</i> բառից: Ղ-ից առաջ ևս գրվում է յ (օր.՝ <i>յղկել</i>):	<i>Յիտուս, յայտնի, յաջորդ</i>	<i>Գիտուս, հայտնի, հաջորդ</i>
ի, լ (վյուն) տառը գրվում է բառամիջում և բառավերջում ա, ե, ի հնչյուններից հետո. արտասանվում է վ :	<i>աւելի, բարեւ, թիւ</i>	<i>ավելի, բարև, թիվ</i>

Բառամիջում ձայնավորից առաջ ու -ն արտասանվում է վ :	<i>Աստուած, լեզուագետ, պատուէր</i>	<i>Աստված, լեզվագետ, պատվեր</i>
Գրաբարյան աւ կապակցությունը բաղա- ձայնից առաջ վերածվել է օ -ի (<i>աւր-օր</i>):	<i>աղօթք, կարօտ, դրօշ</i>	<i>աղոթք, կարոտ, դրոշ</i>
Ոյ -ը բաղաձայնից առաջ կարդացվում է ոյ :	<i>լոյս, գոյն, դոյլ</i>	<i>լույս, գույն, դույլ</i>
իւ -ը բաղաձայնից առաջ կարդացվում է յու :	<i>քաջութիւն, նիւթ, սիւն</i>	<i>քաջություն, նյութ, սյուն</i>
եա -ն կարդացվում է յա :	<i>առաքեալ, մատեան, Մուրադեան</i>	<i>առաքյալ, մատյան, Մուրադյան</i>
եօ -ն (<i>եաւ</i>) կարդացվում է յո :	<i>արդեօք, ընտանեօք</i>	<i>արդոյք, ընտանյոք</i>

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ըստ ավանդական գրության բառավերջում գրվող ո՞ր տառը չի կարդացվում:
2. Ինչպե՞ս է կարդացվում բառասկզբի **յ**-ն:
3. Ի՞նչ է արտասանվում ձայնավորից առաջ գրված **ու**-ն:
4. Ինչպե՞ս են կարդացվում **ոյ**, **իւ**, **եա**, **եօ** կապակցությունները:

Վարժություն 8: Կարդացե՛ք դասական ուղղագրությամբ գրվածը:

ՏԵՐԵՒԱԹԱՓ

– Ա՛յ փոքրիկներ, ա՛յ սիրուններ,–
Ասաց քամին տերեւներիհն,–
Աշունն եկաւ, մօտ է ձմեռ,
Ի՞նչ էք դողում ծառի ծերին:

Ոսկի դեղին, վառ ծիրանի
Գոյներ հազե՛ք խայտաբղետ
Ու ճիւղերից ձեր մայրենի
Եվե՛ք ինձ հետ, փախե՛ք ինձ հետ...

Եվե՛ք, տանեմ հեշտ ու անթեւ
Անհետ ճամփով, անյայտ տեղեր,
Չէք իմանայ այնուհետեւ
Թե՛ ի՞նչ է դող, ի՞նչ է ձմեռ...

Տերեւները հեկց լսեցին,
Նախշուն-նախշուն գոյներ հազան,
Սըւսըւայով տխուր երգեր՝
Զամու թելին թռան, փախան:

Յովհաննէս Թումանեան

Վարժություն 9: Արտագրե՞ք՝ վերածելով բարեփոխված (տոր) ուղղագրության:

Աղանի, անամոթ, անեուբին, անկին, անյողղողղ, անյիշաբար, անպածոյճ, ապացոյց, առարկայ, առաւօտեան, արին, բիւրեղ, բոյս, գոյին, գործն, դարձուած, դժուար, դիւրավառ, դոյլ, զգոյշ, ընծիւղ, թոյլ, ի վերջոյ, լաագոյն, խոխոջին, ծառայ, ծնօտ, ծուէն, կաթսայ, կատարեալ, կաւիճ, կողպեթ, կօշիկ, հազուադէպ, ձիւթ, ճիւղ, մեծարգոյ, մշակոյթ, յաճախորդ, յայտնութիւն, յանդէպ, նուագ, ուրուական, պարտեզ, սկիւռ, վեպ, տգետ, տօթ, րոպէ, բրիտտոնեայ:

Ղափանցյան Գրիգոր Ավագի (1887–1957)

Ականավոր լեզվաբան-հայերենագետ, պրոֆեսոր (1930), ՀԽՍՀ ԳԱ
իսկական անդամ, գիտության վաստակավոր օրրոճ:

Ծնվել է Աշտարակում: Բարձրագույն կրթությունը ստացել է
Պետերբուրգում՝ առաջին կարգի դիպլոմով ավարտելով Պետերբուրգի
համալսարանի հայ-վրացական բանասիրության բաժինը:

Վերադառնալով Հայաստան՝ Գ. Ղափանցյանը աշխատանքի է
անցնել Էջմիածնի ճեմարանում՝ դասախոսելով լեզվաբանական
առարկաներ:

1919թ. հիմնադրվում է Երևանի պետական համալսարանը, և
Ղափանցյանը իրավիրվում է համալսարան՝ որպես ընդհանուր
լեզվաբանության և լեզվաբանական այլ առարկաների դասախոս: Համալսարանում ընդհանուր
լեզվաբանության ամբիոն ստեղծելու օրվանից Գ. Ղափանցյանը դառնում է այդ ամբիոնի վարիչը
և ղեկավարում այն մինչև 1953թ.: 1950թ. Ղափանցյանը դառնում է ՀԽՍՀ ԳԱ լեզվի ինստիտուտի
տնօրեն և վարում այդ պաշտոնը մինչև իր կյանքի վերջը:

Տարիների ընթացքում ուսումնասիրություններ կատարելով տեսական լեզվաբանության
բնագավառում՝ Գ. Ղափանցյանը դրանց արդյունքներն ամփոփում է 1939թ. հրատարակած
«Ընդհանուր լեզվաբանություն» գրքում, որը գիտական մտքի խորությամբ, լեզվական նյութի
ընդգրկման բազմակողմանիությամբ, դրանց վերլուծության ու բնութագրման գիտական
մակարդակով ներկայացնում է լեզվաբանական մտքի այն ժամանակվա բարձրագույն աստիճանը:

Գ. Ղափանցյանի գիտական հետազոտությունների մեկ այլ բնագավառն է եղել հայերենի
նախապատմության ու դրա հետ կապված՝ հին մեռած լեզուների՝ ուրարտերենի, խեթերենի,
խուռիերենի և կովկասյան լեզուների առնչությունների բացահայտումը: Նա հրատարակել է «Chet-
to-armeniaca», «Ուրարտուի պատմություն», «Հայասան՝ հայերի բնօրրան», «Հայոց լեզվի
պատմություն» ուսումնասիրությունները, որոնցում բնության է առել ուրարտերենի և հայերենի,
հայերենի ու խեթերենի, ինչպես նաև հայերենի ու կովկասյան լեզուների, խեթերենի ու
հնդեվրոպական լեզուների ծագումնաբանական ընդհանրությունները:

ՎԳՂՏԳՈՒՄԸՆԴ ՍՈՒՊՈՂՈՂ

ՉԵՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Խոսքի մեջ բառերը կապակցվում են միմյանց՝ արտահայտելու համար այս կամ այն միտքը: Այդ ընթացքում նրանք կարող են փոփոխվել, որը հիմնականում արտահայտվում է վերջավորություններով: Կապակցումը մասամբ կատարվում է նաև սպասարկու բառերի (կապ, շաղկապ) օգնությամբ: Հաղորդակցումը հիմնականում կատարվում է երկու կարևոր խոսքի մասերի միջոցով՝ գոյական և բայ: Գոյականը անվանում է մեզ շրջապատող աշխարհի առարկաներն ու երևույթները: Գոյականի կրած փոփոխությունը վերջավորություններով կոչվում է հոլովում, որի միջոցով արտահայտվում են զանազան հարաբերություններ այլ բառերի հետ, իսկ բայի փոփոխությունը կոչվում է խոնարհում: Խոնարհումով արտահայտվում են գործողության ժամանակային և դիմաթվային փոփոխությունները: Այսպիսով՝ գոյականը և բայը արտահայտում են նյութը և շարժումը, իսկ հոլովման և խոնարհման միջոցով արտահայտվում են տարածական և ժամանակային հարաբերություններ:

ԲԱՌԱՅԻՆ ԻՍՍՍՏ ԵՎ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԻՍՍՍՏ

Լեզվի յուրաքանչյուր բառ արտահայտում է որևէ կոնկրետ իմաստ: Այսպես՝ **լեռ, քար, ծառ, գետ, ծով, մարդ, անտառ** բառերից յուրաքանչյուրը անվանում է կոնկրետ առարկա, որ հնարավոր չէ շփոթել այլ առարկայի հետ: Սա հենց այդ բառերի արտահայտած բառային իմաստն է: Այսպիսով՝ բառային իմաստը բառի րովանդակությունն է, այն հարաբերակցությունը, որ կա բառի արտաքին հնչունական կողմի և նրա արտահայտած առարկայի միջև: Ուրեմն **ջ-ու-ր** հնչունախմբի և մեզ ծանոթ հեղուկի միասնությունը մեր գիտակցության մեջ հենց կազմում է տվյալ բառի իմաստը:

Բառի քերականական իմաստը հանդես է գալիս որպես բառային իմաստին տրվող լրացուցիչ իմաստ և արտահայտում է տարբեր հարաբերություններ, որոնք լեզվում ունենում են իրենց ձևաբանական կամ շարահյուսական դրսևորումները և արտահայտվում են տարբեր միջոցներով՝ զանազան մասնիկներով (գրեց-ի, քաղաք-ներ, քար-ից), արմատահնչյունի փոփոխությամբ (տուն – տան, գինի – գինու, արյուն – արյան), բայական ածանցների միջոցով (գրել – գրվել, վագել – վագեցնել), հոդերով (գիրքս, հայրդ) և այլն:

Բառի՝ քերականորեն փոփոխված ձևը կոչվում է բառածև:

ՉԵՎՈՒՅԹՆԵՐ

Լեզվաբանության մեջ **ձևույթ** են անվանում բառի այն իմաստակիր նվազագույն բաղադրիչները, որոնք այլևս տարրալուծման չեն ենթարկվում: Դրանք ձևի և իմաստի միասնության տեսակետից անտրոհելի միավորներ են: Ձևույթները բաժանվում են երկու մեծ խմբի՝ **հիմնական և երկրորդական**: **Հիմնական** են կոչվում բառերի **արմատները**, որոնք արտահայտում են բառային իմաստը: Օրինակ՝

օղանավաշինություն բառի մեջ **օղ**-ը, **նավ**-ը, **շին**-ը (շեն) հիմնական ձևությունը են, քանի որ բառարմատներ են կամ դրանց հնչյունափոխական տարբերակները: Եւ այն ձևով՝ **տնտեսագիտական** բառի մեջ հիմնական ձևությունը են **տն** (տուն), **տես**, **գիտ** (գետ) արմատները:

Երկրորդական ձևություններ են տարբեր մասնիկները: Երկրորդական ձևությունները իրենց հերթին բաժանվում են երկու ենթատեսակի՝ **բառակազմական** և **քերականական**: **Բառակազմական** ձևությունները նոր բառեր են կազմում: դրանք ածանցներն են: Վերը բերված օրինակներում **ուրություն**, **ական** ածանցները բառակազմական ձևություններ են: Եւ այն վերաբերում է նաև **դժգոհ**, **անհամ**, **սիրելի** բառերում **դժ**, **ան**, **ելի** ածանցներին, որոնք Եւ այնպէս երկրորդական բառակազմական ձևություններ են: **Քերականական** ձևություններն են հոլովման, խոնարհման, հոգնակի կազմության վերջավորությունները և հոդերը: **Օրինակ՝ քար-ով**, **դպրոց-ում**, **գրեց-իր**, **տես-ավ**, **գր-իր**, **քաղաք-ներ**, **գիրք-դ**, **գրիչ-ը** բառերում առանձնացված բոլոր մասնիկները երկրորդական քերականական ձևություններ են:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է հոլովումը:
2. Ի՞նչ է խոնարհումը:
3. Ի՞նչ տարբերություն կա բառային և քերականական իմաստների միջև:
4. Ի՞նչ է ձևային և ի՞նչ տեսակներ ունի:

Վարժություն 1: Տրված բառերում և բառաձևերում առանձնացրե՛ք ձևությունները և դիմացը գրե՛ք տեսակը:

ա) Չինվորական, ավագանի, վառարանի, մեծություն, սպիտակեղենով, հագուստեղեն, նախադպրոցական, գրիչներ, հայերենից, մարզիչներ:

բ) Վարորդների, Հայաստանում, դոփյունները, ապադասակարգային, մեքենավարներից, անասուն, հիմունք, ծաղկամանից, գրքում, անհեռատես:

գ) Նախավարժանքներով, գերակատարումներով, սարալանջերում, մանրակարներով, զբաղմունքներից, ժառանգորդներից, վրիժառուներով, երախտամոռներից, թերագնահատումներով, հիվանդանոցից:

Վարժություն 2: Յուրաքանչյուր սյունակից ընտրելով մեկական նախածանց (երկրորդական ձևույթ) և արմատ (հիմնական ձևույթ)՝ կազմե՛ք նախածանցավոր բառեր (անհրաժեշտության դեպքում գործածե՛ք հոդակապ):

ներ	կողմնացույց
ապ	ինքնագոհ
տ	լուսամփոփ
թեր	կարգապահ
դժ	ինքնուս
արտ	գիտական

դժ	սպայական
ց	արքայական
նախ	անմահ
փոխ	կամավոր
է	հոռետես
ենթ	ճաշկերույթ

գեր	դերբայական
անդր	ձայնակցել
ապ	շնորհալի
ընդ	աշխարհական
մակ	ուսույուն
բաղ	հիմնախնդիր

տ	գարկերակ
շաղ	կղզիաբնակ
համ	վիրակապ
ապ	բարշարկում
թեր	բարեբախտ
ստոր	հաճելի

արտ	արծակուրդ
բաց	դրվածք
ապ	դիմակավոր
տ	նկարչական
Նախ	երասան
ընդ	կարողություն

ց	դիրքային
մակ	արքայանիստ
փոխ	խնդրառություն
չ	պահանջմունք
պար	գծավոր
գեր	տեսողություն

Վարժություն 3: Յուրաքանչյուր սյունակից ընտրելով մեկական արմատ (հիմնական ձևույթ) և վերջածանց (երկրորդական ձևույթ)՝ կազմե՛ք վերջածանցավոր բառեր:

արջորս	ին
անփույթ	ավոր
լռեցայն	եղեն
գիսաստղ	կան
այլազգի	կոտ
խեցեգործ	ություն

բառատրուփ	եղեն
ծռնամարտ	յուն
ջրահարս	ակ
հրացա	ացու
ծովանկար	ոց
աղբաթի	իչ

կիսադեմ	արան
մայրուղի	ացի
զանձանակ	ական
զլխատառ	եղեն
դեղնականաչ	ապան
ընծուլտ	ակ

բարեհունչ	ոտի
սնահավատ	ուկ
կատվածագ	եղ
սիգաճեմ	արան
սիգամարգ	ենի
արքայախնձոր	ավետ

խորամուխ	եղեն
սարահարթ	մունք
զբոսայգի	ապան
հուզական	ոց
քմահաճ	ակ
ոսկեպատ	ույթ

փառատենչ	յալ
օրինություն	աբար
անգույն	ունդ
օտարալեզու	եղ
կաթնասուն	ք
հերոսական	անի

ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԽՈՍՔԻ ՄԱՍԵՐԻ ՄԱՍԿԱՐԳԸ

Քերականական իմաստի կարևորագույն դրսևորումներից մեկը բառի խոսքի-մասային իմաստն է: Այն ոչ կոնկրետ է և տարածվում է բառերի խմբերի վրա՝ առարկա ցույց տվող (բար, տուն, թռչուն, գիրք), գործողություն ցույց տվող (վազել, նկարել, երգել), գործողության հատկանիշ ցույց տվող (արագ, հերոսաբար, կուրորեն, դժնեղում) և այլն: Սակայն բառերը նախադասության մեջ կարող են ունենալ իրենց հիմնական իմաստին ոչ բնորոշ կիրառություններ: Այսպես՝ *ծաղիկ* բառը անվանում է որոշակի առարկա և պատասխանում է **ի՞նչ** հարցին, բայց *ծաղիկ հասակ* կապակցության մեջ այն արդեն պատասխանում է **ինչպիսի՞** հարցին և արտահայտում է առարկայի հատկանիշ: Սակայն այս իմաստը նա ձեռք է բերում սոսկ այս կիրառության մեջ, դրանով նրա խոսքիմասային իմաստը չի փոխվում, այն շարունակում է մնալ գոյականական:

Մի այլ դեպքում կարող է լինել հակառակը, և հատկանիշ արտահայտող բառը կարող է գործածվել առարկայական իմաստով, այսպես՝ *Չարն էլ է միշտ ապրում անմեռ* օրինակում **չար** բառը արտահայտում է ոչ միայն իր բուն՝ հատկանշային իմաստը, այլև նշանակում է *չար մարդ, չար գործ, չար համբավ* և այլն ու պատասխանում է **ի՞նչ** հարցին:

Քարտիտղորդեն, մտույի բառերը պատասխանում են ինչպե՞ս հարցին և ցույց են տալիս գործողության կատարման ձևը (քարտիտղորդեն կատարել, մտույի թռչել): Սակայն նույն դերում կարող են հանդես գալ նաև որոշակի հոլովներով դրված գոյականները (քարտիտղծությամբ կատարել, մտքով թռչել): Այս դեպքում ևս քարտիտղծություն, միտք գոյականները չեն փոխում իրենց խոսքիմասային պատկանելությունը, քանի որ սրանք սոսկ նրանց մասնավոր կիրառություններն են:

Այսպիսով՝ պարզ է դառնում, որ բառերի խոսքիմասային պատկանելությունը որոշելիս պետք է առաջնորդվել դրանց բուն, հիմնական իմաստներով: Ծատ բառեր կարող են ունենալ փոխաբերական, ածանցյալ, լրացուցիչ իմաստներով կիրառություններ, որոնք, սակայն, չեն կարող հիմք ծառայել նրանց խոսքիմասային պատկանելությունը որոշելու համար:

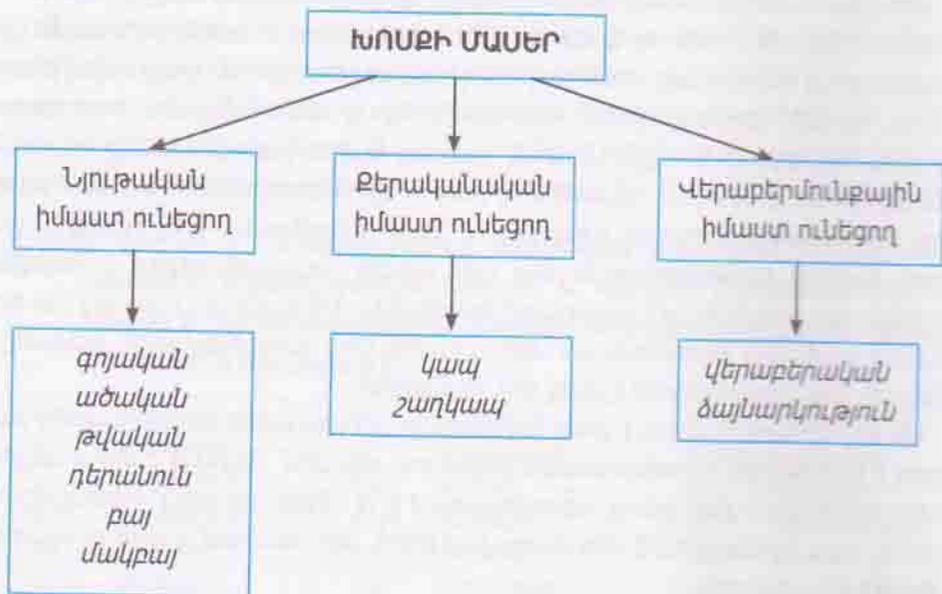
Հայերենում կա տասը խոսքի մաս՝ **գոյական, ածական, թվական, դերանուն, բայ, մակբայ, կապ, շաղկապ, վերաբերական, ձայնարկություն**: Խոսքի մասերը բաժանվում են երեք մեծ խմբի:

ա) **Նյութական իմաստ արտահայտող խոսքի մասեր** (գոյական, ածական, թվական, դերանուն, բայ, մակբայ): Սրանք արտահայտում են նյութական աշխարհի առարկաներն ու երևույթները, նշում են դրանց բազմապիսի հատկանիշները:

բ) **Քերականական իմաստ արտահայտող խոսքի մասեր** (կապ, շաղկապ): Սրանք արտահայտում են նախադասությունների և բառերի միջև գոյություն ունեցող բազմազան հարաբերություններ:

գ) **Վերաբերմունքային իմաստ արտահայտող խոսքի մասեր** (վերաբերական, ձայնարկություն): Սրանք արտահայտում են դատողական կամ զգացական վերաբերմունք:

Խոսքի մասերի դասակարգման գծապատկեր

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ հիմունքով են առանձնացվում խոսքի մասերը:
2. Ի՞նչ խմբերի են բաժանվում խոսքի մասերը:

Վարժություն 4: Տրված բառերը դասավորե՛ք ըստ նրանց արտահայտած նյութական, քերականական և վերաբերմունքային իմաստների:

Վագել, տուն, գիրք, ավա՛ր, հե՛յ, որպեսզի, մեծ, ջան, արագորեն, միամիտ, գիտություն, վո՛ւշ-վո՛ւշ, հայրենիք, թեև, հանկարծ, նկար, ո՞վ, քանի որ, թերևս, տեսր, երևի, սայլ, և, մկրատ, անշուշտ, գառնուկ, վո՛ւյ-վո՛ւյ, օխա՛յ, երեք, նա, նկարել, մասին, դեպի, կարդալ, գեղեցիկ:

Վարժություն 5: Որոշե՛ք, թե որ բառերը նյութական իմաստ ունեն, որ բառերը՝ քերականական:

Պատահում է՝ սիրտդ լցվում
Ու չի լալիս ժամանակին,
Ամպը անձրև է խոստանում
Ու չի տալիս ժամանակին:

Շտապում է կամ ուշանում,
Եվ այսպես էլ գլխի չընկանք,
Թե մեր ուզած ժամանակը
Երբ է գալիս ժամանակին:

Համր Մսիյան

Վարժություն 6: Կազմե՛ք հինգ այնպիսի նախադասություն, որոնց բառերը կունենան տրված իմաստները:

1. Հատկանիշ – առարկա – գործողություն:
2. Զանակ – առարկա – գործողություն:
3. Հատկանիշ – առարկա – գործողության հատկանիշ – գործողություն:
4. Զանակ – առարկա – գործողության հատկանիշ – գործողություն:
5. Առարկա – գործողության հատկանիշ – գործողություն:

Օրինակ՝ Երեք նկարներն անսիջապես վաճառվեցին (բանակ – առարկա – գործողության հատկանիշ – գործողություն):

Վարժություն 7: Նախադասություններն ամբողջացրե՛ք նշված իմաստներն արտահայտող բառերով:

1. Ես այդ (*առարկայի հատկանիշ արտահայտող բառ*) հուշարձանը (*գործողության հատկանիշ արտահայտող բառ*) եմ տեսել:
2. (*Զանակ արտահայտող բառ*) ընկերները գնացել էին (*առարկայի հատկանիշ արտահայտող բառ*) ֆիլմը դիտելու:
3. Տասը (*անձ արտահայտող բառ*) առավոտից խաղում էր (*առարկայի հատկանիշ արտահայտող բառ*) պուրակում:

4. (2գացական վերաբերմունք արտահայտող բառ), ես էլ եմ (առարկա արտահայտող բառ) ստանալու:
5. (Դատողական վերաբերմունք արտահայտող բառ), այդ օրն ամեն ինչ (գործողության հատկանիշ արտահայտող բառ) ավարտվեց:

Գիտե՞ք, որ...

Գրադարանները միշտ էլ համարվել են իմաստության կենտրոններ: Մ. թ. ա. մոտավորապես 1300 թվականին Եգիպտոսի հին մայրաքաղաք Թեբեի մոտ հիմնվել է մի խոշոր գրադարան, որը հավանաբար պատկանել է Ռամզես II-ին: Մուտքի վերևում փորագրված է արձանագրություն՝ «Յոգու դեղատուն»:

ՊՈՅՄԿԱՆԻ, ՍՍՄԿԱՆԻ ԵՎ ՍՍԿԲԱՅԻ ՀՈՍՍԵՆԱՅԻՆ ԸՄՔԵՐԸ

Բառերի ձևաիմաստային խմբերի մեջ առանձնահատուկ դեր ունեն հոմանիշ բառերը: Ինչպես հայտնի է, հոմանիշ են կոչվում իրար մոտ իմաստ արտահայտող բառերը: Հոմանիշների մեջ պետք է առանձնացնել համանիշները, որոնք մոտ իմաստներ են արտահայտում (մաքուր – զուլայ), ինչպես նաև նույնանիշները, որոնք նույն իմաստն են արտահայտում, ինչպես՝ ծովափ – ծովեզր, աբրո – աբադադ, համեմատել – բաղդատել և այլն: Սակայն լեզվի մեջ նույնանիշներն այնքան էլ շատ չեն, քանի որ ոճական առումով կամ արտահայտած նրբերանգներով դրանք, այնուամենայնիվ, իրարից տարբերվում են, օրինակ՝ սիրուն – գեղեցիկ, այտ – թուշ, սառը – պաղ և այլն: Հայերենում տարածված են բազմանդամ հոմանիշները, որոնց թիվը երբեմն տասնյակից անցնում է, ինչպես օրինակ՝ գժվել, խելագարվել, խենթանալ, խելագրկվել, ցւղել, խելքը թոցնել, խևանալ, ցնորվել, խելառանալ և այլն, կամ՝ մեռնել, մահանալ, վախճանվել, ննջել, հանգել, հոգին ավանդել, զոհվել, նահատակվել, մարտիրոսվել, մահկանացուն կկտել, սատկել, վերին Երուսաղեմ գնալ, գետնի տակն անցնել, գրողի ծոցը գնալ, ոտքերը տնկել և այլն: Սրանց մի մասը վերաբերմունքային առումով չեզոք է (մեռնել, մահանալ), մյուս մասը նշանակում է վեհ գաղափարի համար մեռնել (նահատակվել, մարտիրոսվել), մյուսներն ունեն անարգական իմաստ (սատկել, գրողի ծոցը գնալ, ոտքերը տնկել):

Որոշ հոմանիշներ արտահայտում են միևնույն առարկայի տարբեր տեսակները՝ հատկանշի ուժգնացմամբ կամ թուլացումով՝ սյուրք, գեփյուռ, հուփն, բամփ, հողմ, փոթորիկ, մրրիկ, սամուս, կամ՝ ժպտալ, խնդալ, ծիծաղել, բրբռալ, հոհոալ և այլն:

Հայերենը շատ հարուստ է հոմանիշներով: Դա ոչ միայն ինտրալիզմի արդյունք է, այլև գտնելու արտահայտիչ, խոսողի վերաբերմունքը պարունակող հոմանիշը: Լեզվի մեջ հոմանիշներով առավել հարուստ են ածականները, մակբայները,

ինչպես նաև բայերն ու գոյականները: Եվ սա բնական է, քանի որ ածականներն ու մակբայները հատկանշային իմաստով բառեր են, սովորաբար պարունակում են նաև խոսողի բնորոշող վերաբերմունքը, որը կարող է ունենալ բազմազան դրսևորումներ:

Իրենց կիրառություններով շատ նման են ածականներն ու մակբայները: Ածականները սովորաբար արտահայտում են առարկայի հատկանիշներ և խոսքի մեջ հանդես են գալիս որպես գոյականի լրացումներ (հիմնականում՝ որոշիչ), ինչպես օրինակ՝ *կարմիր վարդ, մեծ տուն, սառը ջուր, գիշերային լապտեր* և այլն: Մինչդեռ մակբայներն արտահայտում են գործողության հատկանիշ և խոսքի մեջ դառնում են բայական անդամի լրացումներ՝ պարագաներ, ինչպես օրինակ՝ *արագ քայլել, հերոսաբար գոհվել, ամբողջովին նվիրվել, դռնեղուռ ընկնել* և այլն:

Սակայն կան դեպքեր, երբ ածականները ազատորեն կարող են հանդես գալ իբրև մակբայ, այսինքն՝ արտահայտել գործողության հատկանիշ: Սա հատկապես բնորոշ է որակական ածականներին: *Մեծ, քաղցր, գեղեցիկ* և նման բազմաթիվ ածականներ արտահայտում են և՛ առարկայի, և՛ գործողության հատկանիշ՝ *քաղցր թեյ – քաղցր խոսել, գեղեցիկ աղջիկ – գեղեցիկ պարել, մեծ տուն – մեծ բրդել, խոնարհ մարդ – խոնարհ բարևել* և այլն:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Որո՞նք են հոմանիշ բառերը:
2. Հոմանիշների ի՞նչ տեսակներ են առանձնացվում:
3. Խոսքում կիրառելիս ի՞նչ դեր ունի հոմանիշների ընտրությունը:

Վարժություն 8: Տրված բառերով կազմե՛ք բառակապակցություններ՝ դրանք մի դեպքում գործածելով որպես գոյականի, մյուս դեպքում՝ բայի լրացումներ:

Լավ, հանգիստ, երջանիկ, մեղմ, սիրալիր, հուսահատ, անհանգիստ, անվերջ, զգույշ, անդադար, երկար, նոր, չոր:

Վարժություն 9: Դո՛ւրս գրեք շղատառ բառերը՝ նշելով, թե դրանցից որոնք կարող են լրացնել և՛ գոյականի, և՛ բայի (հաշվի՝ առեք նաև այդ բառերի փոխաբերական իմաստները):

Արևագալից առաջ մենք դարան էինք մտել Եղևուտի կիրճում: Դիմացս կանգնած էր *հինավուրց* անտառը: Ես իմ դիրքից *ուշադիր* հսկում էի դիմացիս բացատը՝ սպասելով, թե երբ կխշիշան *երկար* ու *սլացիկ* եղեգները, ու իր թաքստոցից դուրս կգա առաջին որսը: *Խավարչտին* գիշերը *հետզհետե* աղոտացավ: Աղամամութին երկինքն սկսեց գունատվել ու պարզվել: *Գիշերային* նիրհից արթնացավ *առափոյան* զեփյուռը, և *հազարաթույր* ծաղիկների *զգխիչ* բույրով տոգորվեց ողջ

մթնոլորտը: Դեռատի արփին գլուխը բարձրացրեց լեռան գագաթը գարդարող ձյունաթույր բարձից՝ իր ողջույնը հղելով աշխարհին:

Ես *աննկատելի* դուրս էի եկել թաքստոցից և զմայլված շուրջս էի դիտում: *Յանկարծ* ինչ-որ ծայն լսվեց. չորացած մի ճյուղ էր, որ ճռռոցով կոտրվեց *մոտ* անտառում: *Անփորձ* աչքս չի որոշում, թե ինչ կա այնտեղ. ես միայն *պարզ* լսում եմ *զգույշ* ոտնաձայնը ու տրորվող, փշրվող խաշամի խշշյուն: Որևէ բան *անհնար* է նշմարել, բայց ծայնն ավելի ու ավելի է մոտենում: Ահա երևում է նա: Ես առաջին անգամ էի տեսնում եղջերուին *ազատ* բնության գրկում քայլելիս: Դուրս եկավ մի *խաղաղ* հպարտությամբ, վեհ քայլվածքով՝ իբրև բնության ողջ գեղեցկության սիգապանծ տերը:

Լսո՛ւ Հովհաննէս Թումանյանի

ԳՈՅԱԿԱՆ ՍԵՌԻՆ

Այն բառերը, որոնք ցույց են տալիս առարկաներ, անձեր և տարբեր երևույթներ, կոչվում են գոյական:

Մեզ շրջապատող առարկաների անվանումների մեջ կարելի է առանձնացնել երկու խումբ: Դրանցից առաջինի մեջ մտնող բառերը ցույց են տալիս իրեր, առարկաներ ու պատասխանում են **Ի՞նչ** հարցին, ինչպես օրինակ.

Ձյունը (ի՞նչը) հալվեց, լցվեց առուն:

Նման գոյական անուններ են *քար, տուն, գրիչ, նստարան, սեղան* բառերը:

Գոյականների մի այլ խումբ ցույց է տալիս անձեր և պատասխանում է **ո՞վ** հարցին, ինչպես օրինակ՝ *Վարդանը* (ո՞վ) գնաց դպրոց: Այդպիսի գոյականներ են *Աշոտ, Յայկ, Սահակյան, աշակերտ, հայր, ընկեր* և այլն:

Իր ցույց տվող գոյականները կոչվում են **իրանիչ**, իսկ անձ ցույց տվողները՝ **անձանիչ**:

Գոյականների մի մասը անվանում է տարբեր կենդանիների՝ *չուն, կատու, աղվես, առյուծ, եղևիկ* և այլն: Այս գոյականները ևս իրանիչ են համարվում, բանի որ հայերենում դրանք պատասխանում են **ի՞նչ** հարցին:

Ի՞նչ հարցին են պատասխանում նաև գանազան երևույթների անվանումները, օրինակ՝

Այդ առաջարկը նա համարում էր մեծ *հաջողություն* (ի՞նչ):

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ՎԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ են ցույց տալիս գոյականները:
2. Ի՞նչ խմբերի են բաժանվում գոյականները:
3. Ի՞նչ հարցերի են պատասխանում գոյականների տարբեր խմբերը:

Վարժություն 10: Առանձնացրե՛ք անձանիշ և իրանիշ գոյականները:

Գիրք, աղջիկ, տուն, անտառ, եղևիկ, ուրախություն, ուսուցիչ, Յակոբ, երաժիշտ, երեխա, արջ, դպրոց, արեգակ, մարդ, վիպասան, քաղաք, վարորդ, լեռ, Չարենց, բժիշկ, կատու, թռչուն, ձյուն, դեմք, մայր, նկարիչ, ծուկ, երգիչ, քիմիկոս, պատմագիր, ծրագիր, լուսին, առյուծ, քահանա, ծաղիկ:

Վարժություն 11: Առանձնացրե՛ք և առանձին սյունակներում գրե՛ք իր, անձ, կենդանի և երևույթ անվանող գոյականները:

ա) Հետո Կաթավաբերդի գլխին լռություն իջավ: Օջախներում հանգավ կրակը, եղավ խավար գիշեր: Գազանների ահից շները կուչ եկան վրանների առաջ: Ոչխարը պառկեց կանաչի վրա: Խսիրի վրա մեկնվեց և կինը՝ թաղիքով ծածկելով տղային: Կաթավաբերդի գլխից ամպը հսկա խխունջի պես սողաց դեպի վրանները, խոնավություն կաթեց քարերի վրա, մամուռների վրա, և մակադած ոչխարների բրդի վրա նստեց գիշերային խոնավությունը: Տող կապեց ալպիական մանուշակի ծաղկաթերթերի վրա:

Բուրմունքից արբեցած մի բզեզ քնել էր առեջների մեջ, և նրան այնպես էր թվում, թե աշխարհը հոտավետ բուրաստան է, ալպիական մանուշակ...

Ալեսեյ Բակունց

բ) Գյուղում Ավին լավ որսորդի համբավ ուներ: Տան ապրուստի մի մասը նա Մթնածորի խորքերից էր հոգում: Բացատներում միրհավ էր որսում, արտերի մոտ՝ կաթավ ու լոր, թակարդ էր լարում աղվեսի համար, երբեմն էլ Մթնածորի խորքերն էր գնում, ժամերով նստում քարի հետևում, մինչև վարագները ջրի գային:

Ավին նշանը ճիշտ էր բռնում. բերդանի գնդակը վարագի ճարպոտ կողքին մեծ վերք էր բացում: Եվ եթե Պանինից երկյուղ չէր անում կամ տեղյակ էր լինում, որ անտառապահը Մթնածորում չէ, չոր ցախերից էլ մի շալակ էր անում, ծածուկ մի տեղ պահում՝ գիշերով տուն տանելու համար:

Այդ օրն էլ նա որսի էր գնացել: Թարմ հետքեր կային ձյունի վրա: Ավին մի հետքով գնաց և հենց որ բլրակի գլուխը բարձրացավ, տեսավ երկու աղվես: Մինչև կրակելը աղվեսները փախան: Մի քիչ էլ ման եկավ, պախրայի հետք տեսավ, փնտրեց ու չգտավ:

Ալեսեյ Բակունց

Վարժություն 12: Առանձնացրե՛ք այն գոյականները, որոնց հնարավոր է ուղղակի կամ փոխաբերական իմաստով կցել տրված բառը:

1. Մեծ (անձրև, սենյակ, կաթ, հպարտություն, հարգանք)
2. Հինգ (աշակերտ, ազահողություն, սյուն, երգ, բաժակ)
3. Ուրախ (երեխա, երաժշտություն, մայրեզր, տրամադրություն, ուս)
4. Լուսավոր (ձյուղ, բնակարան, ասպագա, դահլիճ, սրճարան)
5. Երգող (աղջիկ, առու, պարան, սոխակ, քամի)

Վարժություն 13: Ձախ սյունակից գտե՛ք այն բառերը, որոնք հնարավոր է կապակցել աջ սյունակի անձնանիշ գոյականներին, և այն բառերը, որոնք հնարավոր է կապակցել աջ սյունակի իրանիշ գոյականներին: Կազմե՛ք բառակապակցություններ:

տարեց	աշակերտ
ալեհեր	բաժակ
նախշագարդ	աղբյուր
մետաղյա	տանտեր
բյուրեղապակե	կենդանի
կապուտաչյա	գորգ
խելացի	նկարիչ
սառնորակ	դուռ
ժպտերես	վարպետ
երկկենցաղ	երեխա

Հատուկ և հասարակ գոյականներ

Ծովն է շառագում, ու ալիքները զարնվում են ափամերձ ժայռերին:

Աշխարհի բոլոր ծովերը անվանում ենք միևնույն բառով՝ **ծով**: Այդ բառով ենք անվանում թե՛ Սև, թե՛ Բայթիկ և թե՛ Միջերկրական ծովերը: Դա նրանց ընդհանուր անունն է:

Միատեսակ առարկաներին տրվող ընդհանուր անունը կոչվում է **հասարակ անուն**: Նման գոյականներ են *մարդ, լեռ, քաղաք, աշակերտ* բառերը:

Արարատի ծեր կատարին դար է եկել վայրկյանի պես ու անցել...

Ավետիք Իսահակյան

Արարատը սրբազան լեռան անունն է, Աստվածաշնչի հանրահայտ լեռը, որի վրա հանգրվանեց Նոյը: Աշխարհում կան նաև բազմաթիվ այլ լեռներ, որոնք ունեն իրենց անունները՝ *Արագած, Կազբեկ, Էվերեստ, Միփան* և այլն: Նույն ձևով իրենց առանձին անուններն ունեն լճերը, օվկիանոսները, քաղաքներն ու երկրները: Այդ անունները, ինչպես նաև քնակավայրեր, վարչական բաժանումներ ցույց տվող գոյականները կոչվում են **տեղանուններ**:

Մարդկանց ևս իրարից զանազանելու համար տալիս են տարբեր անուններ, ազգանուններ, նաև մականուններ, ինչպես՝ *Չայկ, Անահիտ, Գևորգյան, Ռշտունի, Տիգրան Մեծ, Աշոտ Երկաթ* և այլն: Դրանք կոչվում են **անձնանուններ**:

Այն անունները, որոնք տրվում են միանման առարկաներից միայն մեկին՝ մյուսներից զանազանելու համար, կոչվում են **հատուկ անուններ**:

Հատուկ են բոլոր անձնանունները, տեղանունները, երկնային մարմինների անվանումները, ինչպես նաև հիմնարկ-ձեռնարկությունների անվանումները, գրքերի վերնագրերը, կենդանիներին տրվող անվանումները և այլն:

Հատուկ անունները հոգևակի թվով հիմնականում չեն գործածվում: Դրանք հոգևակի թվով կարող են դրվել միայն այն դեպքում, երբ նշում են նույն անունը կամ

ազգանունը ունեցող անձեր, օրինակ՝ *Հրավիրված էին նաև Սահակյանները: Նախարարներն էին՝ իրենց համարզներով՝ Վարդանը, Ամատունին և Արտակները՝ Ռշտունի ու Մոկաց (Դերենիկ Դեմիրճյան):* Հատուկ անունները, երբեմն հոգնակի դառնալով, պատկերավոր ձևով նշում են հատուկ անվանը բնորոշ հատկանիշը՝ վերածվելով հասարակ անվան, օրինակ՝ *Մեր ժողովուրդն իր պատմության ընթացքում բազում ավարայրներ է տեսել* (այսինքն՝ վճռորոշ հերոսամարտեր, օրհասական կռիվներ):

Բոլոր հատուկ անունները գրվում են մեծատառով:

Հատուկ անունները կարող են բաղկացած լինել մեկ կամ մի քանի բառերից:

Այն հատուկ անունները, որոնք բաղկացած են մեկ բառից, կոչվում են **պարզ**:

Օրինակ՝ *Երևան, Սևան, Արարատ, Հրազդան* և այլն:

Այն հատուկ անունները, որոնք բաղկացած են մեկից ավելի բառերից, կոչվում են **բաղադրյալ**: Օրինակ՝ *Հայաստանի Հանրապետություն, Սևանա լիճ, Հյուսիսային Կովկաս, Տիգրան Մեծ, Իրանի Իսլամական Հանրապետություն* և այլն:

Բաղադրյալ հատուկ անունները ունեն գրության երկու հիմնական կանոն:

– Մեծատառով են գրվում բոլոր բաղադրիչները:

– Մեծատառով է գրվում միայն առաջին բաղադրիչը:

1. Բոլոր բաղադրիչները մեծատառով են գրվում հետևյալ դեպքերում:

ա) Եթե բաղադրյալ հատուկ անունը որևէ երկրի, պետության կամ պետական կազմավորման անուն է, օրինակ՝ *Հայաստանի Հանրապետություն, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ, Ռուսաստանի Դաշնություն, Սիրիայի Արաբական Հանրապետություն*:

բ) Եթե բաղադրյալ հատուկ անվան բաղադրիչները առանձին-առանձին հատուկ անուններ են, օրինակ՝ *Արփա-Սևան, Դոնի Ռոստով, Ամուրի Կոմսոմոլսկ, Հովհաննես Թումանյան*: Նրանց կազմում եղած քերականական նշանակություն ունեցող բառ-մասնիկները գրվում են փոքրատառ, ինչպես՝ *Ռիո դը ժանեյրո, Լեոնարդո դա Վինչի, ժաննա դ'Արկ* և այլն:

գ) Եթե բաղադրյալ հատուկ անունը բաղկացած է լրացում-լրացյալից, և լրացյալը հատուկ անուն է. այդ դեպքում լրացումը ևս գրվում է մեծատառով՝ իբրև նրա մականուն, օրինակ՝ *Հյուսիսային Կովկաս, Արևելյան Հայաստան, Նոր Նախիջևան, Վազգեն Առաջին, Աշոտ Երկաթ, Ձորի Միրո*:

դ) Հոգևոր-պատմամշակութային այն բաղադրյալ հատուկ անուններում, որոնց մեջ բոլոր բաղադրիչներն առանձին-առանձին կամ «Սուրբ» մականվան հետ հատուկ անուն են, օրինակ՝ *Անգղա Սուրբ Նշան, Ընծայից Սուրբ Աստվածածին, Մաստարայի Սուրբ Հովհաննես*:

2. Մեծատառով են գրվում բաղադրյալ հատուկ անունների միայն առաջին բաղադրիչները հետևյալ դեպքերում:

ա) Եթե լրացում-լրացյալի կապակցության մեջ լրացյալը հատուկ անուն չէ, օրինակ՝ *Արարատ լեռ, Արագածոտնի մարզ, Խաղաղ օվկիանոս, Սուլեմայի լեռնանոց, Սուրբ Նշան եկեղեցի*:

- բ) Գրական, գիտական և այլ երկերի, գրքերի, պարբերական հրատարակությունների բաղադրյալ անվանումներում, օրինակ՝ «Պատվի համար», «Թմկաբերդի առումը»:
- գ) Համաշխարհային կազմակերպությունների անվանումներում, օրինակ՝ Միավորված ազգերի կազմակերպություն, Շախմատի համաշխարհային ֆեդերացիա, Ազգերի լիգա:
- դ) Շքանշանների ու մեդալների, ինչպես նաև պատվավոր կոչումների ու մրցանակների բաղադրյալ անուններում, օրինակ՝ «Մովսես Խորենացի» մեդալ, «Գրիգոր Լուսավորիչ» շքանշան, «Փառքի առաջին աստիճանի» շքանշան, Պետական մրցանակ, Նոբելյան մրցանակ:
- ե) Բոլոր պետությունների օրենսդիր, գործադիր և դատական բարձրագույն մարմինների բաղադրյալ անուններում, օրինակ՝ Ազգային ժողով, Պետական դոմա, Ներկայացուցիչների պալատ, Գերագույն դատարան, Սահմանադրական դատարան:
- զ) Պատմական նշանավոր իրադարձությունների և ազգային ավանդական, պետական տոների բաղադրյալ անուններում, օրինակ՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմ, Մեծ եղեռն, Թոնդրակյան շարժում, Թարգմանյաց տոն, Սուրբ ծնունդ, Չատկի տոն (Չատիկ):

Այս բոլորից զատ՝ մեծատառով կարող են գրվել հեղինակային հատուկ վերաբերմունք (մեծարանք, բաղաբավարություն, փոխաբերական իմաստ) արտահայտող բառերը, օրինակ՝ «Աբու-Լալա Մահարիս» պատկանում է Վարպետի գրչին:

ՅԻՇԵՔ

Արև (արեգակ), երկիր, լուսին, գալակտիկա բառերը հիմնականում գրվում են փոքրատառով: Մեծատառով գրվում են որպես աստղագիտական տերմիններ գործածվելիս, օրինակ՝ Մեր **Երկիր** մոլորակից մինչև նրա **Լուսին** արբանյակը եղած հեռավորությունը փոփոխվում է 356400–406800 կմ սահմաններում:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Որո՞նք են հասարակ գոյականները:
2. Որո՞նք են հատուկ գոյականները:
3. Ինչո՞վ են տարբերվում հատուկ և հասարակ գոյականները:
4. Բաղադրյալ ո՞ր հատուկ անունների բոլոր բաղադրիչներն են գրվում մեծատառ:
5. Բաղադրյալ ո՞ր հատուկ անուններում է միայն առաջին բաղադրիչը գրվում մեծատառ:

Վարժություն 14: Դո՛ւրս գրեք անձնանուններն ու տեղանունները՝ գրելով առանձին սյունակներում: Դո՛ւրս գրեք նաև հատուկ անուններից կազմված բառերը:

Հայաստանի ամեն մի լեռ
Մի քարացած հայ է անմեռ:
Ամեն մի լեռ մի ճգնավոր,
Մի իշխան է, մի թագավոր:
Առնոս լեռը հովիվ է քաջ՝
Բլուրների հոտն իր առաջ:
Անդոկ լեռը՝ մի մարգարե՝
Սիրտը կրակ, դեմքը քարե:
Աչքն աղոթող՝ ծովն է Վանա՝
Նարեկացին՝ սարն է Սասնա:
Վարագա լեռն արծվի պես
Զարացել է՝ Հայրիկն է, տե՛ս:

Աշնակ սարն էլ, աշնակցիներ,
Ձեզ Մուշ կանչող իշխանն է ձեր:
Վիհ-Շարան է Արագածը,
Որ տենչում է Կարսա հացը:
Արարատը Հայկն է վիմված՝
Երևանվող հույսի դիմաց,
Վար կնայե՛ մեկ Երևան,
Հազար ու մեկ՝ դեպ Մուշ ու Վան:
Ազնանց Փոքր Միերն էլ Միս՝
Ժայռի մեջ է, վա՛յ աչքերիս:
Տավրոս լեռը՝ զիմ Կիլիկիան՝
Ինքն է հայոց վերջին արքան...

Հովհաննես Ծիրազ

Վարժություն 15: Արտագրե՛ք՝ մեծատառերը թողնելով ըստ անհրաժեշտության:

ԶԱՂԱՔԱՄԱՅՐ ԵՐԵՎԱՆԸ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԵՐՔԻՆ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԸ, ՀԱՄԱՅՆ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՅՆՆԵՐԻ ՄԱՐՄՆԱՅՈՒՄՆ Է: 20-րդ դարի սկզբին սօս ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԽՆՃՈՒԿ ԳՅՈՒՂԱՔԱՂԱՔ ԵՐ՝ ԳԵՏԱՌ ԳԵՏԱԿԻ ԱՓԵՐԻՆ ԾՎԱՐԱԾ: ԵՐԵՎԱՆԸ՝ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔԸ, ԱՅԺՄ ՎԱՐՈՎԳՈՒԹՅՆ ՀՐԱԾԵ Է, ՈՐԸ ՀԱՆՈՒՄ Է ԱՐԱՐԱՏ ԵՎ ԱՐԱԳԱԾ ԼԵՈՆԵՐԻ ԱՈՒՋ:

ԱՇԽԱՐՀԻ ՀԱՆԳՈՒԹՅՆ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻՑ ՄԵԿՆ Է ԵՐԵՎԱՆԸ, ԱՎԵԼԻ ՀԻՆ, ԶԱՆ «ՀԱՎԵՐԺԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔ» ՀՈՈՍԸ:

1950 ԹՎԱԿԱՆԻՆ, ԵՐԲ ՀԱՆԳԵՏՆԵՐԸ ՊԵՂՈՒՄ ԷԻՆ ԱՐԻՆ ԲԵՐՂԸ, ԳՏԱՆ ՔԱՂԱՔԻ ԾՆՆՅԱՆ ՎԿԱՅԱԿԱՆԸ՝ ՄԻ ԲԱԶՄԼՏԵ ՔԱՂԱՔԵԿՈՐ, ՈՐԻ ՎՐԱ ՈՒՐԱՐՏՈՒԻ ԱՐԳԵՏԻ ԹԱԳԱԿՈՐԸ ԳՐԵԼ Է ԵՐԵՐՈՒՄԻ ՔԱՂԱՔ-ԱՄՐՈՑԻ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ ՄԱՍԻՆ:

Վարժություն 16: Տրված հատուկ անունները գործածել նախադասությունների մեջ՝ որպես հասարակ անուններ:

Ազնիվ, Անդրանիկ, Անուշ, Աստղիկ, Արփի, Երջանիկ, Չվարթ, Մեխակ, Վարդ, Շուշան, Համեստ, Մարտիկ, Ռազմիկ, Նվեր, Ծաղիկ, Մանուկ, Հարություն, Մանուշակ, Վահան, Ալմաստ, Փայլակ, Զնքուշ, Ծովակ:

Վարժություն 17: Գտե՛ք այն հասարակ անունները, որոնք կարելի է գործածել նաև իբրև հատուկ անուններ:

Մանուշակներ ոտքերիս ու շուշաններ ձեռքերիս,
Եվ վարդերը այտերիս, ու գարունը կրծքիս տակ,
Ու երկինքը հոգուս մեջ, ու արևը աչքերիս,

Ու աղբյուրները լեզվիս՝ սարից իջա ես քաղաք...
 ...Անցնում էի երգելով ու շաղ տալով մայթերին
 Մանուշակներ ու վարդեր ու հասմիկներ հոգեթով,
 Կարծես մի ողջ բնություն մի պատանի էր դարձել,
 Քաղաք իջել լեռներից, կանցներ գմրուխտ հեքիաթով:
 Հովհաննես Շիրազ

Վարժություն 18: Յուրաքանչյուր տողում գտե՛ք այն կապակցությունը, որի ոչ բոլոր բաղադրիչներն են գրվում մեծատառ:

1. ԱՎՍԵԼ ԲԱՎՈՒԲՑ, ԱՇՈՏ ԵՐԿԱԹ, ԶԱՋ ԵԱԶԱՐ, ԽԻՉԱՆ ԿԱՐՐԱՆ
2. ԴԱԿԻԹ ԱՆՅԱՐԹ, ԱՐԵԱԿ ԵՐԿՐՈՐԴ, ԼԵՈՒԱՐՈՂ ԴԱ ՎԻՆՈՒ, ԻՎԱՆ ԱՅԵՂ
3. ԱՐՓԱՎԵԿԱՆ, ԱՐԱՅԻ ԼԵՈ, ՆԱՐԴՈՍ, ՄԵՇ ՄԱՍԻՍ
4. ԽԱՐԱՂ ՕԿԿԻԱՆՈՍ, ՎՈՒԳԱԴՈՆ, ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԱՍԵՐԻԿԱ, ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ԵՐԿՍ
5. ՆԵՐՍԵՍ ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻ, ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԱՅԱՐԻ, ՏՐՊԱՏ ԱՈՒՄԵՆ, ՍԵՎԱՆԱ ԼԻՃ
6. ԱՐԱԲԱՎԱՆ ՄԻԱՅՅԱԼ ԱՄԻՐԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՓՈՔԵՐ ԱՍԻԱ, ՓՈՔԵՐ ՄԱՍԻՍ, ԱՐԱՐԱՏԱՆ ԴԱՇՏ
7. ԲՈՒԵՆՈՍ ԱՅՐԵՍ, ԾԻՐ ԿԱԹԻՆ, ՍՅՈՒՆԻԵԻ ՀՈԿԻՏՆԵՐ, ՄԵԼԻԹ-ՀԱԿՈՒԹՅԱՆ
8. ԲԵԼԱՈՒՄԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ, ԴԱՐՃ ԼԻՃ, ՀՅՈՒՄԻԱՅԻՆ ԱՍԵՐԻԿԱ ԱՅՅԱԿ ԴԱՐԹԵՎ
9. ԳԱՅԼ ԿԱՅԱՆ, ԹՈՐՈՍ ՈՂՍԼԻՆ, ՍՈՒՐԲ ԱՐԳԻՍ ԵՎԵՐԵՑԻ, ՆԵՐՍԵՍ ՇԱՐԳԱԼԻ
10. ՀԱԿՈՒ ՄԵՐԱԴՍՐՏ, ԶԱՋ ՄԱՍԻԿՈՆՅԱՆ, ՍԱՍՈՒԲԻ ԴԱՎԻԹ, ԳՐԳՈՐ ԱՐԵՎԱՅԻ

Գոյականի թիվը

Գոյականները կարող են ցույց տալ մեկ կամ մեկից ավելի առարկաներ կամ անձեր: Մեկ առարկա ցույց տվող գոյականները դրվում են եզակի թվով, օրինակ՝ *քար, տուն, ընկեր, աշակերտ, քաղաք*: Մեկից ավելի միատեսակ անձ կամ առարկա ցույց տվող բառերը դրվում են հոգնակի թվով. օրինակ՝ *քարեր, տներ, ընկերներ, աշակերտներ, քաղաքներ*:

Գոյականի հոգնակին հիմնականում կազմվում է *-եր* և *-ներ* մասնիկներով, որոնք ավելացվում են եզակիին:

Միավանկ բառերի հոգնակին կազմվում է *-եր* մասնիկով՝ *քար-եր, ծառ-եր, տն-եր, ազգ-եր*:

Բազմավանկ բառերի հոգնակին կազմվում է *-ներ* մասնիկով՝ *աշակերտ-ներ, գրիչ-ներ, քաղաք-ներ*:

Եթե բազմավանկ բառը վերջանում է *և*-ով, ապա հոգնակիում բառն ունենում է երկու *և*, օրինակ՝ *գազան-ներ, սեղան-ներ, նստարան-ներ, համալսարան-ներ*:

Որոշ գոյականների հոգնակիի կազմությունը շեղվում է այս ընդհանուր կանոններից:

ա) Մի շարք բառեր (*թռ, գառ, դուռ, եգ, թռռ, լեռ, ծոռ, ծունկ, ծուկ, մուկ, նուռ, մատ, հարս* և այլն), թեև միավանկ են, սակայն հոգնակին կազմվում են *-ներ* վերջավորությամբ: Օրինակ՝ *գառներ, ծնկներ, ձկներ, մկներ*:

Այս միավանկ բառերը հին հայերենում գրաբարում, վերջանում էին **ւ**-ով (*ծուկն, մուկն*), որը ժամանակի ընթացքում ընկել է, բայց հոգևակիի կազմության ժամանակ վերականգնվում է:

բ) *Ռուս* բառը ևս միավանկ է, բայց ստանում է **-ներ** վերջավորությունը՝ *ռուսներ*:

գ) Եթե երկվանկ բառի երկրորդ վանկը կազմված է գաղտնավանկի **ը**-ով, ապա այդ բառի հոգևակին հիմնականում կազմվում է **-եր** մասնիկով, օրինակ՝ *արկղեր, վագրեր, տետրեր* այլն:

դ) Մի շարք բազմավանկ բաղադրյալ բառերի հոգևակին կարող է կազմվել **-եր** վերջավորությամբ, եթե այդ բառի վերջին միավանկ (կամ երկրորդ վանկը գաղտնավանկի **ը**-ով կազմված երկվանկ) բաղադրիչը գոյական է և պահպանում է իր հիմնական իմաստը, օրինակ՝ *հեռագիր – հեռագրեր, գաղտնավանկ – գաղտնավանկեր, անձրևաջուր – անձրևաջրեր, միջնապատ – միջնապատեր, դրամարկդ – դրամարկդեր* և այլն:

Իսկ եթե բաղադրյալ բառի վերջին միավանկ բաղադրիչը չի պահպանում իր հիմնական իմաստը կամ ունի թաքնված բայական իմաստ, բառը ստանում է **-ներ** վերջավորություն. օրինակ՝ *հետախույզ (հետքը խուզարկող) – հետախույզներ, բեռնակիր (բեռ կրող) – բեռնակիրներ, ազգասեր (ազգը սիրող) – ազգասերներ, մեծատուն (մեծ տուն ունեցող, այսինքն՝ ունևոր) – մեծատուններ*:

ե) Ստացական հոգևակի կազմելիս (որը ցույց է տալիս պատկանելություն մեկից ավելի առարկաների) միավանկ բառերին ավելացվում են **-ներ** և հող, օրինակ՝ *ձայներդ, տուններս, սիրտներդ* և այլն:

զ) *Մարդ, կին (տիկին), պարոն* բառերի հոգևակին լինում է *մարդիկ, կանայք (տիկնայք), պարոնայք*: *Տիկին* և *պարոն* բառերի հոգևակիները կարող են կազմվել նաև **-ներ** վերջավորությամբ՝ *տիկիներ, պարոններ*:

է) **Յի** ածանցն ունեցող այն բառերի հոգևակին, որոնք ցույց են տալիս **որտեղացի լինելը**, կարող է կազմել նաև **ք** մասնիկով. օրինակ՝ *երևանցի-ք, մեղրեցի-ք, իտալացի-ք*. սա ավելի տարածված է բանավոր խոսքում: Դրանք ունեն իրենց գրական ձևերը՝ *երևանցիներ, մեղրեցիներ, իտալացիներ*: Այլ բառի հոգևակին ևս կարող է կազմվել **ք**-ով՝ *այլք*, թեև գործածվում է նաև *այլեր* ձևը:

ը) *Անձ* բառի հոգևակին լինում է *և՛ անձինք, և՛ անձեր*:

Հոգևակիի կազմության ժամանակ բառի մեջ կարող է կատարվել ձայնավորների հնչյունափոխություն: Միավանկ բառերում փակ վանկի **ի**-ն դառնում է գաղտնավանկի **ը**, օրինակ՝ *գիր – գրեր, միրգ – մրգեր, սիրտ – սրտեր*: Նույնը կատարվում է փակ վանկի **ու** ձայնավորի դեպքում՝ *ջուր – ջրեր, տուն – տներ, սուր – սրեր*:

Այս հնչյունափոխությունը բնորոշ է ոչ բոլոր բառերին: Չեն հնչյունափոխվում *դիրք – դիրքեր, կիրճ – կիրճեր, հիմք – հիմքեր, նիշ – նիշեր, ինչպես նաև՝ բուրգ – բուրգեր, գուրգ – գուրգեր, ռումք – ռումքեր, սուրճ – սուրճեր, քուկք – քուկքեր* և այլ բառեր:

Միավանկ բառերի ու վերջնահնչյունը հոգնակիի կազմության ժամանակ սովորաբար դառնում է վ, օրինակ՝ լու – լվեր, ձու – ձվեր:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս գոյականի թվի կարգը:
2. Զանի՞թ թիվ ունեն գոյականները:
3. Ի՞նչ վերջավորություններով է կազմվում հոգնակի թիվը:

Վարժություն 19: Կազմե՛ք տրված բառերի հոգնակիները:

ա) Կեղտաջուր, մուկ, տուն, աշակերտ, միջնապատ, ազգասեր, հեռագիր, մատենագիր, լրագիր, սակագին, հանքափոր, հանքահոր, արշալույս, ծունկ, քաղաք, համալսարան, տնամերձ, օրաթերթ, բեռնակիր, բեռնատար, աստղ, գամփռ, ջրհոր, ծովափ, սերմնացան:

բ) Կակղամորթ, ջրմուղ, կին, կեղտաքիծ, գայլածուկ, գյուղացի, լույս, հարս, առանձնատուն, մեծատուն, արևմտահայ, ժամացույց, ծրագիր, պատմագիր, գարեջուր, գրագիր, արոտավայր, շնածուկ, նետածիգ, քարայր, վագր:

Վարժություն 20: Դո՛ւրս գրե՛ք գոյականները, եզակիները դարձրե՛ք հոգնակի, հոգնակիները՝ եզակի:

Եվ նա՛ ծաղկատար երեսով իմ ընկերը, նայում է ինձ, շարժում հաստ ու կարմիր շրթունքները, ձեռքով նշան անում դեպի ներքև, դեպի գետի արմունկը, փրփուր ջրվեժների մոտ:

Կուրծքը սպիտակ ջրածտերը թռչում են քարից քար, պող երեքում, ծվծվում ու գնդակի պես իրենց նետում ջրի երեսին պտույտ անող մտելների երանը: Մեզ հաճելի է դիտել, թե ինչպես նրանք թռչում են փրփուրի վրայով, կռվում ջրվեժի փոշու մեջ, նստում ցից քարերի ծայրին և անվախ ծվծվում, այնինչ շուրջը գետը կատաղությամբ կրծում է քարերը:

Ալեանյ Բակունց

Վարժություն 21: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն գոյականը, որի հոգնակին կազմվում է -եր վերջավորությամբ:

1. անտառ, պողոտա, դիմանկար, փոստարկղ
2. համակարգիչ, գրչատուփ, վարագույր, սրբապատկեր
3. հեռախոսագրույց, հանրագիտարան, անձրևաջուր, գարդաբանդակ
4. զբոսայգի, ձնծաղիկ, արդուկ, դուստր
5. մարզադաշտ, մարզագետին, կամուրջ, գրապահարան
6. կինոթատրոն, լեռնալանջ, թղթապանակ, լապտեր
7. մկնիկ, օվկիանոս, քարայծ, շրջանակ
8. լուսանկար, բառատետր, ծառուղի, ջահակիր
9. տեսաժապավեն, օրացույց, ջերմոց, ոտնաձայն
10. հանրախանութ, առաստաղ, երթուղի, հեռայուն

Վարժություն 22: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն գոյականը, որի հոգնակին կազմվում է *-ներ* վերջավորությամբ:

1. թռչնաբույն, ձեռագիր, մագաղաթ, դասագիրք
2. սիգամարզ, ցայտադրյուր, շոգենավ, հաղորդալար
3. մայթեզր, ծաղկաթուևր, ծառասունկ, գրավաճառ
4. սառցաջուր, այցետոմս, որմնադիր, գիսասող
5. թռչնորս, անտառաշերտ, խճաքար, լողաձև
6. լաստանավ, ավտոմաս, առաքավճար, ներկանյութ
7. ավազահանք, անվադող, մեղրահաց, սրնգահար
8. որսաշուն, մոլախոտ, դիմագիծ, տեղաբնակ
9. ճեմասրահ, քույր, խմբերգ, թվաշարք
10. դերբայ, մարզաձև, մայթաքար, ձայնալար

Վարժություն 23: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն բառը, որի հոգնակին չի կազմվում կամ էլ կարող է չկազմվել *-եր* կամ *-ներ* վերջավորությամբ:

1. բուժքույր, քեռակին, կին, զարմուհի
2. հորեղբայր, նախապապ, դասընկեր, տղամարդ
3. գիրք, հուշ, այլ, կարգ
4. տեղաբնիկ, նախամարդ, ձկնորս, առաջամարտիկ
5. տղա, աղջիկ, անձ, աշակերտ
6. վարպետ, ընկեր, եղբայր, պարոն
7. գործընկեր, վարորդ, ծովանկարիչ, երևանցի
8. մարզուհի, տիկին, լողորդ, ուսանող
9. ուղևոր, օդաչու, քաղաքացի, վիպասան

Գոյականի առումները

Ես գիրք կարդացի:

Հասմիկը մի գիրք տվեց Աշոտին:

Հասմիկը գիրքը տվեց Աշոտին:

Առաջին նախադասության մեջ *գիրք*-ը նշանակում է խոսողին հայտնի, քանի որ նա է կարդացողը, իսկ մյուսներին անհայտ գիրք:

Երկրորդ նախադասության մեջ *գիրք* կշանակում է մեզ կամ Աշոտին անհայտ, անծանոթ գիրք, մինչդեռ երրորդ նախադասության մեջ *գիրքը* նշանակում է որոշակի, նախապես հայտնի գիրք, որի մասին Հասմիկն ու Աշոտը ինչ-որ տեղեկություն ունեն (Աշոտի խնդրած գիրքը կամ այդ օրվա դասին վերաբերող գիրքը և այլն): Այս ամենի հիման վրա առանձնացվում են գոյականի առումները՝ անորոշ և որոշյալ:

Գոյականի անորոշ առումը ցույց է տալիս խոսողին կամ խոսակցին տվյալ իրադրության մեջ անհայտ առարկա կամ անձ:

Անորոշ առումը արտահայտվում է առանց որևէ վերջավորության, օրինակ՝ *Դեղնած դաշտերին իջել է աշուն:* (Հովհաննես Թումանյան)

Անորոշ առումը կարող է արտահայտվել նաև **մի** բառի միջոցով, օրինակ՝ *Մի հավք գարկի ես մի օր:* (Հովհաննես Թումանյան)

Այս դեպքում **մի** բառը ցույց է տալիս ոչ թե քանակ, այլ առավել շեշտում է անորոշությունը, թեև մի բառի հետ գոյականները գործածվում են եզակի թվով:

Գոյականի որոշյալ առումը ցույց է տալիս խոսողին և խոսակցին նախապես ծանոթ, տվյալ իրադրության մեջ հայտնի անձ կամ առարկա և կազմվում է՝ բառին ավելացնելով **ը** կամ **ն** մասնիկները, որոնք կոչվում են **որոշիչ հոդեր:**

Ն հոդը ավելացվում է ձայնավորով վերջացող բառերին, օրինակ՝ *շղթան, գինին, ակիսեն, կատուն, Կարոն:*

Ը հոդը ավելացվում է բաղաձայնով վերջացող բառերին, օրինակ՝ *գիրքը, տետրը, մարդը, սեղանը, աշակերտը:*

Սակայն եթե բաղաձայնով վերջացող գոյականին հաջորդում է ձայնավորով սկսվող բառ, ապա կարող են գործածվել և՛ **ը**, և՛ **ն** հոդերը, օրինակ՝ *Հայկը ասաց կամ Հայկն ասաց:*

Այս սկզբունքը գործում է նաև **սպ, սկ, ստ, սփ, զբ, զգ, շտ** հնչյունախմբերով սկսվող բառերից առաջ, քանի որ նրանցից առաջ թույլ լսվում է **ը** հնչյունը: Օրինակ՝ *Հայկն զգուշացավ* (կարդացվում է՝ *Հայկն ըզգուշացավ*):

Բացի որոշիչ հոդերից՝ կան նաև **ստացական, դիմորոշ և ցուցական հոդեր:**

ա) **Ստացական** հոդերն են՝ **ս, դ, ն, ը:** Դրանք, դրվելով գոյականների վրա, ցույց են տալիս պատկանելություն և փոխարինում են **իմ, քո, նրա, իր, մեր, ձեր, նրանց, իրենց** բառերին:

Թռչում է միտքս, թռչում դեպի տուն:

Միտքս նշանակում է *իմ միտքը:*

Նույն ձևով *Նեղացել եմ ընկերոջից* նշանակում է *քո ընկերոջից:*

բ) **Դիմորոշ** հոդերն՝ են **ս** և **դ**, որոնք, դրվելով որևէ բառի վրա, նրան տալիս են առաջին կամ երկրորդ դեմքի իմաստ: Օրինակ՝ *Բանաստեղծս* (ես) *չեմ կարող ապրել հայրենիքից հեռու:* **Յերոսներդ** (դուք) *միշտ կհիշվեք:*

գ) **Ցուցական** հոդը **ս-ն** է, որը բառին տալիս է **այս** դերանվան իմաստը, օրինակ՝

Աշխարհումս (այս աշխարհում) *այս չիմ քաշի...*

Աշխարհս (այս աշխարհը) *մե փանջարա է... (Սայաթ-նովա)*

Գիշերս (այս գիշեր) *ձյուն է եկել:*

Օրերս (այս օրերին) *հանդիպեցի ընկերոջս:*

Ս և **դ** հոդերից առաջ արտասանվում է **ը**, օրինակ՝ *գիրքըս, տունըդ:*

Չի կարելի **ն** հոդը գործածել բաղաձայնով, ինչպես նաև **ո-ով** (վօ) և **ե-ով** (յե) սկսվող բառերից առաջ. *Հայկն կարդաց, Հայկն եկավ, Հայկն որոշեց* ձևերը սխալ են:

Սխալ են նաև **ի-ից** առաջ **ն** հոդի կիրառության դեպքերը՝ *Հայկն հիշեց, Հայկն հասկացավ:*

Դ հոդը արտասանվում է տ, սակայն միշտ պետք է գրել դ տառով: Օրինակ՝ արտասանվում է գիրքըտ, բայց գրվում է գիրքը:

ՉԻՇԵՔ

Մարդիկ, կանայք, տիկնայք, պարոնայք, անձինք, այլք հոգևակիները, ինչպես նաև -անք, -ենք, -ոնք, -ուք վերջածանցներով կազմված այն բառերը, որոնք ազգակցություն, տոհմ են ցույց տալիս՝ Վարդանանք, Գևորգենք, մերոնք, Վեդունք և այլն, որոշիչ հոդ չեն ստանում:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է արտահայտում առումի կարգը:
2. Ինչպե՞ս է արտահայտվում անորոշ առումը:
3. Ինչպե՞ս է արտահայտվում որոշյալ առումը:
4. Ի՞նչ գործածություններ ունեն **ս**, **դ** հոդերը:
5. Ինչպե՞ս են գործածվում **ը**, **և** հոդերը:

Վարժություն 24: Տեղադրե՛ք անհրաժեշտ հոդերը:

Քիչ անց, երբ կայծակ պտտվում էր հովտի և բլուրների վրա և մտածում էր ճայթել ու դեռ չէր ճայթել, բուռակի մայր մեղմ խրխիլնջով կանչեց բուռակի: Բուռակի մայր գիտեր, որ կայծակ ճայթելու է, ճայթյուն վախեցնելու է բուռակի, իսկ բուռակ կարծեց՝ մայր իրեն կանչում է՝ կուրծք տալու: Բուռակ այնքան էլ չէր ուզում ուտել, ուզում էր խոտերից ու ծաղիկներից հոտ քաշել և մեկիկ-մեկիկ ճանաչել խոտեր: Եվ հենց այդ ժամանակ ճայթեց կայծակ: Բուռակ խրտնեց ու վազեց դեպի մայր, բայց շատ էր վախեցել, մոր չէր տեսնում, ուրիշ կողմ էր փախչում:

Հրակտ Մաթևոսյան

Վարժություն 25: Գտե՛ք հոդերը, որոշե՛ք տեսակը:

ա) Հարի՛, հարի՛, խնոցի՛,
Մեջդ բարի, խնոցի՛,
Ունկդ բարակ, խնոցի՛,
Մեջդ կարագ, խնոցի՛:

Հովհաննես Թումանյան

բ) Երագունս մի մաքի
Մոտս եկավ հարցմունքի.
– Աստված պահի բո որդին,
Ո՞նց էր համը իմ ձագի:

Հովհաննես Թումանյան

գ) Ձեռքս պակաս, ուժս հատած,
Հագար ու մի ցավի տեր,
Ինձ են նայում մերկ ու սոված
Մի տուն լիքը մանուկներ:

Հովհաննես Թումանյան

9. *Գրքերը* դրված էին *սեղանին*:
10. Ծաղկամանում դրված *ծաղիկները* շատ գեղեցիկ էին:

ՓՈՅՄԿԱՆԻ ՀՈՒՈՎՆԵՐԸ

Գոյականը նախադասության մեջ այլ բառերի հետ գործածվելիս կարող է մի շարք փոփոխությունների ենթարկվել: Նրան կարող են ավելանալ վերջավորություններ, օրինակ՝ բաղաբի, բաղաբից, բաղաբով, բաղաբում: Փոփոխությունը կարող է լինել նաև բառարմատի ներսում. ինչպես՝ տուն – *տան*, հայր – *հոր*, լավություն – *լավության* և այլն:

Սրանցից յուրաքանչյուրը առանձին հոլով է:

Հոլովներ են կոչվում քերականական այն ձևերը, որոնցով արտահայտվում են գոյականների կապակցական տարբեր հարաբերությունները այլ բառերի հետ:

Գոյականի այսպիսի ձևափոխությունների ամբողջությունը կոչվում է *հոլովում*:

Հոլովումը լինում է **արտաքին թեքման**, եթե գոյականին ավելանում են վերջավորություններ, և **ներքին թեքման**, եթե փոփոխությունը տեղի է ունենում բառարմատի ներսում:

Այսպիսով՝ գոյականը, բացի հոգնակերտ մասնիկներ ու հոդեր ստանալուց, կարող է հոլովվել: Օրինակ՝

Անտառում ամպի ծվեններ կային,

Կապույտ մշուշներ կային անտառում.

Օրոր էր ասում աշունն անտառին,

Բայց դեռ անտառի քունը չէր տանում:

Համո Մահյան

Այս օրինակում *անտառ* բառը դրված է երեք տարբեր հոլովներով՝ *անտառում*, *անտառին*, *անտառի*:

Հոլովը հատուկ է գոյականին և դերանվանը, սակայն մյուս խոսքի մասերն էլ կարող են հոլովվել, եթե գոյականաբար գործածվեն:

Հայերենը ունի 7 հոլով՝ ուղղական, սեռական, տրական, հայցական, բացառական, գործիական և ներգոյական:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է հոլովումը:
2. Ի՞նչ է հոլովը:
3. Զանի՞ հոլով կա ժամանակակից հայերենում:
4. Հոլովվելիս ինչպիսի՞ փոփոխությունների կարող է ենթարկվել բառը:

Վարժություն 28: Գծիկով առանձնացրե՛ք տրված բառերի հոլովական վերջավորությունները:

Հայրենիքի, նկարից, ճանապարհով, գրքերով, սենյակում, ծառի, այգում, գրիչներից, գետերում, հեռուստացույցից, աշակերտի, բակում, դասերից, ջրով, ջրում, նկարի, նկարների, մատիտով, ամպերի, ծաղիկներով:

Վարժություն 29: Առանձնացրե՛ք ներքին և արտաքին թեքման միջոցով հոլովված գոյականները:

Գրքի, նախահոր, բրոջ, հեռուստացույցի, ափսեի, փողոցի, մոր, դասընկերոջ, գարնան, աղջկա, ծառի, ծովի, ուրախության, մարդու, եղբոր, մանկան, տան, սիրո, դստեր, շաքաթվա, թղթի, օրվա, շան, աշնան, ուսման, անկյան, մորաբերոջ, տարվա, ձիու, կայսեր, ժապավենի, երգի, լեռան, սյան, խաղաղության:

Վարժություն 30: Դո՛ւրս գրեք գոյականները և որոշե՛ք՝ ուղի՞ղ ձևով են գործածվել, թե՞ թեքված, եզակի՞ են, թե՞ հոգնակի, որոշյա՞լ են, թե՞ անորոշ:

Օրինակ՝ պարիսպը – ուղիղ ձև, եզակի թիվ, որոշյալ առում:

Գինական մեծ պարիսպը կառուցվել է ավելի քան երկու հազար տարի առաջ: Այս վիթխարի պարիսպը բարձրանում է լեռներով, իջնում լեռնանցքները, ապա հովիտներով, դաշտերով ու անապատներով հասնում է Տիբեթի հյուսիսային սահմաններին: Պարսպի երկարությունը ավելի քան չորս հազար կիլոմետր է: Բարձրությունը հասնում է մինչև տասը մետրի: Լայնությունը հիմքում վեց և կես մետր է, իսկ վերևի մասում՝ հինգ և կես մետր: Այնպես որ պարսպով անցել են սայլեր, կառքեր և շարժվել են զորամասեր:

Կամսար Ավետիսյան

Գիտե՞ք, որ...

Լեզուների հոլովների միջին թիվը 5–8 է: Կան լեզուներ, որոնք ունեն մինչև 40 հոլով: Եստոներենում կա 14, ֆիններենում՝ 15 հոլով:

ՈՒԳՂԱԿԱՆ ՀՈԼՈՎ

*Երամն անցավ վերևից,
Ձորը մորսոք է մանում,
Սևեր հազան ստվերի
Ծաղիկները անանուն:
Մեծավորը սարերի*

*Ամպե գլխարկն է հանում,
Շրջվեց գավաթն արևի
Մայրամուտի մառանում,
Ինչ-որ մի տեղ երևի
Բանաստեղծ է մահանում:*

Համր Մաեդյան

Ընդգծված գոյականները դրված են ուղղական հոլովով:

Ուղղական հոլովը ցույց է տալիս մի բան անող կամ լինող առարկա:

Ուղղական հոլովով գոյականները պատասխանում են **ո՞վ, ովքե՞ր, ի՞նչ(ը), ինչե՞ր(ը)** հարցերին:

Այս հոլովը բառի ուղիղ ձևն է՝ առանց որևէ վերջավորության: Ուղղական հոլովին հակադրվում են մնացած բոլոր հոլովները, որոնք կոչվում են **թեք** հոլովներ: Ուղղական հոլովով գոյականները կարող են ստանալ **ը, և որոշիչ** հոդերը:

Ուղղական հոլովով դրվում են նախադասության հետևյալ անդամները և անդամ չհամարվող բառերը:

ա) **Ենթական**, օրինակ՝

Գիշերն եկավ, զով *հովն* ընկավ,

Աստղունք լուսնին ձայն տվին:

Ավետիք Իսահակյան

...*Ծերունին* լուռ չարչարանքով

Մի քանի կոճղեր դրեց կրակին...

Հովհաննես Թումանյան

Բերված նախադասությունների մեջ *գիշեր*, *հով*, *աստղունք*, *ծերունի* գոյականները ենթականեր են և դրված են ուղղական հոլովով:

բ) **Բաղադրյալ ստորոգյալի մաս կազմող բառը՝ ստորոգելին**, օրինակ՝

Կյանքը *երագ* է, աշխարհը՝ *հեքիաթ*,

ազգեր, սերունդներ՝ անցնող *քարավան*...

Ավետիք Իսահակյան

Օ՛, գրբերի աշխարհը *տիեզերք* է անեզր:

Եղիշե Չարենց

Ծո՛ւ էն աչքերը Ջավախքի դստեր...

Հովհաննես Թումանյան

Այս նախադասությունների մեջ բաղադրյալ ստորոգյալի մաս կազմող *երագ*, *հեքիաթ*, *քարավան*, *տիեզերք*, *ծով* գոյականները ուղղական հոլովով են դրված:

գ) **Կոչականը**, որին ուղղված է խոսքը. կոչականը նախադասության անդամ չի համարվում, օրինակ՝

Դու, *Արագած*, ավմաստ վահան

Կայծակեղեն թրերի...

Ավետիք Իսահակյան

Յե՛՛յ, *պարոններ*, ականջ արեք

Թափառական աշուղին,

Սիրուն *տիկնայք*, ջահե՛լ տղերք,

Լա՛վ ուշ դրեք իմ խաղին:

Հովհաննես Թումանյան

Արագած, *պարոններ*, *տիկնայք*, *տղերք* գոյականները կոչականներ են՝ դրված ուղղական հոլովով: Կոչականը որոշիչ հոդ չի ստանում:

դ) **Գոյական որոշիչը**, օրինակ՝

Գոհար աստղերի քարավանները

թափառում էին երկնի ճամփեքով...

Եվ ուղտերն իբրև *ոսկի* մակույկներ,

հուր ալիքները *ծով* անապատում

Ճեղքելով արագ սլանում էին

դեպի բոցավառ, լուսավառ հեռուն...

Ավետիք Իսահակյան

Յրա՛ջք աղջիկ, գիշերների թագուհի...

Վահան Տերյան

Գոհար, ոսկի, հուր, ծով, հրա՛ջք բառերը բերված նախադասությունների մեջ գոյականական անդամի լրացումներ՝ որոշիչներ են և դրված են ուղղական հոլովով: Գոյականով արտահայտված որոշիչը նույնպես չի կարող որոշիչ հոդով գործածվել, ինչպես կոչականը:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս ուղղական հոլովը:
2. Ի՞նչ հարցերի են պատասխանում ուղղական հոլովով դրված գոյականները:
3. Նախադասության ի՞նչ անդամներ և անդամ չհանդիսացող բառեր կարող են դրվել ուղղական հոլովով:
4. Նախադասության մեջ ուղղական հոլովով դրված ո՞ր բառերը որոշիչ հոդ չեն ստանում:

Վարժություն 31: *Կազմե՛ք նախադասություններ՝ բծի՛կ, երգահան, նկարիչ, առյուծ, աղվես, Անի, Մասիս բառերը կիրառելով որպես ուղղական հոլովով դրված գոյական որոշիչներ:*

Վարժություն 32: *Դո՛ւրս գրեք ուղղական հոլովով դրված բառերը:*

Է՛յ հին ծանոթներ, Է՛յ կանաչ սարեր,
Ահա ձեզ տեսա ու միտքս ընկան,
Առաջս եկան երջանիկ օրեր...

Հովհաննես Թումանյան

Ա՛խ, մնաք բարև չեմ ասում ես ձեզ,
Իմ հո՛ր գերեզման, օրո՛ցք մայրական,
Իմ հոգին հավերժ խռով է ձեզ հետ,
Յայրենական հա՛րկ, հուշե՛ր մանկական:

Ավետիք Իսահակյան

Այս ամենի համար, օ՛, խե՛ղճ իմ բարեկամ,
Ես քեզ օրհնում եմ արդ իմ անաղարտ երգով...

Վահան՝ Տերյան, ինչպե՛ս երգեմ հիշատակը քո,
Թող լուռ փռվի հիմա իմ դեմ անլույս երեկո:

... Օ՛, հեռու ընկեր իմ, օ՛, Վահան Տերյան...

Եղիշե Չարենց

Յե՛յ, ճամփանե՛ր, ճամփանե՛ր,
Անդարձ ու հի՛ն ճամփաներ,

Ովքե՛ր անցան ձեզանով,
Ո՞ւր գնացին, ճամփանե՛ր:

Հովհաննես Թումանյան

Վարժություն 33: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն գոյականը, որը դրված է ուղղական հոլովով:

1. պատին, սեղանին, քամին, նկարին
2. ձեռքին, լուսամուտին, մայրին, ծերունին
3. այգուն, առուն, մարդուն, ձիուն
4. ընկերոջ, քրոջ, բողբոջ, կնոջ
5. օրվա, ամսվա, տարվա, փախլավա
6. գերան, դռան, լեռան, ձկան
7. սյունին, լուսին, գույնին, ձայնին
8. մեղուն, կաղնուն, մայրուղուն, քաղաքացուն
9. անկողնու, խնձորենու, ծաղրածու, գինու
10. արյան, մեծության, կայան, ձյան

ՍԵՌԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎ

Աշակերտի պայուսակը նոր է:

Մայրը կրծքին սեղմեց *որդու* լուսանկարը:

Այս նախադասություններում *աշակերտի* բառը ցույց է տալիս, թե ում է պատկանում պայուսակը, *որդու* բառն էլ ցույց է տալիս, թե ում է վերաբերում լուսանկարը: *Աշակերտի, որդու* գոյականները դրված են սեռական հոլովով և գոյականական անդամի լրացումներ են՝ հատկացուցիչներ:

Սեռական հոլովը ցույց է տալիս պատկանելություն, վերաբերություն:

Սեռական հոլովով գոյականները պատասխանում են **ո՞ւմ, ինչի՞ (ինչերի՞)** հարցերին:

Սեռական հոլովը ունի կազմության 2 եղանակ՝ **արտաքին** և **ներքին**:

ա) **Արտաքին թեքում**: Այս դեպքում բառի վերջին ավելանում են **-ի, -ու, -վա, -ան, -ոջ, -ց** վերջավորությունները (օրինակ՝ *սեղանի, մարդու, ամառվա, թռռան, ընկերոջ, Գրիգորենց*): Այսպիսի հոլովումը կոչվում է **արտաքին**, որովհետև փոփոխությունը տեղի է ունենում բառավերջում:

1. **Ի** հոլովման է պատկանում գոյականների մեծամասնությունը՝ *ծառ > ծառի, սեղան > սեղանի, գիրք > գրքի* և այլն: Այսպես են հոլովվում նաև մյուս հոլովումներին (բացի **ց** հոլովումից) պատկանող գոյականների հոգնակիները, ինչպես՝ *ընկեր > ընկերոջ, բայց՝ ընկերների, օր > օրվա, բայց՝ օրերի* և այլն: **Ի**-ով են հոլովվում նաև այլ խոսքի մասերին պատկանող, սակայն տվյալ կապակցության մեջ գոյականաբար գործածված բառերը, օրինակ՝ Վերջին *երեքի* ելույթները հաջող էին: Սպիտակ վարդերի ծաղկամանը դի՛ր սեղանին, իսկ *կարմիրների* ծաղկամանը՝ լուսամուտագոգին:

2. **Ու** հոլովման են պատկանում *Աստված, մարդ, ամուսին, անկողին, ձի* բառերը՝ *Աստծու, մարդու, ամուսնու, անկողնու, ձիու*: Հիմնականում այսպես են հոլովվում նաև **ի**-ով ավարտվող բառերը, օրինակ՝ *այգի > այգու, գինի > գինու, բարդի > բարդու* (նաև անորոշ դերբայը՝ *գրել > գրելու*):

3. **Վա** հոլովման է պատկանում ժամանակային իմաստ արտահայտող գոյականների մեծ մասը՝ *օր > օրվա, ամիս > ամսվա, տարի > տարվա, շաբաթ > շաբաթվա* և այլն: Սակայն ժամանակ ցույց տվող շատ բառեր էլ **վա** հոլովման չեն պատկանում՝ *դար, վայրկյան, րոպե* և այլն:

4. **Ան** հոլովման պատկանում են *գարուն, ամառ, աշուն, ձմեռ* բառերը՝ *գարնան, ամռան, աշնան, ձմռան*, սակայն *ամառ* և *ձմեռ* բառերը կարող են հոլովվել նաև **վա** հոլովմամբ՝ *ամառվա, ձմեռվա*: **Ան** հոլովման են պատկանում նաև *մուկ, ձուկ, գառ, դուռ, եգ, նուռ, լեռ, բեռ, թռռ, ծոռ, ծունկ* բառերը, *բեռ, թռռ, ծոռ, ծունկ* բառերը կարող են հոլովվել նաև **ի**-ով: *Մանուկ* բառը՝ որպես հասարակ գոյական, հոլովվում է **ան** հոլովմամբ՝ *մանկան, իսկ* որպես անձնանուն՝ **ի** հոլովմամբ՝ *Մանուկի*: Հիմնականում **ան** հոլովման են պատկանում նաև **-ում** վերջածանցով կազմված բառերը՝ *ուսում > ուսման, ծագում > ծագման* և այլն:

5. **Ոչ** հոլովման են պատկանում *քույր, կին, ընկեր, տեր* բառերը, ինչպես նաև *աներ, սկեսուր, տեգր, տալ* բառերը, որոնք կարող են հոլովվել նաև **ի**-ով:

6. **Ց** հոլովման են պատկանում **-անք, -ենք, -ոնք, -ունք** ածանցներով կազմված անձնանիշ գոյականները՝ *Վարդանանք – Վարդանանց, Գևորգենք – Գևորգենց, մերոնք – մերոնց, Վեդունք – Վեդունց*, ինչպես նաև *մարդիկ* և *կանայք* հոգնակիները՝ *մարդկանց, կանանց (տիկնանց)*:

բ) **Ներքին թեքում**: Այս դեպքում փոփոխվում է բառամիջի ձայնավորը կամ երկհնչյունը, այդ պատճառով էլ հոլովումը կոչվում է **ներքին**: Կա 2 ներքին հոլովում **ա** և **ո**:

1. Բառամիջի **ու** ձայնավորը փոխվում է **ա**-ի 6 բառերում, որոնք են՝ տուն > տան, շուն > շան, սյուն > սյան, ձյուն > ձյան, արյուն > արյան, անկյուն > անկյան: *Անուն* բառի սեռական հոլովի կազմության ժամանակ ավելանում է **ա**՝ *անուն > անուան > անվան* (ձայնավորից առաջ **ու**-ն փոխվում է **վ**-ի):

Գոյականների **-ու**թյուն ածանցը սեռականում փոխվում է **-ու**թյան՝ *ազնվություն > ազնվության, մեծություն > մեծության, լավություն > լավության*:

2. Հայր, մայր, եղբայր բառերի սեռականը լինում է *հոր, մոր, եղբոր*:

Սեռական հոլովով, ինչպես ասվեց, դրվում է **հատկացուցիչը**:

Արարատի ծեր կատարին դար է եկել

վայրկյանի պես ու անցել:

Անհուն թվով կայծակների սուրն է բեկվել

աղամանդին ու անցել:

Մահախուճապ սերունդների աչքն է դիպել

լույս գազաթին ու անցել:

Ավետիք Իսահակյան

Թողած հեռուն անծայրածիր մութը գյուղի՝

Բերել էր իր մկաններում բեղմնավորված ուժը հողի:

Եղիշե Չարենց

Արարատի, կայծակների, սերունդների, գյուղի, հողի գոյականները հատկացուցիչներ են:

Սեռական հոլովով գոյականները չեն ստանում որոշիչ ք կամ ն հոդ, բայց նրանց կարող է ավելանալ ս կամ դ հոդը: Օրինակ՝

*Սիրում եմ աչքերիդ տխրությունը խորին,
Անաղմուկ խոսքերիդ դաշնակները հիվանդ...*

Վահան Տերյան

Սեռական հոլովով կարող են դրվել նաև նախադասության ուրիշ անդամներ, ինչպես օրինակ՝ որոշիչը:

Օրինակներ՝

Սարի ծաղիկը գեղեցիկ է լինում:

Ծաղկածորը հանգստի հիանալի գոտի է:

Սարի և հանգստի բառերը սեռականով դրված գոյական որոշիչներ են:

ՀԻՇԵ՛Ք

Սեր (զգացմունքը) բառը ենթարկվում է **ո** արտաքին հոլովման՝ *սիրո*:

Աղջիկ բառը ենթարկվում է **ա** արտաքին հոլովման՝ *աղջկա*:

Մահ բառը ենթարկվում է **վան** արտաքին հոլովման՝ *մահվան*:

Դուստր, *կայսր* բառերը հոլովվում են **ի**-ով, սակայն կարող են հոլովվել նաև **ե** ներքին հոլովմամբ՝ *դստեր*, *կայսեր*:

Որպես հին ձևեր՝ որոշ կապակցություններում գործածվում են *հուսո*, *լուսո*, *սգո*, *պատվո*, *հրո*, *գալստյան*, *ծննդյան*, *հանգստյան*, *կորստյան* ձևերը, սակայն այս բառերը հիմնականում հոլովվում են **ի**-ով:

Հոլովական ընդհանուր համակարգից այս շեղումը կոչվում է **այլաձև** հոլովում:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս սեռական հոլովը:
2. Ի՞նչ վերջավորություններով են կազմվում սեռական հոլովի արտաքին թեքման ձևերը:
3. Սեռական հոլովի ներքին թեքման ի՞նչ ձևեր կան:
4. Ի՞նչ հարցերի են պատասխանում սեռական հոլովով դրված գոյականները:
5. Նախադասության ո՞ր անդամներն են դրվում սեռական հոլովով:

Վարժություն 34: Գրե՛ք սեռական + ուղղական կազմությամբ 10 այնպիսի բառակապակցություն, որոնցում սեռական հոլովով դրված գոյականը արտահայտի հատկանիշ:

Օրինակ՝ *կոկորդիլոսի* արցունք, *սարի* ծաղիկ, *ոչխարի* պանիր:

Վարժություն 35: Արտագրե՛ք և ուղղականով դրված գոյականները նշե՛ք ուղիղ գծով, սեռականով գոյականները՝ ալիքածև (հոլովը որոշելիս ուշադրություն դարձրե՛ք շարահյուսական կիրառություններին):

Լեռան թամբին հանգավ հրդեհն ամպի,
Մոխրափոռչին փլվեց լանջերն ի վար:
Խառնվեցին ծալքերն արտի ու թմբի,
Ու մոտեցան քիչ-քիչ լեռներն իրար:
Մեջքին ընկավ, փռվեց հասակով մեկ
Քնաթաթախ քամին քարափի մոտ,
Շշուկները մեռան թփերի մեջ,
Կարկաչները ձորում դարձան որոտ:
Ստվերները մտան իրարու գիրկ,
Թռան երկինքն ի վեր, դարձան երկինք:
Ու երկինքը եկավ, փարվեց հողին...
Փառք տանք այս իրիկունն արարողին:
Համո Մահյան

Վարժություն 36: **Գրե՛ք նշված բառերի սեռական հոլովը:**

Չեքիաթ, գարուն, ուսում, մանկություն, դուռ, լավություն, ընկեր, նուռ, կին, օր, տարի, ամիս, ապակի, որդի, Վահանենք, ամուսին, ձերուք:

Վարժություն 37: **Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն գոյականը, որը սեռական հոլովով չէ:**

1. սեղանի, ալբոմի, զամբյուղի, մայրուղի
2. սոսնձի, գետածի, պղնձի, տողադարձի
3. ժապավենի, հայերենի, խնձորենի, պատճենի
4. հայուհի, սեպուհի, իշխանի, դերասանի
5. այգու, կաղնու, եղջերու, գյուղացու
6. փրկագոտու, գետնամորու, նավաստու, վերարկու
7. հրահան, լեռան, գարնան, նռան
8. մանկան, որսկան, ձմռան, ձկան
9. հորեղբոր, նախահոր, նավթահոր, արքայամոր
10. հնձան, մեծության, անվան, ձյան

ՏԲՍԿԱՆ ՀՈՒՈՎ

Աղջիկը ծաղկեփունջ նվիրեց մայրիկին:

Նայում էի աստղալից երկնքին:

Այս նախադասություններում *մայրիկին* բառը ցույց է տալիս *այն անձը*, որին տրվում է մի առարկա, *երկնքին* բառը ցույց է տալիս, թե ինչին է հանգում ենթակայի գործողությունը:

Տրական հոլովը ցույց է տալիս առարկա կամ անձ, որին հանգում է ենթակայի գործողությունը:

Տրական հոլովով գոյականները պատասխանում են ո՞ւմ, ինչի՞(ն), ե՞րբ, որտե՞ղ հարցերին:

Տրականը կազմվում է սեռական հոլովի պես, միայն թե տրական հոլովով գոյականները կարող են որոշիչ հոդ ստանալ:

Տրական հոլովով դրվում են միայն բայական անդամների լրացումները:

ա) **Հանգման խնդիրը**, ինչպես՝

Ապրե՛լ, ապրե՛լ, ապրե՛լ մեկտե՛ղ,
Կյանքդ խառնել նրանց կյանքին,
Տառապանքդ՝ տառապանքին,
Ջանքդ՝ ջանքին,

Ցանքդ՝ ցանքին,
Եվ ենթարկվել նրանց կամքին,
Նրանց կամքն էլ թեզ ենթարկել,
Դառնալ և՛ շանթ, և՛ շանթարգել...
Պարույր Սևակ

Խարխուլ մակույկով հանձնվիր ծովին,

քան թե հավատա կնոջ երդումին:

Եվ ետ չէր նայում անցած ճամփեքին

և չէր ափսոսում թողած-լքածին,

Ողջույն չէր վերցնում, ողջույն չէր տալիս

անցնող ու դարձող քարավաններին:

Ավետիք Բասիակյան

Ընդգծված բառերը հանգման խնդիրներ են, որոնք դրված են տրական հոլովով:

բ) **Ժամանակի պարագան**, օրինակ՝

Լուսաբացին նա բարձրացավ կախաղան...

Վահան Տերյան

Իրիկնապահին Արթին պապիս նստելու տեղը կամարակապ դարպասի նիշն էր:

Ակսել Բակունց

գ) **Տեղի պարագան**, օրինակ՝

Ես կանգնած եմ վայրի ժայռի կատարին:

Վահան Տերյան

Ա՛խ, Էն կանաչ սարի լանջին

Ո՞վ է քնած Էն տղեն:

Հովհաննես Թումանյան

Փերինները սարի գլխին հավաքվեցին գիշերով:

Հովհաննես Թումանյան

դ) **Նպատակի պարագան**, օրինակ՝

Իջավ աղբյուրը՝ ջրի:

Գնաց խանութ՝ հացի:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս տրական հոլովը:
2. Ինչպե՞ս է կազմվում տրական հոլովը:
3. Ի՞նչ տարբերություն սեռական և տրական հոլովով գոյականների միջև:
4. Ի՞նչ հարցերի են պատասխանում տրական հոլովով դրված գոյականները:
5. Նախադասության ո՞ր անդամները կարող են դրվել տրական հոլովով:

Վարժություն 38: Դո՛ւրս գրեք տրական հոլովով դրված գոյականները՝ նշելով, թե դրանք ինչ են ցույց տալիս՝ տեղ, հանգում և այլն:

ԱՇՏԱՐԱԿԻ ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՅՑ

...Եվ երբ ես հոգևեմ
Այս դաժան հողի համար ապրելուց,
Այս հողի համար արյուն թափելուց,
...Կգամ, կնստեմ այս մամռոտ քարին,
Կգամ, կպառկեմ այս քարի վրա
Կամ... այս քարի տակ,
Եվ, ինչպես առաջ,
Կնայեմ փոշոտ այս արահետին,
Այս այգիների զմրուխտ գետին,
Իմ Աշտարակին,

Իմ հին տնակին,
Արյունից կարմիր իմ Կարմրավորին
Իմ նախնիների լուռ շիրիմներին,
Եվ իմ Քասաղին,
Որ խորունկ ձորից
Այս հողի մասին կխշշա նորից,
Եվ նրանց մասին,
Որոնց այս հողը այնքան է սիրել,
Որ չի համբերել,
Եվ շտապել ու... իր գիրկն է տարել...

Փետրոզ Էմին

Լիներ այնպես՝
Լուսաբացին
Լավ երագով արթնանայի,
Եվ իմ հոգևած ականջներում
Ոչ մի օտար ձայն չլիներ...

Գարնան առավոտ...
Կանաչ է ուռին...
Մի կռունկ իջավ
Մեր տան կտուրին:

Վահագն Գալթյան

Առավոտյան գնում էր հացի, երբ հանդիպեց ընկերոջը, որը մոտենում էր իրենց տանը:

Վարժություն 39: Հետևյալ բառերը տրական հոլովով գործածե՛ք նախադասությունների մեջ. *բաղաք, կայարան, Մասիս, Հայկ, հող, ջուր, լեռ, այգի, ընկեր, սփռոց:*

Վարժություն 40: Ցուրաբանցյուր տողում գտե՛ք այն բառը, որը տրական հոլովով չէ:

1. քարին, հողին, քամին, տերևին
2. ասֆալտին, նստարանին, տանիքին, բալենին

3. պահարանին, ծերունին, մեքենային, մայթեզրին
4. այգուն, հենասյուն, խնձորենուն, բանալուն
5. առուն, ծխնուն, որդուն, հայելուն
6. օրվա, ամսվա, տարվա, կատվավա
7. դռան, փական, լեռան, թոռան
8. ձյանը, ձայնը, սյանը, արյանը
9. տանը, անկյանը, շանը, նշանը
10. ուսմանը, մոտեցմանը, աղամանը, կառուցմանը

Վարժություն 41: Դո՛ւրս գրեք շղատառ գոյականները՝ նշելով, թե դրանցից որոնք են ուղղական հոլովով, որոնք՝ սեռական, որոնք՝ տրական:

1. *Աղջիկը* կողովը դրեց *հողաթմբին* և սկսեց հավաքել *ծառի* տակ թափված խնձորները:
2. *Մեքենայի ձայն* հասավ *ականջին*, և *ծերունին*, ձեռքը դնելով *ճակատին* ու աչքերը *արևի* ճառագայթներից կկոցելով, նայեց գյուղ բերող *ճանապարհին*:
3. *Չքոսայգու շատրվանի* զվարթ *խշոցը* զովություն էր հաղորդում *շրջապատին*, և զքոսնողներն ակամա պտտվում էին *շատրվանի* շուրջը:
4. *Ֆիլմի* ավարտից հետո վառվեցին *դահլիճի լույսերը*, և սկսվեց *հանդիպումը դերակատարների* հետ:
5. Մոտենալով *պատուհանին*՝ բացեց փեղկը, որպեսզի նայի աստղագարո *երկնքին* և ցրի խառնիճադանջ մտքերը, բայց թխպոտ երկնքում ոչ մի *աստղ* չէր փայլվիլում:
6. *Մայրը* բարի ժպիտով նայեց քնած *որդուն*, ապա վերցրեց *սեղանին* դրված զարդատուփը և կամացուկ դուրս եկավ ննջասենյակից՝ աշխատելով չճռնացնել *հատակի* տախտակները:
7. Մի տեղ հինավուրց *կաղնին* իր հսկա բնով և ահագին ճյուղերով գրավել, ծածկել էր *գետնի* մի ընդարձակ տարածք՝ ճնշելով իր *հովանու* տակ կծկված գաճաճ թփուտները, մի ուրիշ տեղ *հաճարենին* ուղղաձիգ բարձրացել էր, ինչպես *տաճարի* սյունը:
8. Այդ *պահին* մենք գտնվում էինք ամենաբարձր լեռներից մեկի *լանջին*, որտեղից *ծառերի* միջով վար նայելիս երևում էին այն *բլուրներն* ու *ծորակները*, որոնցով քիչ առաջ անցել էինք:
9. *Լուսնի* թրթռուն *շողը* ներս ընկավ *լուսամուտի* բաց փեղկից՝ լուսավորելով *մահճակալին* պառկած *երեխայի* դեմքը:
10. Փոքրիկ *լաստանավը* այնպես էր սահում *ջրի* հանդարտ *երեսին*, որ հեծվից անշարժ էր թվում:

ՀԱՅՅԱԿՍԵ ՆՈՒՈՎ

Երեխան կոտորեց բաժակը:

Լողորդը փրկեց խեղդվող տղային:

Բաժակը գոյականը ցույց է տալիս այն առարկան, որն իր վրա է կրում երեխայի կատարած գործողությունը, իսկ *տղային* գոյականը ցույց է տալիս այն անձը, որին անցնում է լողորդի կատարած գործողությունը: *Բաժակը* և *տղային* բառերը հայցական հոլովով դրված բայական անդամի լրացումներ են՝ ուղիղ խնդիրներ:

Հայցական հոլովը ցույց է տալիս այն առարկան կամ անձը, որն իր վրա է կրում ենթակայի կատարած գործողությունը:

Հայցական հոլովով գոյականները պատասխանում են **ո՞ւմ, ի՞նչ(ը), ինչե՞ր(ը), ե՞րբ, ո՞ւր** հարցերին:

Հայցական հոլովը չունի հատուկ ձև. այն նման է կա՛մ ուղղականին, կա՛մ տրականին:

Եթե հայցականով դրված ուղիղ խնդիրը նման է ուղղականին, նշանակում է որ այն դրված է իրի առումով: Օրինակ՝

Ես իմ անուշ Հայաստանի արևահամ բառն եմ սիրում,

Մեր հին սագի ողբանվագ, լացակումած լարն եմ սիրում...

Եղիշե Չարենց

Իսկ եթե ուղիղ խնդիրը նման է տրական հոլովին, նշանակում է՝ այն անձի առում ունի: Օրինակ՝

Ես սիրում եմ մայրիկին,

Ես չեմ ուզում դառնալ կին:

Հովհաննես Թումանյան

Սակայն անորոշ առումով գործածվելիս անձ ցույց տվող ուղիղ խնդիրը նույնպես կարող է կազմվել ուղղականի պես, ինչպես՝

Ես մի մարդ տեսա:

Իրանիչ գոյականներով արտահայտված ուղիղ խնդիրն էլ երբեմն կարող է կազմվել տրականի ձևով: Օրինակ՝

Հասոն իր նվագով բարերին էր լացացնում, զեփյուռին ողբացնում:

Վրթանես Փափագյան

Չնդացիրները

խեղճ արտույտներին ու տատրակներին

գործազրկեցին:

Պարույր Մեակ

Բացի ուղիղ խնդրից՝ հայցական հոլովով դրվում են բայական անդամի այլ լրացումներ ևս, որոնք ցույց են տալիս գործողության տեղը, ժամանակը, չափ ու բանակը և կոչվում են պարագաներ:

Օրինակներ՝

Գյուղն էին իջել հովիվ պատանիք:

*Քշեց նախիրը մեր նախորդի հսկան,
ելավ Սասունի սարերն աննման:*

*... Որ կանչեց, նրա ձենից ահավոր
Դղորդ-դմբղմբոցն ընկավ սար ու ձոր...*

Ձմռան մի գիշեր կար մի հարսանիք:

*Մի օր սա եկավ, թե չորան Չատին
Ոչխարը թաքուն իմ հանդն է քաշել:*

Քերթեցինք, քաշեցինք, դուրս եկավ 60 փուլ:

Հովհաննես Թումանյան

Բայց կայծակը, ավա՛ղ, մի վայրկյան է տևում:

Վահագն Դավթյան

Բերված նախադասություններում գյուղ, սարեր, սար ու ձոր, հանդ գոյականները ցույց են տալիս գործողության կատարման տեղը, ուստի տեղի պարագաներ են, գիշեր, օր գոյականները՝ ժամանակի, իսկ (60) փուլ, (մի) վայրկյան գոյականները չափ ու քանակի պարագաներ են: Հայցական հոլովով արտահայտված չափ ու քանակի պարագաների հետ հիմնականում գործածվում է չափն արտահայտող թվական կամ դերանուն:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս հայցական հոլովը:
2. Ո՞ր դեպքում են հայցական հոլովով դրված գոյականները ուղղականաձև, իսկ ո՞ր դեպքում՝ տրականաձև:
3. Ի՞նչ հարցերի են պատասխանում հայցական հոլովով դրված գոյականները:
4. Նախադասության ո՞ր անդամներն են դրվում հայցական հոլովով:

Վարժություն 42: Առանձնացրե՛ք տրական և հայցական հոլովներով դրված գոյականները:

Լույսի հրճվանքը տվեց երկնքին,
Կապույտ ծիծաղը ծովին ծավալեց,
Ճերմակ ժպիտը սփռեց ձյուներին,
Վեհության խիստը լեռներին տվեց:
Դաշտերին՝ կանաչ ժպիտը գարնան,
Դայլայլը տվեց հավք ու հովերին,

Չողին բերկրանքը տվեց մայրության,
Սիրո խայտանքը տվեց ամենքին,
Ու բոլոր վարդերն իր ուրախության
Շաղ տվեց այսպես նորաստեղծ երկրին:

Հովհաննես Ծիրագ

Վարժություն 43: Եղիշե Զարենցի «Ես իմ անուշ Հայաստանի» բանաստեղծությունից դո՛ւրս գրե՛ք հայցական հոլովով դրված ուղիղ խնդիրները:

Ես իմ անուշ Հայաստանի արևահամ բառն եմ սիրում,
Մեր հին սագի ողբանվագ, լացակումած լարն եմ սիրում,
Արևանման ծաղիկների ու վարդերի բո՛կըր վառման,
Ու նաիրյան աղջիկների հեզաճկուն պա՛րն եմ սիրում:
Սիրում եմ մեր երկինքը մուգ, ջրերը ջինջ, լիճը լուսե,
Արևն ամռան ու ձմեռվա վիշապածայն բուբը վսեմ,
Մթում կորած խրճիթների անհյուրընկալ պատերը սև
Ու հնամյա քաղաքների հազարամյա քա՛րն եմ սիրում:
Ուր էլ լինեմ, չե՛մ մոռանա ես ողբածայն երգերը մեր,
Զե՛մ մոռանա աղոթք դարձած երկաթագիր գրքերը մեր,
Ինչքան էլ սո՛ւր սիրտս խոցեն արյունաբամ վերքերը մեր,
Էլի՛ ես որք ու արևավառ իմ Հայաստան-յա՛րն եմ սիրում:
Իմ կարոտած սրտի համար ոչ մի ուրիշ հեքիաթ չկա.
Նարեկացու, Քուչակի պես լուսապսակ ճակատ չկա.
Աշխա՛րի անցիր՝ Արարատի նման ճերմակ գագաթ չկա.
Ինչպես անհաս փառքի ճամփա՝ ես իմ Մասիս սարն եմ սիրում:

Վարժություն 44: Նշված գոյականները հայցական հոլովով գործածե՛ք նախադասությունների մեջ. *գյուղ, բնություն, բժիշկ, Անահիտ աշխատանք:*

Վարժություն 45: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն հոլովը, որով կարող է դրվել գոյականով արտահայտված նշված անդամը կամ նախադասության անդամ չհամարվող բառը:

1. ենթակա – տրական, ուղղական, հայցական
2. կոչական – ուղղական, սեռական, տրական
3. որոշիչ – ուղղական, տրական, հայցական
4. որոշիչ – տրական, սեռական, հայցական
5. հատկացուցիչ – ուղղական, սեռական, տրական
6. հանգման խնդիր – ուղղական, տրական, հայցական
7. ուղիղ խնդիր – հայցական, սեռական, ուղղական

8. տեղի պարագա – սեռական, ուղղական, հայցական
9. տեղի պարագա – ուղղական, սեռական, տրական
10. ժամանակի պարագա – ուղղական, սեռական, հայցական

Վարժություն 46: Գտե՛ք, թե շղատառ գոյականներից որոնք են ուղղական հոլովով դրված, որոնք՝ սեռական, որոնք՝ տրական, որոնք՝ հայցական, և նշե՛ք այդ բառերի կատարած շարահյուսական պաշտոնները:

1. *Նկարիչ Գևորգը վերցրեց վրձինը, որը դրված էր սեղանին:*
2. *Լուսնի շողերը լուսավորել էին լեռները:*
3. *Արմենը տեսավ ընկերոջը և մոտենալով՝ սեղմեց նրա ձեռքը:*
4. *Երեխան գրկեց շանը և շոյեց նրա գլուխը:*
5. *Առվի մեղմ խոխոջը հասնում էր մինչև պատշգամբ:*
6. *Արշակի մեծ հորերբայր Գեղամը գիշերը հասավ գյուղ և կիսախավարում հագիվ գտնելով ընկերոջ տունը՝ բախեց դուռը:*
7. *Բակի նստարանին նստած ծերունին մի մարդ տեսավ, որը մոտենում էր իրենց այգուն:*
8. *Ձին մոտեցավ մսուրին և սկսեց ուտել այնտեղ լցված գարին:*
9. *Եկեղեցու զանգերի դողանքը հասնում էր մինչև մոտակա գյուղը:*
10. *Մայրեզրերի սիգամարգերում աճած ծաղիկները շատ էին գեղեցկացնում փողոցը:*

ԲԱՅԱՌԱԿԱՆ ՇՈՒՈՎ

*Յեռացնում էին որդուն **ծնողից**, եղբորը՝ **եղբորից**, կնոջը՝ **ամուսնուց**:
Նա **այգուց** լավ բերք էր ստացել:*

*Ոչ մի ուժ ինձ չի բաժանի
Իմ շնորհալից պայծառ **քնարից**:*

Եղիշե Չարենց

Այս նախադասությունների մեջ *ծնողից*, *եղբորից*, *ամուսնուց*, *այգուց*, *քնարից* բառերը ցույց են տալիս, թե ումից կամ ինչից է ծագում, սկսվում, անջատվում գործողությունը: Նշված բառերը բայական անդամի լրացումներ են, որոնք դրված են գոյականի բացառական հոլովով:

Բացառական հոլովը ցույց է տալիս այն առարկան, որից սկսվում է, ծագում է գործողությունը:

Բացառական հոլովով գոյականները պատասխանում են **ումի՞ց**, **ինչի՞ց**, **որտեղի՞ց**, **երբվանի՞ց** հարցերին:

Բացառական հոլովը կազմվում է ուղղականից կամ սեռականից՝ **-ից** կամ **-ուց** վերջավորությունների ավելացմամբ: **-Ուց** ստանում են սեռականում **-ու** վերջավորություն ստացող բառերը: Մնացած գոյականները ստանում են **-ից**: *Սեր* (զգացմունքը) բառը ևս բացառականում ստանում է **-ուց՝ սիրուց**:

Բացառական հոլովով դրվում են բայական անդամի լրացումները, որոնք անջատում են ցույց տալիս, այսինքն՝ անջատման անուղղակի խնդիրներ են: Օրինակ՝

*Գարուն էր: Ամառ եկավ,
Ձագ հանեց ձորում կաքավ,
Իսկ հայը գրկվեց ծագից,
Իր պողոթական թոնրի տաքից,
Իր մորից, հորից, յարից,
Իր բնից ու աշխարհից.
– Գարուն ա, ձուն ա արել...*

Պարույր Մևակ

Բացառական հոլովով է արտահայտվում նաև ներգործող անուղղակի խնդիրը, որը դրվում է միայն կրավորական բայերի հետ և ցույց է տալիս այն առարկան կամ անձը, որը ներգործում, ազդում է ենթակայի վրա: Անձ ցույց տվող գոյականների դեպքում ներգործող խնդիրը կազմվում է **սեռական հոլով + կողմից** կապակցությամբ, օրինակ՝

*Կամուրջը բանդվել էր հեղեղից (առարկա):
Կամուրջը նորոգվեց շինարարների կողմից (անձ):*

Բացառական հոլովով դրվում են նաև գործողության կատարման տեղ, ժամանակ, պատճառ ցույց տվող լրացումները:

*Քաղաքներից ու գյուղերից, ստեպներից հեռու ու մոտ
Եկել էին նրանք նորից՝ հուսավառված ու կրակոտ:*

Եղիշե Չարենց

*Եվ մութ այրերից մամոտոս ժայռերի,
Թավուտ ծմակի լռին խորքերից,
Մանուկ հասակիս հեղուն ծիծաղի
Արծազանքն ահա լսում եմ նորից:*

Հովհաննես Թումանյան

Քաղաքներից, գյուղերից, ստեպներից, այրերից, խորքերից բառերը տեղի պարագաներ են:

*Ես միշտ էլ եսպես անբախտ կլինեմ.
Մանուկ օրից են դեռ ինձ անիծել...*

*Այն օրվանից սրա համար
Կղզին կոչվեց Ախթամար...*

Հովհաննես Թումանյան

Օրից, օրվանից բառերը ժամանակի պարագաներ են:

Երեխան բարձր ձայնից արթնացավ:

Ձայնից գոյականը ցույց է տալիս գործողության կատարման պատճառը և պատճառի պարագայի պաշտոն է կատարում:

Բացառական հոլովով դրվում են նաև վերաբերության անուղղակի խնդիրները, որոնք ցույց են տալիս, թե ինչին է վերաբերում խոսքը, ինչի մասին է ասվում կամ մտածվում, օրինակ՝

Խոսում են Լոռու հին-հին բաշերից...

Հովհաննես Թումանյան

Բացառական հոլովով կարող է դրվել նաև որոշիչը:

Երկու մահճակալ կար երկաթից, սպիտակ պղնձից ինքնատե, ափսեներ, բաժակներ՝ հասարակ ապակուց:

Ընդգծված բառերը որոշիչներ են:

Բացառական հոլովով գոյականները որոշիչ հոդ չեն ստանում:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս բացառական հոլովը:
2. Ինչպե՞ս է կազմվում բացառական հոլովը:
3. Ի՞նչ հարցերի են պատասխանում բացառական հոլովով դրված գոյականները:
4. Նախադասության ո՞ր անդամները կարող են դրվել բացառական հոլովով:

Վարժություն 47: Կազմե՛ք նախադասություններ՝ հետևյալ բառերը գործածելով բացառական հոլովով. *այգի, գարուն, սեր, եղբայր, հայրենիք, ընկեր:*

Վարժություն 48: Դո՛ւրս գրե՛ք բացառականով դրված գոյականները, որոշե՛ք՝ նախադասության ինչ անդամ են դրանք:

Երգել են նրանք մեր պտղած հողից,

Գինուց, խաղողից,

Մեր սրտի դողից,

Երգել են նրանք մեր ցորեն հացից,

Մեր խինդ ու լացից,

Մարտում ընկածից...

... Թեթևանում էր երբ աշխատանքից,

Ծառայությունից օձիքն ազատում,

Ջեռանում էր նա խուցից ու վանքից,

Գնում էր այնտեղ, ուր երգն էր հնչում:

Պարույր Մեակ

Վարժություն 49: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն միավորը, որը կարող է դրվել բացառական հոլովով:

1. հանգման անուղղակի խնդիր, հատկացուցիչ, անշատման անուղղակի խնդիր
2. ներգործող անուղղակի խնդիր, հատկացուցիչ, կոչական

3. հանգման անուղղակի խնդիր, տեղի պարագա, միջոցի անուղղակի խնդիր
4. ժամանակի պարագա, կոչական, հատկացուցիչ
5. միջոցի անուղղակի խնդիր, որոշիչ, հատկացուցիչ

Վարժություն 50: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն գոյականը, որը բացառականը կազմվում է ոչ թե *-ից*, այլ *-ուց* վերջավորությամբ:

1. երգեհոն, հորիզոն, աշակերտ, մարդ
2. ընկեր, երկինք, Աստված, ամիս
3. տատ, ամուսին, հայր, մայր
4. ուղտ, արջ, ձի, վագր
5. գորգ, անկողին, լամպ, բազմոց
6. կուրք, օձ, լորտու, ոզնի
7. պարտեզ, բանջարանոց, այգի, արտ
8. այր, ժայռ, սար, բարդի
9. կաղին, խնձոր, թթենի, արևածաղիկ
10. եղանակ, սպունգ, սանր, հայելի

Վարժություն 51: Տրված նախադասություններն ամբողջացրե՛ք՝ ավելացնելով բացառական հոլովով դրված այնպիսի գոյականներ, որոնք կհամապատասխանեն իմաստով:

1. Ծառերն օրորվում էին լճի կողմից փչող մեղմ ...:
2. Ճամփորդները նստեցին ... սկիզբ առնող վտակի մոտ և ... հանելու ուտելիքները՝ սկսեցին ընթրել:
3. Խաղողի ... վերադարձող բեռնատար մեքենաների ... շփոթված աղվեսը մի պահ կանգ առավ, ապա անհետացավ ճամփեգրի թփերում:
4. ... փախած թութակը թռչում էր սենյակում՝ խուսափելով իր վրա նետվող ..., որով նրան փորձում էին որսալ երեխաները:
5. ... հետո Արմենը դուրս եկավ ... և ... մի հաց գնելով՝ գնաց տուն:
6. ... վերադառնալիս ճանապարհին կանգ առանք, ... ջուր խմեցինք, ապա շարունակեցինք ճանապարհը, որպեսզի ... առաջ հասնենք քաղաք:
7. ... կամուրջը բանդվել էր, և ուղևորները ստիպված իջան ..., որպեսզի ոտքով գնան շրջանցող կածանով ու ... առաջ հասնեն գյուղ:
8. ... պատրաստված մուրաբան շատ համեղ էր, և հյուրերը, ... իմանալով պատրաստման եղանակը, որոշեցին ամռանը եփել այդ ...:
9. Շունը գլուխը հանել էր ... և հաչում էր, իսկ ... վախեցած երեխան կանգնել էր դարպասի մոտ և սպասում էր, որ որևէ մեկը ... դուրս գա:
10. Լողացող երեխաները դուրս էին եկել ... և ափի ավազին նստած՝ գրուցում էին ...՝ կկոցած աչքերով նայելով ... փայլելիղ այլակներին:

ԳՈՐԾԻՍԿԱՆ ՀՈՒՈՎ

Եվ ո՞վ է հյուսել հեթիաթն այս վսեմ,
հյուսել **աստղերով**, բյուր **հրաշքներով**,
Եվ ո՞վ է պատմում բյուր-բյուր **ձևերով**
անդուլ ու անխոնջ՝ այսպես **թովչանքով**:

Ավետիք Բասիակյան

Այս օրինակում **աստղերով**, **հրաշքներով**, **ձևերով**, **թովչանքով** բառերը ցույց են տալիս, թե ինչի միջոցով, ինչպես է կատարվում գործողությունը: Այդ բառերը հրաված են գործիական հոլովով:

Գործիական հոլովը ցույց է տալիս այն առարկան, որի միջոցով կատարվում է գործողությունը:

Գործիական հոլովով գոյականները պատասխանում են **ինչո՞վ**, **ումո՞վ**, **ե՞րբ**, **որտեղո՞վ**, **ինչպե՞ս** հարցերին:

Գործիական հոլովը կազմվում է՝ ուղղական կամ սեռական հոլովաձևին ավելացնելով **-ով** կամ **-ք** վերջավորությունները: **Բ** վերջավորություն կարող են ստանալ **-ույթուն**, **-ում** ածանցներով վերջավորվող բառերը, նաև **արյուն** բառը: **Բ** բաղաձայնից առաջ **և** հնչյունը փոխվում է **մ**-ի (լավություն > լավությամբ, զգացում > զգացմամբ, արյուն > արյամբ):

Գործիական հոլովով գոյականները որոշիչ հոդ չեն ստանում: Գործիական հոլովով հիմնականում դրվում են բայական անդամի լրացումները, որոնք ցույց են տալիս գործողության կատարման միջոցը, տեղը, ձևը, ժամանակը և այլն: Օրինակ՝

Գյուղացին **բահով** փորում էր հողը:
Աշակերտը գրում է **գրիչով**:

Հունձք կժողվեմ **մանգաղով**,
Լուսնյակը յարս է...

Դանիել Վարուժան

Բահով, **գրիչով**, **մանգաղով** բառերը ցույց են տալիս գործողության կատարման միջոցը, այսինքն՝ միջոցի անուղղակի ինդիքներ են:

Մայր Արաբսի **ափերով** բայլամուրը գնում եմ:

Ռափայել Պատկանյան

Սարերով ու **դաշտերով** էր գնում ծիավորը:

Ընդգծված բառերը ցույց են տալիս գործողության կատարման տեղը և տեղի անուղղակի ինդիքներ են:

Մեր սուրը **փառքով** դրեցինք պատյան:

Ավետիք Բասիակյան

Պսակվելիս ո՞նց են պարել այս ձեռքերը,
Ի՞նչ նազանքով,
Երազանքով:

Պարույր Սևակ

Բերված օրինակներում ընդգծված բառերն էլ արտահայտում են գործողության կատարման ձևը, այսինքն՝ ձևի պարագաներ են:

Գործիական հոլովով կարող է դրվել նաև հիմունքի պարագան, որը ցույց է տալիս, թե ինչ հիմունքով, ինչի հիման վրա է կատարվում գործողությունը, օրինակ՝
Տևօրենի կարգադրությամբ նա մեկնեց գործուղման:
Իմ կարծիքով դա ճիշտ է:

Գործիական հոլովով կարող է դրվել ժամանակի պարագան, օրինակ՝

Չորս կնունքով, մորս ծնունդով վեր կացանք մի օր, հինգ թե վեց հոգով գնացինք որսի:

Հովհաննես Թումանյան

*Էն, որ գիշերով շիու եմ փչում,
Էն ո՞ւմ եմ կանչում...*

Հովհաննես Թումանյան

Կնունքով, ծնունդով, գիշերով գոյականները ցույց են տալիս գործողության կատարման ժամանակը և կատարում են ժամանակի պարագայի պաշտոն:

Գործիական հոլովով կարող է դրվել նաև գոյական որոշիչը, ինչպես՝
Մի ուրու անցավ, մի գունատ աղջիկ՝ ճերմակ շորերով:

Վահան Տերյան

*Լուսամկուռի պես աղջիկ՝
Աստվածամոր աչքերով...*

Եղիշե Չարեան

Խանութից գնեցինք մսով կարկանդակ, ընկույզով շոկոլադ:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ՎԱՐՇՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս գործիական հոլովը:
2. Ինչպե՞ս է կազմվում գործիական հոլովը:
3. Ի՞նչ հարցերի են պատասխանում գործիական հոլովով դրված գոյականները:
4. Նախադասության ո՞ր անդամները կարող են դրվել գործիական հոլովով:

Վարժություն 52: Սյունակներով դո՛ւրս գրեք գոյականները՝ նշելով դրանց հոլովները:

Նրան անվանում էին Սեթ և, որովհետև հայրը վաղուց էր մեռել, կոչում էին մոր՝ Երանուհու անունով՝ Երանի տղա Սեթ և կամ Երանի Սեթ:

Կա՞րճ էր հասակը, թե՞ բարձր, թա՞մ էր ծայնը, թե՞ բարակ, և գիտե՞ր նա սրինգ նվագել, սիրե՞լ էր նա մի աղջկա և հենց այդ չինարու տակ մեզ նման

հանգստացե՞լ էր նա, երբ վերադառնում էր Արաբսի ափերի արտերից, այդ բոլորն ինձ չավանդեց իմ ընկեր Ավագը կամ գուցե և պատմեց, սակայն իմ հիշողության մեջ ժամանակը խունացրեց այդ պատմության պայծառ գույները:

...Արաբսը գարնանը ելնում է իր ափերից, վարար ջրերը տիղմ են փռում լայն տափարակի վրա, և առափնյա եղեգնուտները դառնում են կանաչ կղզիներ: Սերմնացանը ցանում է սերմը, երբ ետ են գնում ջրերը, և գետնին նստում է թաց տիղմը: Նա հանում է ոտքերը, մինչև ծնկները վեր բաշում և փայտյա կտող պարանոցից կախ՝ գնում է օրոր և հաստատ բայլերով:

Ակսել Բակունց

Վարժություն 53: Նախորդ վարժության տեքստից դո՛ւրս գրեք գոյականները և նշե՛ք դրանց հոլովումը, թիվը և առումը:

Վարժություն 54: Կազմե՛ք հետևյալ գոյականների գործիական հոլովը, գործածե՛ք դրանք նախադասությունների մեջ. *ճանապարհ, արյուն, բարեկամություն, քույր, եղբայր, օր, կամուրջ:*

Վարժություն 55: Տրված նախադասություններն ամբողջացրե՛ք՝ ավելացնելով գործիական հոլովով դրված այնպիսի գոյականներ, որոնք կհամապատասխանեն իմաստով:

1. Այգեգործը ... փորում էր հողը:
2. Երկու լեռնաշղթաների միջև եղած ... անցնող ասֆալտապատ ... սլանում էր մի մեքենա:
3. ... կարկանդակն ուտելուց հետո երեխան սկսեց խաղալ ...:
4. ... անցնող ճանապարհը հորդառատ անձրևների պատճառով անանցանելի էր դարձել, և շինարարները փորձում էին մաքրել այն բարերից:
5. Ուշ ... վերադառնալով գործուղումից՝ նա օդանավակայանից ... հասավ տուն և պառկեց քնելու, որովհետև վաղ առավոտյան տնօրենի ... պետք է մեկներ հարևան քաղաքը:
6. Փայլուն ... ծածկված տանիքը պատվել էր գիշերը տեղացած ..., և տանտերը առավոտյան ... մաքրում էր ձյունը:
7. ... փորելով հողը՝ հնետաքանները պեղումներ էին կատարում և որևէ առարկա գտնելիս ... մաքրում էին նրա վրայի հողը ու մեծ ... գնում գտածոն:
8. Երեխան ... կտրում էր գունավոր թղթերը, դրանք ... կպցնում իրար, այնուհետև ... դրանց վրա ծաղիկներ էր նկարում:
9. Ճերմակ ... ծածկելով սեղանը՝ տանտիրուհին սկսեց բերել ափսեները, բաժակները, ապակե տարբեր ... խմիչքները, կարկանդակները:
10. Տանտերերը հյուրերին դիմավորեցին մեծ ..., ներս հրավիրեցին նրանց, այնուհետև բոլորը ... բարձրացան երկրորդ հարկ, որպեսզի նոր գնած ... դիտեն մի հետաքրքիր ֆիլմ:

Զահուկյան Գևորգ Բեգլարի (1920–2005)

Ծնվել է Կայինինոյի շրջանի Շահնազար (այժմ՝ Մեծավան) գյուղում: 1937-41թթ. սովորել է Երևանի պետական համալսարանի բանասիրության ֆակուլտետում: 1941–43թթ. մասնակցել է Հայրենական մեծ պատերազմին:

1947-ին Գ. Զահուկյանը պաշտպանել է թեկնածուական, իսկ 1955-ին՝ դոկտորական ատենախոսություն: 1962-ից մինչև կյանքի վերջը եղել է ԳԱ թվի ինստիտուտի տնօրեն՝ միաժամանակ պաշտոնավարելով համալսարանում իրեն ռոմանագերմանական բանասիրության ամբիոնի վարիչ, ապա՝ ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի պրոֆեսոր: 1974 թվականին ընտրվել է ԳԱ ակադեմիկոս:

Գ. Զահուկյանն իր անգնահատելի նպաստն է բերել հայ նորագույն լեզվաբանության հիմնադրման գործին: Ականավոր լեզվաբանի թողած գիտական պատկանելի ժառանգության մեջ նշանակալից են «Հին հայերենի հոլովման սիստեմը և նրա ծագումը» (1959), «Ավանդներ հայ լեզվի նախագրային շրջանի պատմության» (ռուս., 1967), «Հայոց լեզի համեմատական բերականություն» (ռուս., 1982), «Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային շրջան» (1987) աշխատությունները:

Գ. Զահուկյանի հետազոտված շրջանի կրթողային աշխատությունները՝ «Հայ բարբառագիտություն» (1972), «Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը» (1969), «Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները» (1974), «Ժամանակակից հայերենի իմաստաբանություն և բառակազմություն» (1989), շրջադարձային նշանակություն ունեցան և ճանապարհ հարթեցին հետազոտության ոլորտների և հայ լեզվաբանությունը միջազգային ասպարեզ հանելու համար: Նա անդամակցում է Եվրոպայի և ԱՄՆ-ի լեզվաբանական ընկերություններին: 1965թ. նա արժանացել է ՀԽՍՀ գիտության վաստակավոր գործի կոչման, 1988թ.՝ ՀԽՍՀ Պետական, իսկ 1996-ին՝ ՀՀ գիտության ազգային մրցանակների: Պարգևատրվել է Հոկտեմբերյան հեղափոխության, «Պատվո՛ր նշան», «Մեսրոպ Մաշտոց» շքանշաններով և մի շարք մեդալներով:

Աբրահամյան Սերգեյ Գյանջումի (1925–2005)

Հայ լեզվաբան, հայերենագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր (1966), պրոֆեսոր (1970), ԳԱԱ ակադեմիկոս (1996):

Ծնվել է ԼՂԻՄ Հանրության շրջանի Տոսի գյուղում: Բարձրագույն կրթությունն ստացել է Երևանի պետական համալսարանում: Դասախոսել է հանրապետության տարբեր բուհերում: Երկար տարիներ վարել է ԳԱԱ լեզվի ինստիտուտի ժամանակակից հայոց լեզվի բաժնի վարիչի պաշտոնը: Չբավել է ժամանակակից հայերենի կառուցվածքի նկարագրության, նրա պատմության ու դասավանդման մեթոդիկայի, ինչպես նաև խոսքի մշակույթի հարցերով: Ա. Աբրահամյանը արժեքավոր ներդրում ունի հատկապես հայերենի խոսքի մասերի գիտական բնության, շարահյուսության առանցքային հիմնահարցերի մշակման բնագավառներում: Նրա հրապարակած աշխատություններից առավել նշանակալից են «Արդի հայերենի դերը նունները» (1956), «Ժամանակակից հայերենի շարահյուսության մի բանի հարցեր» (1962), «Չթեքի խոսքի մասերը և նրանց բառաբերականական հատկանիշների փոխհարաբերությունը ժամանակակից հայերենում» (1965) և այլն: Հեղինակ է շարահյուսության դպրոցական դասագրքի, որն ունեցել է բազմաթիվ վերահրատարակություններ:

ՎԵՐԱԿՈՒՆԱԿՆԵՐ

ՆԵՐԳՈՅԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎ

*Բացել ես իմ դեմ ոսկեղեն հեռուն,
Ծաղկել ես սարում, անտառում, արտում...
Ուրիշ երգեր են հնչում իմ սրտում,
Ողջո՛ւյն քեզ, արև: ողջո՛ւյն քեզ, գարո՛ւն...*

Վահան Տերյան

Սարում, անտառում, արտում, սրտում գոյականները ցույց են տալիս գործողության կատարման տեղը: Դրանք դրված են ներգոյական հոլովով:

Ներգոյական հոլովը ցույց է տալիս այն տեղը, որտեղ կատարվում է գործողությունը, այն ժամանակը, որի ընթացքում կատարվում է գործողությունը:

Ներգոյականով դրված գոյականները պատասխանում են **որտե՞ղ, ինչո՞ւմ, ե՞րբ** հարցերին: Այս հոլովը կազմելու համար ուղղականին ավելացնում են **-ում** վերջավորությունը: Այս հոլովով գոյականները նույնպես որոշիչ հոր չեն ստանում: Ոչ բոլոր գոյականներն ունեն ներգոյական հոլով: Այսպես՝ անձնանիշ հատուկ ու հասարակ անունները, կենդանիների անունները, **-եղեն, -ույթուն** ածանցներով կազմված գոյականները զուրկ են ներգոյական հոլովից, և նրա իմաստն արտահայտելու համար սովորաբար գործածվում են **սեռական հոլով + մեջ** կառույցները, օրինակ՝ *Արմենի մեջ, ընկերության մեջ* և այլն:

Ներգոյական հոլովով բառերը երբեմն համանուն են դառնում **-ում** ածանցով կազմված բառերին, օրինակ՝ *տապակել յուղում* (ներգոյական հ.) և *կատարել շարժիչի յուղում* (-ում ածանցով բառ):

Ներգոյական հոլովով դրվում է *տեղի պարագան*: Օրինակ՝

*Լինում է մի սար,
Էն սարում մի ծառ,
Էն ծառում՝ փղչակ,
Փղչակում՝ մի բուն,
Բընում՝ երեք ձագ...*

Հովհաննես Թումանյան

Ներգոյական հոլովով կարող են դրվել բայական անդամի՝ ժամանակ ցույց տվող լրացումները՝ ժամանակի պարագաները, օրինակ՝

Նա կյանքում իր հայրենի քաղաքից չէր հեռացել:

Քառասուն տարում «ախ» չէր քաշել դեռ նա իրեն օրում:

Հովհաննես Թումանյան

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս ներգոյական հոլովը:
2. Ինչպե՞ս է կազմվում ներգոյական հոլովը:

3. Ի՞նչ հարցերի են պատասխանում ներգոյական հոլովով դրված գոյականները:
4. Ո՞ր բառերը հիմնականում ներգոյական հոլով չեն ունենում:
5. Նախադասության ո՞ր անդամները կարող են դրվել ներգոյական հոլովով:

Վարժություն 56: Զետևյալ բանաստեղծությունից դո՛ւրս գրեք գործիական և ներգոյական հոլովներով դրված բառերը:

Ձեռներում Ձեր մանրիկ, նվագուն,
 Ձեր ձայնում, երբ ասում եք «Տերյան»,
 Ձեր բարակ ժպիտում Նաիրյան
 Մի թախիծ կա մեղմած ու թաքուն:
 Շուրթերում Ձեր մաքուր ու բուրյան,
 Ձեր պարում՝ հեզանազ ու ճկուն,
 Զաշտորեն խոնարհված Ձեր հոգում
 Նաիրյանն է երգում, հնօրյան...
 Երբ կիզում եք Ձեր միշտ հրախանդ
 Նայվածի բոցերով մթամած,
 Ուզում եմ օրորել Ձեզ կամաց,
 Փայփայել երգերով հնավանդ,
 Տխրությամբ հնազանդ ու մեղմած,
 Նաիրյան նվագով իմ հիվանդ...

Վահան Տերյան

Վարժություն 57: Գրե՛ք 10 այնպիսի գոյական, որոնք չունեն ներգոյական հոլով:

Վարժություն 58: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն բառը, որը ներգոյական հոլովով չէ:

1. սենյակում, փողոցում, ձուկում, այգում
2. գրքում, հղկում, սրտում, մտքում
3. գյուղում, ձեռքում, բաժակում, նվաճում
4. դարակում, համեմատում, խճուղում, անտառում
5. շեղում, հողում, ձորում, ափսեում
6. գետում, հատում, արտում, բակում
7. էջում, կաթսայում, պեղում, նավակում
8. նկուղում, պարկում, արկղում, ուղղում
9. թափքում, ցանցում, մղում, ամանում
10. բնում, սղում, ծովում, ալբոմում

Վարժություն 59: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն բառը, որը կարող է համարվել և՛ ներգոյական հոլովով դրված, և՛ -ում ածանցով կազմված բառ, որոնք համանուններ են:

Օրինակ՝ տեղում – տեղ բառի ներգոյականը և տեղալը՝ մթնուղորտային տեղում:

1. դիմում, յուզում, սամում, հմայում
2. ճոճում, ճնշում, խճողում, սրսկում
3. հարծակում, քննարկում, ծավալում, հաղորդում
4. ձեռնարկում, հաճախում, միաձուլում, բաշխում
5. ձևափոխում, շաղախում, տեղափոխում, կանխում
6. հրատարակում, քողարկում, հրապարակում, թվարկում
7. սահմանում, բաժանում, ժամանում, հանձնում
8. որոնում, ճնշում, պատճենում, բնորոշում
9. ներշնչում, հանդիպում, ընդմիջում, ակոսում
10. հապավում, հոլովում, գնահատում, կատարում

ԵՄՓՈՓԻՉ ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐՇՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս գոյականը:
2. Ինչո՞վ են տարբերվում հատուկ և հասարակ գոյականները:
3. Ո՞ր բաղադրյալ հատուկ անունների բոլոր բաղադրիչներն են գրվում մեծատառ:
4. Ո՞ր բաղադրյալ հատուկ անունների միայն առաջին բաղադրիչն է գրվում մեծատառ:
5. Ի՞նչ է ցույց տալիս գոյականի թիվը, և քանի թիվ ունի գոյականը:
6. Որո՞նք են գոյականի հոգնակի թիվը կազմող վերջավորությունները:
7. Ի՞նչ առումներ ունի գոյականը, և ինչպես են դրանք արտահայտվում:
8. Ի՞նչ է հոլովվումը, և որո՞նք են հայերենի հոլովները:
9. Ի՞նչ է ցույց տալիս ուղղական հոլովը:
10. Նախադասության ո՞ր անդամները կարող են դրվել ուղղական հոլովով:
11. Ի՞նչ է ցույց տալիս սեռական հոլովը և ինչպե՞ս է կազմվում:
12. Նախադասության ո՞ր անդամները կարող են դրվել սեռական հոլովով:
13. Ի՞նչ է ցույց տալիս տրական հոլովը և ինչպե՞ս է կազմվում:
14. Նախադասության ո՞ր անդամները կարող են դրվել տրական հոլովով:
15. Ի՞նչ է ցույց տալիս հայցական հոլովը և ի՞նչ ձևեր կարող է ունենալ:
16. Նախադասության ո՞ր անդամները կարող են դրվել հայցական հոլովով:
17. Ի՞նչ է ցույց տալիս բացառական հոլովը և ինչպե՞ս է կազմվում:
18. Նախադասության ո՞ր անդամները կարող են դրվել բացառական հոլովով:
19. Ի՞նչ է ցույց տալիս գործիական հոլովը և ինչպե՞ս է կազմվում:
20. Նախադասության ո՞ր անդամները կարող են դրվել գործիական հոլովով:
21. Ի՞նչ է ցույց տալիս ներգոյական հոլովը և ինչպե՞ս է կազմվում:
22. Նախադասության ո՞ր անդամները կարող են դրվել ներգոյական հոլովով:
23. Ո՞ր բառերը հիմնականում ներգոյական հոլով չեն ունենում:

Վարժություն 60: Փակագծերում առևձած գոյականները դրե՛ք անհրաժեշտ հոլովով և առումով:

Աշուն էր՝ տերևաթափով, (արև) նվազ (ջերմություն), դառնաշունչ (քամի), որ (ծառեր) (ճյուղեր) պոկում էր դեղնած (տերևներ), (խմբեր) բշում, տանում հեռու (ձորեր): Նույնիսկ (քարափ) հաստաբուն (կաղնի) խոնարհվում էր (քամի) առաջ:

Ամայի (ձորեր), դեղնակարմիր (անտառ) և հնձած (արտեր) վրա իջել էր մի պայծառ տխրություն:

Ջինջ (օդ) (սառնություն) մեջ զգացվում էր առաջին (ծյուն) (շունչ):

(Այգի) երիտասարդ (կեռասենիներ) մրսում էին, (քամի) խշշում: (Սիմինդր) երկար (տերևներ) (թրեր) նման բսվում էին իրար, (պողպատ) ձայն հանում: Կարծես ձիավորներ էին արշավում իրար դեմ, և (սիմինդր) (տերև) որպես բեկված սուներ ընկնում էր (քամի) առաջ:

(Արև) տակ ժպտում էր վերջին (արևածաղիկ) և օրորում դեղին (գլուխ):

Ակսել Բակունց

Վարժություն 61: Եզակի և հոգնակի հոլովե՛ք բաղաբ, բարդի, ժամ, թռռ, ընկեր, մարդ, շուն, մայր գոյականները:

Նույնիսկ տախտակ

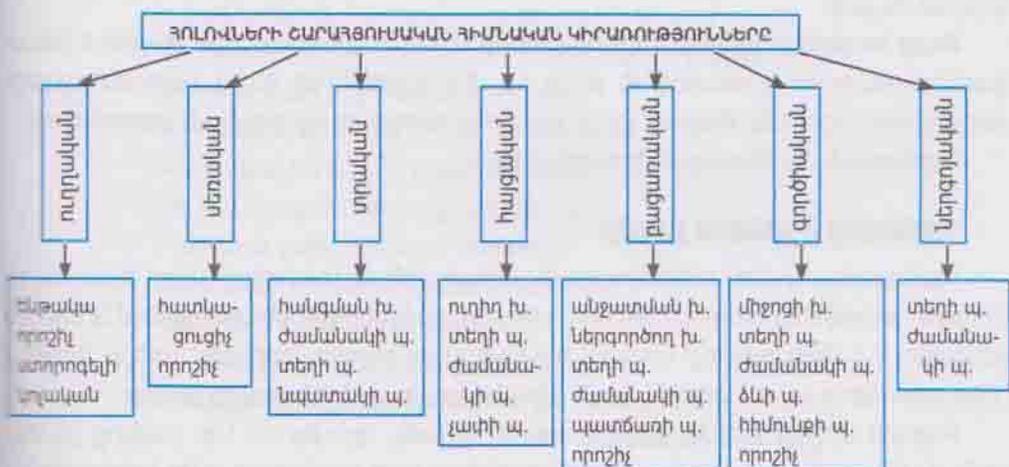
Արտաքին հոլովում

հոլովը	Եզակի թիվ					
	ի	ու	վա	ան	ոչ	ց
ուղղական	սար(ը)	այգի(ն)	օր(ը)	բեռ(ը)	բույր(ը)	-
սեռական	սարի	այգու	օրվա	բեռան	բրոջ	-
տրական	սարի(ն)	այգու(ն)	օրվա(ն)	բեռան(ը)	բրոջ(ը)	-
հայցական	սար(ը)	այգի(ն)	օր(ը)	բեռ(ը)	բրոջ(ը)	-
բացառական	սարից	այգուց	օր(վան)ից	բեռից	բրոջից	-
գործիական	սարով	այգով	օրով	բեռով	բրոջով	-
ներգոյական	սարում	այգում	օրում	բեռում	-	-

հոլովը	Չոգնակի թիվ					
	ի	ու	վա	ան	ոչ	ց
ուղղական	սարեր(ը)	այգիներ(ը)	օրեր(ը)	բեռներ(ը)	բույրեր(ը)	մարդիկ
սեռական	սարերի	այգիների	օրերի	բեռների	բույրերի	մարդկանց
տրական	սարերի(ն)	այգիների(ն)	օրերի(ն)	բեռների(ն)	բույրերի(ն)	մարդկանց
հայցական	սարեր(ը)	այգիներ(ը)	օրեր(ը)	բեռներ(ը)	բույրերի(ն)	մարդկանց
բացառական	սարերից	այգիներից	օրերից	բեռներից	բույրերից	մարդկանցից
գործիական	սարերով	այգիներով	օրերով	բեռներով	բույրերով	մարդկանցով
ներգոյական	սարերում	այգիներում	օրերում	բեռներում	-	-

Ներքին հոլովում

հոլովը	Եզակի թիվ		Հոգնակի թիվ	
	ա	ո	ա	ո
ուղղական	անկյուն(ը)	հայր(ը)	անկյուններ(ը)	հայրեր(ը)
սեռական	անկյան	հոր	անկյունների	հայրերի
տրական	անկյան(ը)	հոր(ը)	անկյունների(ն)	հայրերի(ն)
հայցական	անկյուն(ը)	հոր(ը)	անկյուններ(ը)	հայրերի(ն)
բացառական	անկյունից	հորից	անկյուններից	հայրերից
գործիական	անկյունով	հորով	անկյուններով	հայրերով
ներգոյական	անկյունում	-	անկյուններում	-

Մառ Նիկողայոս Յակովի (1864–1934)

Խորհրդային ականավոր գիտնական, լեզվաբան-հայագետ, արևելագետ: Ծնվել է Զութայիսում (հայրը՝ շոտլանդացի, մայրը՝ վրացուհի): 1884-ին ավարտել է տեղի գիմնազիան, ապա ընդունվել է Պետերբուրգի համալսարանի արևելագիտության ֆակուլտետը: 1891-ին ճանաչվել է Նույն համալսարանի պրիվատ-դոցենտ, 1900-ին՝ հայագրական բանասիրության ամբիոնի վարիչ: 1901թ. ստացել է բանասիրական գիտությունների դոկտորի աստիճան. 1909-ին դարձել է ակադեմիկոս: Հայաստանում կատարել է արդյունավետ պեղումներ, բոլոնց արդյունքները ակտիվփյճ են մի շարք հրատարակումներում: Հայագիտական-բանասիրական մեծ արժեք ունի Վարդան Այգեկցու առակների՝ Նրա հրատարակած քննական ժողովածուն: Հայերենագիտական ուսումնասիրություններում անդրադարձել է հայոց լեզվի ծագման ակունքներին, այլ լեզուների հետ ունեցած առնչություններին, հատուկ ուսումնասիրություն է նվիրել հին հայերենին՝ գրաբարին: Նա հայերենը ճանաչում էր խաչավորփյճ, խառնածին լեզու և ժխտում էր Նրա հնդեվրոպական ծագումը:

Մառը ուներ գիտական լայն հետաքրքրություններ և հայ մատենագրության ու մշակույթի մեծագույն գիտակներից էր:

*Պոփում են, դոփում են, դոփում են ձիերը,
Մթի մեջ դոփում են, խփում են պայտերը...
Եղիշե Չարենց*

Բերված օրինակում *դոփում են, խփում են* բառերը բայեր են և ցույց են տալիս գործողություն:

*Պոզնած նայում եմ ճամփաներին.
Սերմնացանները չդարձան տուն...
Գեղամ Մարյան*

Այս օրինակում *հոզնած* բառը դարձյալ բայ է և ցույց է տալիս վիճակ, դրություն: Այն բառերը, որոնք ցույց են տալիս առարկայի գործողություն կամ վիճակ կոչվում են բայ:

Բայը հայերենի ամենակարևոր խոսքի մասն է: Այն առանձին կարող է խոսք կազմել, քանի որ խոնարհված բայը իր մեջ ընդհանուր ձևով ունի ենթակազմ գաղափարը: օրինակ՝ *Զայրում եմ ու հիանում ճարտարապետական կոթողներով:* Ակնհայտ է, որ ենթական խոսողն է (ես):

Ղիմավոր և անղեմ բայեր

Կան բայեր, որոնք գործողությունն այնպես են արտահայտում, որ հնարավոր է որոշել, թե ով է կատարում գործողությունը, քանի հոգով են կատարում և երբ են կատարում: Նման բայերը կոչվում են ղիմավոր, ինչպես օրինակ՝ *գրեցի, նայում էինք, հեռացիր, պիտի գրչեմ* և այլն: Սրանք կոչվում են **ղիմավոր բայեր**:

Բայերի մի այլ խումբ ցույց է տալիս վիճակ, դրություն: Այս բայերը չունեն ղեմք, և հնարավոր չէ որոշել դրանց արտահայտած գործողությունը կատարողին և այլ հանգամանքներ, ինչպես օրինակ՝ *վազել, նստած, հոսող, խոսելիս*:

Նման բայերը կոչվում են **անղեմ բայեր** կամ **դերբայներ**:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս բայը:
2. Ինչո՞վ են տարբերվում բայի ղիմավոր և անղեմ ձևերը:
3. Ի՞նչ են կոչվում բայի անղեմ ձևերը:

Վարժություն 62: Գտե՛ք գործողություն ցույց տվող բայերը և ընդգծե՛ք մեկ, իսկ վիճակ ցույց տվող բայերը՝ երկու գծով:

- ա) Ինչպես մի հեղեղ վեր կենար հանկարծ,
Երկնքի մթնած ամպերից իջներ,
Ինչպես փոթորիկ սաստիկ սրընթաց,
Գյուղից սլացան մի խումբ կտրիճներ:
Ցավից տաքացած՝ էլ բան չեն հարցնում,

Թռչում են՝ ասես ահից հալածված,
 Ու նրանց առջև ահռելի բացվում,
 Թշշում է ձորը՝ արյունով լցված:
 Գյուղը դատարկվեց մի ակնթարթում,
 Զարափի գլխին կանգնած անհամբեր՝
 Լուռ, սրտատրոփ ականջ են դնում,
 Նայում են ներքև... ձեն չի գալիս դեռ.
 Դեբեդն է մենակ անդնդում հուզված
 Խլածայն ողբով սողում դեպի ցած:

Հովհաննես Թումանյան

- բ) Տիեզերքի գիրքն է բացում ամեն ծաղիկ բացվելիս,
 Ամեն կյանքի գիրքն է գոցում ամեն ծաղիկ գոցվելիս,
 Իմաստունը մի ծաղկով էլ տիեզերքն է կշռում,
 Մի մրջյունն էլ մի մոր սիրտ է ձագի մահով խոցվելիս:
- գ) Կարծես շատ քիչ է աշխարհի հողը,
 Որ մարդիկ մեռնում և հող են դառնում,
 Բայց տեսնես գիտե՞ բարի մեռնողը,
 Թե ո՞ւմ հողին է իր հողը խառնում:
 Բարին ու չարը կռվելով մեռնում,
 Սև հող են դառնում, խառնվում իրար,
 Յողը չի հողի կոկորդից բռնում,
 Իրար գրկում են՝ հավիտյան խոնարհ,
 Սուզված նավի պես հանգիստ են առնում...

Հովհաննես Ծիրազ

Վարժություն 63: Գտե՛ք դիմավոր և անդեմ բայերը՝ դերբայները, և գրե՛ք առանձին սյունակներում:

Խոր ձորի պնակին եմ: Ձորը ողողվել է աշնանային բոցերով. ձեռքդ դեմ անես՝
 փհանձի:

Այլևս անհնարին է ձիու թամբին շարունակել ճանապարհը:

Մի շաբաթ է՝ մեն-մենակ շրջագայում եմ լեռներում: Այդ օրը գլուխս հանդուգն
 ֆուք խուժեց՝ մտնել այս խորունկ ձորը, անցնել գետն ու բարձրանալ մյուս կողմի
 շարժունքին գտնվող գյուղը:

...Ահա և ձորի այն գյուղը, որի տների կտուրները քիչ առաջ հագիվ էին երևում
 ջարժունքից: Երեսիս է զարնվում մեծ կալի ցորենաբույր տաբուխությունը: Զիս
 շարժունքում է հոգնած, դառնացած: Մոտիկ կտուրին մի շուն կանգնում, ձգվում է ու
 աչարելով չի հաչում:

Կալը ժայռի պնակին է: Ժայռի եզրերով քարեր են դրել, որ կավվորները չգլոր-
 վեն անդունդ: Այդ ցից քարերի արանքով ոսկե առվակի պես դարման է հոսում
 ցած և դեռ անդունդի եզրին չհասած՝ մարում օդի մեջ:

Սեբո Խանգաղյան

**Վարժություն 64: Գտե՛ք դիմավոր բայերը և դո՛ւրս գրե՛ք իրենց ենթակա-
ների հետ: Եթե ենթական գեղջված է, վերականգնե՛ք այն:**

Միշտ էլ հետաքրքրվել եմ քնության բոլոր արարածներով, և դրանցից որն էլ պատահել է, ուսումնասիրել եմ: Մի օր՝ տարիներ առաջ՝ ճահճային թռչունների որսի ժամանակ, մի կրիա գտա և բերեցի տուն: Տանը՝ պատշգամբի մի անկյունում, նրա համար ստեղծեցի մի հարմար անկյուն՝ բերելով խոտեր ու ճյուղեր: Ինքնամփոփ ու զգույշ են կրիաները, բայց երբ համոզվում են, որ իրենց որևիցե վտանգ չի սպառնում, պատյանից դուրս են հանում գլուխն ու ոտքերը և բայլում դանդաղ ու անճոռնի շարժումներ անելով: Փոքր-ինչ ընտելանալուց հետո նույնիսկ կեր են վերցնում ձեռքից: Ընդհանրապես սակավապետ ու քչակեր կենդանիներ են դրանք. շաբաթներով կարողանում են ոչինչ չուտել, բայց շատ հեշտ են դիմանում որովհետև շարժումներ քիչ են անում, և էներգիա քիչ է ծախսվում: Ժողովրդական մի հինավուրց ավանդություն կրիայի դանդաղաշարժությունը բացատրում է նրանով, որ, ուր էլ լինի, կրիան իր տան մեջ է, ուստի չի շտապում:

Իմ բերած կրիան էլ արագ հարմարվեց պատշգամբում ապրելուն. միայն ջրի պակասությունից էր մի քիչ նեղվում: Մեծ ամանով ջուր էի դնում, բայց դե ամանով ջուրը զովասուն լճին ու ճահճին չէր փոխարինի: Մի օր էլ, երբ համոզվեցի, որ կրիան երկար չի դիմանա առանց իր սիրած ջրի ու մնդի, որոշեցի ազատություն պարգևել նրան: Այդ օրը անձրև էր տեղում, բայց ես, ուշադրություն չդարձնելով դրան, կենդանուն փաթաթեցի մի կտորի մեջ, դրեցի թևիս տակ և գնացի Զրազդան գետի ափը: «Զարդանակ» կամրջին հասնելով՝ իջա, կրիային դրեցի կամրջի տակ և բարձրացա վեր:

Ըստ Կախարանգ Անանյանի

ԳԵՐԲԱՅՆԵՐ

Դերբայները ցույց են տալիս տարբեր վիճակներ՝ առանց նշելու դրանց կոնկրետ հանգամանքները:

Դերբայները լինում են չորս տեսակի՝ **անորոշ, համակատար, ենթակայական և հարակատար:**

Անորոշ դերբայ

Անորոշ դերբայը գործողության անունն է. այն ընդհանրապես անվանում է գործողությունը՝ *գրել, վագել, խաղալ:*

Անորոշ դերբայն ունի **-ել** և **-ալ** վերջավորությունները: Ըստ այդ վերջավորությունների որոշվում են բայի խոնարհման տիպերը:

-ել վերջավորություն ունեցող բայերը կոչվում են **ե** խոնարհման բայեր՝ *գրել, սիրել, վագել, երգել:*

-ալ վերջավորություն ունեցող բայերը կոչվում են **ա** խոնարհման բայեր՝ *կարդալ, խաղալ, հեռանալ, հագենալ:*

Ա և Ե խոնարհումները կոչվում են նաև **լծորդություններ**:

Անորոշ դերբայը բայի ուղիղ ձևն է: Բառարաններում բոլոր բայերը տրվում են անորոշ դերբայով:

Անորոշ դերբայով որոշվում է բայի կազմությունը: Եթե **-ել** և **-ալ** վերջավորություններից առաջ կան բայական հատուկ ածանցներ, ապա այդ բայն ածանցավոր է, իսկ եթե չկան, պարզ է: Օրինակ, **թռ-չել**, **ընկ-նել**, **բար-ան-ալ**, **մոտ-են-ալ**, **հագ-ցնել**, **կոտոր-ատ-ել** բայերը ածանցավոր են, բանի որ վերջավորությունից առաջ չեն բայական ածանցներ:

Բայական ածանցներն են՝ **սոսկածանցներ** (ան, են, ն, ջ), **պատճառական** (ցն, եցն, ցն), **բազմապատկական** (ատ, ոտ, կոտ, տ), **կրավորական** (վ):

Անորոշ դերբայը կարող է ստանալ որոշիչ հոդ և հոլովվել՝ ենթարկվելով ու հոլովման: Անորոշի ներգոյական հոլովածնը հազվադեպ է գործածվում, օրինակ՝ **Հատ ծուլ եմ նամակներ գրելում** (Նար-Դոս):

Ուղղական	վազել(ը), խաղալ(ը)
Սեռական	վազելու, խաղալու
Տրական	վազելու(ն), խաղալու(ն)
Հայցական	վազել(ը), խաղալ(ը)
Բացառական	վազելուց, խաղալուց
Գործիական	վազելով, խաղալով
Ներգոյական	վազելում, խաղալում (հազվադեպ)

Նախադասության մեջ անորոշ դերբայը կարող է ստանալ բոլոր այն պաշտոնները, որոնք կատարում է գոյականը՝ ենթակա, ստորոգյալ կազմող բառ՝ ստորոգելի, և տարբեր լրացումներ: Օրինակներ.

Աշխատելը յուրաքանչյուրիս պարտականությունն է (ենթակա):

Թղթի վրա խզրզելը դեռևս նկարել չէ (ստորոգելի):

Շտապելուց նա գիրքը տանը մոռացավ (պատճառի պարագա):

Նա **հևալով** մտավ դասարան (ձևի պարագա):

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Որո՞նք են ժամանակակից հայերենի դերբայները:
2. Ի՞նչ է ցույց տալիս անորոշ դերբայը:
3. Որո՞նք են անորոշ դերբայի վերջավորությունները:
4. Ինչպե՞ս է որոշվում բայի խոնարհումը (լծորդությունը):
5. Որո՞նք են բայածանցները:
6. Ինչպե՞ս է որոշվում բայի կազմությունը:
7. Նախադասության մեջ ո՞ր պաշտոններով կարող է գործածվել անորոշ դերբայը:

Վարժություն 65: Գտե՛ք անորոշ դերբայները, որոշե՛ք լծորդությունները:

- ա) Դեռանալ, մոռանալ ամեն ինչ,
Ամենին մոռանալ:
Զսիրել, չխորհել, չափսոսալ,
Դեռանալ:

Վահան Տերյան

- բ) Ապրե՛լ, ապրե՛լ, այնպե՛ս ապրել,
Որ սուրբ հողդ երբեք չզգա թո ավելորդ ծանրությունը:
Ապրե՛լ, ապրե՛լ, այնպե՛ս ապրել,
Որ դու ինքդ էլ երբեք չզգաս թո սեփական մանրությունը:

Ապրե՛լ, ապրե՛լ, ապրե՛լ մեկտե՛ղ,
Կյանքդ խառնել նրանց կյանքին,
Տառապանքդ՝ տառապանքին,
Ջանքդ՝ ջանքին,
Ցանքդ՝ ցանքին,
Եվ ենթարկվել նրանց կամքին,
Նրանց կյանքն էլ քեզ ենթարկել,
Դառնալ և՛ շանթ, և՛ շանթարգել...

Պարույր Մեսկ

Վարժություն 66: Դո՛ւրս գրեք դիմավոր և անդեմ բայերը և կազմե՛ք դրանց անորոշ դերբայները:

- ա) Կանչում է կրկին, կանչում անդադար
Են չքնաղ երկրի կարոտը անքուն,
Ու թևերն ահա փռած տիրաբար՝
Թռչում է հոգիս, թռչում դեպի տուն:
Ուր որ հայրենի օջախի առաջ
Վաղո՛ւց կարոտով սպասում են ինձ
Ու ծմռան երկար գիշերը նստած՝
Խոսում են Լոռու հին-հին բաջերից:

Հովհաննես Թումանյան

բ) Տիգրան աղան ժպտաց կոտրված ժպիտով, ապա կանաչ մետաքս թաշկինակով սրբեց աչքերն ու այտերը և մտավ խանութ: Նա բացեց փողոց դուռը. ներս մտավ մի զինվորական: Տիգրան աղան ընդունեց նրան ուրախ ժպտով, ապրանք տվեց, վերցրեց փողը, նետեց դրամարկը, իսկ երբ զինվորականը հեռացավ, նա նորից մռայլվեց. ինձ թվաց, որ նորից նա լաց կլինի, բայց այդ միջոցին ներս մտան նոր հաճախորդներ, և նա նորից ժպտաց ուրախ և հյուրընկալ ժպիտով: Այդ ամենը ես դիտեցի սենյակի կիսաբաց դռնից:

Գուրգեն Մախար

Վարժություն 67: Կազմե՛ք նախադասություններ՝ տրված անորոշ դերբայները գործածելով նշված հոլովներով:

Պատմել (ուղղական), հիանալ (սեռական), ստանալ (տրական), մտածել (հայցական), պարել (բացառական), կրկնել (գործիական):

Վարժություն 68: Գտե՛ք անորոշ դերբայները և որոշե՛ք դրանց պաշտոնը նախադասության մեջ:

- ա) Առատ, անհատ՝ Աստծու նման՝ միշտ տեղալուց հոգնել եմ ես, Զոգիս ծարավ՝ սրան-նրան մտիկ տալուց հոգնել եմ ես, Միևը պիտի գար իմ դեմը՝ ճոխ ու շռայլ անհաշիվ, Ամեն ճամփում սպասելուց ու փնտրելուց հոգնել եմ ես:

Հովհաննես Թումանյան

բ) 1. Միջատները թռչելով ու վազելով բարձրանում էին պատնիսի վեր: 2. Ընդդիմանալը կնշանակեր, որ արթունիքը համաձայն չէ առաջադրվող պայմաններին: 3. Դերասանի բոլոր արարքները՝ հախուռն և անկանխատեսելի, բխում էին արվեստը սիրելուց: 4. Ամբողջ օրն աշխատելուց նա չափազանց հոգնել էր: 5. Ծաղիկները խնամելը նրա սիրած զբաղմունքն էր: 6. Մետաղը կրակին շատ մոտ գտնվելուց տաքացել էր: 7. Ոչ ոք չէր հավատում նրա վերադառնալուն: 8. Երեխան տվելով քայլում էր այգում: 9. Գյուղացիները տեսան ծառի տապալվելը: 10. Կարգավիճակը գարգացնում է մարդուն:

Վարժություն 69: Գտե՛ք դիմավոր և անդեմ բայերը, կազմե՛ք դրանց անորոշ դերբայը և որոշե՛ք լծորդությունը:

Մի անգամ ետ նայեց Ավին անցած ճամփին. ո՛չ Պանինը երևաց, ո՛չ էլ շները: Ավին պարզ տեսնում էր ծառի բները, անցած ճամփան, ընկած հաստաբուն գերանները:

Իջավ ձորը, լսեց, թե ինչպես սառույցի տակ խոխոջում է ջուրը: Ջրի ձայնը նրան հիշեցրեց եռման կաթսան, տունը, վառած օջախը: Տանը երևի սպասում են: Թվաց, թե ճյուղի ծանրոցից մի ճյուղ ջարդվեց: Վեր բարձրանալիս Ավին զգաց, որ մեջը հետևում է իրեն: Ետ նայեց, մի մարդաբոյ արջ էր կանգել մի քիչ հեռու՝ ճյուղն ափն՝ չոբանի մահակի պես:

Ալկեսի Բակունց

Եվ հիմա այնտեղ՝ խորունկ մի ձորում,
Գարունն է վառում քեքշանքն իր վայրի,
Ձնծաղկի աչքից կապույտ է ծորում,
Կապույտով լցնում անդունդն ամայի:

Աղբյուրը ժայռից ներքև է կախում
Իր հեկեկանքն ու լույսը իր թախծի,

Եվ պատահուոված ժայռի երախում
Շվար դողում է մենավոր մի ծիլ:

Անդունդներն ի վար թավալվում են դեռ
Չարթնող որոտներ ու մեռնող ձյուններ,
Ու լեռներն ի վեր գալարվում են դեռ
Անձև կարոտներ ու թախծություններ:

Գարնան պաղ բամին մուրրվում ձորում,
Քարայր է մտնում, որ տխուր վայի,
Ձնծաղկի աչքից թախիծ է ծորում,
Թախիծո՞վ լցնում անդունդն ամայի:

Վահագն Դավթյան

Վարժություն 70: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն բառը, որն անորը դերբայ չէ:

1. մեծանալ, գլանալ, լիանալ, ֆեռդալ
2. հարստանալ, բարձրանալ, զրնգալ, արևագալ
3. կարդալ, գդալ, գթալ, դղրդալ
4. ափսոսալ, հախճասալ, փսփսալ, որսալ
5. միջանկյալ, շողշողալ, զարգանալ, հորդանալ
6. շրխկալ, տոկալ, հյուրընկալ, մկկալ
7. զուլալ, ծխալ, ցոլալ, ծլվլալ
8. նախագգալ, սողալ, տառասխալ, սևանկանալ
9. կորանալ, բազմածալ, ցնծալ, անեանալ
10. հավատալ, ճրագակալ, փռթկալ, շորորալ
11. երերալ, հուրհրալ, դյուրահալ, ըղծալ
12. խայտալ, վիտալ, նվնվալ, ձևհալ
13. հիանալ, տրտնջալ, ստորոգյալ, մրմնջալ
14. թրթռալ, զառամյալ, քչիչալ, հագենալ
15. թվալ, անշքանալ, մոխրաթավալ, խելոբանալ

Համակատար դերբայ

Երեխան վագելիս ընկավ:

Կարդալիս նա ոգևորվում է:

Այս օրինակներում ենթակայի կատարած գործողությունը (*ընկավ, ոգևորվում է*) ունի զուգահեռ մի այլ գործողություն՝ *վագելիս, կարդալիս*:

Հիմնական գործողությանը զուգահեռաբար կատարվող գործողությունն ցույց տվող դերբայը կոչվում է համակատար:

Համակատար դերբայը կազմվում է՝ անորոշ դերբային ավելացնելով *-ի* վերջավորությունը՝ *գրելիս, նայելիս, աղալիս, հեռանալիս, մեռնելիս*:

Համակատար դերբայը չի միանում օժանդակ բային և նրա հետ ստորոգյալ չի կազմում:

Լեռներ տեսնելիս նա միշտ հուզմունք էր ապրում:

Այս օրինակում համակատար դերբայով արտահայտված *տեսնելիս* բառը ցույց է տալիս գործողության կատարման ժամանակը, ուստի ժամանակի պարագա է: Սա նրա հիմնական կիրառությունն է:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս համակատար դերբայը:
2. Ինչպե՞ս է կազմվում համակատար դերբայը:
3. Կարո՞ղ է արդյոք համակատար դերբայով և օժանդակ բայով կապակցություն կազմվել:
4. Շարահյուսական ի՞նչ պաշտոնով է հիմնականում գործածվում համակատար դերբայը:

Վարժություն 71: Դո՛ւրս գրեք համակատար դերբայները, կազմե՛ք դրանց անորոշը և որոշե՛ք լծորդությունը:

Իմ աչքերի մեջ այնքա՛ն կրակներ եմ մարել ես
Եվ հոգուս մեջ հուսահատ այնքա՛ն աստղեր եմ մարել:
Կյանքս, որ հուշ է դարձել, հեռանալիս չանիծես.
Կյանքս կանցնի, կմարի, բայց երգս կա, կապրի դեռ:

Մանկությունս հիշելիս սիրտս դառնում է գինով,
Ես մի ընկեր ունեի Լիպո անունով...

Երգով խնդամ թող բոլորին,
Որ մեռնելիս զգամ, որ իմ
Օրերն անցան ու չկորան:
Եղիշե Չարենց

Ո՞վ ցած կրերի նրան թռչելիս,
Թե չլինեն կինն ու գինին:

Տարիներ անցան, և աչքը ճամփին
Մնաց նայելիս նորահարս Մեհրին:
Հովհաննես Թումանյան

Հայաստան, անունդ տալիս
Ժայռի մեջ մի տուն եմ հիշում...

Հայաստան ասելիս այտերս այրվում են...
Համո Մսիսյան

Թռիչքի մեջ են փորձվում թևերը,
Մարմնի ձևերը՝
լույ մերկանալիս,
Անգին սվերը՝
լույ ստանալիս,
Լույ ճուտ հանելիս՝
Թռչունի առողջ կամ լակ ձվերը,
Թռչուններն իրենք՝
Երբ սկսվում է նրանց չվելը:

Պարույր Սևակ

Վարժություն 72: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն բառը, որը համա- կատար դերբայ է:

1. սվազելիս, երազելիս, օազիս, կարդալիս
2. շահելիս, հուլիս, արտասանելիս, երգելիս
3. սովորելիս, ասելիս, ասուլիս, կախարդելիս
4. ամսեամիս, հեղեղելիս, խաղալիս, աշխատելիս
5. տպագրելիս, մրցելիս, նշանակելիս, պտղամիս
6. ըմպելիս, ընթրելիս, էտելիս, էլեկտրամագնիս
7. կառուցելիս, քարաքաղնիս, մշակելիս, բժշկելիս
8. գրելիս, հունիս, հիշելիս, նայելիս
9. ողջունելիս, հյուսիս, ճախրելիս, չվելիս
10. կատարելիս, կազմելիս, կգաքիս, մաքրելիս
11. ջրելիս, հնձելիս, սվիրելիս, ավետիս

Շարակատար դերբայ

Համեմատենք հետևյալ երկու նախադասությունները.

Հայկը շատ է կարդացել: Նա հիմա կարդացած տղա է:

Ակնհայտ է, որ *կարդացած* բառը ցույց է տալիս մի վիճակ, որ կատարված գործողության հետևանքն է: Նույնը տեսնում ենք նաև հետևյալ օրինակում.

Որպես լքված թավջութակի ձգված մի լար

Դողում է սիրտս կարոտով մի ահարկու...

Եղիշե Չարենց

Կարդացած, լքված և ձգված բառերը հարակատար դերբայներ են:

Հարակատար դերբայը կազմվում է **-ած** վերջավորությամբ, օրինակ՝ *գրած կապած, ասած, ներկած, կարդացած, խաղացած, զգացած* և այլն:

Ինչպես տեսնում ենք, **ա** խոնարհման բայերը ունեն **-ացած** վերջավորությունը, որտեղ **աց**-ը հիմքի ածանցն է:

Ն և **չ** սուկածանցները հարակատար դերբայում ընկնում են, իսկ **ան**, **են** սուկածանցների փոխարեն դրվում են **աց**, **եց**, ինչպես՝ *գտնել – գտած, մտնել – մտած, փախչել – փախած, դիպչել – դիպած, հեռանալ – հեռացած, ծուլանալ – ծուլացած*.

հագենալ – հագեցած, վախենալ – վախեցած, կամենալ – կամեցած և այլն: Իսկ պատճառական **ացն, եցն, ցն** ածանցների փոխարեն դրվում են **ացր, եցր, ցր**, ինչպես՝ *բարձրացնել – բարձրացրած, հեռացնել – հեռացրած, փոքրացնել – փոքրացրած, հագեցնել – հագեցրած, հանգցնել – հանգցրած, հասցնել – հասցրած* և այլն:

Հարակատար դերբայը հանդես է գալիս տարբեր պաշտոններով: Ամենից շատ այն հանդիպում է որոշիչ պաշտոնով և պատասխանում է **ինչպիսի՞, ո՞ր** հարցերին՝ *կանգնած մարդ, տպված գիրք, հոգնած ծի:*

Այս դերբայը կարող է գոյականների նման հոլովվել և որոշիչ հոդ ստանալ: Հոլովվում է ի հոլովմամբ.

Ուղղական	հոգնած(ը)	բերած(ը)
Սեռական	հոգնածի	բերածի
Տրական	հոգնածի(ս)	բերածի(ս)
Հայցական	հոգնածի(ս)	բերած(ը)
Բացառական	հոգնածից	բերածից
Գործիական	հոգնածով	բերածով
Ներգոյական	–	բերածում

Այս դեպքում հարակատար դերբայը կարող է ունենալ գոյականի բոլոր պաշտոնները. օրինակ՝

Գնացածները վերադարձան (ենթակա):

Նա կարդաց գրվածը (ուղիղ խնդիր):

Հարակատար դերբայն արտահայտում է վիճակ, դրույթուն՝ իբրև ավարտված գործողության հետևանք: Օրինակ՝ *Նա շատ է մարզվել և դարձել է մարզված և ուժեղ բռնցքամարտիկ:*

Այլ դեպքերում հարակատար դերբայն արտահայտում է կատարված-ավարտված գործողության իմաստ: Օր.՝ *Այդ մասին գրված է բոլոր գրքերում:* Նման դեպքերում հարակատար դերբայը, միանալով օժանդակ բային, դառնում է ստորոգյալ կազմող բառ՝ ստորոգելի:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս հարակատար դերբայը:
2. Ո՞ր վերջավորությամբ է կազմվում հարակատար դերբայը:
3. Հիմնականում ի՞նչ անդամի պաշտոնով է գործածվում հարակատար դերբայը:

Վարժություն 73: Գտե՛ք հարակատար դերբայները, դո՛ւրս գրե՛ք և նշե՛ք, թե որ խոնարհման (լծորդության) են դրանք՝ *ե՞, թե՞ ա:*

Երկնքից առկախ մի լեռնակղզի՝

Հայաստան աշխարհ:

Երկնքից առկախ այդ լեռնակղզու ուղիղ կենտրոնում՝

Երկու զանգ՝ հսկա և անձեռագործ:

Եվ այնքան հսկա, այնքան վիթխարի,
որ չէին կարող որևէ կեռից ոչ մի կերպ կախվել,
ուստի պարզապես կործված են հողին:

Անունն՝ Արարատ

կամ

Սիս ու Մասիս:

Նրանց ռումբաձև զույգ լեզվակները խրված են հողում
և խարսխի պես հասնում են մինչև հրահեղուկի մթին հատակը:

Այս լեռնակղզում լեռքարե՞րն են շատ,
թե՞ կերպածնված շիրմաքարերը:

Եվ ծառե՞րն են շատ այս լեռնակղզում,
թե՞ վեր ծառացած սուրբ խաչքարերը:

Պարույր Սևակ

Սառած ծերպերով գնում էինք մենք՝

Ե՛վ զենք, և՛ զրահ ուսերիս առած:

Վագրերի նման ճկուն էինք մենք՝

Չայացքներս լուրթ գազաթին հառած:

Իսկ ծյունն անընդհատ լարում էր դավեր,

Ոտքերիս կպած՝ մեզ վա՛ր էր կանչում:

Եվ ծանրաբեռնված քարավաններով՝

Դառնում էր մեկը ճամփաներից ետ:

Եղիշե Չարինց

Վարժություն 74: Կազմե՛ք տրված բայերի հարակատար դերբայները և դրանցից առաջին հիևգով կազմե՛ք նախադասություններ:

Վարժվել, ոգևորվել, աշխատել, սխալվել, տպել, ազատել, նստել, գնալ, ունենալ, կարդալ, տառապել, լռել, զարգանալ, գայրանալ, խաչվել, երգել, հասնել, թողնել, տեսնել, սփրթնել:

Վարժություն 75: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն բառը, որը հարակատար դերբայ չէ:

1. վստահած, շնորհած, հողմահալած, վերաբաշխած
2. ամոթխած, հաղթանակած, ինամած, կարոտած
3. կարդացած, վաստակած, հասարակած, մոռացած

4. բառապատկած, խաշնարած, բերած, ոսկեգօծած
5. ներկած, ծածկած, վարկած, հյուսած
6. տախտակամած, կարկամած, վերակազմած, տեղավորած
7. անձրևած, ամպամած, խնամած, հուզված
8. հեռացած, սոխառած, ծանրաբեռնած, որոնած
9. հողազանգված, արշաված, ներգրաված, իմացած
10. արտագրված, մեկնաբանված, բառահողոված, ներկայացված
11. տեսակավորած, լայնատարած, քնակված, հեռացած
12. ստեղծված, առեղծված, հռչակված, սուզված
13. ժամանած, ժամանակահատված, միաբանված, ոգևորված
14. տպագրված, նորոգված, խանդավառված, բազմաստված
15. նկարագարողված, փորված, հակահարված, վերահաշված

Վարժություն 76: Արտագրե՛ք նախադասությունները, գտե՛ք դրանցում գործածված հարակատար դերբայները և որոշե՛ք դրանց շարահյուսական պաշտոնները:

1. Յուզված հանդիսատեսները երկար ծափահարում էին:
2. Իրենց հրամանատարի բաջությունից ոգևորված զորքը համախմբվեց և հակահարված տվեց թշնամուն:
3. Մցույթում հաղթածները ստացան իրենց պարգևները:
4. Երեխան հայարտանում էր իր նկարածով և այն ոգևորված ցույց էր տալիս բոլորին:
5. Մի ամպամած օր, երբ կուտակված թուխպերից արդեն պոկվում էին անձրևի առաջին կաթիլները, ընկերս հուզված եկավ մեր տուն:
6. Դասը չսովորած աշակերտը քարտեզի վրա չէր կարողանում ցույց տալ հասարակածը, և առաջին նստարանին նստածները փորձում էին հուշել նրան, սակայն զայրացած ուսուցիչը սաստեց նրանց:
7. Գյուղացին խնձորի մի նոր ծառ էր աճեցրել, իր աճեցրածից մի քանի խնձոր պոկեց և հյուրասիրեց բաղաբից եկածներին, որոնց շատ դուր եկան հասած խնձորները:
8. Խմբից հետ մնացածները փորձեցին կամրջով անցնող կարճ ճանապարհով հասնել իրենց խմբին, սակայն հանդիպակաց ափից նրանց տեսածները ձայն տվեցին, որ կամուրջը խարխլված է, և անցնելը վտանգավոր է:
9. Նա տեսավ կատարվածը, հասկացավ, թե ով է իր իսկական ընկերը, և մնացածների խոսքերին այլևս չէր հավատում:
10. Կատարվածի հետևանքը դժվար էր վերացնել, անհրաժեշտ էին փորձառու մասնագետներ, որոնք միայն կկարողանային վերակառուցել բանդվածը:

Ենթակայական դերբայ

Բարի բերք մաղթենք մեր հողին,
Մեր հողի ոսկե խաղողին,

խաղողից գինի քամողին,
Այս երկիրը շեն պահողին:

Գեղամ Մարյան

Քամողին, պահողին բառերը ցույց են տալիս գործողություն՝ իբրև այն կատարողի հատկանիշ: Այս անդամ բայերը ենթակայական դերբայներ են:

Ենթակայական դերբայը ունենում է **-ող** վերջավորությունը, որը դրվում է անորոշի **-ել** վերջավորության փոխարեն՝ վագող, նկարող, թռչող, հագնող, իսկ ախոնարհման բայերի դեպքում ավելանում է **-ացող** վերջավորությունը՝ կարդացող, խաղացող: **Ան, են** սուկածանցների փոխարեն ենթակայականում դրվում են **աց, եց՝ հեռանալ – հեռացող, մոտենալ – մոտեցող**:

Մի բանի բառերի ենթակայական դերբայներից առաջացել են գոյականներ, ինչպես՝ գրող, ուսանող, ծնող:

Ենթակայական դերբայը գոյականաբար գործածվելիս կարող է հոլովվել և հող ստանալ: Ենթակայականը հոլովվում է **ի** հոլովմամբ.

Ուղղական	վագող(ը)
Սեռական	վագողի
Տրական	վագողի(ն)
Հայցական	վագողի(ն)
Բացառական	վագողից
Գործիական	վագողով
Ներգոյական	–

Ենթակայական դերբայները նախադասության մեջ կարող են հանդես գալ գոյականական տարբեր պաշտոններով՝ ենթակա, ստորոգելի և լրացում: Օրինակ՝

Վագողները հասան վերջնագծին (ենթակա):

Նա չարչարվողը չէ (ստորոգելի):

Ծառի տակ հավաքվել էր նկարողների խումբը (հատկացուցիչ):

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս ենթակայական դերբայը:
2. Ո՞ր վերջավորություններով է կազմվում ենթակայական դերբայը:
3. Ծարախյուսական ի՞նչ պաշտոններով կարող է գործածվել ենթակայական դերբայը:

Վարժություն 77: Գտե՛ք և դո՛ւրս գրե՛ք ենթակայական դերբայները, գրե՛ք դրանց անորոշը, համակատարը, հարակատարը:

Ինչ իմանաս Ստեղծողի գաղտնիքները անմեկին.

Ընկեր տվավ, իրար կապեց ես աշխարհում ամենքին:

Հովհաննես Թումանյան

Կործանվող մեր երկրի համար դու եղար փրկության առազաստ...

Եղիշե Չարենց

Վճռել եմ դառնալ խաղալիք սարքող,
Եվ, հավատացե՛ք, իրո՛ք կդառնամ:
Իսկ ի պատասխան հարցնողի հարցի
Ես կասեմ. «Ողջո՛ւյն» :

Պտուղդ քաղող չկա,
Մասրենի՛, սարի՛ մասրենի,
Պատիվդ պահող չկա,
Մասրենի՛, բարի՛ մասրենի:

Եվ խոսո՛ւն-խոսո՛ւն՝
Զամիների հետ վիճող ծառի պես...

Պարույր Մևակ

Երեսիդ նայող չկա,
Մասրենի՛, վայրի՛ մասրենի...

Համո Մահյան

Վարժություն 78: Կազմե՛ք տրված բայերի դերբայական բոլոր ձևերը.
լսել, նայել, տպել, չորանալ, ցնցել, կարոտել, զարգանալ, ընկնել, կարդալ, գտնել:

Վարժություն 79: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն բառը, որը ենթակայական դերբայ է:

1. նկարող, նվագող, ձիագող, վերանորոգող
2. անվադող, հետապնդող, նկարագրող, պատմող
3. հարատևող, ասեղնագործող, ահուկող, եռացող
4. պայթող, պաշտոնաթող, նորոգող, կառուցող
5. թիկնալող, աջակցող, շրջափակող, մրցող
6. տաքացնող, ծածկող, արևկող, ծանոթացնող
7. մշակող, ցանող, ակոսող, վարելահող
8. կարդացող, կարթածող, մտերմացող, մոռացող
9. արջախաղող, կերակրող, խաղացող, ուսուցանող
10. զարդանախշող, արծաթաշող, հրավիրող, մասնակցող
11. կարկաչող, պահանջող, բարեհաջող, բարեհաճող
12. թրթռացող, ելևեջող, ծալծլող, հնգատող
13. խայտացող, այգացող, հեռացող, կամեցող
14. խուսափող, խոսափող, շրջապատող, հետապնդող
15. հոսող, ձուլող, ժայթքող, կիսասթող
16. լուսավորող, ներկայացնող, հաղթող, հաստակող
17. նայող, դիտող, հեռուստադիտող, նվիրող
18. շատախոսող, նկարահանող, նկարագարող, ռադիոլսող
19. ձայնագրող, լրագրող, հեռագրող, տպագրող
20. մտածող, հիշող, սևացող, սևահող

ԱՍՓՈՓԻՉ ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ինչո՞վ են տարբերվում բայի դիմավոր և անդեմ ձևերը:
2. Ի՞նչ են կոչվում բայի անդեմ ձևերը:
3. Ի՞նչ է ցույց տալիս անորոշ դերբայը:
4. Ի՞նչ վերջավորություններով է կազմվում անորոշ դերբայը:
5. Ինչպե՞ս է որոշվում բայի խոնարհումը (լծորդությունը):
6. Ինչպե՞ս է որոշվում բայի կազմությունը:
7. Որո՞նք են բայածանցները:
8. Շարահյուսական ի՞նչ պաշտոններ կարող է կատարել անորոշ դերբայը:
9. Ի՞նչ է ցույց տալիս համակատար դերբայը:
10. Ինչպե՞ս է կազմվում համակատար դերբայը:
11. Ո՞րն է համակատար դերբայի շարահյուսական հիմնական կիրառությունը:
12. Ի՞նչ է ցույց տալիս հարակատար դերբայը:
13. Ինչպե՞ս է կազմվում հարակատար դերբայը:
14. Սոսկածանցների և պատճառական ածանցների ի՞նչ փոփոխություններ են կատարվում հարակատար դերբայը կազմելիս:
15. Շարահյուսական ի՞նչ պաշտոններով կարող է գործածվել հարակատար դերբայը:
16. Ի՞նչ է ցույց տալիս ենթակայական դերբայը:
17. Ինչպե՞ս է կազմվում ենթակայական դերբայը:
18. Շարահյուսական ի՞նչ պաշտոններով կարող է գործածվել ենթակայական դերբայը:
19. Ո՞ր դերբայները կարող են հոլովվել:

Վարժություն 80: Արտագրե՛ք նախադասությունները և ամբողջացրե՛ք տրված բայերով՝ դրանք ըստ անհրաժեշտության դարձնելով համակատար, հարակատար, ենթակայական դերբայներ, ինչպես նաև հոլովելով:

1. Անհրապույր ... դաշտը, արևի առաջին շողերից ..., բաց դեղին հագավ, ասես կենդանացավ՝ ... թռչունների ոյուրիչ դայլայլով: (թվալ, կերպարանափոխվել, լցվել)
2. Վտանգը ամենևին չգիտակցելով կամ էլ ...՝ նա իսկույն ևեթ հասավ Արտակ Ռշտունուն, որը, զինվորների խիտ շարքի միջից ..., առաջ էր մղվում իր հետևից ... գորագունդը: (ելնել, տանել, արհամարիել)
3. Զամի ... քաղաքն ստանում էր հսկայական աղացի կերպարանք, քանի որ ավազափոշին, օդը ... գորշ մշուշի, թափանցում էր ամենուր՝ ... տների ամենախուլ անկյուններից մինչև մարդկանց կոկորդները: (վերածել, քարձրանալ, սկսել)

4. Չամբյուղը ... աղբյուրի մոտ՝ գնաց ... իր սիրեցյալին և ամբողջ օրը անդադրում թափառեց Ադամը՝ բարձր ... Լիլիթի անունը: (*ծայնել, թողնել, որոնել*)
5. Ընկերները՝ ամրակազմ, աշխատանքից ... այտերով ու ... աչքերով, սայլ բարձրացան և ... սառած ձեռքերը՝ տեղավորվեցին կողք կողքի: (*փայլփլել, շփել, շիկնել*)
6. Երեկոյան, երբ անակնկալ ... ինչ-որ աղբյուրի մոտ բանակը կանգ առավ ..., Չաբարիան մի փոքրիկ ջոկատ ուղարկեց մոտակա գյուղը՝ սննդամթերք ...: (*ճարել, գիշերել, պատահել*)
7. ... ցանկապատին՝ տղան ցատկեց, սակայն ... ոտքը կպավ բարձր ... փայտերից մեկին, և մի բանի տախտակներ դրոյոյունով ընկան: (*թռչել, հասնել, մեխել*)
8. Շուրջը ... զինվորներին՝ զորավարը մտավ պարտեզ. առջևից արագ-արագ ... զինվորները պարզել էին նիզակները, իսկ հետևից հազիվ ... լարել էին աղեղները, ոմանք էլ պատրաստ պահել էին դաշույնները: (*գնալ, հասնել, համախմբել*)
9. Երկնքի հարավարևմտյան մասում նույնիսկ ուշադիր ... հազիվ նշմարվող մի գիծ երևաց, որը ... մթնեց, սևացավ, ոգնու պես կծկվեց, ապա բացվեց՝ ... սարսափազդու վիշապի հրեշավոր նմանություն: (*գնալ, նայել, ստանալ*)
10. Ծառերի խիտ-խիտ սաղարթները ... խավարի մեջ խորհրդավոր տեսք էին ստացել, սակայն արագ ... կառքի միջից ... մարդկանց դրանք միաձույլ էին թվում: (*ընթանալ, նայել, թանձրանալ*)

Վարժություն 81: Գտե՛ք, թե որ դերբայը իմաստով և քերականորեն չի համապատասխանում տրված նախադասությանը:

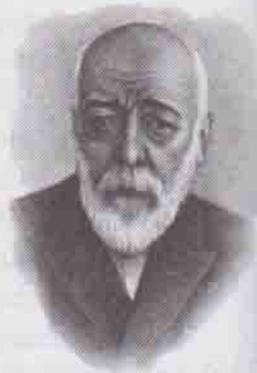
1. Յեռվից (*նայողին, նայելու*) բարաժայռը արջի գլուխ էր թվում:
2. Հապճեպ (*հեռացողները, հեռանալուց, հեռացածները, հեռանալը*) մոռացել էին իրենց գրքերը:
3. (*խմելու, խմելիս, խմող, խմած*) ջուրը նրան աղի թվաց:
4. Այդ վտանգավոր աշխատանքը (*կատարածները, կատարելիս, կատարելու, կատարողները*) վնասվածքներ էին ստացել, որոնք բարեբախտաբար վտանգավոր չէին:
5. Հայացքը այդ գեղատեսիլ անտառներին (*հառողը, հառելը, հառելիս, հառած, հառելով*) [] կտրվում էր առօրյա ամեն ինչից:
6. Որևէ առիթով այդ չարաբաստիկ դեպքը (*հիշելիս, հիշելով, հիշելուց, հիշածից, հիշողները*) [] գայրանում էին:
7. Ծենքը (*կառուցողները, կառուցողներից, կառուցածներից, կառուցելիս, կառուցելուց, կառուցել*) գոհ չէին:

Գիտե՞ք, որ...

Մագաղաթ մեզ հասած ամենահին ձեռագիրը հույն հեղինակ Յոսերոսի «Իլիական» պոեմի՝ 3-րդ դարում գրված մի հատված է:

Մալխայանց Ստեփան Սարգսի (1857–1947)

Ծնվել է Ախալցխայում: 1874-78 թթ. սովորել է Էջմիածնի Գևորգյան ճեմարանում, 1889-ին ավարտել է Պետերբուրգի համալսարանի արևելյան լեզուների ֆակուլտետը, այդտեղ էլ ստացել է թեկնածուի գիտական աստիճան: 1940-ին ստացել է բանասիրության դոկտորի գիտական աստիճան: ԴԽՍՀ ԳԱ հիմնադիր անդամներից է: Երկար տարիներ զբաղվել է ուսուցչությամբ, շուրջ 20 տարի պաշտոնավարել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցում: Կյանքի վերջին տարիներից ամբողջովին նվիրվել է գիտահետազոտական աշխատանքին: Նրա պատմաբանասիրական հետաբերությունները բազմազան են: Իրատարակել է Ստեփանոս Տարոնացու (Ասողիկ) «Պատմություն տիեզերական» գիրքը՝ բնական բնագրով ու ծանոթագրություններով (1885), ինչպես նաև Ղևոնդյանի «Պատմությունը», Ղազար Փարպեցու (1904), Ազաթանզեղոսի (1909), Մ. Խորենացու (1913) «Պատմությունները», Ամիրոբյանի «Օգուտ բժշկության» գիրքը: Թարգմանություններ է կատարել այլ լեզուներից և գրաբարից: Ունի մի շարք արժեքավոր ուսումնասիրություններ հատկապես զբաղվել է գրաբարի կառուցվածքի նկարագրությամբ, աշխարհաբարի բերականության հարցերով: Նրա գլուխգործոցը բառահատոր «Իայերեն բացատրական բառարան» է: որն արժանացել է պետական բարձրագույն պարգևի:

Կարստ Յոզեֆ (1871–1942)

Գերմանացի լեզվաբան, հայագետ, ուսումնառությունը ձեռք է բերել Ստրասբուրգի համալսարանում, որտեղ աշակերտել է Ի. Գյոլքմանին: Աշխատել է նույն համալսարանում: 1899թ. «Կիլիկյան հայերեն արտասանությունն ու ծայնավորները» աշխատության համար ստացել է դոկտորի աստիճան: 1901թ. գերմաներենով հրատարակել է իր Նշանակալի աշխատությունը՝ «Կիլիկյան հայերենի պատմական բերականությունը» Այստեղ որոշ տեղ է հատկացված նաև միջնադարյան առակների և բարոյախոսական երկերի դիտարկումներին:

«Իայոց ազգագրական դիրքը» (1911, գերմ.), «Ալարոդյաններ և Նախաբասկեր» (1928, ֆրանս.), «Իայ բանասիրության պատմություն» (1907, գերմ.) աշխատություններում փորձել է պարզել հայերի Նախնական էթնիկական շփումներն ու խմորումները: Գերմաներեն է թարգմանել Սմբատ Սպարապետի և Մխիթար Գրեղատաստանագրքերը: Ունի նաև միջին հայերենի բառարան, որը դեռևս անսխալ է:

ՎԳԳՏԳԹՈՒՅՈՒՆԸ ՎՈՐՈՂՈՒՄ

Չևաբայեր

Կան անդեմ բայեր, որոնք, ի տարբերություն դերբայների, չեն կարող ինքնուրույն գործածվել և նախադասության մեջ դառնալ առանձին անդամ: Նման անդեմ բայերը կոչվում են ձևաբայեր: Դրանք ունեն միայն մեկ կիրառություն. միանալով օժանդակ բային՝ կազմում են բայի դիմավոր ձևերը և նախադասության մեջ դառնում են ստորոգյալ:

Կանչում է կրկին, կանչում անդադար

Էն չքնաղ երկրի կարոտը անքուն...

Հովհաննես Թումանյան

Դու Նորից եկել ես, ի՞նչ անեմ...

Դև (Մարգար Ղարաբեգյան)

Ընդգծված *կանչում է, եկել ես* բայերը դիմավոր են, քանի որ գործողության հետ միաժամանակ ցույց են տալիս գործողությունը կատարողի դեմքը, կանչում է (**Նա**), եկել ես (**դու**):

Այս դիմավոր բայերի մեջ *կանչում, եկել* բառերը ձևաբայեր են: Դրանք նախադասության մեջ չեն կարող ինքնուրույն գործածվել:

Հայերենն ունի չորս ձևաբայ՝ **անկատար, ապակատար, վաղակատար** և **ժխտական**:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ տարբերություն կա դերբայների և ձևաբայերի միջև:
2. Ի՞նչ կիրառություն ունեն ձևաբայերը:
3. Որո՞նք են հայերենի ձևաբայերը:

Վարժություն 82: Գտե՛ք դիմավոր բայերը և կազմե՛ք դրանց անորոշ դերբայները:

Քարափոր տներից կապույտ ծուխը ձգվում է դեպի վեր և լիզում խոնավ ժայռերը: Լուսանում է լեռան հետևից ելնում է արևը, մամուռից պոկվում են անձրևի կաթիլները և ջինջ արցունքի նման շողշողում: Տարին բոլոր այդ ձորերում ստվեր է, խոնավություն: Մարդիկ ապրում են քարանձավներում և բարձրանում են քարե սանդուղքներով: Ուռենու մամուռուած փչակով ժայռից ժայռ ջուր են բերել քարերի վրա բազմացրել ընկուզենի: Հորդ անձրևին ավազախառն հեղեղը ահագին վշտոցով իջնում է սարերից, աղմկում, քամուց ընկուզենիները խշշում են, ձգում են արմատները և կռանում ձորի վրա:

Ալկեսի Բակունց

Վարժություն 83: Յուրաքանչյուր տողում գտե՛ք ձևաբայի անվանումը:

1. անորոշ, անկատար, ենթակայական
2. հարակատար, համակատար, վաղակատար

3. ապակատար, անորոշ, ենթակայական
4. անկատար, համակատար, անորոշ
5. ժխտական, ենթակայական, հարակատար
6. հարակատար, համակատար, ապակատար
7. անորոշ, ենթակայական, ժխտական
8. հարակատար, ենթակայական, վաղակատար
9. ապակատար, համակատար, անորոշ
10. վաղակատար, հարակատար, անորոշ

Սեկատար ձևաբայ

Անկատար ձևաբայը կազմվում է **-ում** վերջավորությամբ, որը դրվում է անորոշ դերբայի **-ել** և **-ալ** վերջավորությունների փոխարեն, ինչպես օրինակ՝ *վագել – վագում, խաղալ – խաղում, հագնել – հագնում, դիպչել – դիպչում, մոռանալ – մոռանում, մոտենալ – մոտենում, կարդացնել – կարդացում*։

Միանալով օժանդակ բային՝ այս ձևաբայը կազմում է դիմավոր բայեր, ընդ որում օժանդակ բայը կարող է դրվել և՛ ձևաբայից առաջ, և՛ հետո (*Աշոտը կարդում է և Աշոտն է կարդում*)։

Մի շարք բայերի անկատար ձևաբայը ձևով նույնանում է **-ում** ածանց ունեցող կամ ներգոյական հոլովով գոյականներին՝ դառնալով համանուն։ *Համեմատենք՝ Այգեպանը ջրում է այգին* (անկատար ձևաբայ)։ *Ձկները լողում էին ջրում* (ջուր բառի ներգոյականը)։ *Քամին շարժում է տերևները* (անկատար ձևաբայ)։ *Այդ ժամանակ սկսվեց գրական մի նոր շարժում* (**-ում** ածանցով գոյական)։

Գալ, լալ, տալ բայերը չունեն **-ում** վերջավորությամբ ձևավորվող անկատար ձևաբայ. գործածվում են *գալիս, լալիս, տալիս* ձևերը, որոնք համընկնում են համակատար դերբային, օրինակ՝ *Մեր տուն գալիս հանդիպել էր եղբորս* (համակատար)։ *Նա ամեն օր ճիշտ ժամին գալիս է դպրոց* (անկատար)։

ՀԵՐՅԵՐ ԵՎ ՎԵՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ո՞ր վերջավորությամբ է կազմվում անկատար ձևաբայը։
2. Ի՞նչ կիրառություն ունի անկատար ձևաբայը։
3. Անկատար ձևաբայերը ձևով ո՞ր բառերին են նույնանում՝ նրանցից տարբերվելով իմաստով ու կիրառությամբ։

Վարժություն 84: Գտե՛ք անկատար ձևաբայով կազմված դիմավոր ձևերը։

Փակում եմ հոգևած աչքերս մի պահ
Եվ տեսնում եմ ես – այնքա՛ն, այնքա՛ն պարզ.–

Գալիք մի գարուն, վառ մի օր ահա,
 Երկինքը կապույտ, օրը հրավարս:
 Արևը արդեն բարձրացել է քիչ,
 Չնգում է օրը, ինչպես երգեհոն –
 Ու կապո՛ւյտ, կապո՛ւյտ, կապո՛ւյտ երկնքից
 Թափվում է կարծես երգ ու խնդություն:–
 Ոլորապտույտ ձգվում է շոսսեն
 Նոր երևանից դեպի Արարատ...

Եղիշե Չարենց

Նիրհ էին մտել ծաղկունքը բուրյան՝
 ադամանդներով, շքեղ գինդերով,
 Ծիածանաթև հավքերը իրար
 գուրգուրում էին քնքուշ մրմունջով:
 Մեխակի բույրով հովն էր շշնջում
 հեթիաթներն հազար ու մի գիշերվա,
 Արմավն ու նոճին անուշ քնի մեջ՝
 օրորվում էին ճամփեքի վրա:

Ավետիք Իսահակյան

Վարժություն 85: Տրված բառերը անորոշ դերբայ դարձնելու միջոցով գտե՛ք, թե յուրաքանչյուր տողի որ բառը անկատար ձևաբայ չէ:

1. վազում, աշխատում, կարդում, երդում
2. լվանում, փայլեցնում, տրտում, զեղչում
3. հմայում, ցատում, տպագրում, արտադրում
4. վիրավորում, դասավորում, քիմնաբրում, թոթովում
5. կառուցում, միջոցառում, խզմզում, թևածում
6. անեացնում, եփում, հեռուստահաղորդում, գրնգացնում
7. ջերմացնում, տարկետում, լիացնում, ամայացնում
8. զարդարում, հասցնում, վերցնում, խոստում
9. զիջում, տառապում, շատախոսում, աններում
10. ափսոսում, մրսում, ավտոնորոգում, խոսում

Վարժություն 86: Տրված բառերով կազմե՛ք մեկական նախադասություն՝ յուրաքանչյուր բառը գործածելով և՛ որպես անկատար ձևաբայ, և՛ որպես *-ում* ածանցով կազմված գոյական:

Օրինակ՝ Ուսուցիչն ուղղում էր աշակերտի սխալները (անկատար ձևաբայ):
 Աշակերտներն ավարտեցին սխալների ուղղումը (*-ում* ածանցով գոյական):

Բուժում, զղջում, դիմում, բնորոշում, փոխադրում:

Ապակատար ձևաբայ

Ապակատար ձևաբայը կազմվում է՝ անորոշ դերբային ավելացնելով **-ու** վերջավորությունը, ինչպես օրինակ՝ *վագել – վագելու, խաղալ – խաղալու, հագնել – հագնելու, դիպչել – դիպչելու, մոռանալ – մոռանալու, մոտենալ – մոտենալու, կարդացնել – կարդացնելու*:

Այս ձևաբայը նմանվում է անորոշ դերբայի սեռականի ձևերին: Այսպես՝

*Նա երկար ճամփա ունի **անցնելու**:*

*Նա անապայման **անցնելու է մեր փողոցով**:*

Սրանք իրարից տարբերելը շատ հեշտ է, եթե հիշենք, որ ապակատար ձևաբայն ունի միայն մեկ կիրառություն. օժանդակ բայի հետ կազմում է դիմավոր ձևեր, իսկ անորոշ դերբայը կարող է հոլովվել՝ նախադասության մեջ ստանալով գոյականին բնորոշ պաշտոններ: Ուստի առաջին օրինակում *անցնելու* բառը անորոշ դերբայի սեռական հոլովածն է, իսկ երկրորդում՝ ապակատար ձևաբայ:

Բացի այդ՝ հնարավոր է տարբերել ժխտական օժանդակ բայի միջոցով: Օրինակ՝ *Այս ջուրը խմելու է – Այս ջուրը խմելու չէ: Նա այս ջուրը խմելու է – Նա այս ջուրը չի խմելու*: Ապակատարի դեպքում օժանդակ բայի ժխտական ձևն ունենում է նախադաս շարադասություն և 3-րդ դեմքի է-ն դառնում է **ի՝ չի**: Իսկ անորոշ դերբայի հետ գործածված ժխտական օժանդակ բայը դրվում է հետադաս շարադասությամբ և չի փոխվում **ի-ի**:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ինչպե՞ս է կազմվում ապակատար ձևաբայը:
2. Ո՞ր դերբայի ո՞ր հոլովածն է նման ապակատար ձևաբայը:
3. Ինչպե՞ս տարբերել ապակատար ձևաբայը անորոշի սեռականից:

Վարժություն 87: Գտե՛ք ապակատար ձևաբայերը և կազմե՛ք դրանց անկատարը: Որոշե՛ք այդ բառերի խոնարհումը (լծորդությունը):

Վեր կացավ Մոսին, իրեն կտրատում.

– Թող գա՛, – գոռում է, – որ բռնենք նորից,

Թե չէ նամարդը, արևս եմ երդվում,

Էլ չի պրծնելու երբեք իմ ձեռքից:

– Դե իմ անունո՞վ երդվիր, անզգա՛մ,

Որ էլ Սարոյին դու չես սիրելու,

Թե չէ տեսնո՞ւմ ես խանչալը հանած՝

Մինչև դաստակը սիրտդ եմ խրելու:

Ինչպես դատարկվեց կյանքում ամեն բան,

Սարերը մնացին որք ու անչորան,

Թե ինչպես հանկարծ նա գնաց հեռու,
Էլ չի դառնալո՛ւ, Էլ չի դառնալո՛ւ...

Հովհաննես Թումանյան

Վարժություն 88: Առանձին սյունակներով դո՛ւրս գրե՛ք անորոշ դերբայի սեռական հոլովածները և ապակատար ձևաբայերը: Որոշե՛ք այդ բայերի կազմությունը (պարզ կամ ածանցավոր):

Աչքերիս մեջ գարնան օրեր,
Ճամփես դեպի աստղերն անմեռ՝
Ինձ ելնելու քարեր կան դեռ,
Ինձ ելնելու սարեր կան դեռ,
Սարեր, քարեր, դարեր կան դեռ...

Հովհաննես Ծիրազ

1. Բադու կինը՝ իր պես գառամած մի պառավ, ընթրիք եփելու ժամանակը գիտեր: 2. Թե սաղ մնամ, եկող աշունք գնալու եմ: 3. Նա չէր սիրում Ավանին, որ որսկան շան պես հոտոտում էր, թե որտեղից կարող է պլոկել, երկու խոսք գրելու համար մի հավ ամնել: 4. Մի օր էլ հոր հետ միասին դուրգար Դավիթի մոտ գնացին՝ Զաբուդին նրա մոտ թողնելու համար: 5. Իսանանց տանուտեր ախպերն ասում էր, որ կռիվը օգուտ է ժողովրդին, որ ռուսի թագավորի թախտը հաստատ է, ժողովուրդը՝ շատ, և որ շուտով Գերմանի թագավորը հաղթվելու է: 6. Վարժապետ Միևսն ասաց, որ շուտով գալու են, հողերը չափեն, հարուստից խլեն, աղքատին տան, չունևորին ճոթ ու կտոր են տալու: 7. Երբ տասնապետը եկավ խրամատին նայելու, տեսավ Պետուն՝ ընկած երեսնիվայր: 8. Ծիրանի տափը հիշատակելու ոչինչ չէր ունենա, եթե երկու գյուղի՝ Միրի և Մրոցի միջև անվերջ շարունակվող կռիվների, խոսք ու զրույցի առարկա չդառնար:

Ալյուկ Բակունց

Ես չեմ երգելու այժմ շառաչուն
Գալիքի մասին, որ գալու է դեռ:

Եղիշե Չարենց

Վարժություն 89: Ո՞ր շարքի բոլոր բայերն են ապակատար ձևաբայ:

- ա) 1. Լինելու է, չէր կարողանալու, ելնելու ենք, երդվելու էր:
2. Պատրաստվում է գրոհելու, մեկնում է մրցելու, գրվելու է, խոսվելու է:
3. Եկել է կռվելու, մնալու էին, չէր անելու, հասնելու են:
4. Ուտելու բույս, անցնելու ճամփա, գրելու գիրք, չեմ տեսնելու:
- բ) 1. Պատասխանելու էր, ստանալու էին, գրոհելու հրաման, անցնելու ճանապարհ:
2. Դրոշմելու եք, գնում էին հաղթելու, ցանելու կարտոֆիլ, զարմանալու առիթ:
3. Պարելու ցանկություն, հիշելու դեպք, ծիծաղելու են, չեն նկատելու:
4. Փորելու են, քանդելու էին, չեն կառուցելու, չեն հասնելու:

Վաղակատար ձևաբայ

Վաղակատար ձևաբայի վերջավորություններն են **-ել, -(աց)ել**:

Անորոշ դերբայ

վազ-ել
խաղ-ալ
մոտ-են-ալ
հեռ-ան-ալ
գտ-ն-ել
դիպ-չ-ել
հեռ-ացն-ել
մոտ-եցն-ել
հաս-ցն-ել

Վաղակատար ձևաբայ

վազ-ել
խաղ-ացել
մոտ-եց-ել
հեռ-աց-ել
գտ-ել
դիպ-ել
հեռ-ացր-ել
մոտ-եցր-ել
հաս-ցր-ել

Ինչպես տեսնում ենք, **ս, չ** սոսկածանցները վաղակատարում ընկնում են, իսկ **ան, են** ածանցների փոխարեն դրվում են **աց, եց**: Պատճառական **ացն, եցն, ցն** ածանցների փոխարեն էլ դրվում են **ացր, եցր, ցր**:

Ե խոնարհման պարզ բայերի անորոշ դերբայը և վաղակատար ձևաբայը ձևով համընկնում են: Դրանք հնարավոր է իրարից տարբերել գործածությամբ. անորոշ դերբայը հիմնականում օժանդակ բայի հետ չի գործածվում, իսկ վաղակատար ձևաբայը հանդես է գալիս միայն օժանդակ բայի հետ՝ դառնալով պարզ ստորոգյալ: Եթե անորոշ դերբայն էլ օժանդակ բայի հետ կազմել է բաղադրյալ ստորոգյալ, ապա անորոշն ու վաղակատարը հնարավոր է իրարից տարբերել ժխտական օժանդակ բայի միջոցով: Անորոշի դեպքում ժխտական օժանդակ բայը հետադաս է, իսկ վաղակատարի դեպքում՝ նախադաս: Այսպես՝

Արեգակին պետք է հեռվից նայել:

Արամայիս Սահակյան

Նրա սիրած զբաղմունքը ֆիլմեր նայելն է (նայելը չէ):

Նա նայել է այդ բոլոր ֆիլմերը (չի նայել):

Առաջին երկու դեպքում *նայել*-ը անորոշ դերբայ է, իսկ երրորդում՝ վաղակատար ձևաբայ:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ինչպե՞ս է կազմվում վաղակատար ձևաբայը:
2. Սոսկածանցների և պատճառական ածանցների ի՞նչ փոփոխություններ են կատարվում վաղակատարում:
3. Ո՞ր բայերի անորոշն ու վաղակատարն են ձևով նույնը:
4. Ինչպե՞ս տարբերել նույն ձևն ունեցող անորոշ դերբայն ու վաղակատար ձևաբայը:

Վարժություն 90: Գտե՛ք և առանձին սյունակներով արտագրե՛ք անորոշ դերբայները (նաև հոլոված) և վաղակատար ձևաբայերը:

հնչքան ցավ եմ տեսել ես,
Նենգ ու դավ եմ տեսել ես,
Տարել, ներել ու սիրել,–
Վատը լավ եմ տեսել ես:

Քանի՛ ձեռքից եմ վառվել,
Վառվել ու հուր եմ դառել՝,
Չուր եմ դառել՝ լույս տվել,
Լույս տալով եմ սպառվել:

Հովհաննես Թումանյան

Բոլորը դաշտ շտապեցին
Աղոթարան բացվելու հետ՝
Լուսն ու մութին,
Ուսներին բահ ու գերանդի՝
Չավաթելու սերը հանդի:

Մարտ Մարգարյան

Դու ասիր²՝ նայել, հասկանալ ու սուզվել, դառնալ անե.–
Նա ասաց՝ լինել, կատարել, ներծծել հուրեր ու շողեր:
Դու ասիր՝ ամփոփել ամբողջը, հաշտվել ու խաղաղ լինել, –
Նա ասաց՝ ամբողջին տիրանալ, որպեսզի ամբողջը փոխել:

Եղիշե Չարենց

Վարժություն 91: Սուկածանցների և պատճառական ածանցների փոփոխությունները հաշվի առնելով՝ յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք երեք վաղակատար ձևաբայ և մեկ անորոշ դերբայ:

1. թողել, իջել, գտել, մտնել
2. տեսել, հասել, մեռնել, բուսել
3. կպել, թռել, դիպել, սառչել
4. հեռացել, փոքրացել, տաքանալ, անշքացել
5. սևացել, թեթևանալ, չեզոքացել, խելոքացել
6. հագեցել, մոտեցել, արժենալ, կամեցել
7. զարգացրել, թեժացրել, հիացրել, ուրախացնել
8. ճոխացնել, շիկացրել, հատկացրել, չորացրել
9. գոհացրել, կենդանացնել, սքանչացրել, կայտառացրել
10. վարժեցնել, ծիծաղեցրել, հոգնեցրել, արածեցրել
11. փակցրել, փախցնել, հասցրել, կորցրել

Վարժություն 92: Կազմե՛ք տրված բայերի վաղակատար ձևաբայերը և դրանք գործածե՛ք նախադասություններում:

Նոսրանալ, ծերանալ, թանձրանալ, սովորեցնել, փայլեցնել, նվազեցնել, փախչել, գտնել, մոտենալ, հեռանալ:

¹ Գրական ձևն է՝ դարձել:

² Գրական ձևն է՝ ասացիր:

Ժխտական ձևաբայ

Ժխտական ձևաբայը կազմվում է՝ անորոշ դերբայի **-ել** վերջավորության փոխարեն կցելով **-ի**, իսկ **-ալ**-ի փոխարեն՝ **-ա** վերջավորությունը, օրինակ՝ *վազել - վազի, խաղալ - խաղա*:

Այս ձևաբայը ևս չունի ինքնուրույն գործածություն. միանալով օժանդակ բառի ժխտական ձևերին՝ այն կազմում է համապատասխան դիմավոր ձևեր՝

<i>չեմ վազի</i>	<i>չեմ խաղա</i>
<i>չես վազի</i>	<i>չես խաղա</i>
<i>չի վազի</i>	<i>չի խաղա</i>

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ինչպե՞ս է կազմվում ժխտական ձևաբայը:
2. Ի՞նչ կիրառություն ունի ժխտական ձևաբայը:

Վարժություն 93: Գտե՛ք ժխտական ձևաբայերը:

- ա)** Կարմիր կովը իր կաշին չի փոխի:
Միսն առանց ոսկորի չի լինի:
Լամպն իր տակը լույս չի տա:
Վարդն առանց փշի չի լինի:
Խնձորը ծառից հեռու չի ընկնի:
- բ)** Մի ծաղիկ չի տա օտար հողը քեզ,
Բայց թեկուզ ծաղկես օտար դաշտերին,
Թե հայրենիքում մի գավաթ չունես,
Գինիդ արցունք է քո էլ շուրթերին:

Օտար աշխարհը մի հյուսղ չի տա քեզ,
Բայց թե պալատ էլ տա արևի տակ,
Թե հայրենիքում մի խրճիթ չունես,
Մոռացված որբ ես օտար լուսնի տակ:

Հովհաննես Ծիրազ

Եվ չի լսի ոչ մի կին իմ անկումի մասին այս,
Որ դարձրեց իմ հոգին թարախակալ մի երագ:

Ու չի մատնի ոչ մի բառ շնչում իմ տոթ երգերի,
Որ եղել եմ ես տկար, որ եղել եմ ես գերի:

Եղիշե Չարենց

Վարժություն 94: Կազմե՛ք տրված բայերի ժխտական ձևաբայերը:

Չեռանալ, աղալ, հնարել, գտնել, թաքցնել, սառչել, տպել, հանգստանալ, նայել, ընկնել, հագնալ, սիրել:

ՊԵՏՎՈՒՆԵՆԵՐ ԵՎ ԶԵՆՈՒՆԱԿՆԵՐԸ ՇԱՅ ԽՈՆՆԵՐՆԵՐ ԵՎ ԿՈՆԿՐԵՏՆԵՐՆԵՐ

ԴԵՐՅԱԿ									
	-Ե- խոնարհ-վառարդ	-Ա- խոնարհ-վառարդ	-ԱՆ- տուկա- ծանցով	-ԵՆ- տուկա- ծանցով	-Ն-տուկա- ծանցով	Յ- տակածու- ցով	-ԱՅՆ- պատճառա- կան անանցով	-ԵՅՆ- պատճառա- կան անանցով	-ԳՆ- պատճառա- ռական անանցով
անողձ	զիել	կարդալ	հեռանալ	մոտենալ	գտնել	փախչել	հեռացնել	մոտեցնել	հասցնել
համակատար	զիելիս	կարդալիս	հեռանալիս	մոտենալիս	գտնելիս	փախչելիս	հեռացնելիս	մոտեցնելիս	հասցնելիս
հարակատար	զրած	կարդացած	հեռացած	մոտեցած	գտած	փախած	հեռացրած	մոտեցրած	հասցրած
Ենթակատար	զրած	կարդացող	հեռացող	մոտեցող	գտող	փախչող	հեռացնող	մոտեցնող	հասցնող
ԶԵՎԱԿՆԵՐ									
անկատար	զրում	կարդում	հեռանում	մոտենում	գտնում	փախչում	հեռացնում	մոտեցնում	հասցնում
ապակատար	զիելու	կարդալու	հեռանալու	մոտենալու	գտնելու	փախչելու	հեռացնելու	մոտեցնելու	հասցնելու
վառարդատար	զիել	կարդացել	հեռացել	մոտեցել	գտել	փախել	հեռացրել	մոտեցրել	հասցրել
ժխտական	զիելի	կարդա	հեռանա	մոտենա	գտիլի	փախիլի	հեռացնի	մոտեցնի	հասցնի

ԱՄՓՈՓԻՉ ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ինչո՞վ են տարբերվում դերբայներն ու ձևաբայերը:
2. Որո՞նք են ժամանակակից հայերենի ձևաբայերը:
3. Ո՞ր վերջավորությամբ է կազմվում անկատար ձևաբայը:
4. Ինչպե՞ս է կազմվում ապակատար ձևաբայը:
5. Ո՞ր դերբայի ո՞ր հոլովածևին է նմանվում ապակատար ձևաբայը:
6. Ինչպե՞ս է կազմվում վաղակատար ձևաբայը:
7. Սոսկածանցների և պատճառական ածանցների ի՞նչ փոփոխություններ են կատարվում վաղակատար ձևաբայը կազմելիս:
8. Ինչպե՞ս է կազմվում ժխտական ձևաբայը:

Վարժություն 95: Արտագրե՛ք՝ փակագծերում տրված անորոշ դերբայները վերածելով անհրաժեշտ ձևաբայերի:

Մի կետ կա, որտեղից նայելիս բարաժայռը (թվալ) է տղամարդու վիթխարի գլուխ: Վայոց ձորում է (գտնվել) անձեռակերտ այդ հրաշքը, որին ժողովուրդը (տալ) է անուն՝ Վարդանի բար: Եվ նրան, իրոք, երբ (նայել) ես այդ կետից, (թվալ) է (տեսնել) ես սպարապետի կիսադեմը: Երկնակարկառ լեռների միջև (երևալ) է վիթխարի անձեռակերտ արծանի գլուխը, իսկ մարմինը հողի մեջ է: (Մտածել) ես, բեարծանը դրված է եղել բարձրաբերձ լեռան գլխին, բայց մի օր անակնկալ (տապալել) ու (ընկնել) է ձորը:

Չինավորց մի առասպել (վկայել) է, որ Ավարայրի ճակատամարտի ժամանակ չորս հարյուր հիսունմեկ թվականին, երբ ընկան հազարավոր հայ կտրիճներ և սպարապետ Վարդան Մամիկոնյանը, ժողովուրդը լացուկոծով լցրեց այս խորունկ ձորը, որը կոչվեց Վայոց ձոր: Մարդիկ չէին (ուզել) հավատալ անվեհեր բաջորդու մահվանը և Աստծուն թախանձագին (աղերսել) էին, որ վերադարձնի նրան: Եվ մի առավոտ նրանք տեսան Վարդանի բարեղեն կիսադեմը:

Եգիպտական սֆինքսները, փարավոնների վիթխարի արձանները, խորհրդավոր ու առեղծվածներով լի բուրգերն անգամ (ստեղծել) են մարդիկ: Վարդանի դմաբանդակը բնության գործն է և, այո՞, նաև ժողովրդի: Նրա հազարամյա հորդաբուխ սերն է (ծնել) բարեղեն այս անըմբռնելի հրաշքը:

Ըստ Վարդգես Պետրոսյանի

Վարժություն 96: Խմբավորե՛ք և առանձին սյունակներով գրե՛ք յուրաքանչյուր տեսակի դերբայներն ու ձևաբայերը (հոլոված ձևեր տրված չեն):

Վազում, կարդալ, սպասելու, գրի, արտասանող, հաղորդելիս, աշխատող, երգող, հեղեղելու, հիացող, ելնում, պակասեցրել, սպասում, հիվանդացել, դիմավորում, խաղալ, հեռանալ, գտնել, հոգևած, ընդգծում, նկարած, տպագրելիս, նորոգած, մոտենալ, իմացած, առկայծելիս, մոտենա, հղկելիս, մոտենում, ձևավորել, ճախրում, սեղմելու, բացատրում, հեռացել, հյուսած, հպատակեցրել, տնտեսելու, սլանում, ընծայի, գրելիս, նշելու, քաղցրացել, գովի:

Գիտե՞ք, որ...

Աշխարհահռչակ ծովանկարիչ Հովհաննես Այվազովսկու շիրմաքարին գրված է Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմությունից» քաղված հետևյալ արտահայտությունը. «Մահկանացու ծնեալ, անմահ գիր յիշատակ եթող»:

«Բազմալեւոյ» հայագիտական, բանասիրական, գրական հանդես է: Լույս է տեսնում 1843-ից Վենետիկի Սուրբ Ղազար կղզում առանց ընդհատումների և հայերեն ամենաերկարակյաց պարբերականն է: Հիմնադիր խմբագիրը Գաբրիել Այվազովսկին է՝ ծովանկարիչ Հովհաննես Այվազովսկու եղբայրը:

Աղայան Էդուարդ Բագրատի (1913–1991)

Ծնվել է Մեդրիում: 1933–38թթ. սովորել է Երևանի պետական համալսարանի պատմագրական ֆակուլտետում: 1941-ին պատգանել է թեկնածուական, իսկ 1945-ին՝ դոկտորական ատենախոսություն: Նա ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս էր (1982): Է. Աղայանը 1938-ից մինչև կյանքի վերջը աշխատել է Երևանի պետական համալսարանում. եղել է համալսարանի ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի վարիչ, Հայագիտական կենտրոնի ղեկավար. «Բանբեր Երևանի համալսարանի» հանդեսի խմբագիր, ԵՊՀ գիտական աշխատանքների գծով պրոռեկտոր, բանասիրական ֆակուլտետի ղեկան: Նա աշխատել է նաև ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտում, եղել է բաժնի վարիչ, փոխտնօրեն:

Է. Աղայանի գիտական հարուստ ժառանգությունն ընդգրկում է լեզվաբանության համարյա բոլոր բաժինները՝ ընդհանուր լեզվաբանություն, հայ լեզվաբանության պատմություն, համեմատական քերականություն, բարբառագիտություն, ժամանակակից հայոց լեզու, գրաբար, Արևելքի գրականության պատմություն և այլն: Առանձնապես նշանակալից է նրա «Լեզվաբանության ներածությունը», որը ԽՍՀՄ բարձրագույն կրթության նախարարության կողմից երաշխավորվել է որպես միութենական քուհական դասագիրք և թարգմանվել է ռուսերեն: Նրա հանրահայտ աշխատություններից են «Պատմահամեմատական մեթոդը լեզվաբանության մեջ» (1957), «Գրաբարի քերականություն» (1964), «Հայ լեզվաբանության պատմություն» (հ. 1–2, 1958–62), «Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն» (1984), «Արդի հայերենի բացատրական բառարան» (1976) և այլն: Նա համահեղինակ է հայոց լեզվի 4–7-րդ դասարանների դպրոցական դասագրքերի, որոնք ունեցել են բազմաթիվ վերահրատարակություններ:

Է. Աղայանը եղել է ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի պատգամավոր (1985), պարգևատրվել է Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով, Աշխատանքային արիության, Խ. Աբովյանի անվան մեդալներով, արժանացել է ՀԽՍՀ գիտության վաստակավոր գործչի կոչման:

ԽՈՆԱՐՀՈՒՄ

Քայի փոփոխությունը եղանակով ու ժամանակով կոչվում է **խոնարհում**։ **Խոնարհված բայերը** կոչվում են նաև **դիմավոր բայեր**։ Խոնարհումը կատարվում է երկու եղանակով։

ա) Վերջավորություններով, որոնք ավելանում են բայահիմքին (գրեց-ի, նայ-ի, տեսնե-ի, գարմաց-ա և այլն)։ Սրանք կոչվում են **պարզ դիմավոր ձևեր**։

բ) Ձևաբայերով և օժանդակ բայով։ Այս ձևերի կազմությանը մասնակցում են անկատար, ապակատար, վաղակատար և ժխտական ձևաբայերը (վազում է, նկարելու է, լսել էր, չեմ մոտենա)։ Ձևաբայերով ու օժանդակ բայով կազմված բայաձևերը կոչվում են **բաղադրյալ դիմավոր ձևեր**։

Խոնարհված բայերով արտահայտվում են բայի եղանակը, ժամանակը, դեմքը և թիվը։

Քայի եղանակները

Խոսողը գործողության նկատմամբ կարող է ունենալ տարբեր վերաբերմունք՝ պայմանավորված նրանով, թե նա ինչպես է ընկալում նախադասության բովանդակության հարաբերումն իրականությանը։ Այդ վերաբերմունքը կարող է լինել չեզոք, այսինքն՝ բայը կարող է արտահայտել իրականությունը՝ առանց որևէ վերաբերմունքի, որպես ստույգ գործողություն, օրինակ՝

Ու *խոսում* է տղան կրկին

Հեռու-մոտիկ ընկերներից։

Մարտ Մարգարյան

Դա կարող է լինել ցանկալի գործողություն.

Լինեի չորան սարերում հեռու:

Վահան Տերյան

Կարող է արտահայտվել հրամանի ձևով.

Գրի՛ր այդ նախադասությունը:

Վերաբերմունքը կարող է լինել նաև ենթադրական.

Զգիտեմ՝ նա կգա՞, թե՞ ոչ:

Քայի եղանակը հատուկ բայաձևերով արտահայտում է գործողության նկատմամբ խոսողի վերաբերմունքը։

Քայն ունի հինգ եղանակ՝ **սահմանական, հրամայական, ըղծական, ենթադրական (պայմանական) և հարկադրական**։

Քայի ժամանակները

Գործողությունը կարող է կատարվել տարբեր ժամանակներում։ Այն կարող է համընկնել խոսելու պահին, կարող է կատարվել դրանից առաջ կամ հետո։

Խոսելու պահին համընկնող գործողությունն արտահայտող բայը դրվում է **ներկա ժամանակով**։

Նա այժմ ապրում է Հայաստանում:

խոսելու պահից առաջ կատարված գործողությունը դրվում է **անցյալ** ժամանակով:

*Շատ դարեր առաջ հին Հայաստանում
Տորթ Անգեղ անվամբ մի մարդ էր կենում...*

Ղազարոս Աղայան

խոսելու պահից հետո կատարվելիք գործողությունը դրվում է **ապառնի** ժամանակով.

Նա վաղը մեկնելու է գործուղման:

խոնարհված բայերն արտահայտում են նաև բազմաթիվ միջանկյալ ժամանակներ՝ հեռավոր անցյալ, խոսելու պահին ավելի մոտ անցյալ, օրինակ.

Չնաց, խորունկ մի հոր փորեց,

Իջավ, մտավ վիհն էն խավար (մոտ անցյալ):

Հովհաննես Թումանյան

Այդ ցեղերն ապրում էին լեռնային շրջաններում (վաղ անցյալ):

Բայի դեմքը

Բայի դեմքը ցույց է տալիս խոսողի, խոսակցի կամ մի երրորդ անձի (առարկայի) կատարած գործողությունը: Բայն ունի երեք դեմք:

Բայի առաջին դեմքը ցույց է տալիս, որ գործողությունը կատարում է խոսողը.

Փակում եմ հոգնած աչքերս մի պահ (ես):

Եղիշե Չարենց

Բայի երկրորդ դեմքը ցույց է տալիս, որ գործողությունը կատարում է խոսակիցը.

Պալիս ես մրցույթի (դու):

Բայի երրորդ դեմքը ցույց է տալիս, որ գործողությունը կատարում է ո՛չ խոսողը, ո՛չ էլ խոսակիցը, այլ մի երրորդ անձ (կամ առարկա):

Նա նվագում է, իսկ Աննան երգում է:

Զամին ոռնում էր:

Բայի թիվը

Բայի թիվը ցույց է տալիս՝ մե՞կ, թե՞ մեկից ավելի անձերի կամ առարկաների կողմից է կատարվում գործողությունը: Բայն ունի երկու թիվ՝ եզակի և հոգնակի:

Եզակի թիվը ցույց է տալիս մեկ անձի կամ առարկայի կատարած գործողությունը.

Տեսնում եմ ասես բեզ մինչև հիմա

Այն մեծ բաղաբի ժխորների մեջ:

Մարո Մարգարյան

Հոգնակի թիվը ցույց է տալիս մեկից ավելի անձերի կամ առարկաների կատարած գործողությունը.

Երեխաները գնացել են գրոսանքի:

Աղբյուրները հնչում են ու անց կենում:

Հովհաննես Թումանյան

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է խոնարհումը:
2. Որո՞նք են բայի եղանակները:
3. Որո՞նք են բայի հիմնական ժամանակները:
4. Ի՞նչ է ցույց տալիս բայի դեմքը:
5. Ի՞նչ է ցույց տալիս բայի թիվը:

Վարժություն 97: Գրե՛ք շղատառ բայերի դեմքը և թիվը:

Շատ թաքցրի սրտիս միջին
Չգայագուրկ մարդկանցից,
Այժմ ուզում եմ քո առաջին
Ողջը դատարկել իմ սրտից:
Հովհաննես Թումանյան

Lun՞ւմ եք ինձ:
Բավական է,
Հանեցե՛ք ձեր դիմակները:
Հանեցե՛ք,
Որ բամու ձեռքով
Ձեզ կարոտած օդն ապտակի
Ձեր իսկական դեմքը տխտե՞ծ,
Եվ շող-շաղափն արեգակի
Սրսկումի նման ծակի
Ընդարմացած ձեր դեմքը խեղճ:
Պարույր Սևակ

Եվ ես նրան մի անգամ
Այսպես տեսա երազում...
...Ամպը լացել, հեռացել,
Ու թաց հողն էր երազում:
Նա հանդերից էր գալիս
Գյուղի ճամփով խաղաղիկ,
Սև սքեմի փեշերին
Փուշ էր կպել ու ծաղիկ:
Նա հանդերից էր գալիս,
Գունատ շուրթերը մխում,
Դողում էին ականա,
Ու մեղեդին էր թխում...
Վահագն Դավթյան

Վարժություն 98: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք նշված դեմքի և թվի բայաձևը՝ ավելացնելով համապատասխան անձնական դերանուն:

1. 1-ին դեմք, հոգնակի թիվ – գրել է, կարդացիր, գրում եմ, գրում ենք
2. 2-րդ դեմք, եզակի թիվ – վագեց, գնալու էին, անցավ, գնալու ես
3. 3-րդ դեմք, հոգնակի թիվ – ծածկել է, հանձնեցիք, գրում են, լսեցի
4. 2-րդ դեմք, հոգնակի թիվ – միացրիս, նկարել էիք, մրցելու էին, հոգնեց
5. 1-ին դեմք, եզակի թիվ – նորոգեցի, կմտտեման, հիշում էին, պարզեցին
6. 3-րդ դեմք, եզակի թիվ – այցելել են, ներկեց, նշում էիք, այցելեցի
7. 2-րդ դեմք, եզակի թիվ – մեկնում ենք, հիշել էին, մասնակցելու ես, տեսա
8. 3-րդ դեմք, հոգնակի թիվ – հաղթեցին, հիացա, գծում ես, մոտեցավ
9. 1-ին դեմք, հոգնակի թիվ – զբոսնում է, երթևեկում են, դիտում ենք, հայտնեցին
10. 2-րդ դեմք, եզակի թիվ – բացատրեց, հիշեցրի, ասել ես, նայեց

Գրական և ժխտական խոնարհում

Բոլոր խոնարհված բայերը կարող են ունենալ գրական և ժխտական ձևեր: Գրական խոնարհման ժամանակ հաստատվում է գործողության կատարումը:

Ես լսում եմ նրա ոտնաձայները:

Երգի՛ր այդ երգը:

Հայկը նամակ էր գրում:

Ժխտական խոնարհման ժամանակ գործողության կատարումը ժխտվում է:

Քեզ երբեք սիրոս չի մոռանա...

Վստահան Տեղյան

Մի՛ գնա այնտեղ:

Նա չէր եղել այդ քաղաքում:

ՕՃԱՆԳԱԿ ԲԱՅ

Օժանդակ բայը անվանվում է նաև եմ բայ: Օժանդակ բայը մասնակցում է քաղադրյալ ժամանակաձևերի կազմությանը՝ գործածվելով համապատասխան ձևաբայերի հետ: Կարող է կազմել նաև քաղադրյալ ստորոգյալ՝ գեղեցիկ է:

Օժանդակ բայն ունի երկու ժամանակ՝ ներկա և անցյալ, երկու թիվ՝ եզակի և հոգնակի, և երեք դեմք:

ԴՐԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐԴՈՒՄ

Ներկա			Անցյալ	
դեմք	եզակի թիվ	հոգնակի թիվ	եզակի թիվ	հոգնակի թիվ
I	եմ	ենք	էի	էինք
II	ես	եք	էիր	էիք
III	է	են	էր	էին

ԺՆՏԱԿԱՆ ԽՈՆԱՐԴՈՒՄ

Ներկա			Անցյալ	
դեմք	եզակի թիվ	հոգնակի թիվ	եզակի թիվ	հոգնակի թիվ
I	չեմ	չենք	չէի	չէինք
II	չես	չեք	չէիր	չէիք
III	չի	չեն	չէր	չէին

Օժանդակ բայի ուղղագրությունը և արտասանությունը

Օժանդակ բայը գրվում է բայաձևից անջատ: Ներկա ժամանակի բոլոր ձևերը գրվում են Ե-ով՝ բացի եզակի երրորդ դեմքից, որը գրվում է Է-ով: Անցյալ ժամանակի բոլոր ձևերը գրվում են Է-ով: Ժխտական խոնարհման դեպքում ներկա ժամանակի եզակի երրորդ դեմքի Է-ն դառնում է ի՝ գրում է – չի գրում:

Օժանդակ բայի ներկա ժամանակի՝ Ե-ով գրվող ձևերում Ե-ն արտասանվում է Է:

ՅԻՇԵՔ

Բայն ունի երեք սեռ՝ **ներգործական, կրավորական և չեզոք**:

Ներգործական են այն բայերը, որոնք կարող են ստանալ ուղիղ խնդիր լրացում (կրող առարկա), օրինակ՝ *գրել* (նամակ), *կառուցել* (շենք), *երգել* (երգ), *նկարել* (ծառ), *հիշել* (դեպքը) և այլն:

Կրավորական են այն բայերը, որոնք կարող են ստանալ ներգործող անուղղակի խնդիր լրացում (այն առարկան, որից գործողությունն անցնում է ենթակային): Կրավորական բայերի մեջ պարտադիր կա **-վ-** ածանցը, օրինակ՝ *Ապակին կտորվեց քամուց*: *Աշխատանքը գնահատվեց հանձնաժողովի կողմից*:

Չեզոք բայերը չեն կարող ստանալ ո՛չ ուղիղ խնդիր, ո՛չ ներգործող խնդիր, իսկ նրանց կազմում **-վ-** ածանցը կարող է **և՛ լինել, և՛ չլինել**, օրինակ՝ *Նա գրոսում է*: *Մենք զրուցում ենք*: *Նա շարժվեց տեղից*: *Բնակվում է բաղաբուն*:

Ամփոփում

Անդեմ բայերն արտահայտում են գործողության ընդհանուր գաղափար:

Դիմավոր բայերը անդեմ բայերից տարբերվում են նրանով, որ ունեն դեմք թիվ, եղանակ և ժամանակ:

Նշված հատկանիշներն արտահայտվում են բայի խոնարհման վերջավորությունների կամ օժանդակ բայերի միջոցով:

Թե՛ անդեմ, թե՛ դիմավոր ձևերն ունեն սեռ:

Բառերի թեքված ձևերի ամբողջական համակարգը կոչվում է հարացույց (օրինակ՝ հոլովման, խոնարհման հարացույցներ):

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ինչպե՞ս են արտահայտում գործողությունը դրական խոնարհման բայերը:
2. Ինչպե՞ս են արտահայտում գործողությունը ժխտական խոնարհման բայերը:
3. Ո՞րն է օժանդակ բայը, քանի ժամանակ, դեմք և թիվ ունի:
4. Ի՞նչ է հարացույցը:

Վարժություն 99: Դո՛ւրս գրեք ձևաբայերով կամ վերջավորություններով կազմված դիմավոր բայերը և նշե՛ք դրանց դեմքը, թիվը, դրական կամ ժխտական խոնարհում ունենալը:

Ակտել Բակունցի մասին հիշողություններ գրող ընկերները նրան գրեթե միջոց պատկերել են որպես գերազանցապես զգայուն ու թախծոտ մարդու: Իմ ճանաչած Բակունցը նաև ուրախ էր, կենսախիղ, լավատես և հաճախ էր գվարճանում թեև խմիչքը գործածում էր չափավոր: Յիշում եմ (կարծեմ հազար ինը հարյուր

երեսուներեք թվականն էր) Չարենցն ու Բակունցը մի օր ինձ դիտմամբ հանդիմանեցին, թե միշտ ասում եմ, որ որսորդ եմ, սակայն որսս դեռ չեն տեսել:

– Լավ,– ասացի ես,– հենց այսօր կգնամ Լոռի. երկու օրից եթե կիտարը շալալիս քաղաք չմտա, այն ժամանակ իրավունք ունեք ինձ ծաղրելու:

Ասացի ու արջամուղջին ճամփա ընկա: Մյուս օրը մի երկու ընկերների հետ բարձրացա Լավարի երկնակարկառ ծերպերը, ու շատ ժամանակ չանցած՝ բարձունքներում մի եղևիկ խփեցինք: Երբ հոգնած ու չարչարված իջնում էինք Սանահիկի կայարան, ձայն տվի ընկերներիս.

– Տղե՛րք, գնանք Երևան, ու ձեզ ծանոթացնեմ Ակսել Բակունցի և Եղիշե Չարենցի հետ:

Ի սրտե ուրախացան, բայց քաշվում էին. գեղջկական ամոթխածությունը նրանց մեջ դաստիարակվել էր մանկությունից: Բայց ես չթողեցի, որ վերադառնան. հենց որսի հագուստով էլ գնացք նստեցինք:

Հաջորդ օրը մեծ խնջույք կազմակերպեցի մեր տանը, և լոռեցի որսորդները անմոռանալի ու սրտառուչ մի երեկո անցկացրին մեր արձակի ու պոեզիայի երկու գագաթների հետ: Շատ կատակներ արեց այդ երեկո Բակունցը, շատ սրամիտ ու խելացի խոսքեր ասաց՝ չափի գզացումը, սակայն, չկորցնելով նույնիսկ կատաղի գինարբուքի ժամանակ:

Ըստ Վահթանգ Անանյանի

Վարժություն 100: Դո՛ւրս գրեք դիմավոր բայերը և դարձրե՛ք անորոշ դերբայ:

Առաջին անգամ էի ոչ միայն ճամփորդում օվկիանոսով, այլև տեսնում այն: Երբ ափը բոլորովին աներևութացավ, ինձ պաշարեց մի տարօրինակ թախիծ: Թվաց՝ լիովին անջատվեցի երկրագնդից և ընկա նոր տարերքների գիրկը: Շատ եմ ճամփորդել ծովերով, շատ մրրիկներ ու փոթորիկներ եմ տեսել, բայց ծովերը երբեք ինձ այնքան երկյուղ չեն ներշնչել, որքան արտաբուստ նրանցից ավելի անդորր ու անվրդով օվկիանոսը: Այնտեղ՝ ծովերի վրա, երկիրը գրեթե միշտ մոտո՛ղ է, և եթե երբեմն չես էլ տեսնում, կարծես հովանավորում է քեզ իր մերձությամբ: Այնտեղ ջրի ու երկնքի միջև ես, և այն միտքը, թե մի քանի մղոն է այդ ջրի խորությունը, անընդհատ ճնշում է հոգիդ: Մի առավոտ օվկիանոսը ծածկվեց մշուշով, իսկ երկինքը՝ գորշ թուխպերով, որոնք հետզհետե թանձրացան՝ փակելով ամբողջ երկնակամարը: Շուտով փրփրաբաշ ալիքներն այնքան էին բարձրանում, որ նավը տաշեղի պես ելնում էր նրանց կատարները: Փոթորիկը տևեց կես օր: Այնուհետև մառախուղը ցրվեց, երկինքը պարզվեց: Ճամփորդները, որոնք սահմուկած թաքնվել էին իրենց խցերում, դուրս թափվեցին: Կանայք, վախից և ալեկոծությունից սփրթնած, բայց իրենց հոգեկան անդորրը ինչ-որ չափով վերագտած, սեթևեթանքով ծիծաղում էին, իսկ տղամարդիկ շինծու զվարթությամբ աշխատում էին ցույց տալ, թե փոթորիկը բնավ չի խռովել իրենց հոգիները:

Նեապոլ-Նյու Յորք մեր ճամփորդությունը տևեց տասնութե օր: Տասնիններորդ օրը հորիզոնում աղոտ նկատվեցին Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների ափերը:

Ըստ Ալեքսանդր Ծիրվանզադեի

Սահմանական եղանակ

Սահմանական եղանակի բայաձևերը ցույց են տալիս ստույգ, հավաստի կատարվող գործողությունն բոլոր ժամանակներով: Գործողությունն իրականում կարող է չկատարվել, սակայն խոսողը այն ներկայացնում է որպես ստույգ գործողություն, օրինակ՝ **ես գրում եմ**:

Սահմանական եղանակն ունի յոթ ժամանակածև, որոնցից վեցը բաղադրյալ են, իսկ մեկը՝ պարզ:

Բաղադրյալ ժամանակածևերը կազմվում են **անկատար, ապակատար, վաղակատար** ձևաբայերով և **օժանդակ բայով**: Սահմանական եղանակի բաղադրյալ դիմավոր ժամանակածևերը անվանվում են ձևաբայի և օժանդակ բայի ժամանակի անունով՝ **անկատար ներկա, անկատար անցյալ, ապակատար ներկա, ապակատար անցյալ, վաղակատար ներկա, վաղակատար անցյալ**:

Պարզ ժամանակածևը մեկն է՝ **անցյալ կատարյալ**: Պարզ դիմավոր ձևերը կազմվում են՝ բայի հիմքին ավելացնելով համապատասխան վերջավորություններ՝ **գրեցի, տեսավ**:

Անկատար ներկա

Զայլում եմ ու հիանում եմ ճարտարապետական գլուխգործոցներով:

Ընդգծված բառերը դրված են անկատար ներկա ժամանակածևով և ցույց են տալիս խոսելու պահին կատարվող և դեռ չավարտված, ընթացքի մեջ գտնվող գործողություն:

Անկատար ներկա ժամանակածևը կազմվում է անկատար ձևաբայով և օժանդակի բայի ներկայի ձևերով:

դեմք	Եզակի թիվ	Չոզնակի թիվ
I	գրում եմ, կարդում եմ	գրում ենք, կարդում ենք
II	գրում ես, կարդում ես	գրում եք, կարդում եք
III	գրում է, կարդում է	գրում են, կարդում են

Անկատար անցյալ

Ես քայլում էի փողոցով:

Նա աշխատում էր այգում:

Երեխան խաղում էր բակում:

Ընդգծված բառերը դրված են անկատար անցյալ ժամանակածևով և ցույց են տալիս խոսելու պահից առաջ սկսված և անավարտ, ընթացքի մեջ գտնվող գործողություն:

Անկատար անցյալը կազմվում է անկատար ձևաբայով և օժանդակ բայ անցյալի ձևերով:

Դեմք	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ
I	գրում էի, կարդում էի	գրում էիք, կարդում էիք
II	գրում էիր, կարդում էիր	գրում էիք, կարդում էիք
III	գրում էր, կարդում էր	գրում էին, կարդում էին

Ապակատար ներկա

Շենքի կառուցումն ավարտվելու է եկող տարի:

Ընդգծված բառը դրված է ապակատար ներկա ժամանակաձևով և ցույց է տալիս խոսելու պահից հետո կատարվելիք գործողություն:

Ապակատար ներկան կազմվում է ապակատար ձևաբայով և օժանդակ բայի ներկայի ձևերով:

Դեմք	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ
I	գրելու եմ, կարդալու եմ	գրելու ենք, կարդալու ենք
II	գրելու ես, կարդալու ես	գրելու եք, կարդալու եք
III	գրելու է, կարդալու է	գրելու են, կարդալու են

Ապակատար անցյալ

Քննաքնն շարժվելու էր կեսգիշերից հետո, բայց մեկնումը հետաձգեցին:

Ընդգծված բառը դրված է ապակատար անցյալ ժամանակաձևով և ցույց է տալիս մի անցյալ ժամանակակետից հետո կատարվելիք գործողություն:

Ապակատար անցյալը կազմվում է ապակատար ձևաբայով և օժանդակ բայի անցյալի ձևերով:

Դեմք	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ
I	գրելու էի, կարդալու էի	գրելու էիք, կարդալու էիք
II	գրելու էիր, կարդալու էիր	գրելու էիք, կարդալու էիք
III	գրելու էր, կարդալու էր	գրելու էին, կարդալու էին

Վաղակատար ներկա

Ես գրել եմ հանձնարարված աշխատանքը:

Ընդգծված բառը դրված է վաղակատար ներկա ժամանակաձևով և ցույց է տալիս խոսելու պահից առաջ սկսված և ավարտված գործողություն:

Վաղակատար ներկան կազմվում է վաղակատար ձևաբայով և օժանդակ բայի ներկայի ձևերով:

Դեմք	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ
I	գրել եմ, կարդացել եմ	գրել ենք, կարդացել ենք
II	գրել ես, կարդացել ես	գրել եք, կարդացել եք
III	գրել է, կարդացել է	գրել են, կարդացել են

Վաղակատար անցյալ

Անտառապահը շատ էր հոգնել, ման էր եկել ամբողջ օրը:

Ընդգծված բառերը դրված են վաղակատար անցյալ ժամանակաձևով և ցույց են տալիս մի անցյալ ժամանակակետում սկսված և ավարտված գործողություն:

Վաղակատար անցյալը կազմվում է վաղակատար ձևաբայով և օժանդակ բայի անցյալի ձևերով:

Դեմք	Եզակի թիվ	Յոզակի թիվ
I	գրել էի, կարդացել էի	գրել էինք, կարդացել էինք
II	գրել էիր, կարդացել էիր	գրել էիք, կարդացել էիք
III	գրել էր, կարդացել էր	գրել էին, կարդացել էին

Վաղակատար ձևաբայով կազմվող դիմավոր ձևերը (ներկա և անցյալ հիմնականում ցույց են տալիս մի այնպիսի գործողություն, որին խոսողը ակնատես չի եղել: Օրինակ՝

Երեկ Փարիզում կայացել է Շառլ Ազնավուրի մենահամերգը:

Անցյալ կատարյալ

*Մատաղ սիրտս լացով լցվեց,
Դարձավ կուժը ջուր ծախողիս,*

*Քանի անգամ նա փշրվեց՝
Ծախելով ծովն արցունքներիս:
Հովհաննես Ծիրան*

Ընդգծված բառերը դրված են անցյալ կատարյալ ժամանակաձևով և ցույց են տալիս մի անցյալ ժամանակակետում սկսված և ավարտված գործողություն:

Անցյալ կատարյալը սահմանական եղանակի միակ պարզ ժամանակաձևն է բանի որ կազմվում է առանց օժանդակ բայի՝ վերջավորություններով: Անցյալ կատարյալը կազմվում է երեք տիպի վերջավորություններով՝ 1) -ի, -իր, -, -ինք, -իք, -ին. 2) -ի, -իր, -եց, -ինք, -իք, -ին. 3) -ա, -ար, -ավ, -անք, -աք, -ան:

1-ին տիպի վերջավորություններով կազմվում է ե և ա խոնարհման պարզ և բազմապատկական բայերի անցյալ կատարյալը:

Դեմք	Եզակի թիվ	Յոզակի թիվ
I	գրեց - ի	գրեց - ինք
	կարդաց - ի	կարդաց - ինք
	կտրատեց - ի	կտրատեց - ինք
II	գրեց - իր	գրեց - իք
	կարդաց - իր	կարդաց - իք
	կտրատեց - իր	կտրատեց - իք
III	գրեց - -	գրեց - ին
	կարդաց - -	կարդաց - ին
	կտրատեց - -	կտրատեց - ին

Վերջավորություններից առաջ դրված **աց** և **եց** մասնիկները հիմքի ածանցներ են:

Ան, են ածանց ունեցող **ա** խոնարհման բայերի անցյալ կատարյալը կազմվում է **-ա, -ար, -ավ, -անք, -աք, -ան** վերջավորություններով, և **ան, են** ածանցների փոխարեն դրվում են **աց, եց**: **Ն** և **չ** սոսկածանցները անցյալ կատարյալում ընկնում են:

Դեմք	Եզակի թիվ	Յոզնակի թիվ
I	հեռաց - ա , մոտեց - ա , գտ - ա , փախ - ա	հեռաց - անք , մոտեց - անք , գտ - անք , փախ - անք
II	հեռաց - ար , մոտեց - ար , գտ - ար , փախ - ար	հեռաց - աք , մոտեց - աք , գտ - աք , փախ - աք
III	հեռաց - ավ , մոտեց - ավ , գտ - ավ , փախ - ավ	հեռաց - ան , մոտեց - ան , գտ - ան , փախ - ան

Պատճառական բայերի անցյալ կատարյալը կազմվում է **-ի, -իր, -եց, -ինք, -իք, -ին** վերջավորություններով: Պատճառական **ացն, եցն, ցն** ածանցների փոխարեն անցյալ կատարյալում դրվում են **ացր, եցր, ցր**:

Դեմք	Եզակի թիվ	Յոզնակի թիվ
I	հեռացր - ի , վազեցր - ի , թոցր - ի	հեռացր - ինք , վազեցր - ինք , թոցր - ինք
II	հեռացր - իր , վազեցր - իր , թոցր - իր	հեռացր - իք , վազեցր - իք , թոցր - իք
III	հեռացր - եց , վազեցր - եց , թոցր - եց	հեռացր - ին , վազեցր - ին , թոցր - ին

Անցյալ կատարյալ ժամանակաձևով դրված բայերը հիմնականում ցույց են տալիս խոսելու պահից առաջ կատարված գործողություն, որին խոսողը ականաշուն է եղել:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս սահմանական եղանակը:
2. Քանի՞ ժամանակաձև ունի սահմանական եղանակը, և որո՞նք են դրանք:
3. Որո՞նք են սահմանական եղանակի բաղադրյալ ժամանակաձևերը:
4. Ո՞րն է սահմանական եղանակի միակ պարզ ժամանակաձևը:
5. Ինչպե՞ս են կազմվում սահմանական եղանակի բաղադրյալ ժամանակաձևերը:
6. Ի՞նչ վերջավորություններով է կազմվում անցյալ կատարյալը:

Վարժություն 101: Ո՞ր շարքի բոլոր բայերն են դրված սահմանական եղանակով:

- ա) 1. գրել է, նայում էր, չեմ ների, չարչարեց
2. դասավորեմ, շնորհի՛ր, տանելու է, բերեց
3. ապաքինվելու էր, պոռթկացել է, փղծկում էին, տարավ
4. սարսափում է, արշավեց, չէր ուզում, հանդգնի՛ր
- բ) 1. պապանձվեց, կաթափվի, համարձակվում են, անեացել է
2. չի ուզում, չեմ վագի, չեք օժանդակել, չէր հեռանալու
3. անրջում է, վերացրել է, թռավ, գրեց
4. կգրավես, մեղադրում է, պտուտակվեց, հասավ
- գ) 1. անցի՛ր, կարդացիր, մոռացել է, տեսավ
2. դարձի՛ր, խաղացիր, նայեցիր, բերում էր
3. տնտղեց, սավառնելու է, գրպարտել է, չի մոտեցրել
4. կառանձնանամ, փթթեր, շնչաց, փակցրել էր

Վարժություն 102: Գտե՛ք և դո՛ւրս գրեք սահմանական եղանակի բայ-
ձևերը՝ նշելով դրանց ժամանակը, դեմքը և թիվը:

Երգում է բաղաբն իր երգն առօրյա,
Իսկ ես մտածկոտ, տրտում ու լռին
Կանգնել եմ ահա կամուրջի վրա
Եվ նայում եմ հորդ, հեռացող ջրին:
Նայում եմ տարված, մոռացված, անթարթ:
Վազում են, վազում ջրերը անվերջ:
Փրփուրի միջից ահա մի նայադ՝
Ինձ ձեռքով արեց և իր մոտ կանչեց,
Որպես մանկական կապույտ երագում,
Խառնվեց ահա ճերմակ փրփուրին.
Եվ թվում է, թե կամուրջն է վազում,
Որ հասնի անդարձ հեռացող ջրին:

Եղիշե Չարենց

Նադիր շահը գորք հավաքեց,
Չորք հավաքեց անհամար,
Եկավ, Թըմկա բերդը պատեց,
Ինչպես գիշերն էն խավար:
- Չե՛յ, բա՛ջ Թայթուլ,- կանչեց շահը,-
Անսա՞հ էիր բեզ կարծում,
Ե՛կ, բերել եմ ես բո մահը,
Ի՛նչ ես թառել ամրոցում:

Հովհաննես Թումանյան

1 Գոտղ ջրերի հավերժահարս, ջրահարս:

Վարժություն 103: Ո՞ր շարքի բոլոր բայերն են դրված անցյալ կատարյալ ժամանակով:

- ա) 1. կվազեմ, տեսա, նայեցի, խաղա
2. հասավ, գրեցինք, զարգացար, ընկաք
3. նստեց, աշխատենք, տպեցիք, մոռացանք:
4. դարձան, փոխվեց, հասի՞ր, տեսաք:
- բ) 1. հնչեց, լռեցի, մոտեցաք, թռան
2. տե՛ս, կոտրվեց, հեռանանք, վայելեի
3. ջրեցի, քանդեցի, խլեցի, զարգացնեի
4. պատռվեց, ջնջեցիք, երգենք, մեռավ
- գ) 1. աշխատեցիք, թաքցնեմ, բողարկեց, շողացի
2. բուժված, գովերգի՞ր, շարժվեցինք, լրջացան
3. բարկացանք, փութաց, նայեց, հոգնած
4. գժվեցիք, արթնացավ, դրեց, մտորեցի

Վարժություն 104: Արտագրե՛ք նախադասությունները՝ փակագծերում տրված բայերը դնելով սահմանական եղանակի համապատասխան ժամանակաձևերով:

1. Արևի ճառագայթները ... նեղփեղկ լուսամուտից, և նրանցով ... մի աներևույթ պատ, որի միջով քուլա-քուլա ... բուրվառի ծուխը: *(ներս ընկնել, բարձրանալ, ստեղծել)*
2. Տերեկը, երբ արևի լույսը պայծառ է, ... ժամանակի ավերիչ հետքերը, իսկ գիշերը սփինքսի դեմքը ավելի հարթ ..., և սովերների մեկընդմեջ փոփոխություններից սփինքսը կարծես ..., մտածում և զգում: *(թվալ, երևալ, հուզել)*
3. Հազար ինը հարյուր քսաներկու թվականին անգլիացի հնագետ Հովարդ Կարտերի գլխավորությամբ եգիպտոսում Նեղոսի ձախ ափին, երկարատև որոնումներից հետո ... ստորերկրյա մի խորհրդավոր դամբարան, որը ... եգիպտական փարավոններից մեկին՝ Թութանհամոնին. նա ... մեզանից երեք հազար հինգ հարյուր տարի առաջ: *(պատկանել, իշխել, հայտնաբերել)*
4. Սյունազարդ եկեղեցում մի տարեց կին աղոթք ..., մի կին էլ, խախտելով խորհրդավոր լռությունը, բրիչով հատակին կաթկթած մոմերն ..., և բրիչը սուր ճռռոց ...: *(բերել, արձակել, մրմնջալ)*
5. Իրիկնապահին, երբ բոսոր արևը տխուր գգվանքով աստիճանաբար ... բարձրաբերձ սարերի կատարներին, մենք ... մի կածան, որը ... դեպի մոտակա եկեղեցին: *(գտնել, փարվել, տանել)*
6. Առատ լույսից շլացած՝ անընդմեջ այս ու այն կողմ ... խայտացող ձկները, հազիվ մի երկու թզաչափ ... ծփծփացող ջրից, ապա դարձյալ ճողփյունով ... ջուրը: *(ընկնել, ցատկել, կտրել)*

7. Արդեն բարձրացած արփին ... թիավարի մեջքն ու ծոծրակը, և նա վերջնականապես ... վաղորդայնի թմբիրից ու աչքերը լայն ...՝ ծուլորեն գնեցի շուրջը: *(սթափվել, տաքացնել, բաց անել)*
8. Արդեն փոքր-ինչ ... արևելքը, և աստիճանաբար տարրալուծվող խավարում ... շրջապատի առարկաները՝ աղյուսե տները, տախտակե ցանկապատը, իսկ հեռվում ... լեռնաշղթան: *(սևին տալ, շառագունել, նշմարել)*
9. Թեև նախորդ օրը հոգևած էի, այնուամենայնիվ շատ վաղ ... գյուղում մարդը կարծես մի տեսակ ..., եթե չասեմք ափսոսում, որ վաղորդյան գով ժամերը քնին ...: *(ամաչել, նվիրել, արթնանալ)*
10. Առավոտյան աղջամուղջը դեռ նոր ..., և արևելքը դեռ նոր ..., բայց հյուրընկալս՝ քահանան, արդեն փութկոտ քայլերով ... դեպի գյուղի հինավուրց եկեղեցին: *(ցրել, գնալ, շառագունել)*

Վարժություն 105: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք նշված ժամանակաձևի բայաձևը

1. անկատար ներկա – գրել եմ, գրելու եմ, գրեցի, գրում եմ
2. վաղակատար ներկա – նորոգել էին, նորոգել են, նորոգում են, նորոգում էին
3. անկատար անցյալ – նկարեցին, նկարում էր, նկարելու էին, նկարել է
4. ապակատար ներկա – հիշում եմ, հիշել էին, հիշել ես, հիշելու են
5. վաղակատար անցյալ – երգեցին, երգել էր, երգելու է, երգում էր
6. ապակատար անցյալ – կարդալու էր, կարդացել էր, կարդում էր, կարդում է
7. անցյալ կատարյալ – խաղում է, խաղացել է, խաղացին, խաղալու էր
8. անցյալ կատարյալ – գտնում է, գտել է, գտնելու են, գտան
9. վաղակատար ներկա – տեսել է, տեսել էր, տեսնելու էիր, տեսավ
10. անկատար ներկա – մտածեցին, մտածելու են, մտածում են, մտածում էր

Վարժություն 106: Դո՛ւրս գրեք սահմանական եղանակի բայաձևերը և խմբավորե՛ք ըստ ժամանակաձևերի՝ նշելով նաև դեմքը և թիվը:

ա) Մեր ընտանիքում բացարձակ ներդաշնակություն էր տիրում: Միայն վաղեմի մի քնն երբեմն մորս՝ Զնարին, հակադրում էր հորս: Մայրս ծնվել էր Իգմիր քաղաքում: Նրա աղջկական ազգանունը Բաղդասարյան էր, բայց անձնագրում Բաղդասարյանը խեղաթյուրվել, տեղի էր տվել Փափագյանին: Այդ անհեթեթ թյուրիմացության միակ մեղավորը հայրս էր: Անձնագրային սեղանի մոտ կանգնած՝ նա մի ակնթարթ մոռանում է մորս ազգանունը ու ստիպված ասում է առաջին ազգանունը, որը միտքն է գալիս: Զայրս՝ Միշա Մամիկոնի Ազնավուրյանը, ծախսարար ու դյուրահավատ մի մարդ էր՝ ծնված թիֆլիսում՝ Վրաստանի մայրաքաղաքում: Զույրս՝ Աիդան, ծնվել էր հինավուրց Սալոնիկում՝ Զուկաստանում: Մենք հայ ընտանիք էինք ու բոլոր գաղթական հայերի պես կապված էինք մեր լեզվին, սովորույթներին ու եկեղեցուն: Զավասար չափով զգայուն էինք և՛ հումորի, և՛ ողբերգության

Ակատմամբ: Սիրում էինք սրտաբուխ ծիծաղել, մեղմահնչյուն երգել, առանց գուրջը կորցնելու հարբել, խրոխտ պարել և սրտահույզ դեպքերից արտասվել: Այո՛, նաև արտասվում էինք, որովհետև հայի հոգին շատ նրբազգաց է: Հայը լաց է լինում և՛ կնունքին, և՛ պսակին, և՛ թաղմանը:

Ըստ Շառլ Ազնավուրի:

բ) Հարմար դիրք ընտրելուց և կտավը տախտակին ամրացնելուց հետո միայն նկատեց, որ Վարազա գագաթը արդեն շառագունել է: Ամպերը գունատվում և ապա շիկանում էին՝ դեղին, կարմիր, նարնջագույն երանգներ ընդունելով: Կարծես արևի լուսեղեն հեղեղը եկել ու ծովացել էր կորնթարդ լեռան առաջ և ուր որ է նրա նրբափառ գագաթներից խուժելու էր ցած՝ դեպի քնից նոր արթնացած Վանա լճնաղ ծովը՝ հանկարծակիի բերելով նրան, որը, անակնկալից ուշքի գալով, ագառորեն կլանելու էր այդ վիթխարի հեղեղը և հազարագույն կրթերանգներով անդադարձնելու երկինքը: Թերլեմեզյանը, հրացանն ու պատմութանը մի կողմ դրած, ինքնամոռաց որսում ու անընդմեջ կտավին էր հանձնում հարազատ քնորանի երկներանգ այգաբացի ակնախտիղ գույները: Թվում էր՝ աներևույթ մի ուժ մի ակնթարթ քարացրել, կանգնեցրել էր ամեն շարժում ու ժամանակ, որ վրձինը՝ նկարչի անբաժան ուղեկիցը, իր գործը տեսնի: Հանկարծ խաղաղ օդի մեջ շրխկաց նախ առաջին, ապա երկրորդ հրացանազարկը: Հրացանազարկի՝ հեռվից երևացող ծուխն ասես բարձրանում էր ոչ թե հրացանի մահաբեր փողից, այլ առավոտ կանուխ վառած թոնիրներից: Այդ պատրանքը մի պահ տևեց միայն: Հաջորդ վայրկյանին նկարչի վրձինը ընկավ ձեռքից:

Ըստ Զարգանդ Դարյանի

Հրամայական եղանակ

Շաչեցե՛ք, հողմե՛ր, փչեցե՛ք ուժգին,

ես ժայռի նման կանգնած եմ ամուր:

Ավետիք Իսահակյան

Ընդգծված բառերը արտահայտում են գործողության հրաման և դրված են հրամայական եղանակով:

Հրամայական եղանակի բայաձևերն արտահայտում են գործողության հրաման, կոչ, հորդոր, խնդրանք:

Հրամայական եղանակն ունի մեկ ժամանակաձև՝ ապառնի, մեկ դեմք՝ երկրորդ, և երկու թիվ՝ եզակի և հոգնակի:

Եզակի՝

Գրի՛ր այդ նամակը:

Կարո՞ւ այս գիրքը:

Հոգնակի՝

«Կանգնեցե՛ք», – գոչեց վրձինը ձեռքին

Կախարդ ծերունին հուզված տարերթին:

Հովհաննես Թումանյան

Հրամայական եզակին **ե** խոնարհման բոլոր և **ա** խոնարհման ածանցավոր բայերի դեպքում կազմվում է **-ի՛ր**, իսկ **ա** խոնարհման պարզ բայերի դեպքում՝ **-ա՛** վերջավորություններով: **Ն** և **չ** ածանցները հրամայականում ընկնում են, իսկ **ան, են** ածանցների փոխարեն դրվում են **աց, եց**, ինչպես՝ *գրել – գրի՛ր, կարդալ – կարդա՛, գտնել – գտի՛ր, փախչել – փախի՛ր, հեռանալ – հեռացի՛ր, մոտենալ – մոտեցի՛ր*:

Հրամայական հոգնակին կազմվում է **-ե՛ք** վերջավորությամբ, որին միանում են հիմքի **աց, եց** ածանցները՝ *վազեցե՛ք, խաղացե՛ք*:

Այսօր լայնորեն տարածված են նաև **ե** խոնարհման բայերի հրամայականի կարճ ձևերը՝ առանց **եց** ածանցի՝ *վազե՛ք, նստե՛ք*:

Ացն, եցն, ցն ածանցներն ունեցող բայերի եզակի հրամայականը ստանում է **-ո՛ւ**, իսկ հոգնակին՝ **-ե՛ք** վերջավորություն: **Ացն, եցն, ցն**, ածանցների փոխարեն դրվում են **ացր, եցր, ցր՝ հեռացնել – հեռացրո՛ւ – հեռացրե՛ք, մոտեցնել – մոտեցրո՛ւ – մոտեցրե՛ք, թռցնել – թռցրո՛ւ – թռցրե՛ք**:

Հրամայական եղանակի ժխտականը կոչվում է **արգելական հրամայական**: Այն կազմվում է՝ **մի՛** բառը ավելացնելով դրական ձևին, օրինակ՝ *գրի՛ր – մի՛ գրիր, գրե՛ք – մի՛ գրեք, կարդա՛ – մի՛ կարդա, կարդացե՛ք – մի՛ կարդացեք*:

Հրամայական եղանակի բայերը միշտ շեշտվում են: Արգելական հրամայականի դեպքում շեշտը դրվում է **մի՛** արգելականի վրա:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս հրամայական եղանակը:
2. Զանի՞ ժամանակաձև ունի հրամայական եղանակը:
3. Որո՞նք են հրամայական եղանակի բայաձևերի վերջավորությունները:

Վարժություն 107: Գտե՛ք հրամայական եղանակի բայերը, բացատրե՛ք կազմությունը:

Մի՛ խառնեք մեզ ձեր վայրի արջի ցեղերին,
Մեր երկրիքը ավերված, բայց սուրբ է և հին:

Հահան Տերյան

Հե՛յ, հեռավոր՝ ընկերներ ու եղբայրներ, –
Դուք չե՞ք լսում. ձեզ ենք կանչում, –
Չվարթ ու սեզ,
Եկե՛ք, մտե՛ք շուրջպարը մեր –
Եկե՛ք, եկե՛ք:

Հահան Տերյան

Բախտդ հեռվում մի՛ որոնիր, սիրելի՛ս,
Ամեն մեկին երգ մի՛ ձոնիր, սիրելի՛ս,
Ոսկե ձուկը ցանցիդ մեջ չէ քանի դեռ,
Հաղթանակդ զուր մի՛ տոնիր, սիրելի՛ս...

Հարցրո՛ւ քեզ՝ պատին մի քար դրած կա՞մս,
Քո ուսերին հոգսի մի բեռ կրած կա՞մս,
Շատ ես սիրում մրգեր՝ անո՛ւշ, քաղցրահամ,
Սակայն կյանքում գոնե մի ծառ ջրած կա՞մս:

Լիպարիտ Մարգարյան

Աստղծո նման խաղա՛ղ պահիր քեզ,
Աստղծո նման եղի՛ր բարեսիրտ,
Նրա պես եղի՛ր հավասարատես
և ծաղկեցրո՛ւ նշխարը լույսիդ:

Եվ հավատալով բաշխի՛ր քեզ, օրհնյա՛լ,
մատուցվի՛ր, ինչպես սերն է մատուցվում.
ոգեղեն խոսքը և լույսն աստղերի
ահա գալիս են, քո մեջ ագուցվում:

Աստղծո նման եղի՛ր գթառատ,
շուրջդ բարություն ու սե՛ր սերմանիր,
ձեռքդ տա՛ր զգույշ և հոգիներից
ջարի, պղծության արմատը հանիր:

...Քո լեռան վրա չի ծաղկում ոչինչ,
քո լեռն՝ ամայի, և հուզումդ՝ մերկ,
լուսնի տակ շփոթ մի՛ կանգնիր այդպես,
մի՛ սարսռեցրու կարոտներդ մեղկ:

Հանի՛ր, քանի դեռ ուշ չէ հավիտյան,
քանի դեռ ցավ կա հոգում բզկտված,
և հավատա՛, որ քեզ էլ հավատան,
և հավատա՛, որ խեղճ են ու լքված:

Եվ թե քեզ ուտեն, դու մի՛ վշտանա,
մի՛ տրտմիր ցավով, այլ լոկ իմացի՛ր,
որ գեռունները մարմինդ կերան,
նրանք, որ միայն ապրում են հացիվ:

Եվ թեև սուտ է, թեև չի լինի,
սակայն հավատա՛ կրկին ու կրկին,
որ քո մասունքը նրանց մեջ մի օր
աշխարհ կբերի Հրաշք-Մանուկին:

Ռազմիկ Դավոյան

Վարժություն 108: Ո՞ր շարքի բոլոր բայերն են դրված հրամայական եղանակով (հրամայականի շեշտերը դրված չեն):

- ա)**
1. հեռացիր, անցիր, նկարիր, մի նշիր
 2. նայեցիր, մեկնիր, տես, հայտնեք
 3. վերցրեք, մի առարկիր, գրիր, սիրեցիր
 4. լսիր, մի պատռիր, զարկեցիր, ընդունիր
- բ)**
1. մի քայլեք, կրակեք, տեսեք, խղճայիք
 2. փութացեք, մի բացեք, վերցրու, նետիր
 3. կոծկեցիր, հասիր, մարտնչիր, ունեցիր
 4. մի գա, գծիր, չեմ տա, պատմիր

- գ) 1. մեծարեք, արարեք, տարեք, գրեիք
 2. բերթեք, սիրեք, նստեցիք, բացեցիք
 3. կաշկանդիր, խղճա, կերակրիր, տաքացրու
 4. մի թելադրիր, չեմ մեծարի, մի կորցրու, չես ուզում

Վարժություն 109: Կազմե՛ք տրված բայերի հրամայականի եզակի և հոգնակի ձևերը:

Կարդալ, փախչել, մոտենալ, հեռանալ, գտնել, գրել, մոտեցնել, հիշեցնել, բայլել, անցնել:

Ըղծական եղանակ

*Դեռ մի կարոտ ունեմ անհազ՝ հասնեմ Անի ու Նոր մեռնեմ,
 Բանամ ճամփիս դռները փակ, տեսնեմ Անին ու Նոր մեռնեմ:*

Հովհաննես Ծիրազ

Ընդգծված բայերը դրված են ըղծական եղանակով և ցույց են տալիս ցանկալի գործողություն, գործողության կատարման իղծ, ցանկություն:

Ըղծական եղանակն ունի երկու ժամանակածև՝ **ապառնի և անցյալ**:

Ըղծական ապառնին ցույց է տալիս խոսելու պահից հետո կատարվելիք ցանկալի գործողություն և կազմվում է՝ անորոշ դերբայի **-ել, -ալ** վերջավորությունների փոխարեն ավելացնելով համապատասխան վերջավորություններ:

Դեմք	Ե խոնարհում		Ա խոնարհում	
	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ
I	վազ - եմ	վազ - ենք	կարդ - ամ	կարդ - անք
II	վազ - ես	վազ - եք	կարդ - աս	կարդ - աք
III	վազ - ի	վազ - են	կարդ - ա	կարդ - ան

Ըղծական անցյալը ցույց է տալիս խոսելու պահից առաջ կատարվելիք ցանկալի գործողություն և կազմվում է՝ անորոշ դերբայի **-ել, -ալ** վերջավորությունների փոխարեն ավելացնելով համապատասխան վերջավորություններ:

Դեմք	Ե խոնարհում		Ա խոնարհում	
	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ
I	վազ - (ե)ի	վազ - (ե)ինք	կարդ - (ա)ի	կարդ - (ա)ինք
II	վազ - (ե)իր	վազ - (ե)իք	կարդ - (ա)իր	կարդ - (ա)իք
III	վազ - (ե)ր	վազ - (ե)ին	կարդ - (ա)ր	կարդ - (ա)ին

Ըղծական եղանակի ապառնու և անցյալի վերջավորություններում արտասանության ժամանակ երկու ձայնավորների միջև լավոր յ ձայնակապը (գրե(յ)ի) կատնի համաձայն գրվում է միայն **ա** խոնարհման բայերում (կարդայի, խաղայի):

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս ըղձական եղանակը:
2. Որո՞նք են ըղձական եղանակի ժամանակածևերը:
3. Ի՞նչ վերջավորություններով են կազմվում ըղձական եղանակի ժամանակածևերը:

Վարժություն 110: Գտե՛ք և դո՛ւրս գրեք ըղձական եղանակի բայերը: Եշե՛ք այն բայերը, որոնք հեղինակն է ստեղծել:

- ա) Մայրաքաղաք Երևանին Անին դարձնեմ մայրաքաղաք,
Պալատներով իմ ևորաթագ վեմեմ Անին, կյանքի գոչեմ:
Բանտից հանեմ մեծ Հայաստանն՝ այս ազատված փոքրիս խառնեմ,
Գրկելով հողն իմ բովանդակ՝ հայկեմ Անին ու ևոր մեռնեմ:
Հայոց թագի շաղափն հասնի Վանա ծովի մուգ վահանին,
Առագաստեմ ծովերս անտակ, թագեմ Անին, թագավորեմ:
Հագար տարվա կարոտ ունի իմ երազը հագարաթև՝
Ա՛խ, թեկուզ լուռ, դեռ ավերակ տեսնեմ Անին ու ևոր մեռնեմ:
Որպես ոսկի վաղվա գուշակ, որպես Մասիսն իմ անուշակ,
Գլխին հայոց մի դրոշակ՝ տեսնեմ Անին... ու չմեռնեմ:

Հովհաննես Շիրազ

- բ) Գտնեմ դեռ կորած խաչքար մի, հա՛յր իմ,
Որպես շիրիմդ՝ համբուրեմ ու լամ,
Զարի տակ՝ սիրտդ աշխարհ մի, հա՛յր իմ,
Էլ ինչպե՞ս, հա՛յր իմ, համբուրեմ՝ չլամ,
Գրկեմ խաչքարե նշխար մի, հա՛յր իմ,
Համբուրեմ, գգվեմ, գուրգուրեմ ու լամ:

Հովհաննես Շիրազ

Վարժություն 111: Առանձին սյունակներով դո՛ւրս գրեք ըղձական եղանակի -ե և -ա խոնարհման բայերը, նշե՛ք ժամանակը, դեմքը, թիվը:

Մի գիշերով արթնանալիր,
Իմ հեռավոր աշխարհ,
Եվ լուսնական մեր կտուրից
Թվար խոշոր նշխար:

Եվ կալերից արևաբույր
Գային բարակ հովեր,
Ու մեր բարոյին, թաթին ելած,
Շեկվիկ աստղը շոյեր:

Կարկազեր երգը ջրվորի
Գիշերվա մեջ վճիտ,
Ու երկինքը խշար վրաս
Իբրև աստղոտ մի չիթ:

Նորից ամեն տերևի մեջ
Դողար մի լույս ասուկ,
Տասն չոքեր ու Աստծո հետ
Աներ գրույցն իր սուրբ:

Գետի ահեղ որոտը գար
Մուլթ ու ահեղ ծորից,
Եվ աշխարհում ամեն ինչի
Հավատայի նորից:

Հավատայի, որ այդ գետում
Կան ջրի լույս հարսներ,
Եվ նրանցից մեկն անպայման
Պիտի որ ինձ համներ:

Հավատայի, որ շողերից
Ճանապարհներ հյուսել,
Դու ես շրջում, Աստվածամայր,
Բաժանում գուլթ ու սեր....

Վահագն Դավթյան

Վարժություն 112: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն բայը, որը ըղձական եղանակի չէ:

1. գրեմ, տեսնեիր, կարդաց, լիներ
2. հավատար, հիանային, լսեր, կարողացան
3. ոգեշնչվեց, մոռանայի, հիշի, նկարեր
4. այցելեր, հաղթեինք, վազեց, մոտենա
5. ստեղծագործես, կառուցեմ, նշեցին, լուսավորի
6. նավարկեն, հուսադրեց, կատարի, միանար
7. ներկայացնես, ճամփորդեին, հանդիպեց, լիանար
8. մոտեցավ, ընթերցես, հղկեին, զմայլվեն
9. թիավարի, զբոսնեն, դիտեմ, լուսացավ
10. հավատանք, գեղեցկացնի, հանդիպեիր, թեթևացա

Վարժություն 113: Խոնարհե՛ք տրված բայերը ըղձական եղանակի երկու ժամանակներով:

Բայլել, նկարել, կարդալ, հիանալ, գտնել:

Ենթադրական (պայմանական) եղանակ

Դու կգաս ու կրկին հեքիաթով կդուրթես...

Վահան Տերյան

Ընդգծված բայերը դրված են ենթադրական եղանակով:

Ենթադրական եղանակի բայաձևերը ցույց են տալիս հաստատ կամ պայմանով, ենթադրաբար կատարվելիք գործողություն: Այս եղանակն ունի երկու ժամանակաձև՝ ապառնի և անցյալ:

Ենթադրական ապառնին կազմվում է՝ կ եղանակիչը ավելացնելով ըղձական ապառնու ձևերին, և ցույց է տալիս խոսելու պահից հետո հաստատ կամ էլ պայմանով, ենթադրաբար կատարվելիք գործողություն:

Դեմք	Ե խոնարհում		Ա խոնարհում	
	Եզակի թիվ	Յոզնակի թիվ	Եզակի թիվ	Յոզնակի թիվ
I	Կվազեմ	Կվազենք	Կխաղամ	Կխաղանք
II	Կվազես	Կվազեք	Կխաղաս	Կխաղաք
III	Կվազի	Կվազեն	Կխաղա	Կխաղան

Ենթադրական անցյալը կազմվում է՝ կ եղանակիչը ավելացնելով ըղծական անցյալի ձևերին, և ցույց է տալիս խոսելու պահից առաջ հաստատ կամ էլ պայմանով, ենթադրաբար կատարվելիք գործողություն:

Դեմք	Ե խոնարհում		Ա խոնարհում	
	Եզակի թիվ	Յոզնակի թիվ	Եզակի թիվ	Յոզնակի թիվ
I	Կվազեի	Կվազեինք	Կխաղայի	Կխաղայինք
II	Կվազեիր	Կվազեիք	Կխաղայիր	Կխաղայիք
III	Կվազեր	Կվազեին	Կխաղար	Կխաղային

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս ենթադրական եղանակը:
2. Զանի՞ ժամանակաձև ունի ենթադրական եղանակը:
3. Ինչպե՞ս են կազմվում ենթադրական եղանակի ժամանակաձևերը:

Վարժություն 114: Գտե՛ք ենթադրական եղանակով դրված բայերը, դարձրե՛ք անորոշ դերբայ և որոշե՛ք խոնարհումը՝ -ե՞, թե՞ -ա: Նշե՛ք շեղումները ժամանակակից հայերենից:

Էլի գարուն կգա, կբացվի վարդը,
 Սիրեկանը էլի յարին կմնա:
 Կփոխվին տարիքը, կփոխվի մարդը,
 Բլբուլի երգը էլի սարին կմնա:
 Ուրիշ բլբուլ կգա, կմտնի բաղը,
 Ուրիշ աշուղ կասե աշխարհի խաղը,
 Ինչ որ ե՛ս չեմ ասե – նա՛ կասե վաղը,
 Օրերը ծուխ կըլին, տարին կմնա:
 Յագար վարդ կբացվի աշխարհի մեջը,
 Յագար աչք կթացվի աշխարհի մեջը,
 Յագար սիրտ կխոցվի աշխարհի մեջը –
 Էշխը կրակ կըլի, արին կմնա:
 Ուրիշ սրտի համար կհալվի խունկը,
 Կբացվի շուշանը, վարդերի տունկը,
 Գոգալը լաց կըլնի, կընկնի արցունքը –
 Գերեզմանիս մարմար քարին կմնա:

Եղիշե Չարինգ

Վարժություն 115: Ո՞ր շարքի բոլոր բայերն են դրված ենթադրական եղանակով:

- ա)** 1. կոյուրես, կնայենք, կուտի, կկատարի
2. կապրենք, կուտակենք, կաշխատենք, կալարենք
3. չեմ սուզվի, կմեծարվի, չես խղճա, կոշտացավ
4. կգա, կհոգա, կտկտա, կտա
- բ)** 1. կփրկի, կասես, կնայեք, կորացե՛ք
2. կտեսնի, կուսանի, կկուրանա, կկայանա
3. կուրացավ, չի կուրանա, կգնա, կասեք
4. կոնի, կփորի, կկատաղի, կարի
- գ)** 1. չի մաշկի, չի տեսնի, չի գրում, չի տեսել
2. կասեմ, կուզեմ, կգամ, կտամ
3. մի՛ գա, մի՛ ասա, մի՛ զգա, մի՛ խաղա
4. կերգես, չեիր կարդում, չես նագի, կշորորաս

Վարժություն 116: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն բայը, որը ենթադրական եղանակի բայածև չէ:

1. կարագանա, կանեանան, կարդան, կաղամ
2. կանխագգացիր, կախորժի, կըղձանք, կաներևութանա
3. կմկմաց, կանշարժանան, կագահանան, կուշանամ
4. կիմանա, կարողանար, կամայանա, կարմատանային
5. կամուսնանա, կայցելես, կարտացուլի, կծկվեց
6. կուզենա, կաղոթեմ, կաղմկեին, կշտամբեցին
7. կենդանացավ, կարդարանայիր, կընկերանան, կուղարկի
8. կառաջարկենք, կիրառվեց, կընդգրկվի, կարծեգրկվի
9. կարդուկես, կոշտացնի, կաղեղվի, կուղղեին
10. կածեն, կաշկանդվեին, կայրեր, կանվանեն

Վարժություն 117: Խոնարհե՛ք տրված բայերը ենթադրական եղանակի երկու ժամանակներով (եզակի և հոգնակի):

Կառուցել, սովորել, դժվարանալ, հասնել, բացատրել:

Հարկադրական եղանակ

Դու պիտի ապրես քո հայրենիքում:

Ընդգծված բայը դրված է հարկադրական եղանակով: Հարկադրական եղանակի բայածևերը ցույց են տալիս հարկադրաբար, անհրաժեշտաբար կատարելի գործողություն: Հարկադրական եղանակն ունի երկու ժամանակածև՝ ապառնի և անցյալ:

Հարկադրական ապառնին ցույց է տալիս խոսելու պահից հետո հարկադրաբար, անհրաժեշտաբար կատարվելիք գործողություն և կազմվում է՝ ըղձական ապառնուն ավելացնելով **պիտի** կամ **պետք է** եղանակիչը:

Դեմք	Ե խոնարհում		Ա խոնարհում	
	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ
I	պիտի վագեմ	պիտի վագեմք	պիտի խաղամ	պիտի խաղանք
II	պիտի վագես	պիտի վագեք	պիտի խաղաս	պիտի խաղաք
III	պիտի վագի	պիտի վագեն	պիտի խաղա	պիտի խաղան

Հարկադրական անցյալը ցույց է տալիս խոսելու պահից առաջ հարկադրաբար, անհրաժեշտաբար կատարվելիք գործողություն և կազմվում է՝ ըղձական անցյալին ավելացնելով **պիտի** կամ **պետք է** եղանակիչը:

Դեմք	Ե խոնարհում		Ա խոնարհում	
	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ	Եզակի թիվ	Հոգնակի թիվ
I	պիտի վագեի	պիտի վագեինք	պիտի խաղայի	պիտի խաղայինք
II	պիտի վագեիր	պիտի վագեիք	պիտի խաղայիր	պիտի խաղայիք
III	պիտի վագեր	պիտի վագեին	պիտի խաղար	պիտի խաղային

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է ցույց տալիս հարկադրական եղանակը:
2. Ի՞նչ ժամանակաձևեր ունի հարկադրական եղանակը:
3. Ինչպե՞ս են կազմվում հարկադրական եղանակի ժամանակաձևերը:

Վարժություն 118: Գտե՛ք հարկադրական եղանակի բայերը, որոշե՛ք դրանց դեմքը, թիվը և ժամանակը:

*Աշուղ Սայաթ-Նովի նման ես երգ ու տաղ պիտի ասեմ,
 Երգեմ պիտի գիշեր-ցերեկ – ու սրտի խաղ պիտի ասեմ,
 Եվ էս սրտին, որ իր խորքում սիրո երգեր ունի ու սեր,
 Ես էս սրտին դրախտային մրգերի բաղ պիտի ասեմ:*

Եղիշե Չարենց

Ես պիտի դուրս գամ դեպի հրապարակ,
 Առանց քնարի, անգարո խոսքերով.
 Ես պիտի գոչեմ, պիտի բողոքեմ՝
 Խավարի ընդդեմ պատերազմելով:

Միքայել Նալբանդյան

Եթե սիրում ես, էլ դարդ մի՛ անիր,
 Պիտի պըսակեմ ես ձեզ անպատճառ...

Բայց ուր լինիս, դարձյալ հոգիս
 Շուրջդ պիտի թրթռա:

Ու պիտի գա հանուր կյանքի արշավույսը՝ վառ հագած,
 Հագա՛ր-հագա՛ր լուսապայծառ հոգիներով ճառագած:
 Ու երկնահաս քո բարձունքին՝ Արարատի սուրբ լանջին,
 Կենսաժպիտ իր շողերը պիտի ժըպտան առաջին,
 Ու պոետներ, որ չեն պըղծել իրենց շուրթերն անծթով,
 Պիտի գովեն քո նոր կյանքը նոր երգերով, նոր խոսքով,
 Իմ նո՛ր հայրենիք
 Հըզո՛ր հայրենիք...

Հովհաննես Թումանյան

Վարժություն 119: Խոնարհե՛ք տրված բայերը հարկադրական եղանակի երկու ժամանակներով (եզակի և հոգնակի):

Օգնել, խնամել, պատրաստել, այցելել, ներկայացնել:

Ժխտական խոնարհում

Դրական խոնարհման ժամանակ բայի արտահայտած գործողության կատարումը հաստատվում է, իսկ ժխտական խոնարհման դեպքում՝ հերքվում, ժխտվում: Ժխտական խոնարհումը կատարվում է **չ** և **մի՛** մասնիկների միջոցով:

Սահմանական եղանակի ժխտական խոնարհման ժամանակ գործում են հետևյալ օրինաչափությունները:

Բաղադրյալ դիմավոր ձևերի (անկատար, ապակատար, վաղակատար անցյալ և ներկա) ժխտականի կազմության ժամանակ օժանդակ բայը դառնում է նախադաս և ստանում է **չ** մասնիկը, իսկ օժանդակ բայերի ներկա ժամանակի եզակի III դեմքի **Է-ն** դառնում է **ի** (գրում է – չի գրում, գրելու է – չի գրելու, գրել է – չի գրել):

Սահմանական եղանակի անցյալ կատարյալ և ըղծական եղանակի ապառնի և անցյալ ժամանակաձևերի ժխտականը կազմվում է՝ **չ** մասնիկն ավելացնելով բայաձևին. *գրեցի – չգրեցի, տեսա – չտեսա, գրեմ – չգրեմ, գրեի – չգրեի:*

Հարկադրական եղանակի ժխտականը կազմվում է՝ **չ** մասնիկը ավելացնելով եղանակիչին՝ *պիտի գրեմ, պետք է կարդամ, պիտի գրեի, պետք է կարդայի – չպիտի գրեմ, չպետք է կարդամ, չպիտի գրեի, չպետք է կարդայի:*

Ենթադրական եղանակի ժխտականը կազմվում է յուրահատուկ ձևով և ոչ թե դրականի ձևափոխմամբ, ինչպես մյուս դեպքերում: Ժխտական ձևաբային ավելացվում են օժանդակ բայի ժխտված ձևերը, այսինքն՝ դրական խոնարհման պարզ դիմավոր ձևը դառնում է բաղադրյալ դիմավոր ձև:

կվազեմ, կխաղամ – չեմ վազի, չեմ խաղա

կվազեի, կխաղայի – չեի վազի, չեի խաղա

Պետք է հիշել, որ սա ժխտական դերբայի միակ կիրառությունն է:

Հրամայական եղանակի ժխտականը կազմվում է **մի՛**-ով՝ *գրի՛ր – մի՛ գրիր, կարդա՛ – մի՛ կարդա:*

ԲԱՅԻ ԴՐԱԿԱՆ ԽՈՒՆԱԴՐՈՒՄԸ

ՍԱՀՄԱՆՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԱԿ

դեմք	1. Անվատար Ներկա		2. Անվատար անցյալ	
	եզակի թիվ	հոգնակի թիվ	եզակի թիվ	հոգնակի թիվ
I	գրում են կարդում են	գրում ենք կարդում ենք	գրում էի կարդում էի	գրում էին կարդում էին
II	գրում են կարդում են	գրում եք կարդում եք	գրում էիր կարդում էիր	գրում էիք կարդում էիք
III	գրում է կարդում է	գրում են կարդում են	գրում էր կարդում էր	գրում էին կարդում էին
	3. Վարակատար Ներկա		4. Վարակատար անցյալ	
	եզակի թիվ	հոգնակի թիվ	եզակի թիվ	հոգնակի թիվ
I	գրել են կարդացել են	գրել ենք կարդացել ենք	գրել էի կարդացել էի	գրել էին կարդացել էին
II	գրել են կարդացել են	գրել եք կարդացել եք	գրել էիր կարդացել էիր	գրել էիք կարդացել էիք
III	գրել է կարդացել է	գրել են կարդացել են	գրել էր կարդացել էր	գրել էին կարդացել էին
	5. Ապակատար Ներկա		6. Ապակատար անցյալ	
	եզակի թիվ	հոգնակի թիվ	եզակի թիվ	հոգնակի թիվ
I	գրելու են կարդալու են	գրելու ենք կարդալու ենք	գրելու էի կարդալու էի	գրելու էին կարդալու էին
II	գրելու են կարդալու են	գրելու եք կարդալու եք	գրելու էիր կարդալու էիր	գրելու էիք կարդալու էիք
III	գրելու է կարդալու է	գրելու են կարդալու են	գրելու էր կարդալու էր	գրելու էին կարդալու էին
	7. Անցյալ կատարյալ			
	եզակի թիվ		հոգնակի թիվ	
I	գրեցի կարդացի	մտեցրի փախա	գրեցինք կարդացինք	մտեցրինք փախանք
III	գրեցիր կարդացիր	մտեցրիր փախար	գրեցիք կարդացիք	մտեցրիք փախաք
III	գրեց կարդաց	մտեցրեց փախավ	գրեցին կարդացին	մտեցրին փախան

դեմք	Ը Ղ Ձ Յ Կ Կ Ա Ս Ե Ղ Ո Ւ Ն Ա Կ			Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ս Ե Ղ Ո Ւ Ն Ա Կ		
	1. Անցյալ			1. Անցյալ		
I	գրեի	կարդայի	գրեիմք	կարդայինք	կարդայիր	կարդայինք
II	գրեիր	կարդայիր	գրեիք	կարդայիք	կարդայիր	կարդայիք
III	գրեո	կարդար	գրեին	կարդային	կարդար	կարդային
	2. Ապառնի			2. Ապառնի		
I	գրեմ	կարդամ	գրեմք	կարդանք	կարդամ	կարդանք
II	գրես	կարդաս	գրեք	կարդաք	կարդաս	կարդաք
III	գրի	կարդա	գրեն	կարդան	կարդա	կարդան
	Յ Ա Ր Կ Ա Ղ Ր Ա Կ Ա Ս Ե Ղ Ո Ւ Ն Ա Կ			Յ Ր Ա Մ Ա Յ Մ Ա Կ Ա Ս Ե Ղ Ո Ւ Ն Ա Կ		
	1. Անցյալ			1. Անցյալ		
I	պիտի գրեի	պիտի կարդայի	պիտի գրեիմք	պիտի կարդայինք	-	-
II	պիտի գրեիր	պիտի կարդայիր	պիտի գրեիք	պիտի կարդայիք	-	-
III	պիտի գրեո	պիտի կարդար	պիտի գրեին	պիտի կարդային	-	-
	2. Ապառնի			Ապառնի		
I	պիտի գրեմ	պիտի կարդամ	պիտի գրեմք	պիտի կարդանք	-	-
II	պիտի գրես	պիտի կարդաս	պիտի գրեք	պիտի կարդաք	գրեցե՛ք/գրե՛ք	կարդացե՛ք
III	պիտի գրի	պիտի կարդա	պիտի գրեն	պիտի կարդան	մոտեցրե՛ք	-

ԲԱՅԻ ԺԱՏԱԿԱՆ ԽՈՒՆԱԴՐՈՒՄԸ

Ս Ա Յ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Կ

		1. Անվատար Ներկա		2. Անվատար անցյալ	
դեմք		Եզակի թիվ	հոգնակի թիվ	Եզակի թիվ	հոգնակի թիվ
	I	չեմ գրում	չենք գրում	չի կարդում	չենք գրում
	II	չես գրում	չեք գրում	չիր կարդում	չիք գրում
III	չի գրում	չեն գրում	չն կարդում	չեր գրում	չին կարդում
3. Վաղակատար Ներկա					
I	չեմ գրել	չեմ կարդացել	չենք գրել	չեմ գրել	չենք գրել
	II	չես գրել	չես կարդացել	չիր գրել	չիք գրել
	III	չի գրել	չի կարդացել	չեր գրել	չին կարդացել
4. Վաղակատար անցյալ					
I	չեմ գրել	չեմ կարդացել	չենք գրել	չեմ գրել	չենք կարդացել
	II	չես գրել	չես կարդացել	չիր գրել	չիք կարդացել
	III	չի գրել	չի կարդացել	չեր գրել	չին կարդացել
5. Ապակատար Ներկա					
I	չեմ գրելու	չեմ կարդալու	չենք գրելու	չի գրելու	չենք կարդալու
	II	չես գրելու	չես կարդալու	չիր գրելու	չիք կարդալու
	III	չի գրելու	չի կարդալու	չեր գրելու	չին կարդալու
6. Ապակատար անցյալ					
I	չեմ գրելու	չեմ կարդալու	չենք գրելու	չի գրելու	չենք կարդալու
	II	չես գրելու	չես կարդալու	չիր գրելու	չիք կարդալու
	III	չի գրելու	չի կարդալու	չեր գրելու	չին կարդալու
7. Անցյալ կատարյալ					
		Եզակի թիվ			
I	չգրեցի	չկարդացի	չմտեցրի	չգրեցիք	չկարդացիք
II	չգրեցիր	չկարդացիր	չմտեցրիր	չգրեցիք	չկարդացիք
III	չգրեց	չկարդաց	չմտեցրեց	չգրեցին	չկարդացին
		հոգնակի թիվ			
I	չգրեցինք	չկարդացինք	չմտեցրինք	չգրեցինք	չկարդացինք
II	չգրեցիք	չկարդացիք	չմտեցրիք	չգրեցինք	չկարդացինք
III	չգրեցին	չկարդացին	չմտեցրին	չգրեցին	չկարդացին

		Ը Ն Ձ Ա Վ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Վ		Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ա Վ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Վ	
դեմք		1. Անցյալ		1. Անցյալ	
		<i>եզակի թիվ</i>	<i>հոգնակի թիվ</i>	<i>եզակի թիվ</i>	<i>հոգնակի թիվ</i>
I	զգրեի	վկարդալի	զգրեիմք	չեի կարդալ	չեիմք գրի
II	զգրեիր	վկարդալիր	զգրեիք	չեիր կարդալ	չեիք գրի
III	զգրեն	վկարդալար	զգրենք	չեր կարդալ	չեին գրի
		2. Ապառնի		2. Ապառնի	
		<i>եզակի թիվ</i>	<i>հոգնակի թիվ</i>	<i>եզակի թիվ</i>	<i>հոգնակի թիվ</i>
I	զգրեմ	վկարդամ	զգրեմք	չեմ կարդալ	չեմք գրի
II	զգրես	վկարդաս	զգրեք	չես կարդալ	չեք գրի
III	զգրի	վկարդա	զգրենք	չի կարդալ	չենք գրի
		Հ Ա Ր Կ Ա Ղ Դ Ր Ա Վ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Վ		Հ Ա Ր Ա Մ Ա Յ Ա Վ Ա Ն Ե Ղ Ա Ն Ա Վ	
		1. Անցյալ		1. Անցյալ	
		<i>եզակի թիվ</i>	<i>հոգնակի թիվ</i>	<i>եզակի թիվ</i>	<i>հոգնակի թիվ</i>
I	չախտի գրեի	չախտի կարդալի	չախտի գրեիմք	չախտի կարդալիմք	-
II	չախտի գրեիր	չախտի կարդալիր	չախտի գրեիք	չախտի կարդալիք	-
III	չախտի գրեն	չախտի կարդար	չախտի գրենք	չախտի կարդալինք	-
		2. Ապառնի		Ապառնի	
		<i>եզակի թիվ</i>	<i>հոգնակի թիվ</i>	<i>եզակի թիվ</i>	<i>հոգնակի թիվ</i>
I	չախտի գրեմ	չախտի կարդամ	չախտի գրեմք	չախտի կարդամք	-
II	չախտի գրես	չախտի կարդաս	չախտի գրեք	չախտի կարդալք	սի՛ գրեք սի՛ կարդալեցեք
III	չախտի գրի	չախտի կարդա	չախտի գրենք	չախտի կարդալանք	սի՛ մտտեցրու սի՛ մտտեցրեք

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ են արտահայտում ժխտական խոնարհման բայերը:
2. Ինչպե՞ս են կազմվում ժխտական ժամանակածևերը:

Վարժություն 120: Արտագրե՛ք: Գտե՛ք դրական խոնարհման բայերը և ընդգծե՛ք մեկ գծով, ժխտական խոնարհմանը՝ երկու գծով:

Բարի նախանձով նրան եմ հիշում,
Ով չի մոլորվում անթափանց մութում,
Ով չի վհատվում երկար վերելքից,
Չի հուսահատվում վայրի տարերքից,
Ով ստի հանդեպ բերան չի փակում,
Ով հոտած ջրում ուռկան չի ձգում,
Չի նայում կյանքին իբրև բոստանի,
Որտեղից պիտի չաղ բաժին տանի:

Ես նախանձում եմ նրան, վերջապես,
Անհուն նախանձով նրան եմ հիշում,
Ով հոգում չունի նախանձի նշույլ.
Ով աչք չի տնկում սուտ փառք ու պատվին
(Ինչպե՞ս նախանձես այն ճարպիկ կատվին,
Որ մի չաղ պատառ միս է թոցրել)...
Ով սերմ է ցանել ու բերք է հնձում,
Անբանն է միայն նրան նախանձում...

Բանից պարզվում է, ես ու իմ հոգին,
Որ չեմ նախանձում կյանքում ո՛չ ոքի...

Պարույր Սևակ

Վարժություն 121: Կազմե՛ք հետևյալ խոնարհված բայերի ժխտական ձևերը:

Կգաս, ասա՛, գրեցի, հեռանում էր, հասել է, զարկե՛ք, կլավանար, տեսել է, հեռացի՛ր, տո՛ւր, մտնում էր, ասաց, հիշելու էր, կբերեր, կանցներ:

ԱՄՓՈՓԻՉ ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է հարացույցը:
2. Ո՞րն է օժանդակ բայը, քանի ժամանակ, դեմք և թիվ ունի:
3. Ի՞նչ է ցույց տալիս սահմանական եղանակը:
4. Զանի՞՞ ժամանակածև ունի սահմանական եղանակը, և որո՞նք են դրանք:
5. Որո՞նք են սահմանական եղանակի բաղադրյալ ժամանակածևերը, և ինչպե՞ս են կազմվում դրանք:
6. Ո՞րն է սահմանական եղանակի միակ պարզ ժամանակածևը, և ինչպե՞ս է կազմվում:

7. Ի՞նչ է ցույց տալիս հրամայական եղանակը:
8. Զանի՞ ժամանակաձև ունի հրամայականը:
9. Որո՞նք են հրամայական եղանակի բայաձևերի վերջավորությունները:
10. Ի՞նչ է ցույց տալիս ըղծական եղանակը:
11. Ի՞նչ ժամանակաձևեր ունի ըղծականը, և ինչպե՞ս են կազմվում դրանք:
12. Ի՞նչ է ցույց տալիս ենթադրական եղանակը:
13. Որո՞նք են ենթադրական եղանակի ժամանակաձևերը, և ինչպե՞ս են կազմվում դրանք:
14. Ի՞նչ է ցույց տալիս հարկադրական եղանակը:
15. Ի՞նչ ժամանակաձևեր ունի հարկադրական եղանակը, և ինչպե՞ս են դրանք կազմվում:
16. Ի՞նչ են ցույց տալիս ժխտական խոնարհման բայերը:

Վարժություն 122: Դո՛ւրս գրե՛ք դիմավոր բայերը և որոշե՛ք դրանց եղանակը, ժամանակը, դեմքը և թիվը:

Տատո, պատշգամբում նստած, կանաչ լոբի է մաքրում: Մենք մի քիչ խոսեցինք դեսից-դենից, հետո նա վեր կացավ. «Գնամ, մարգերը ջրեմ, գամ»: Գնաց, եկավ: Դետո նայեց երկնքին. «Եսօր անձրև է գալու»,– ասաց: «Ռադիո՞ն հաղորդեց»: «Արևը,– ասաց տատո,– ծակծկում է»: Խոսում էր ու ձեռքի հետ ինչ-որ բան էր գործում: «Զո բաժին գինին կտամ,– ասաց,– տասը լիտր: Մենակ դու չես: Իմ սարքած գինին է: Դու կարմիրն ես սիրում, չէ՞...»: Ես մի բանի ժամ նստեցի տատոյի մոտ: Նա անընդհատ խոսում էր ինձ հետ, բայց և հասցնում էր իր գործերը: Դանկարծ մտածեցի՝ ինչքա՞ն բան է իմանում տատո և ի՞նչ լավ է անում ամեն ինչ: Նույնիսկ էլեկտրական սալիկը նորոգեց, ինչ-որ բան էր փչացել. ես բզբզեցի, բայց գլուխ չեկավ: «Տակիդ աթոռը ճռում է,– ասաց,– որ գնացիր, կսարքեմ»: Ա՛յ թեզ տատ...

Ես հանկարծ մտածեցի՝ բացի գրելուց, խոսելուց՝ ես ի՞նչ եմ ընդունակ անելու: Մի քիչ երգում եմ, սուրճ եմ եփում: Ուրի՞շ... Մի ձեռքիս մատներն էլ լրիվ չծալվեցին: «Տա՛տ,– հարցնում եմ,– դու ե՛րբ ես հանգստանում»: Չարմանքով նայում է ինձ. «Դիմա ի՞նչ եմ անում որ»: Ոնց խայտառակվեցի. էլեկտրական սալիկն էլ ինքք սարքեց. իննսուներեք տարեկան է և երկու տարի է դպրոց գնացել, այն էլ եկեղեցու դպրոց: Իսկ ես երևանյան դպրոցում ֆիզիկայից «գերազանց» էի ստանում: Միանգամից վեր է կենում. «Գնամ, հավերին կուտ տամ. մեղք են»: «Ժամը բանիսի՞ն ես կուտ տալիս»: «Երկրորդ անգամ՝ իննին»: Նայում եմ ժամացույցիս. իննից երեք րոպե է պակաս: «Ժա՛մը ոնց իմացար, ա՛յ տատ»: Մեղավոր նայում է ինձ. նայում է վերև՝ արևին, հետո գնում է մանրաբայլ:

Իսկ մենք հաց կտրելու մեքենա էլ ենք հորիսել:

Լուս Վարդգես Պետրոսյանի

Վարժություն 123: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք տողասկզբում նշված եղանակի բայաձևը:

սահմանական – գրեմ, կգրեմ, գրեցի, գրի՛ր

սահմանական – երգում է, չի երգի, պետք է երգի, երգենք

ըղծական – նկարեցինք, կնկարի, նկարել է, նկարեին

ըղծական – վերադառնալու էին, վերադառնալիք, վերադարձավ, կվերադառնա

ենթադրական – կորցրեց, կայծկլտաց, կանցնեն, կենդանանար

ենթադրական – չեմ գնալու, չի կարողա, չես նշել, չբերեց

հարկադրական – կգնար, բերելու է, պիտի գնա, չեն գրում

հրամայական – տանեին, իջեցրե՛ք, կարդացին, ելնեն

Գիտե՞ք, որ...

Անտվածաշունչն առաջին անգամ հայերեն տպագրվել է 1666–68 թվականներին Ամստերդամում՝ տպագրիչներ Ռսկան Երևանցու և Աատթեոս Ծարեցու ջանքերով:

Ղարիբյան Արարատ Սահակի (1899–1977)

Ծնվել է Արտաշատի շրջանի Ղարղալու (այժմ՝ Ալգեզարդ) գյուղում: Բարձրագույն կրթությունն ստացել է Երևանի պետական համալսարանում: 1937թ. ստացել է բանասիրական գիտությունների թեկնածուի, իսկ 1940-ին՝ դոկտորի գիտական աստիճան: 1947թ. ընտրվել է ԴԽՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ, իսկ 1960թ.՝ իսկական անդամ: Տարբեր տարիների պաշտոնավարել է իրրև հայոց լեզվի ամբիոնի վարիչ (համալսարանում և մանկավարժական ինստիտուտում), ԳԱ լեզվի ինստիտուտի տնօրեն: Զբաղվել է հիմնականում հայոց լեզվի պատմության, հայ բարբառագիտության, հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկայի և բառարանագրության հարցերով: Կարևոր է նրա ներդրումը հայ բարբառների

գիտական դասակարգման քննադատում, հայերենի բարբառների ձևաբանական դասակարգման մեջ ավելացրել է չորրորդ՝ ս ճյուղը:

Զբաղվել է նաև ընդհանուր և պատմահամեմատական լեզվաբանության հարցերով: Նրա գրքին են պատկանում «Հայոց լեզվի պատմության ուսումնասիրության ներածություն» (1937), «Հայերենի բարբառների մի նոր ճյուղ» (1939), «Հայոց լեզվի դասավանդման մեթոդիկա» (1954) և այլ գրքեր:

Զգալի է Ա. Ղարիբյանի ավանդը նաև բառարանագրության ասպարեզում: Նրա «Ռուս-հայերեն բառարանը», որն ընդգրկում է շուրջ 85 հազար բառահոդված (1968), արժանացել է ԴԽՍՀ Պետական մրցանակի:

Ա. Ղարիբյանը հեղինակ է նաև դպրոցական բազմաթիվ դասագրքերի: Միջնակարգ դպրոցի 5–6-րդ դասարանների համար նրա կազմած հայոց լեզվի դասագիրքը ունեցել է 25 վերահրատարակություն:

Ա. Ղարիբյանը արժանացել է ԴԽՍՀ գիտության վաստակավոր գործչի կոչման, պարգևատրվել է Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանով, Խ. Աբովյանի անվան մեդալով:

ՇԱՐՎԱՅՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ

Հիշենք, որ լեզվի տարբեր միավորներն ու նրանց հատկանիշները ուսումնասիրվում են լեզվաբանության տարբեր բաժիններում: Այդ բաժիններն են **հնչյունաբանությունը, բառագիտությունը և քերականությունը**, որն ունի երկու ենթաբաժին՝ **ձևաբանություն և շարահյուսություն**: **Հնչյունաբանության** մեջ ուսումնասիրվում են լեզվի հնչյունները, նրանց գրության ու արտասանության, փոփոխության առանձնահատկությունները: **Բառագիտության** մեջ ուսումնասիրվում են բառերի ծագումը, կազմությունը, ձևախմբատային հատկանիշները: **Ձևաբանության** մեջ ուսումնասիրվում են բառերի ուղիղ և քերականորեն փոփոխված ձևերի առանձնահատկությունները, յուրաքանչյուր խոսքի մասի հատկանիշները: **Շարահյուսության** մեջ ուսումնասիրվում են բառերի ու նախադասությունների կապակցման միջոցներն ու եղանակները, բառերի դերը բառակապակցություններում, պարզ և բարդ նախադասություններում: Օրինակ՝ *տուն* բառը բառագիտության մեջ ուսումնասիրվում է հետևյալ մոտեցումներով. պա՞րզ բառ է, թե՞ բաղադրյալ, մենիմա՞ստ է, թե՞ բազմիմաստ, ունի՞ արդյոք հոմանիշներ, հականիշներ, համանուններ, հնդեվրոպական ծագում ունի, թե՞ փոխառվել է այլ լեզուներից: **Ձևաբանության** մեջ կարևորվում է այն, թե *տուն* բառը ինչ խոսքի մաս է, ինչ կարգեր ունի, այսինքն՝ հոլովվո՞ւմ է, ունի՞ եզակի և հոգևակի թվեր, ինչպե՞ս են դրանք կազմվում և այլն: **Շարահյուսության** մեջ ուսումնասիրվում է, թե *տուն* բառը ինչպես է կապակցվում այլ բառերի, նախադասության մեջ ինչ անդամներ պաշտոններ կարող է կատարել, որ պաշտոնում ինչ ձևով է դրվում և այլն:

Այսպիսով՝ շարահյուսությունն ուսումնասիրում է բառերի ու նախադասությունների կապակցման միջոցներն ու եղանակները, ինչպես նաև նրանց կիրառությունների առանձնահատկությունները:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Որո՞նք են լեզվաբանության բաժինները:
2. Ի՞նչ է ուսումնասիրվում հնչյունաբանության մեջ:
3. Ի՞նչ է ուսումնասիրվում բառագիտության մեջ:
4. Ի՞նչ ենթաբաժիններից է կազմված քերականությունը:
5. Ի՞նչ է ուսումնասիրվում ձևաբանության մեջ:
6. Ի՞նչ է ուսումնասիրվում շարահյուսության մեջ:

Վարժություն 1: Տրված բառերն ու բառաձևերը դասավորե՛ք այնպիսի շարադասությամբ, որ ստացվեն նախադասություններ (երբեմն հնարավոր են շարադասական մի քանի տարբերակներ):

1. Գարևան, ջահելացել էր, քաղաքն, անուշաբույր, հիևավուրց, շնչից, ասես:
2. Շոգեքարշը, առաջ, անիվների, տաղտկալի, գնում էր, չիսկչիսկոցով:
3. Թռչունները, ժամանակ, բարձրաբերձ, քամիների, պատուպարվում էին ժայռերի, խոռոչներում:

4. Արևելյան, բակերում, այդ, ու, փոքր, քաղաքի, մեծ, բնակիչների, մասն, գտնվում էր, պահին, պարտեզներում:
5. Իրար, ճառագայթները, էին հանդիպել, բոսորագույն, նոր-նոր, ու, աղջամուղջն, արևի, թանձրացող:
6. Ականակիտ, հատակի, ողորկ, ջրի, քարերը, տարուբերվող, միջով, հայելու, երևում էին:
7. Այդ, մեկի, գտնվում էինք, երկնամուխ, պահին, լանջին, մենք, լեռներից:
8. Լուսնի, բաց, շողը, լուսամուտի, ներս էր ընկել, թրթռուն, փեղկից:
9. Նա, ճանապարհով, նեղ, ու, դեպի, խորդուբորդ, փողոցը, ուղղվեց, գլխավոր:
10. Փողոցում, զբաղված, մի քանի, առօրյա, ծերունիներ, զրույցով, կային:

Վարժություն 2: Գրե՛ք հինգ այնպիսի նախադասություն, որոնց անդամները ունենան նշված իմաստները:

1. Առարկայի հատկանիշ – առարկա – գործողության կատարման ձև – գործողություն:
2. Զանակ – անձ – գործողության կատարման ժամանակ – գործողություն – գործողության կատարման տեղ:
3. Առարկայի հատկանիշ – առարկա – գործողության կատարման ժամանակ – գործողության կատարման ձև – գործողություն – գործողության կատարման տեղ:
4. Զանակ – առարկա – գործողության կատարման չափ – գործողություն:
5. Առարկայի հատկանիշ – առարկա – գործողության կատարման ժամանակ – գործողություն – գործողությունը կրող առարկա:

Օրինակ՝ Զբջան առվակը ուրախ հոսում էր (առարկայի հատկանիշ – առարկա – գործողության կատարման ձև – գործողություն):

ՇՄՐԱՆՅՈՒՄՍԿԱՆ ՀՈՄՍԵՐՆԵՐ

Հոմանշությունը լեզվական այն իրողությունն է, որի դեպքում լեզվական մեկից ավելի միավորներ արտահայտում են մոտ կամ նույն իմաստը: Բառային հոմանիշները իմաստով մոտ կամ նույն բառերն են, ինչպես՝ *գեղեցիկ – սքանչելի – հիանալի – գեղանի – չնաշխարհիկ, ուղի – ճանապարհ, լուսամուտ – պատուհան* և այլն: Շարահյուսական հոմանիշները շարահյուսական այն կապակցություններն են, որոնք տարբեր կազմություններ ունեն, սակայն գրեթե նույն իմաստն են արտահայտում: Օրինակ՝ *Երբ հանդիպումս ավարտվեց, բոլորը մոտեցան աշխարհահռչակ նկարչին* նախադասության իմաստը հնարավոր է արտահայտել մեկ այլ ձևով՝ *Հանդիպումս ավարտվելուց հետո բոլորը մոտեցան աշխարհահռչակ նկարչին*: Շարահյուսական կապակցությունները հոմանշային հարաբերություն կարող են ունենալ նաև բարդ բառերի հետ, օրինակ՝ *հին ոճի – հնաճ, նուրբ կազմվածք ունեցող – նրբակազմ* և այլն:

Շարահյուսական հոմանիշները, թեև գրեթե նույն իմաստն են արտահայտում, սակայն միմյանցից տարբերվում են ոճական արժեքով, կառուցվածքով ու ծավալով, իմաստային նրբերանգներով: Այդ պատճառով էլ խոսք կազմողն ընտրում է իր կարծիքով տվյալ դեպքում ավելի հարմարը: Շարահյուսական հոմանիշների ճիշտ և տեղին գործածությունը խոսքի միօրինակությունից խուսափելու, տարբեր ձևերով արտահայտվելու հնարավորություն է ստեղծում:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է հոմանշությունը:
2. Ի՞նչ է շարահյուսական հոմանշությունը:
3. Ի՞նչ դեր ունի խոսքում շարահյուսական հոմանիշների ընտրությունը:

Վարժություն 3: Արտագրե՛ք՝ փակագծերում տրված հոմանիշներից ընտրելով իմաստով և ոճականորեն համապատասխանողը:

1. Տեղի բնակիչներից նա լսեց ու գրի առավ մի (*հին, հնամաշ*) գրույց:
2. Քաղցած գայլը պտտվում էր ոչխարների (*ախոռի, փարափի*) շուրջը:
3. Մի (*աղոտ, դժգույն*) միտք պտտվում էր նրա գլխում:
4. Իշխանն անթարթ հայացքը (*զամել, մեխել*) էր արթայի դեմքին:
5. Տեսնելով ներս մտնողներին՝ նա իսկույն (*թողարկեց, թաքցրեց*) ձեռքին եղած նամակը:
6. Տղան ամբողջ օրը (*պրպտեց, որոնեց*) այդ հարցի պատասխանը և վերջո գտավ:
7. Մեղրը կաթ-կաթ (*ծորում, հոսում*) էր տակառի ճեղքից:
8. Հյուրերը եկել էին (*դրկից, հարևան*) գյուղից:
9. Վերելակը խափանվել էր, և տղան ստիպված (*բարձրացավ, մազլցեց*) աստիճաններով:
10. Մեղմ քամին (*տատանում, թափահարում*) էր ծառերի կատարները:

Վարժություն 4: Արտագրե՛ք՝ փակագծում տրված բառերից ու կապակցություններից ընտրելով ոճով և իմաստով համապատասխանողը:

1. Այդ վայրում (*բաղձր համ ունեցող, բաղձրահամ*) ջրի պաշարներ կան:
2. Գետում (*ծուկ որսացող, ձկնորս*) այդ մարդիկ անակնկալ ձայնից իսկույն շրջվեցին դեպի ձայնի կողմը:
3. Որակյալ (*ասֆալտապատ, ասֆալտով պատված*) պողոտան շատ գեղեցիկ էր:
4. Այդ հանրախանութում վաճառվում են և՛ հնաոճ, և՛ (*նորաոճ, նոր ու ունեցող*) պայուսակներ:
5. Տուֆ (*բարից շինված, բարաշեն*) նորակառույց տունը հիացրեց բոլորին:
6. Հեռվից նայելիս աչքի էր ընկնում մուգ (*ապակիներով պատված ապակեպատ*) կրպակը:

7. Մշուշի միջից երևում էին լեռների՝ արծաթափայլ (*ծյունով պատված, ձնապատ*) գագաթները:
8. Թանձր (*մառախլապատ, մառախուղով պատված*) անտառը հեռվից գորշ էր թվում:
9. Այդ հզոր (*արքայորդին, արքայի որդին*) մի կամազուրկ ու վախկոտ մարդ էր:
10. Պալատի՝ մարմարե (*սյունազարդ, սյուներով զարդարված*) միջանցքով անցնում էր մռայլադեմ մի մարդ:

ԲԱՐՂ ԲԱՌ ԵՎ ԲԱՌԱՎՈՂՊԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆ

Բարդ բառերի մի մասի իմաստը հնարավոր է արտահայտել բառակապակցության միջոցով և հակառակը, օրինակ՝ *մշտավառ – միշտ վառվող, երախտամոռ – երախտիքը մոռացող, անվանացանկ – անունների ցանկ, քաղցրահամ – քաղցր համ ունեցող* և այլն: Այսինքն՝ բերված բառերն ու բառակապակցությունները հոմանիշներ են, քանի որ գրեթե նույն իմաստն են արտահայտում: Իհարկե միշտ չէ, որ հնարավոր է հոմանշային նման շարքեր կազմել: Բաղադրիչ բառերը, միավորվելով և բարդ բառ կազմելով, կարող են միասնաբար մի նոր իմաստ արտահայտել, որը չի համապատասխանում բաղադրիչ բառերով կազմված բառակապակցության իմաստին: Օրինակ՝ *բարձրահարկ* բառը նշանակում է շատ հարկեր ունեցող, և *բարձր հարկ* բառակապակցությունը նրան հոմանիշ չէ: Հետևաբար բարդ բառերն ու բառակապակցությունները միայն այն դեպքում են հոմանիշներ, երբ արտահայտում են իրար մոտ իմաստներ:

Միևնույն իմաստի՝ այս երկու տարբեր ձևով արտահայտելու հնարավորությունը խոսքը բազմազան դարձնելու միջոցներից է:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ե՞րբ են բարդ բառն ու բառակապակցությունը հոմանիշներ դառնում:
2. Ի՞նչ դեր է կատարում խոսքում միևնույն իմաստի՝ բառով և բառակապակցությամբ արտահայտելու հնարավորությունը:

Վարժություն 5: Յուրաքանչյուր կապակցության իմաստն արտահայտե՛ք մեկ բառով:

Հիանալի և սքանչելի, ձյան շերտ, ասֆալտով պատված, կանաչով զարդարված, գեղեցիկ դեմքով, խաղալու դաշտ, ձուկ որսացող, հարգելու արժանի, ցուցադրվող նմուշ, սյուներով զարդարված, կամրջի սյուն, կարկաչունով հոսող, ալիքներով ծփացող, լի և առատ, ստեղների շարք, ապակիներով պատված, բնության տված, անտառի շերտ, արծաթի փայլ ունեցող, հողմով աշխատող աղաց, հորդ և առատ, զբոսնելու այգի, մռայլ դեմք ունեցող, մանուշակի գույն ունեցող, տուֆից կերտված, առատ հոսող, նուրբ հյուսված, օղակի ձև ունեցող, շոկոլադով պատված:

Վարժություն 6: Գտե՛ք, թե յուրաքանչյուր շարքի որ կապակցության իմաստն է հնարավոր արտահայտել մեկ բառով:

1. ծառի ստվեր, ծառի տերև, ծառի ճյուղ, ծառի սունկ
2. լճի ջուր, լճի մակերես, լճի ափ, լճի ձուկ
3. բույս աճեցնող, բույս քաղող, բույս խնամող, բույս ուտող
4. սուրճի բաժակ, սուրճի աղաց, սուրճի մշակաբույս, սուրճի արկղ
5. գորգ գևող, գորգ վաճառող, գորգ վիացող, գորգ ներմուծող
6. փայտ հատող, փայտ կտրող, փայտ սղոցող, փայտ ներկող
7. անտառ նկարող, անտառ գնացող, անտառ պահպանող, անտառ մտնող
8. լուսամուտի ապակի, լուսամուտի բռնակ, լուսամուտի ծխնի, լուսամուտի գոգ
9. ծիրանի այգի, ծիրանի գույն, ծիրանի կորիզ, ծիրանի մուրաբա
10. դարի հայտնագործություն, դարի տևողություն, դարի ընթացք, դարի վերջ

Վարժություն 7: Յուրաքանչյուր շարքից ընտրե՛ք այն բառը, որի հետ տողակազմի բառը կկազմի այնպիսի կապակցություն, որի իմաստը հնարավոր է արտահայտել մեկ բառով. կազմե՛ք այդ բառերը:

1. գայլի – ձագ, մորթի, ոհմակ, ախորժակ
2. անձրևի – խշռոց, կանխատեսում, ջուր, շրջան
3. արքայի – գահ, որդի, հրաման, թագ
4. աթլորի – թև, կանչ, կատար, պոչ
5. խաղողի – որթ, տերև, գույն, հյութ
6. գրքի – հեղինակ, ընթերցող, հատոր, պահարան
7. թռչուն – կերակրող, բուծող, ուսումնասիրող, քանդակող
8. ծովի – ալիք, նկար, շառացուն, ավազ
9. խաղի – ընթացք, մասնակից, ավարտ, մրցավար
10. պարի – քայլ, հագուստ, մասնակից, երաժշտություն

Վարժություն 8: Գտե՛ք, թե որ դեպքում մեկ բառով արտահայտված իմաստը չի համապատասխանում կապակցության իմաստին:

1. լայն տերևներ ունեցող	լայնատերև
2. գորգով պատված	գորգապատ
3. բարձր հարկ	բարձրահարկ
4. քաղցր ձայն	քաղցրաձայն
5. քաղցր ձայն ունեցող	քաղցրաձայն
6. ծառի բուն	ծառաբուն
7. սալիկներով պատված	սալիկապատ
8. բարձր ձայն	բարձրաձայն
9. փայտ փորող	փայտփորիկ

10. շուն և գայլ	շնագայլ
11. խաղողի հյութ	խաղողահյութ
12. ջրի աման	ջրաման
13. ծաղիկների փունջ	ծաղկեփունջ
14. միրգ սիրող	մրգասեր
15. արջ և մուկ	արջամուկ
16. ջերմության չափ	ջերմաչափ
17. մրջյունի կեր	մրջնակեր
18. առյուծի սիրտ	առյուծասիրտ
19. մեծ միտք ունեցող	մեծամիտ
20. եղյամով պատված	եղյամապատ

ՀՈՒՆՎԱԾԵՎ ԵՎ ԿՍՊՍԿԱՆ ԿՍՈՒՅՅ

Հայտնի է, որ գոյականները, դերանունների մի մասը, անորոշ դերբայը և առհասարակ գոյականաբար գործածված բառերը հոլովվում են և այդ միջոցով կապակցվում այլ բառերի: Օրինակ՝ *խոսել* և *դեպք* բառերը բերված ձևերով միմյանց չեն կապակցվում, բայց եթե *դեպք* բառը հոլովենք, ապա կկապակցվի *խոսել* բառին, և կստանանք *խոսել դեպքից* կապակցությունը: Այդ նույն բառերը կարող ենք կապակցել նաև *մասին* կապի միջոցով՝ ստանալով գրեթե նույն իմաստն արտահայտող *խոսել դեպքի մասին* կապակցությունը: Ուրեմն հաճախ իմաստով մոտ կապակցություններ կարող ենք ստանալ՝ բառերը կապակցելով և՛ հոլովաձևերի, և՛ կապերի միջոցով: Հետևաբար շատ դեպքերում հոլովաձևերով ու կապական կառույցներով ձևավորված կապակցությունները հոմանիշներ են դառնում, օրինակ՝ *Նկարել թղթին – Նկարել թղթի վրա, շարել արկղում – շարել արկղի մեջ, գնալ աշխատելու – գնալ աշխատելու համար* և այլն: Սակայն միշտ չէ, որ հնարավոր է հոլովաձևով ու կապական կառույցով հոմանիշներ ստանալ: Օրինակ՝ *Նստել ծառի տակ, հավաքվել դպրոցի մոտ, ընթանալ առանց կանգառի* և շատ այլ կապակցությունների իմաստները հնարավոր չէ արտահայտել առանց կապերի: Ուրեմն կապական կառույցներն ու հոլովաձևերը լիովին նույնարժեք չեն: Պարզապես երբեմն հնարավոր է կապական կառույցներով ու հոլովաձևերով արտահայտել գրեթե նույն իմաստը, իսկ երբեմն՝ ոչ: Հոլովաձևով ու կապական կառույցով ձևավորվող հոմանիշների գործածությունը խոսքը տարբեր ձևերով արտահայտելու միջոցներից է:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Բացի հոլովելուց՝ ուրիշ ի՞նչ միջոցով կարող ենք կապակցել բառերը:
2. Արդյո՞ք միշտ են կապական ու հոլովաձևերով կապակցված կառույցները հոմանիշներ դառնում:

Վարժություն 9: Հոլովածներով կապակցված կառույցների իմաստներն արտահայտե՛ք կապային կառույցներով:

Չրուցել գործից, նկարել թղթին, աշխատանքը կատարել սարքավորումներով, գնալ աշխատելու, դասավորել արկղում, դնել սեղանին, փորագրել բարին, խոսել անելիքներից, գնալ ընկերներով, թերանալ աշխատանքում, ջուրը լցնել դուլը:

Վարժություն 10: Շղատառ կապային կառույցները փոխարինե՛ք բառածներով:

Գիրքը դրեց *սեղանի վրա*: Նա պատմում էր իրենց *գործերի մասին*: Երկաթ *ծողի միջոցով* կարողացան մաքրել խցանված խողովակը: Աշակերտը տետրը վերցրեց *սեղանի վրայից*: Մեկնեց արտասահման՝ *սովորելու համար*: Իրերը դրված էին *ճամպուրակի մեջ*: Այդտեղ որսը, *համաձայն օրենքի*, արգելված է: Գինը լցրին *կարասի մեջ*:

Վարժություն 11: Արտագրե՛ք տեքստը՝ հնարավորության դեպքում հոլովական կապակցությունները փոխարինելով կապային կառույցներով և հակառակը (ընդամենը 10 փոփոխություն):

Արմենը ընկերներով գնացել էր զբոսանքի: Նրանք բայլում էին զբոսայգու ծառուղիներով և զրուցում իրենց ամօրյա գործերի մասին: Զիչ հեռու մի աղբյուր հուշարձան կար, որի հուշաբարի վրա փորագրված էին գեղեցիկ զարդանախշեր: Աղբյուրի խողովակի միջից թափվող ջուրը լցվում էր բարե ավազանի մեջ: Չբոսայգում խաղացող մի երեխա մոտեցավ աղբյուրին՝ ջուր խմելու համար: Երբ նա կռացավ, որ ջուր խմի, ձեռքի խաղալիքն ընկավ ավազանը: Երեխան սկսեց լաց լինել: Տղաները մոտեցան, որ օգնեն, սակայն ավազանը խորն էր, և ոչ ոքի ձեռքը չհասավ ջրի մեջ սուզված խաղալիքին: Մոտակա նստարանի վրա մի ճյուղ էր ընկած: Արմենը վերցրեց և ճյուղի միջոցով կարողացավ հանել խաղալիքը: Երեխան վերցրեց խաղալիքը և շնորհակալություն հայտնելով տղաներին՝ գնաց, որ շարունակի իր խաղը:

ԴԵՐԲԱՅՆԿԱՆ ԴԱՐՉՎԱԾ ԵՎ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՆԱԽԱԳԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ

Անդեմ բայերը բաժանվում են երկու խմբի՝ **դերբայներ** և **ձևաբայեր**: Դերբայներն են **անորոշը** (գրել, կարդայ), **ենթակայականը** (գրող, կարդացող), **հարակատարը** (գրած, կարդացած), **համակատարը** (գրելիս, կարդալիս), իսկ ձևաբայերն են **անկատարը** (գրում, կարդում), **վաղակատարը** (գրել, կարդացել), **ապակատարը** (գրելու, կարդալու) և **ժխտական** ձևաբայը (գրի, կարդա): Ձևաբայերը գործածվում են միայն **եմ** օժանդակ բայի հետ՝ կազմելով դիմավոր ձևեր: Դերբայները, ի տարբերություն ձևաբայերի, կարող են առանց օժանդակ բայի հանդես գալ նախադասության և բառակապակցության կազմում, օրինակ՝ **Փորագրված** *նախը շատ գեղեցիկ էր* նախադասության մեջ *փորագրված* հարակատար դերբայը գործածվել է որպես *նախը* բառի որոշիչ: Դերբայները կարող են

լրացումներ ունենալ, օրինակ՝ **Քարին փորագրված Նախշը շատ գեղեցիկ էր** նախադասության մեջ **քարին** բառը լրացնում է **փորագրված** դերբային որպես կողմնակի տեղի պարագա: Դերբայների լրացումները կոչվում են կողմնակի: **Քարին** լրացումն էլ իր հերթին կարող է լրացում ունենալ, ինչպես՝ **Յուշարձանի քարին փորագրված Նախշը շատ գեղեցիկ էր**: Դերբայն իր լրացման կամ լրացումների, ինչպես նաև լրացման լրացումների հետ կարող է կազմել կապակցություն, որը կոչվում է **դերբայական դարձված**: Այսինքն՝ դերբայական դարձվածը բառակապակցություն է, որի գերադաս անդամն արտահայտված է դերբայով: Բերված վերջին օրինակում գործածված է **հուշարձանի քարին փորագրված** դերբայական դարձվածը, որը կատարում է որոշիչ շարահյուսական պաշտոն: Այդ որոշիչ իմաստը հնարավոր է արտահայտել ոչ միայն նշված դերբայական դարձվածով, այլև որոշիչ ստորադաս նախադասությամբ, ինչպես՝ **Նախշը, որը փորագրված էր հուշարձանի քարին, շատ գեղեցիկ էր**: Յետևաբար **հուշարձանի քարին փորագրված** դերբայական դարձվածը և **որը փորագրված էր հուշարձանի քարին** ստորադաս նախադասությունը շարահյուսական հոմանիշներ են:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

1. Կիրառական ի՞նչ տարբերություն կա դերբայների և ձևաբայերի միջև:
2. Ի՞նչ է կոչվում դերբայով և նրա լրացումներով ու լրացման լրացումներով ձևավորված կապակցությունը:
3. Ի՞նչ միավորի է հոմանիշ դառնում դերբայական դարձվածը:

Վարժություն 12: Գտե՛ք և դո՛ւրս գրե՛ք դերբայական դարձվածները, որոշե՛ք, թե որ դերբայով են ձևավորվել:

Հինավուրց եկեղեցու կորնթարդ գմբեթը խարխվել էր երևի հիսունինը-վաթսուն տարի առաջ: Բայց ամբողջովին չէր ավերվել, մինչև օրս կանգուն է գմբեթի վեժը, և հիմա էլ վերև բարձրացող անմիտ հետաքրքրասերներից շատերը, չըմբռնելով այդ պատմական հուշարձանի կարևորությունը, իրենց «անմահ» անուններն են փորագրում դեռևս կանգուն պատերին: Կիսաբանդ գմբեթն ամռան տոթակեղ ամիսներին ծածկվում է հուռթի կանաչով, ու խոչընդոտներից չընկճվող խոտերը, ծակելով ամրակուռ շաղախը, խցկվում են ամեն մի ճեղք: Այդ տեղ-տեղ պատռված գորգի վրա երևում են նաև ծաղիկներ՝ դեղին, կարմիր, մուգ կապույտ:

Մի օր էլ գյուղի բնակիչները հանկարծակիի եկան: Փարթամ կանաչի մեջ տեսան մի ծառ՝ ծիրանենի: Քանի դեռ ծառը փոքր էր եղել, չէր երևացել առատ խոտերի մեջ, բայց մի օր արդեն վեր էր բարձրացել՝ իր անակնկալ հայտնությամբ ապշեցնելով բոլորին: Պատկերացրե՛ք եկեղեցու կիսավեր գմբեթը՝ ասես մեջտեղից դանակով կտրած, և այդ գմբեթին աճած մի ծառ:

ժամանակ անցավ, և հարմարվեցին ծառի ներկայությանը: Իսկ ամռանը չարձճի երեխաները, իրենց աշխույժ գոռում-գոյուններով կենդանացնելով կեսօրվա

միապաղաղ անդորրը, մազլցեցին պատերն ի վեր և անհամբերությամբ պոկուեցին զարմանալի ծառի երախայրիքը¹: Ընդամենը ութ-ինը ծիրաններ էին՝ դեռևս խակ ու անհամ, բայց երեխաները հանդիսավոր հուզմունքով կերան՝ սպասելով ինչ-որ անօրինակ դեպքի: Ոչ մի արտասովորություն չկար. սովորական ծիրաններ էին, որոնցից լիքն է այգիներում ու շուկաներում:

Ու ծիրանի ծառը դարձավ գյուղի բնակիչ: Դժվար էր ասել՝ երբ և ով էր կորիզը նետել եկեղեցու գմբեթին, բայց ավելի դժվար էր ըմբռնել, թե ինչպես էր կորիզը հարմարվել ճեղքում և արմատները թել-թել տարածել շաղախի միջով: Այո՛, զարմանալի էր, բայց ծառը գոյատևում էր, ու մարդիկ դադարեցին զարմանալուց: Ես յելով ծառին՝ ես անընդհատ մտքումս հարց եմ տալիս. «Ինչպե՞ս ես դիմանում, ծիրանի՛ ծառ»:

Ըստ Վարդգես Պետրոսյանի:

ԴԵՐԲԱՅԱԿԱՆ ԴԱՐՃՎԱԾԻ ԿԵՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ըստ կետադրման՝ դերբայական դարձվածները լինում են տրոհվող և չտրոհվող: Հիմնականում տրոհվում են այն դերբայական դարձվածները, որոնց գերադաս անդամն արտահայտված է **անորոշ դերբայի գործիական հոլովով կամ հարակատար դերբայով**: Այս դերբայական դարձվածները նախադասության մեջ նախադաս կամ վերջադաս լինելիս տրոհվում են բուրժով, իսկ միջադաս դիրքում ստորակետերով, օրինակ՝ *Մտերմիկ գրուցելով՝ ընկերները բայլում էին զբոսայգում: Ընկերները, մտերմիկ գրուցելով, բայլում էին զբոսայգում: Ընկերները բայլում էին զբոսայգում՝ մտերմիկ գրուցելով: Իր գործը կիսատ թողած՝ նա օգնում էր ընկերոջը: Նա, իր գործը կիսատ թողած, օգնում էր ընկերոջը: Նա օգնում էր ընկերոջը՝ իր գործը կիսատ թողած:*

Բարդ նախադասության կազմում դերբայական դարձվածի դիրքը որոշելու համար հաշվի է առնվում նրա տեղը տվյալ բաղադրիչ նախադասության մեջ, օրինակ՝ *Ես բարևեցի բոլորին՝ ուրախ ժպտալով, և նստեցի աթոռին*: Այս նախադասության մեջ *ուրախ ժպտալով* դերբայական դարձվածը հետադաս է և տրոհվել է բուրժով, որովհետև գտնվում է առաջին բաղադրիչ նախադասության վերջում: Տրոհվող դարձվածից հետո դրվում է ստորակետ, եթե նույնիսկ ենթական չի փոխվում:

Դերբայական դարձվածը չի տրոհվում մի շարք դեպքերում:

- ա) Եթե նախադաս որոշիչ է, օրինակ՝ *Սեղանին դրված ծաղկամանը գեղեցիկ էր*:
- բ) Եթե գտնվում է *դիմավոր բայ + անորոշ դերբայ* կամ *ստորոգելի + ստորոգիչ + անորոշ դերբայ* կառույցների բաղադրիչների միջև, օրինակ՝ *Որսորդն սկսեց տարբեր մանրամասներ հավելելով պատմել դեպքը: Աշակերտը մտադիր էր գանազան պատրվակներ հորինելով արդարացնել իր բացակայությունը*:

¹ Երախայրիք – առաջին պտուղ:

- գ) Եթե գտնվում է հարկադրական եղանակի բայածևերի բաղադրիչների միջև, օրինակ՝ *Պիտի փայտեր հավաքելով խարույկ վառեր:*
- դ) Եթե դարձվածին անմիջապես հաջորդում է օժանդակ բայ կամ էլ շաղկապը, օրինակ՝ *Նա այդ ամենը առավոտից մինչև երեկո աշխատելով է ստեղծել: Նա տարբեր աշխատանքներ կատարելով էլ կարողացավ մի քանի արհեստ սովորել:*
- ե) Եթե դարձվածի գերադաս անդամ դերբայը գործածված է գոյականաբար, օրինակ՝ *Մոտեցավ առաջին շարքում նստածին: Նրա ասածի մասին չէի մտածել:*

Բարդ նախադասության բաղադրիչները կապող շաղկապին հաջորդող դերբայական դարձվածը կարող է տրոհվել և՛ բույթով, և՛ ստորակետերով, քանի որ շաղկապը ո՛չ դարձվածի անդամ է, ո՛չ նախադասության, օրինակ՝ *Անձրևը սաստկանում էր, և, գյուղ հասնելով, մենք գիշերեցինք այնտեղ: Անձրևը սաստկանում էր, և գյուղ հասնելով՝ մենք գիշերեցինք այնտեղ:*

Մյուս դերբայներով ձևավորված դերբայական դարձվածները չեն տրոհվում, օրինակ՝ *Իր այգում աշխատելիս նա տեսավ ճանապարհով անցնող մարդուն: Բակում խաղացող երեխաները դադարեցրին խաղը:* Այսպիսի դերբայական դարձվածները տրոհվում են այն դեպքում, երբ կատարում են որևէ տրոհվող անդամի պաշտոն, օրինակ՝ *Նա՝ իրեն միշտ գովողը, այս անգամ լռեց:* Այս նախադասության մեջ *իրեն միշտ գովողը* դերբայական դարձվածը գործածվել է բացահայտչի պաշտոնով և այդ պատճառով էլ տրոհվել է բացահայտչին բնորոշ կետադրությամբ:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ըստ կետադրման՝ ի՞նչ տեսակների են լինում դերբայական դարձվածները:
2. Դերբայական ո՞ր դարձվածներն են կետադրվում:
3. Ինչպե՞ս են կետադրվում նախադաս, միջադաս և հետադաս դերբայական դարձվածները:
4. Ո՞ր դեպքերում դերբայական դարձվածները չեն տրոհվում:

Վարժություն 13: Արտագրե՛ք նախադասությունները և կետադրե՛ք դերբայական դարձվածները (կետադրական մյուս նշանները դրված են):

1. Հինավուրց կաղնիներ էին կայծակնահար տապալվում վերջին շառացյունների երկյուղները պարզևելով անտառների խորքերին:
2. Գարնանային փոթոն այգիների վրա անդրադարձող բոցերի խուրձը շացուցիչ երանգներ էր սփռում այս ու այն կողմ գոյացնելով մի հրաշալի պատրանք:
3. Ինչ-որ անըմբռնելի ուժից մղված նա հանկարծ վեր կացավ և կտրուկ շարժումով փակեց սենյակի դուռը:

4. Արփին դանդաղընթաց գլորվում էր դեպի Մասիս լեռը հետևից բարչ տալով Արարատյան դաշտի շերտ-շերտ տատանվող շոգը:
5. Ես մի քանի ակնթարթ նայեցի թռչունին, ապա բայլեցի դեպի տուն երկներանգ խճեր հավաքելով:
6. Նկատվելու երկյուղից կծկվելով ոմանք թաքնվեցին ծառերի արանքում ոմանք՝ թփերի մեջ, ու համակ լսողություն դարձած բոլորը սկսեցին հետևել ձիերի ոտնատրոպին:
7. Տարված խառնիճադանջ մտքերով չէր զգում, որ անընդհատ պտտվում է ու վերադառնում միևնույն տեղը:
8. Օտարերկրացի ճանապարհորդները մեր երկրի մասին տարբեր տեղեկություններ են թողել մերթ ներկայացնելով աշխարհագրական յուրօրինակությունները, մերթ բուսական և կենդանական աշխարհը, մերթ մարդկանց վարքն ու բարքը:
9. Երբ մի քիչ էլ բայլեցինք ու այդ քարակարկառն անցնելով թեքվեցինք դեպի սարի աջակողմը, տեսանք, որ նոր-նոր է սկսվում հիմնական անտառը:
10. Լուսնի թրթռուն շողը ներս ընկավ լուսամուտից լուսավորելով մահճակալին քնած մանկան դեմքը:

Վարժություն 14: Դո՛ւրս գրեք դերբայական դարձվածներով նախադասությունները և կշե՛ք, թե որ դարձվածներն են տրոհվող (բացի դերբայական դարձվածների կետադրությունից՝ մյուս նշանները դրված են):

Այժմ ինձ փոքր-ինչ հանգիստ էի զգում: Ես՝ Ռոբինզոն Կրուզոս, որ այդքան նեղությունների ու փորձությունների միջով էի անցել, այժմ վերագտել էի հոգեկան անդորրս: Վերջին ճամփորդությունս լավ էր անցել: Ինձ պատահած միակ անախորժ դեպքն այն էր, որ մի գետակ անցնելիս իմ ձին սայթաքեց, և ես ուշքի եկա ջրի մեջ: Թեև ջուրը խոր չէր, բայց ես ոտքից գլուխ թրջվեցի: Իհարկե, առանձնապես մեծ պատահար չէր, սակայն վատն այն էր, որ լիովին թրջվել էր ծոցատետրերում գրի էի առել ինձ հանդիպած ժողովուրդների ու վայրերի անունները, իսկ ես տարված լինելով ճանապարհի հոգսերով ժամանակին ուշադրություն չդարձրի ու չհորացրի, և թերթիկները փտեցին: Այդ պատճառով էլ հետագայում շատ վայրերի անուններ չկարողացա մտաբերել:

Ինչպես ասացի, իմ այս վերջին ճամփորդությունը հիմնականում հաջող անցավ, և մենք միջօրեին մտանք Պեկին: Դեռ մի շաբաթ չէր անցել, որ Պեկինում էինք, երբ իմ անհանգիստ հոգին սկսեց ծանձրանալ: Ես արդեն հիմնականում ծանոթացել էի այդ հիմնավուրց քաղաքին, և այն այլևս չէր հետաքրքրում: Բայց մի օր ինձ մոտ եկավ մեր թարգմանիչ պորտուգալացին և հայտնեց, թե մի լուր ունի, որը կուրախացնի ինձ, բայց կտխրեցնի իրեն: Ես ասացի, որ այս երկրում ինձ հայտնի չէ որևէ բան, որը կարող է ինձ տխրեցնել կամ ուրախացնել: Սակայն նա վստահ

ընելով իր լուրի ազդեցությանը ասաց, որ քաղաքում մոսկվացի և լեհ վաճառականներ կան, որոնք պատրաստվում են ութ-ինը շաբաթից քարավանով ճանապարհ ընկնել Ռուսաստան: Իմ պորտուգալացի բարեկամը համոզված էր, որ ես օգտվելով այդ պատեհ առիթից կմեկնեմ նրանց հետ հրաժեշտ տալով իրեն: Խոստովանում եմ, որ ես և՛ ուրախացա, և՛ տխրեցի, բայց կասկածեցի լուրի ճշմարտությանը, որովհետև ոչ ոքի հայտնի չէր դա, ուստի հարցրի.

– Հաստա՞տ գիտեք:

– Այո՞, – պատասխանեց նա, – այս առավոտ հանդիպեցի մի հին ծանոթի՝ մի ռայի, որը եկել է Աստրախանից: Նա քարավանի հետ պետք է մեկնի Մոսկվա, ապա Վոլգա գետով իջնի Աստրախան:

Ուրախանալով այս անսպասելի լուրից ես առատ վարձատրեցի պորտուգալացուն, որ ուրախ բաժանվեմք թե՛ ես, թե՛ նա:

Ըստ Դանիել Դեֆոյի

ԲԱՐՂ ՍՏՈՐԱԳԱՍՏԱԿԱՆ ՆԱԽԱՂԱՍՏՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ՊԱՐԳԻ ԵՎ ՀԱԿԱՌԱԿԸ

Հաճախ հնարավոր է բարդ ստորադասական նախադասությունը փոխակերպել պարզի և հակառակը, օրինակ՝ **Երբ անձրևը դադարեց, երեխաները շարունակեցին իրենց խաղը – Անձրևի դադարելուց հետո երեխաները շարունակեցին իրենց խաղը:** Սրանք շարահյուսական հոմանիշներ են: Փոխակերպումը կատարվում է որոշակի սկզբունքներով:

ա) Ստորադաս նախադասության պարզ ստորոգյալը վերածվում է դերբայի, իսկ բաղադրյալ ստորոգյալի դեպքում օժանդակ բայ-ստորոգիչը կա՛մ փոխարինվում է լինել բայով, կա՛մ դուրս է ընկնում, վերացական իմաստով բայ-ստորոգիչները (*դառնալ, թվալ, համարվել, կոչվել* և այլն) դառնում են դերբայներ:

բ) Ստորադաս նախադասությունը կապակցող շաղկապը կամ հարաբերական-կապակցական բառերը դուրս են ընկնում, և նրանց փոխարեն կարող է դրվել համապատասխան կապ:

գ) Ստորադաս նախադասության ենթական վերածվում է կողմնակի ենթակայի, որը կարող է դրվել սեռական հոլովով:

Բերվող օրինակում կատարվել են նշված երեք փոփոխությունները.

Երբ անձրևը դադարեց, երեխաները շարունակեցին իրենց խաղը:

Անձրևի դադարելուց հետո երեխաները շարունակեցին իրենց խաղը:

Այսինքն՝ ստորադաս նախադասության *դադարեց* ստորոգյալը կորցրել է դեմքը՝ վերածվելով անորոշ դերբայի, որը դրվել է բացառական հոլովով՝ *դադարելուց*, *երբ* հարաբերական դերանվան փոխարեն գործածվել է *հետո* կապը.

անծրուք ենթական վերածվել է կողմնակի ենթակայի, որը դրվել է սեռական հոլովով՝ *անծրուհի*:

Այս փոփոխությունները կարող են մասնակիորեն կատարվել: Օրինակ՝ *Նա խնդրեց ընկերոջը, որ օգնի իրեն* – *Նա խնդրեց ընկերոջը օգնել իրեն*, այս փոխակերպման դեպքում դուրս է ընկել *որ* շաղկապը, բայց նրա փոխարեն կապ չի դրվել, իսկ ենթակայի փոփոխություն չէր կարող կատարվել, քանի որ ստորադաս նախադասության մեջ ենթակա չկա: Կատարվել է հետևյալ փոփոխությունը. ստորադաս նախադասության *օգնի* ստորոգյալը վերածվել է դերբայի՝ *օգնել*:

Արդեն ասվել է, որ բաղադրյալ ստորոգյալի դեպքում օժանդակ բայ-ստորոգիչը դուրս է ընկնում կամ փոխարինվում է *լինել* բայով, ինչպես՝ *Տեսա այն նկարը, որը գեղեցիկ է* – *Տեսա գեղեցիկ նկարը* (է ստորոգիչը դուրս է ընկել): *Տեսա այն մարդուն, որը նախկինում այդ գործարանի տնօրենն էր* – *Տեսա նախկինում այդ գործարանի տնօրենը եղած մարդուն* (էր ստորոգիչը փոխարինվել է *լինել* (եղած) բայով): Իսկ վերացական իմաստ ունեցող բայով արտահայտված ստորոգիչը վերածվում է դերբայի, ինչպես՝ *Մոտեցանք այն տանը, որը հեռվից գեղեցիկ էր թվում* – *Մոտեցանք հեռվից գեղեցիկ թվացող տանը*. ստորադաս նախադասության *գեղեցիկ էր թվում* բաղադրյալ ստորոգյալի *թվում էր* ստորոգիչը վերածվել է դերբայի՝ *թվացող*:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ փոփոխություններ են հնարավոր ստորադաս նախադասությունը փոխակերպելիս:
2. Փոխակերպման ժամանակ ինչպե՞ս կարող է փոխվել բաղադրյալ ստորոգյալը:

Վարժություն 15: Ընտրե՛ք և արտագրե՛ք բարդ ստորադասական նախադասությունների ճիշտ փոխակերպումները:

1. Նա տեսավ, որ ճամփորդները մոտենում են գյուղի եկեղեցուն:
ա) *Նա տեսավ գյուղի եկեղեցուն մոտեցող ճամփորդներին*:
բ) *Նա տեսավ ճամփորդների՝ գյուղի եկեղեցուն մոտենալը*:
2. Բոլորը գիտեին, որ նա հաղթել է մրցույթում:
ա) *Բոլորը գիտեին նրա՝ մրցույթում հաղթելը*:
բ) *Բոլորը գիտեին նրա՝ մրցույթում հաղթելու մասին*:
3. Բոլորը գիտեին այն մասին, որ նա հաղթել է մրցույթում:
ա) *Բոլորը գիտեին նրա՝ մրցույթում հաղթելը*:
բ) *Բոլորը գիտեին նրա՝ մրցույթում հաղթելու մասին*:
4. Հանդիպման էին եկել այն նկարիչները, որոնք մասնակցել էին ցուցահանդեսին:
ա) *Հանդիպման եկած նկարիչները մասնակցել էին ցուցահանդեսին*:
բ) *Հանդիպման էին եկել ցուցահանդեսին մասնակցած նկարիչները*:

5. Բարձունքից գահավիժում էր փրփրացայտ ջրվեժը, որը հիացնում էր բոլորին:
 - ա) Բարձունքից գահավիժող փրփրացայտ ջրվեժը հիացնում էր բոլորին:
 - բ) Բարձունքից գահավիժում էր բոլորին հիացնող փրփրացայտ ջրվեժը:
6. Նա հրաժարվել էր գիտաժողովին մասնակցելուց, որովհետև վերապատրաստման համար մեկնելու էր արտասահման:
 - ա) Նա հրաժարվել էր գիտաժողովին մասնակցելուց վերապատրաստման համար արտասահման մեկնելու պատճառով:
 - բ) Նա վերապատրաստման համար արտասահման մեկնելու նպատակով հրաժարվել էր գիտաժողովին մասնակցելուց:
7. Որպեսզի մինչև մուրճն ընկնելը հասնի գյուղ, անտառապահը գնաց լեռնային ծուռումուռ կաճանով:
 - ա) Մինչև մուրճն ընկնելը գյուղ հասնելու համար անտառապահը գնաց լեռնային ծուռումուռ կաճանով:
 - բ) Նախքան մուրճը կընկներ, անտառապահը գյուղ հասնելու համար գնաց լեռնային ծուռումուռ կաճանով:
8. Արշակը առավոտյան խնդրեց հարևանին, որ օգնի իրեն:
 - ա) Արշակը առավոտյան խնդրեց հարևանին օգնել իրեն:
 - բ) Արշակը առավոտյան խնդրեց հարևանին իրեն օգնելու մասին:
9. Եթե սուրհանդակը ուշանար, արքան օգնական գործ էր ուղարկելու:
 - ա) Սուրհանդակի ուշանալու պատճառով արքան օգնական գործ էր ուղարկելու:
 - բ) Սուրհանդակի ուշանալու դեպքում արքան օգնական գործ էր ուղարկելու:
10. Նախքան անձրևը սկսվելը, գյուղացիները հավաքվեցին մշակույթի տան դահլիճում:
 - ա) Անձրև սկսվելու պատճառով գյուղացիները հավաքվեցին մշակույթի տան դահլիճում:
 - բ) Նախքան անձրևի սկսվելը գյուղացիները հավաքվեցին մշակույթի տան դահլիճում:

Վարժություն 16: Ընտրե՛ք և արտագրե՛ք պարզ ընդարձակ նախադասությունների ճիշտ փոխակերպումները:

1. Ձորով հոսում էր շրջակա լեռների ձնաջրերից սկիզբ առնող մի գետ:
 - ա) Ձորով հոսող գետը սկիզբ էր առնում շրջակա լեռների ձնաջրերից:
 - բ) Ձորով հոսում էր մի գետ, որը սկիզբ էր առնում շրջակա լեռների ձնաջրերից:
2. Նա տեսավ հեղեղից կամրջի քանդվելը:
 - ա) Նա տեսավ, որ կամուրջը քանդվեց հեղեղից:
 - բ) Նա տեսավ, թե ինչպես կամուրջը քանդվեց հեղեղից:

3. Տնօրենը կարգադրեց հաշվապահին հաշվարկի արդյունքներն ուղարկել իրեն:
 - ա) Տնօրենը կարգադրեց հաշվապահին, որ հաշվարկի արդյունքներն ուղարկի իրեն:
 - բ) Տնօրենը կարգադրեց, որ հաշվապահը հաշվարկի արդյունքներն ուղարկի իրեն:
4. Գյուղամիջում հավաքված մարդիկ խոսում էին գարնանացանի խնդիրների մասին:
 - ա) Գյուղամիջում մարդիկ էին հավաքվել, որոնք խոսում էին գարնանացանի խնդիրների մասին:
 - բ) Մարդիկ, որոնք հավաքվել էին գյուղամիջում, խոսում էին գարնանացանի խնդիրների մասին:
5. Սարալանջին տեղ-տեղ մնացած ձյան շերտերը պսպղում էին արևից:
 - ա) Սարալանջին տեղ-տեղ ձյան շերտեր էին մնացել, որոնք պսպղում էին արևից:
 - բ) Ձյան շերտերը, որոնք տեղ-տեղ մնացել էին սարալանջին, պսպղում էին արևից:
6. Նրանք առավոտյան մեկնեցին՝ ջնայած եղանակի անբարենպաստ լինելուն:
 - ա) Նրանք առավոտյան կմեկնեին, եթե եղանակը անբարենպաստ էլ լիներ:
 - բ) Նրանք առավոտյան մեկնեցին, թեև եղանակը անբարենպաստ էր:
7. Չանգը հնչելուն պես բոլորը դուրս վազեցին:
 - ա) Երբ զանգը հնչում էր, բոլորը դուրս էին վազում:
 - բ) Հենց որ զանգը հնչեց, բոլորը դուրս վազեցին:
8. Ծառերն օրորվում էին սարերից փչող սառը քամուց:
 - ա) Ծառերն օրորվում էին սառը քամուց, որը փչում էր սարերից:
 - բ) Սառը քամին, որը փչում էր սարերից, օրորում էր ծառերը:
9. Խողովակը նորոգելու դեպքում ահագին ջուր կխնայեին:
 - ա) Որպեսզի ահագին ջուր խնայեին, պետք է նորոգեին խողովակը:
 - բ) Եթե խողովակը նորոգեին, ահագին ջուր կխնայեին:
10. Այգիները ժամանակին ջրելու դեպքում լավ բերք կստանային:
 - ա) Եթե այգիները ժամանակին ջրվեին, լավ բերք կստանային:
 - ա) Եթե այգիները ժամանակին ջրեին, լավ բերք կստանային:

ԲԱՐԴ ԱՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱԿԵՐԱՄԱՆ ԻՍՍՏՏՄԱՅԻՆ-ԸԵՐՍՎԱՆՄԱՆ ՍՐԱՆՆԱՀԱՏՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Բարդ ստորադասական նախադասությունները փոխակերպելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հետևյալ հանգամանքներին:

ա) Պետք է պահպանել ստորադաս նախադասության պաշտոնը, այսինքն՝ որոշիչ ստորադաս նախադասությունը ճիշտ փոխակերպման դեպքում պետք է

վերածվի որոշչի, ձևի պարագա ստորադաս նախադասությունը՝ ձևի պարագայի, և այլն: Օրինակ՝ *Նա տեսավ, որ երեխաները խաղում են բակում* նախադասությունը, որի ստորադաս բաղադրիչը ուղիղ խնդիր է, կփոխակերպվի այսպես. *Նա տեսավ երեխաների՝ բակում խաղալը*: Սխալ կլինի *Նա տեսավ բակում խաղացող երեխաներին* փոխակերպումը, քանի որ *բակում խաղացող* դերբայական դարձվածը որոշչի պաշտոն է կատարում:

բ) Իրենց արտահայտության կերպով գործողությունները լինում են կատարված, կատարվող և կատարելի, այսինքն՝ ներկայացվող ժամանակակետում գործողությունը կարող է լինել այս երեք վիճակներից մեկում: Օրինակ՝ *Նա երեկ զբոսնում էր պուրակում* նախադասության *զբոսնում էր* ստորոգյալը դրված է անցյալ ժամանակի բայով, որը, սակայն, արտահայտում է տվյալ պահին ընթացքի մեջ եղող գործողություն: Ստորադաս նախադասությունը փոխակերպելիս հիմնականում պետք է պահպանել բայի նույն վիճակը, ինչպես՝ *Մարդը, որը աշխատել էր գործարանում, եկավ – Գործարանում աշխատած մարդը եկավ* (կատարված վիճակ): *Մարդը, որը աշխատում է գործարանում, եկավ – Գործարանում աշխատող մարդը եկավ* (կատարվող վիճակ): *Հետաձգվեց աշխատանքը, որը մենք պետք է կատարեինք – Հետաձգվեց մեր կատարելիք աշխատանքը* (կատարելի վիճակ):

գ) Փոխակերպման հետևանքով ստացված կապակցությունը պետք է դառնա այն բառի լրացումը, որին լրացնում է երկրորդական նախադասությունը, օրինակ՝ *Արմենը և Գևորգը, որն ապրում է մեր շենքում, եկան մեր տուն – Արմենը և մեր շենքում ապրող Գևորգը եկան մեր տուն*: Սխալ կլինի *Մեր շենքում ապրող Արմենը և Գևորգը եկան մեր տուն* փոխակերպումը, քանի որ *Գևորգը* բառին լրացնող որոշիչ ստորադաս նախադասությանը փոխարինած դարձվածը կլրացնի նաև *Արմենը* բառին:

Փոխակերպելիս շաղկապներին ու հարաբերական-կապակցական դերանուններին փոխարինում են համապատասխան կապեր: Աղյուսակներով ներկայացված են շաղկապների ու կապերի, ինչպես նաև դիմավոր բայերի ու դերբայների փոխարինության հիմնական զույգերը՝ համապատասխան օրինակներով:

Շաղկապների ու կապերի փոխարինության հիմնական զույգերը

Շաղկապը կամ դերանունը	Նախադասությունը	Կապը	Փոխակերպված նախադասությունը
<i>որովհետև</i>	Որովհետև հիվանդ էր, չէր եկել:	<i>պատճառով</i>	Հիվանդ լինելու պատճառով չէր եկել:
<i>քանի որ</i>	Քանի որ հիվանդ էր, չէր եկել:	<i>պատճառով</i>	Հիվանդ լինելու պատճառով չէր եկել:
<i>հենց որ</i>	Հենց որ անձրևը դադարեց, նրանք մեկնեցին:	<i>պես</i>	Անձրևի դադարելուն պես նրանք մեկնեցին:
<i>թե չէ</i>	Անձրևը դադարեց թե չէ, նրանք մեկնեցին:	<i>պես</i>	Անձրևի դադարելուն պես նրանք մեկնեցին:

<i>որպեսզի</i>	Չնաց քաղաք, որպեսզի հանդիպի ընկերոջը:	<i>համար, նպատակով</i> (կամ առանց կապի)	Չնաց քաղաք՝ ընկերոջը հանդիպելու (համար, նպատակով):
<i>երթ</i>	Երթ եղանակը լավ լինի, կմեկնենք:	<i>դեպքում</i>	Եղանակի լավ լինելու դեպքում կմեկնենք:
<i>թեև</i>	Թեև պայմանները նպաստավոր չէին, մենք հաղթեցինք:	<i>հակառակ, չնայած</i>	Չնկատելի/չնայած պայմանների նպաստավոր չլինելուն՝ մենք հաղթեցինք:
<i>նախքան</i>	Նախքան աշխատանքը կսկսվեր, ղեկավարը ողջունեց Նրանց:	<i>նախքան</i>	Նախքան աշխատանքի սկսվելը ղեկավարը ողջունեց Նրանց:
<i>այնքան</i>	Մենք այնքան էինք հեռացել, որ տները չէին նշմարվում:	<i>չափ</i>	Մենք տների ճշմարվելու չափ հեռացել էինք:
<i>այնպես</i>	Նա այնպես էր վազում, ինչպես գիշատիչ գազանից են փախչում:	<i>նման, պես</i>	Նա գիշատիչ գազանից փախչելու նման/պես էր վազում:

Փոխակերպելիս պետք է հաշվի առնել նաև ստորադաս նախադասության ստորոգյալի իմաստային նրբերանգները: Օրինակ՝ անկատարով կազմված ժամանակաձևերը տարբեր իմաստներ են արտահայտում: Դրանք կարող են արտահայտել տվյալ պահին կատարվող գործողություն, ինչպես՝ *Նա քայլում է փողոցով*, կարող են արտահայտել մշտապես կրկնվող գործողություն, ինչպես՝ *Նա ամեն օր գնում է դպրոց*, կարող են արտահայտել անցյալում կատարված գործողություններ, ինչպես՝ *Չորավարն իր մի քանի քաջերի հետ հարձակվում է նահանջողների վրա և գերեզմարում նրանց*, կարող են արտահայտել ապառնու իմաստ, ինչպես՝ *Նա վաղը մեկնում է արտասահման և այլն*:

Երբ + անկատար կառույցը փոխակերպելիս սովորաբար արտահայտվում է *համակատար դերբայով* կամ *անորոշի սեռական հոլով + ժամանակ* կապակցությամբ, օրինակ՝ *երբ գրում էր – գրելիս* կամ *գրելու ժամանակ*: Սակայն այն դեպքերում, երբ անկատարն արտահայտում է մշտապես կրկնվող կամ անցյալում կատարված գործողություն, ապա արտահայտվում է *անորոշի բացառական հոլով + հետո* կապակցությամբ, օրինակ՝ *Երբ սովորում էր դասերը, հեռուստացույց էր դիտում – Դասերը սովորելուց հետո հեռուստացույց էր դիտում*, *Երբ դպրոցն ավարտում է, ընդունվում է բուհ – Դպրոցն ավարտելուց հետո ընդունվում է բուհ*:

Երբ + վաղակատար և *երբ + անցյալ կատարյալ* կառույցները փոխակերպելիս արտահայտվում են *անորոշի բացառական հոլով + հետո* կապակցությամբ, օրինակ՝ *երբ գրել էր, երբ գրեց – գրելուց հետո*:

Ներկայացվածները հիմնական սկզբունքներն են. հնարավոր են շեղումներ դրանցից:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Իմաստային-քերականական ի՞նչ իրողություններ պետք է հաշվի առնել փոխակերպելիս:
2. Փոխակերպելիս ստորադաս նախադասության ստորոգյալի իմաստային ի՞նչ առանձնահատկություններ պետք է հաշվի առնել:

Վարժություն 17: Տրված բարդ ստորադասական նախադասությունները փոխակերպե՛ք պարզի:

1. Այդպես անծայրածիր հորիզոնն է կերպարանափոխվում, երբ արևի թափառական թրթռացող մի շող ընկնում է փրփրադեզ թուխպերին:
2. Գլխում խառնիճաղանջ մտքեր էին, որոնք սահում էին առանց որևէ կոնկրետ ձև ստանալու:
3. Երբ դարպասը ծխնիների սուր ճռնչոցով փակվեց, դիմացի սյունազարդ պատշգամբում մի մարդ երևաց:
4. Օրվա վերջին, երբ աղջամուղջն աստիճանաբար թանձրանում էր, նրանք հասան գյուղ:
5. Երբ բանտից ազատվեց, Օհանը այլևս չուզեց տեսնել իր դավաճան, փոքրոզի ընկերներին:
6. Ո՞վ է եղել այդ մարդը, որը փորձել է սրբագրել բնությունը:
7. Մտախոհ քայլողները չզգացին, որ իրենք դուրս են եկել հինավուրց անտառից:
8. Ահա օձագալար գետը, որը ոլոր-մոլոր անցնում է ձորով:
9. Հանկարծ լուռության մեջ լսվում են ժամացույցի զարկերը, որոնք նրան հանում են անեությունից:
10. Նա լարում էր հիշողությունը, որ ամեն ինչ կշռադատի:
11. Կարկաչուն գետի ափին հինավուրց ընկուզենին է, որի տերևները արդեն դեղնել էին:
12. Նրանք լայնահուն պողոտայով քայլեցին, մինչև որ ընդհուպ մոտեցան մի բարձրահարկ շենքի:
13. Խորհրդավոր ճամփորդը ոչինչ չտեսավ, որովհետև երբևէ չըջվեց:
14. Նա կանգ առավ այն ժամանակ, երբ թանձրացող աղջամուղջը պարուրում էր շրջապատի տներն ու ծառերի սաղարթները:
15. Ներսում մի ընդարձակ սրահ էր, որը լուսավորված էր լամպերով և բուխարու մեջ բոցկլտացող կրակով:
16. Իր բանջարանոցը, ծառերը կամ որթատունկերը ջրող այգեպանը մասնակից է դառնում մի ծիսակատարության, որն իր համար մեծ խորհուրդ ունի:
17. Թեև ջուրը խոր չէր, ես ոտքից գլուխ թըջվեցի:
18. Իրականությունն այն է, որ տարբեր եղանակներին ձկները տարբեր տեսք են ընդունում:

19. Ո՞րն էին այն թերահավատ նախապաշարունակներն ու խոհերը, որոնք անընդհատ ճնշում էին ուղեղս մեր քաղաքային եկեղեցիներում:
20. Երբ ափը բոլորովին աներևութացավ, ինձ պաշարեց մի տարօրինակ թախիծ:

Վարժություն 18: Տրված պարզ նախադասությունները փոխակերպե՛ք բարդ ստորադասականի:

1. Նա նստել էր մի հիևավուրց ծառի՝ հողից դուրս եկած օձագալար արմատներին:
2. Այդ թանգարանում շրջելիս հաճախ վերանում ես առօրյայից:
3. Այդ օրը հայր ու որդի գնացել էին այգիները՝ բերքը հավաքելու:
4. Հիացմունք պարզևող այդ պատկերը ես վայելում էի ամեն օր:
5. Մինչև ընկերների՝ իր տուն գալը նա շտապ-շտապ դասավորեց իրերը:
6. Աշխատանքից վերադառնալուն պես այցելում էր վատառողջ հարևանին:
7. Նա անհամբեր սպասում էր հոր՝ արտասահմանից վերադառնալուն:
8. Փողոցով մտամոլոր քայլելու ժամանակ նա ոչ մի անգամ հետ չնայեց:
9. Այդ տարօրինակ մարդուն շրջապատածները սարսափով ու անվստահությամբ լի հայացքներով էին նայում նրան:
10. Հանկարծակի ընդհատված խոսակցությունը մի քանի վայրկյանից վերսկսվեց:
11. Դիմացս հիևավուրց սաղարթախիտ անտառն էր՝ ընկղմված թանձր խավարի մեջ:
12. Մասամբ ցրվել էին մինչ այդ մեր կատարած տանջալլուկ երթի տպավորությունները:
13. Տարված լինելով ճանապարհի հոգսերով՝ ժամանակին ուշադրություն չդարձրի:
14. Ճամփորդները նստեցին առվակի՝ ծաղիկներով ու խոտերով ծածկված ափին:
15. Մենք մի կերպ անցնում էինք անձրևից լպրծուն դարձած ճանապարհով:
16. Պարտեզի կենտրոնում կարկաչուն շատրվանն էր՝ շրջապատված երփներանգ ծաղիկների ածուներով:
17. Նրանից խնդրեցի նամակը՝ մի լավ ուսումնասիրելու:
18. Միասին գնացել էինք Օշական՝ հայ հանճարի՝ Մեսրոպ Մաշտոցի շիրիմին այցելելու:
19. Զբոսայգու նստարանին նստածները աշխույժ գրուցում էին:
20. Շատրվանների ախորժալուր խշռոցը լսելիս նրա տրամադրությունը բարձրանում էր:

Վարժություն 19: Ընտրե՛ք փակագծում տրված այն բառածևը կամ կապակցությունը, որի գործածման դեպքում փոխակերպումը ճիշտ կլինի:

1. Տեսա այն մարդուն, որը եկել էր:
Տեսա (եկող, եկած) մարդուն:
2. Հետաձգվեց ուղևորությունը, որը մենք կատարելու էինք հաջորդ շաբաթ:
Հետաձգվեց հաջորդ շաբաթ մեր (կատարած, կատարելիք) ուղևորությունը:
3. Ջուրը, որը թափվում էր վնասված խողովակից, թրջել էր հատակը:
Վնասված խողովակից (թափվող, թափված) ջուրը թրջել էր հատակը:
4. Նա սրտնեղում էր, որ չգիտի այդ պատմության ավարտը:
Նա սրտնեղում էր այդ պատմության ավարտը (չիմանալով, չիմանալուց):
5. Հենց որ անձրևը դադարեց, երեխաները ելան բակ:
Անձրևը (դադարելուն պես, դադարելուց հետո) երեխաները ելան բակ:
6. Երբ կառուցում էին տունը, նա մեկնեց արտասահման:
Տունը (կառուցելու ժամանակ, կառուցելուց հետո) նա մեկնեց արտասահման:
7. Որպեսզի չմատնի իրեն, լռեց:
Իրեն (չմատնելու համար, չմատնելու պատճառով) լռեց:
8. Երբ ավարտվեց հանդիպումը, մարզիկներն անմիջապես գնացին օդանավակայան:
Հանդիպումը (ավարտվելուն պես, ավարտվելուց հետո) մարզիկներն անմիջապես գնացին օդանավակայան:
9. Երբ գնում էր թատրոն, հանդիպեց դասընկերոջը:
Թատրոն (գնալիս, գնալուց հետո) հանդիպեց դասընկերոջը:
10. Որպեսզի չվնասի նկարը, աշխատում էր շատ զգույշ:
Նկարը (չվնասելու պատճառով, չվնասելու համար) աշխատում էր շատ զգույշ:

ՄԵՋՔԵՐՎՈՂ ՈՒՂՂՍԿԻ ԵՎ ՍԵՆՈՒՂՂՍԿԻ ԽՈՍՔ

Խոսողը հաճախ կարող է մեջբերել իր կամ ուրիշի խոսքը, օրինակ՝ – *Ես վաղը մեկնելու եմ, – ասաց ընկերս: Ես թեզ խնդրել էի. – Ոչ ոքի չհայտնես:* Խոսքը կարող է մեջբերվել նաև ոչ այն ձևով, ինչպես որ ասվել է, այլ պատմողաբար, անուղղակիորեն, ինչպես՝ *Ընկերս ասաց, որ ինքը վաղը մեկնելու է: Ես թեզ խնդրել էի, որ ոչ ոքի չհայտնես:* Միևնույն մեջբերվող խոսքի ուղղակի և անուղղակի ձևերը շարահյուսական հոմանիշներ են: Ուղղակի խոսքը հեղինակային խոսքին կարող է կապակցվել ասացական իմաստով տարբեր բառերով, ինչպես *ասել, պատասխանել, կարգադրել, հայտնել, հաղորդել* և այլն: Օրինակ՝ – *Չյուրերն արդեն ժամանել են, – հայտնեց օգնականը:*

Երբեմն հեղինակային խոսքը և ուղղակի խոսքը կարող են կապակցվել խոսողի զգացական վիճակն արտահայտող բառերով, ինչպես՝ *ժպտալ, վրդովվել, հուզվել, ոգևորվել, քարկանալ, ուրախանալ* և այլն: Օրինակ՝ – *Եթե այդպես է, ուրեմն ամեն ինչ լավ է, – ուրախացավ նա: – Ինչո՞ւ ինձ չես հայտնել այդ ամենը, – զայրացավ իշխանը:*

Ուղղակի խոսքը պայմանականորեն բաժանվում է երկու տեսակի՝ հնչող և չհնչող, այսինքն՝ հնչող է բարձրաձայն ասվող խոսքը, իսկ չհնչող է մտածումնաբեր նամակում գրվածը և այլն: Իհարկե, գրվածն էլ հնարավոր է ընթերցել, այսինքն՝ այդ դեպքում այն հնչում է, սակայն իրենց կետադրությամբ հնչող և չհնչող մեջբերվող խոսքերը տարբերվում են. մեջբերվող չհնչող խոսքը գրվում է չակերտներով, իսկ հնչող խոսքը՝ անջատման գծով:

Հեղինակի խոսքը ուղղակի խոսքի նկատմամբ կարող է լինել նախադաս, միջադաս կամ հետադաս, ինչպես՝ **Նա ասաց.** – *Ես այսօր մեկնելու եմ:* – *Ես, – ասաց նա,* – *այսօր մեկնելու եմ:* – *Ես այսօր մեկնելու եմ:* – **ասաց նա:**

Եթե հեղինակի խոսքը նախադաս է, ապա ունենում է *ենթակա – ստորոգյալ* շարադասությունը (*նա ասաց*), իսկ եթե միջադաս է կամ վերջադաս, ապա *ստորոգյալ – ենթակա* շարադասությունը (*ասաց նա*):

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է մեջբերվող խոսքը:
2. Ինչպե՞ս կարող է մեջբերվել խոսքը:
3. Պայմանականորեն ի՞նչ տեսակների է բաժանվում մեջբերվող խոսքը:
4. Հեղինակի խոսքը մեջբերվող խոսքի նկատմամբ ի՞նչ դիրք կարող է ունենալ:

Վարժություն 20: Կարդացե՛ք և առանձնացրե՛ք մեջբերվող ուղղակի և անուղղակի խոսքերը:

«Հին աշխարհի պատմություն» առարկայի դասին էր, որ ես առաջին անգամ ապշեցրի դասընկերներին՝ հասկացնելով, որ իրենց առջև հիրավի յուրօրինակ մտքի տեր մի անձնավորություն է: Այնպես պատահեց, որ դա համընկավ այդ առարկայի հենց առաջին դասին: Հենց որ դասագրքերը բաժանեցին, ուսուցչուհին ասաց, որ բացենք ութսունիններորդ էջը: Ես ասացի, որ ավելի ճիշտ կլիներ առաջին դասին նախ քան անել առաջին էջը: Նա նույն վայրկյանին հարցրեց, թե ինչ է իմ անուն-ազգանունը, և ես զվարթ ասացի.

– Վիլյամ Սարոյան:

– Ուրեմն այսպես, Վիլյամ Սարոյան, – գայրույթով վրա բերեց ուսուցչուհին, – լռե՛ք և ինձ հնարավորություն տվե՛ք դասավանդելու:

Ես նստեցի, իսկ ուսուցչուհին սկսեց խոսել դասագրքում պատկերված երկու բարաբեկորների մասին՝ ասելով, թե ըստ հնեաբանների՝ դրանք քսան հազար տարեկան են: Հենց այդ պահին էլ ծնվեց մտածողությանս նոր համակարգը, որի համաձայն՝ հարցերը չպետք է անընդհատ ուսուցիչները տան, իսկ աշակերտները ճգնեն պատասխանել, ուստի հարցրի.

– Որտեղի՞ց գիտե՛ք:

Ամբողջ դասարանը գոռում-գոչունով շտապեց իր հավանությունը տալ իմ նոր համակարգին, իսկ ուսուցչուհին հարցիս պատասխանելու փոխարեն ստիպեց ինձ փախուստի դիմել, այսինքն՝ սրընթաց նետվեց դեպի ինձ: Ես հապշտապ դուրս

թռա դասարանից և որոշեցի առանց հետևանքներին սպասելու եղելության մասին տեղյակ պահել տնօրենին: Երբ նրան պատմեցի կատարվածը, անակնկալի եկա, քանի որ նրա համակրանքն ուսուցչուհու կողմն էր, և նա խոժոռ հայացքով ոտքից գլուխ չափում էր ինձ: Տնօրենը հարցրեց, թե ինչ է իմ ազգանունը և ազգությունը: Լսելով պատասխանս՝ շղայնությամբ ասաց.

– Միայն հայը կարող էր նման հարց տալ. իմ Կալիֆոռնիայի դպրոցներում աշխատելու տարիներին ոչ ոք երբևէ նման հարց չի տվել:

– Այո՛, – վրդովված պատասխանեցի ես, – այն բոլոր տարիներին էլ, քանի դեռ Նյուտոնը չէր հետաքրքրվել, թե ինչու է իսնձորը ծառից ընկնում, ոչ ոք երբևիցե նման հարց չէր տվել:

Լատ Վիլյամ Մարոյանի

Վարժություն 21: Գրե՛ք հինգ ուղղակի և հինգ անուղղակի խոսքով նախադասություն:

Վարժություն 22: Գրե՛ք փոքրիկ շարադրություն «Զբոսանք» վերնագրով՝ գործածելով առնվազն հինգ ուղղակի խոսք:

ՄԵՋՔԵՐՎՈՂ ՈՒՂՂԱԿԻ ԽՈՍՔԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՈՒՄԸ ԱՆՈՒՂՂԱԿԻ

Մեջքերվող ուղղակի խոսքը հիմնականում հնարավոր է արտահայտել նաև անուղղակի ձևով, որը դառնում է տվյալ մեջքերվող խոսքի շարահյուսական հոմանիշը, ինչպես՝ – *Մենք ավարտել ենք աշխատանքը, – ասաց նա: Նա ասաց, որ իրենք ավարտել են աշխատանքը:* Ուղղակի խոսքն անուղղակիի փոխակերպելիս կատարվում են մի շարք փոփոխություններ:

1. Նախ հիշենք, որ հեղինակի խոսքն ուղղակի խոսքի նկատմամբ կարող է լինել նախադաս, միջադաս կամ հետադաս, իսկ անուղղակի խոսքի դեպքում այն նախադաս է, օրինակ՝ – *Ես կարողացել եմ այդ գիրքը, – ասաց նա: Նա ասաց, որ ինքը կարողացել է այդ գիրքը:*

2. Հեղինակի խոսքը և ուղղակի խոսքը, բացի *ասել, պատասխանել, կարգադրել, հայտնել, հաղորդել* և նման այլ ասացական բայերից, կարող են կապակցվել նաև զգացական բայերով, ինչպես՝ *վրդովվել, հուզվել, ոգևորվել, բարկանալ, ուրախանալ* և այլն, օրինակ՝ – *Ամեն ինչ լավ է կատարվել, – ուրախացավ նա: Զգացական բայերով կապակցված ուղղակի խոսքը չի փոխակերպվում, քանի որ փոխակերպման դեպքում անհրաժեշտ կլինի փոփոխություն կատարել նաև հեղինակի խոսքում (օրինակ՝ ավելացնել *ասելով* դերբայը):*

3. Այն ուղղակի խոսքերը, որոնք հարցական են, անուղղակիի վերածվելիս հեղինակի խոսքին կապվում են *թե* շաղկապով, օրինակ՝ *Նա հարցրեց ինձ. – Ե՞րբ է ավարտվելու թո գործուղումը: Նա հարցրեց ինձ, թե երբ է ավարտվելու իմ գործուղումը: – Մի՞թե նա քեզ չի հայտնել այդ ամենը, – զարմացած հարցրեց ընկերս: Ընկերս զարմացած հարցրեց, թե մի՞թե նա ինձ չի հայտնել այդ ամենը:* Մյուս դեպքերում անուղղակի խոսքը հեղինակի խոսքին կապակցվում է հիմնականում

որ շարկապով, ինչպես՝ Նկարիչն ասաց. – Իմ նկարների ցուցահանդեսը կբացվի մեկ ամսից: Նկարիչն ասաց, որ իր նկարների ցուցահանդեսը կբացվի մեկ ամսից: Եթե հարցական ուղղակի խոսքում չկան հարցական դերանուններ կամ հարցական-երկբայական երանգով վերաբերականներ, ապա անուղղակիի փոխակերպելիս կարելի է ավելացնել արդյոք բառը, ինչպես՝ – Աշխատանքն ավարտվե՞լ է, – հարցրեց նա: Նա հարցրեց, թե արդյո՞ք աշխատանքն ավարտվել է:

4. Հրամայական եղանակի բայերով արտահայտված ստորոգյալ ունեցող ուղղակի խոսքը փոխակերպելիս կարելի է ավելացնել թող բառը, իսկ հրամայական բայը վերածվում է ըղձական եղանակի բայաձևի, ինչպես՝ – Եթե դուք որևէ ցանկություն ունեք, – ասաց տանտերը հյուրերին, – հայտնե՛ք: Տանտերը հյուրերին ասաց, որ եթե նրանք որևէ ցանկություն ունեն, թող հայտնեն:

5. Ուղղակի խոսքը փոխակերպելիս կատարվում են նաև համապատասխան դիմային փոփոխություններ, ինչպես՝

– Դու քո աշխատանքը կներկայացնես վաղը, – ասաց նկարիչը ինձ:

– Դու քո աշխատանքը կներկայացնես վաղը, – ասաց նկարիչը բեգ:

– Դու քո աշխատանքը կներկայացնես վաղը, – ասաց նկարիչը նրան (Աշոտին):

Նկարիչը ինձ ասաց, որ ես իմ աշխատանքը կներկայացնեմ վաղը:

Նկարիչը բեգ ասաց, որ դու քո աշխատանքը կներկայացնես վաղը:

Նկարիչը նրան (Աշոտին) ասաց, որ նա իր աշխատանքը կներկայացնի վաղը:

6. Ուղղակի խոսքը փոխակերպելիս կոչականը կարող է ենթարկվել մի բանի փոփոխությունների:

ա) Չգացական արժեքով կոչականները դուրս են ընկնում, օրինակ՝ – Սիրելի՛ն, ես ինչպե՞ս օգնեմ քեզ, – հարցրեց տղան: Տղան հարցրեց, թե ինքը ինչպես օգնի նրան:

բ) Կոչականը կարող է վերածվել ենթակայի, ինչպես՝ – Արմեն, վաղը ե՛կ ինձ օգնելու, – ասաց հայրը: Հայրն ասաց, որ Արմենը վաղը գա իրեն օգնելու:

գ) Կոչականը կարող է վերածվել հանգման անուղղակի խնդրի, ինչպես՝ – Արմեն, վաղը ե՛կ ինձ օգնելու, – ասաց հայրը: Հայրն ասաց Արմենին, որ վաղը գա իրեն օգնելու:

դ) Եթե կոչականն արտահայտող գոյականը որպես հանգման անուղղակի խնդիր գործածված է հեղինակային խոսքում, ապա փոխակերպման ժամանակ կոչականը դուրս է ընկնում, ինչպես՝ Որդին ասաց հորը. – Հայ՛ր, ես կկատարեմ այդ աշխատանքը: Որդին ասաց հորը, որ ինքը կկատարի այդ աշխատանքը:

ե) Եթե ուղղակի խոսքում կա կրկնվող կոչական, ապա անուղղակիի վերածելիս հանգման խնդիր կամ ենթակա դառնում է նրանցից մեկը, իսկ մյուսները դուրս են ընկնում, ինչպես՝ – Մայրի՛կ, մայրի՛կ, ե՛րբ ենք գնալու, – հարցրեց երեխան: Երեխան հարցրեց մայրիկին, թե երբ են գնալու: Իսկ եթե կան տարբեր կոչականներ, բոլորն էլ փոխակերպվելիս վերածվում են կա՛մ հանգման

խնդրի, կամ ենթակայի, օրինակ՝ – **Արմեն, Դավիթ, տո՛ն եկեք**, – կանչեց մայրը: **Մայրը կանչեց Արմենին, Դավիթին, որ տուն գան:**

7. Ուղղակի խոսքն անուղղակիի փոխակերպելիս դուրս են ընկնում ձայնարկությունները և վերաբերմունք արտահայտող բառերը՝ **կարծեմ, լավ, ներեցե՛ք** և այլն: Օրինակ՝ – **Վա՛յ, նա արդեն վերադարձե՛լ է**, – զարմացած հարցրեց Յասմիկը: **Յասմիկը զարմացած հարցրեց, թե նա արդեն վերադարձե՛լ է**: – **Լավ, ես բեզ կօզնեմ**, – ասաց ծերունին տղային: **Ծերունին տղային ասաց, որ ինքը նրան կօզկի:**

8. Ուղղակի խոսքում եղած առաջին շարքի ցուցական դերանունները փոխակերպման ժամանակ անհրաժեշտության դեպքում փոխարինվում են երկրորդ շարքի դերանուններով՝ **այս – այդ, այստեղ – այդտեղ, այսքան – այդքան, այսպես – այդպես** և այլն (բացի սույն-ից): Անուղղակին ուղղակիի փոխակերպելիս հակառակ փոփոխությունը (*այդ – այս*) պարտադիր չէ: Օրինակ՝ – **Վերցրո՛ւ այս ներկը և սրանո՛ւմ ներկիր ցանկապատը**, – ասաց պապը թոռանը: **Պապը թոռանը ասաց, որ վերցնի այդ ներկը և դրանով ներկի ցանկապատը**: Փոխակերպման ժամանակ նույն սկզբունքով են փոփոխվում նաև ցուցական դերանուններով կազմված բաղադրյալ բառերը, օրինակ՝ **այսօր – այդ օրը** և այլն:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ շարադասությամբ է դրվում անուղղակի խոսքը հեղինակի խոսքի նկատմամբ:
2. Ի՞նչ շաղկապներով է կապակցվում անուղղակի խոսքը:
3. Փոխակերպման ի՞նչ առանձնահատկություններ ունի հարցական ուղղակի խոսքը:
4. Փոխակերպման ի՞նչ առանձնահատկություններ ունի հրամայական բայ-ստորոգյալ ունեցող ուղղակի խոսքը:
5. Մեջբերվող ուղղակի խոսքն անուղղակիի փոխակերպելիս ի՞նչ փոփոխությունների կարող է ենթարկվել կոչականը:

Վարժություն 23: Տրված ուղղակի խոսքը փոխակերպե՛ք անուղղակիի:

1. – Դա այն հայտնի քանդակագործն է, – լսելի եղավ ամեն կողմից:
2. Այդ ժամանակ իմ մեջ թաքտում էր որսորդի ոգին, և մտքում ինքս ինձ ասում էի. «Սրանից հաջող որս որտե՞ղ կգտնես. վազի՛ր, հրացանդ բե՛ր»:
3. «Յետախույզ են ուղարկել», – մտածեցի ես՝ լիովին անշարժանալով:
4. «Որտե՞ղ մնաց, ե՞րբ և ո՞ւր կորավ այդ դժոխքի դևը», – վրդովմունքից խեղդվելով՝ խորհում էի ողջ գիշեր:
5. – Լավ, – ասացի ես, – հենց վաղը՝ երեկոյան կողմ, կգնամ այցելության:
6. Դպրոցի տեսուչն ինձ կանչեց և ցույց տալով նամակը՝ հարցրեց.
– Կարո՞ղ ես ասել՝ ում ձեռագիրն է:

7. – Ուզում եմ՝ ես ու դու այստեղ մի քիչ էլ զբոսնենք, դիտենք մամռապատ խաչքարերով գերեզմանատունը, խաղողի որթատունկերը,– պատասխանեց նա ինձ:
8. – Նե՛րս կանչիր հյուրիդ,– ինձ ասաց բարեհամբույր կինը, ապա դառնալով պառավին՝ ավելացրեց, – դու մի երկու հա՛ց հանիր, ես հիմա կգամ:
9. «Մոռացա՛վ, անտեսե՛ց ինձ սպարապետը»,– սրողած խորհում էր Ատոմը:
10. – Մենք բարեհաջող անցանք, դուք զգու՛յշ եղեք՝ հանկարծ չսայթաքեք,– մեզ պատասխանեց զինվորը:
11. «Մի՞թե ոչինչ չի փոխվել»,– մտածեց նա՝ անհնար համարելով այդ:
12. Մի քանի վայրկյան հետո ես գլխի եմ ընկնում և ասում ծերունուն.
– Չայրի՛կ, այստեղ ամեն մարդ ինքն իրեն պետք է սպասարկի:
13. – Դե՛, այս մե՛կն էլ շուռ տվեք ու վերջացրե՛ք գործը,– երիտասարդ բանվորներին հրահանգեց մի ալեգարդ մարդ:
14. Նա վճռական շարժումով մոտեցավ հորը և ասաց.
– Չա՛յր, իմ քննական համերգն է, արի՛ լսելու:
15. Ընկերս ինձ մի օր ասաց.
– Ես վերջապես իմացա՝ ովքեր են եղել ինձ վրա հարձակվողները:
16. Նա անդրավարտիքի գրպանից հանեց թղթերը և ինձ ասաց.
– Մի նոր բան եմ գրել. ես կկարդամ, դու լսի՛ր:
17. – Իմ գործադրած նախազգուշություններն ապարդյուն անցան,– ասաց նա տխրությամբ:
18. Այնժամ նա զգույշ հետ դարձավ և շշնջաց.
– Մենք պետք է գնանք, քանի դեռ մեզ չեն նկատել:
19. – Մենք կարծում ենք, որ Դուք չեք կարողանա մեզ օգնել, և ես էլ այդ դեպքում նրանց պատվերը չեմ հասցնի կատարել,– պատասխանեց նա ինձ:
20. – Մա՛րդ աստծո, չէի՞ր կարող նախօրոք տեղյակ պահել մեզ քո մտադրության մասին,– վրդովված ասաց ծերունին վարպետին:

Վարժություն 24: Տրված անուղղակի խոսքը փոխակերպե՛ք ուղղակի:

1. Ուղեկիցս ասաց, որ տարիներ առաջ այդ վայրը նույնպես ծածկված է եղել սաղարթախիտ ծառերով:
2. Վարդանը խնդրեց ընկերոջը, որ իրեն հայտնի մասնակիցների հանդիպման վայրը:
3. Անշարժ նստած՝ նա խորհում էր, որ նրանք իրեն չօգնեցին, բայց ինքը միշտ էլ աջակցել էր այդ մարդկանց:
4. Այդ ամենից հետո մարզիչն ասաց, որ իրենք բոլորն էլ ջանք չեն խնայել, և դրա շնորհիվ էլ հաղթել են նրանց:
5. Գարեգինը հարցրեց նրանց, թե նրանք իրեն չե՞ն կարող արդյոք ներգրավել այն խմբի մեջ, որը մեկնելու է պեղումներ կատարելու:

6. Աշակերտները հարցրին ուսուցչին, թե իրենք երբ կգնան այն թանգարանը, որի մասին նա դասի ընթացքում պատմել էր իրենց:
7. Պատվիրակը հայտնեց տնօրենին, որ ինքը եկել է նրանց հանձնարարությունամբ և պետք է վերադառնալով նրա պատասխանն էլ հայտնի նրանց:
8. Վարորդը հայտնեց ուղևորներին, որ ինքը պետք է կնքել տա փաստաթղթերը, բայց իսկույն կվերադառնա, ուստի նրանք իրեն սպասեն ավտոբուսում:
9. Նրանք նամակով հայտնում էին մեզ, որ իրենք տեղյակ են մեր հաջողություններին, բայց մենք չգիտենք, որ իրենք էլ են հաղթել մրցույթում:
10. Մինչ այդ ոչինչ չասած մարդը հարցրեց, թե ով է իրեն օգնելու ղեկավարության հանձնարարությունը կատարելիս, և ինքը արոյոք ծանոթ է նրան:
11. Նա հավաստիացնում էր, որ իրենք բոլորն էլ լավ են նախապատրաստվել մրցույթին և կատարել են իրենց հանձնարարված բոլոր աշխատանքները:
12. Աշակերտները խնդրեցին ուսուցչին, որ իրենց թույլ տա, որ գնան ցուցահանդես, որտեղ ներկայացված են նաև իրենց դասընկերոջ նկարները:
13. Նա մտքում անընդհատ կրկնում էր, թե ինչու ինքը նրան չնախագգուշացրեց, որ ինքը չի կարող օգնել:
14. Նամակում ասված էր, որ մրցույթին կարող են մասնակցել մեզանից նրանք, ովքեր հաղթել են նախնական փուլում:
15. Նկարիչն ասաց, որ իր կտավներում ինքը փորձել է պատկերել այն ամենը, ինչը տեսնում են բոլորը, բայց ոչ բոլորն են կարողանում պատկերել:
16. Ձկնորսը պատասխանեց, որ իր մաշված ուռկանով ինքը չի կարող ձուկ որսալ:
17. Զյուրերը հարցրին տանտիրոջը, թե նա երբ է վերադարձել գործուղումից, և ինչու էին իրեն այդպես անակնկալ գործուղել:
18. Դռնապանն ասաց հարցնողներին, որ ինքը չգիտի, թե նա երբ կգա. իրենց այդ մասին նա չի հայտնել:
19. Լրագրում գրված էր, որ նկարիչն իր համար էլ անսպասելի գտել է մի եղանակ, որով կարողանում է իր կտավների գույները պայծառացնել:
20. Հայկը հայտնեց Վահեին, որ իր գործն արդեն ավարտել է և գնում է տուն. թող նա կիսատ թողնի իր գործը, իրենք վաղը միասին կշարունակեն:

ՈՒՂՂԱԿԻ ԽՈՍՔԻ ԿԵՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ինչպես ասվել է, մեջբերվող խոսքը պայմանականորեն բաժանվում է երկու տեսակի՝ հնչող և չհնչող:

1. **Որպես հնչող խոսք** մեջբերվող ուղղակի խոսքը կետադրվում է հետևյալ ձևով:

Եթե հեղինակի խոսքը նախադաս է, ապա նրանից հետո դրվում է միջակետ, իսկ ուղղակի խոսքը մեծատառով գրվում է նոր տողից. նրանից առաջ դրվում է անջատման գիծ, օրինակ՝

Տեսնելով մեզ բակում՝ նա հարցրեց.

– Ի՞նչ եք ուզում:

Եթե հեղինակի խոսքը միջադաս կամ վերջադաս է, ապա նրանից առաջ դրվում է ստորակետ-գիծ (կամ էլ կախման կետեր-գիծ), իսկ հեղինակի միջադաս խոսքից հետո դրվում է կա՛մ ստորակետ-գիծ, կա՛մ միջակետ-գիծ, կա՛մ վերջակետ-գիծ: Ստորակետ-գիծը միշտ գործածվում է որպես հեղինակի և ուղղակի խոսքի տրոհման միջոց, իսկ միջակետի, վերջակետի, ինչպես նաև կախման կետերի գործածությունը պայմանավորված է նրանով, թե տվյալ դեպքում հեղինակի խոսքին նախորդող և հաջորդող միավորներն իրար նկատմամբ շարահյուսական ինչ հարաբերություն ունեն: Օրինակ՝ *Մենք ոչինչ չենք կարող անել. ամեն ինչ վերջացած է* նախադասության բաղադրիչներն ունեն պատճառահետևանքային հարաբերություն, ուստի նրանց միջև միջակետ է դրվել: Եթե այս նախադասությունն ընդամիջի հեղինակի խոսքով, ապա նրանից հետո կդրվի միջակետ-գիծ, ինչպես՝ – *Մենք ոչինչ չենք կարող անել, – ասաց մարգիչը. – ամեն ինչ վերջացած է:*

Այլ օրինակներ՝

– Ես, – ասաց ճամփորդը, – շատ հեռվից եմ գալիս:

– Խավար գիշեր է, – ասաց տանտերը, – չես կարող մեկնել:

– Ամեն ինչ ավարտված է, – ափսոսանքով ասաց իշխանը: – Ձիերը թամբե՛ք և մեկնե՛ք:

– Ես... – կմկմաց տղան, – ես ի՞նչ կարող էի անել:

2. Որպես չինչող խոսք մեջբերվող ուղղակի խոսքը կետադրվում է հետևյալ ձևով:

Եթե հեղինակային խոսքը նախադաս է, ապա նրանից հետո դրվում է միջակետ, իսկ ուղղակի խոսքն առնվում է չակերտների մեջ, օրինակ՝ *Նա գրում է «Շուտով վերադառնալու եմ»:* Վահրամ Փափազյանն ասել է. «Հանցանք է արշավի ձին արորի լծելը»:

Եթե հեղինակի խոսքը միջադաս է, ապա, ինչպես մեջբերվող ինչող խոսքի դեպքում, նրանից առաջ կարող է դրվել ստորակետ-գիծ կամ կախման կետեր-գիծ, իսկ նրանից հետո՝ ստորակետ/միջակետ/վերջակետ-գիծ, և ուղղակի խոսքն առնվում է չակերտների մեջ, օրինակ՝ «Ես, – գրում էր նա, – շուտով կվերադառնամ»: «Մենք ավարտել ենք աշխատանքը, – գրում էր որդին: – Մի քանի օրից ես կվերադառնամ տուն»:

Եթե հեղինակի խոսքը վերջադաս է, ապա ուղղակի խոսքն առնվում է չակերտների մեջ, և նրանից հետո դրվում է ստորակետ-գիծ, օրինակ՝ «Ես շուտով կվերադառնամ», – գրում էր նա: ««Շունն ու կատուն» թումանյանը գրել է 1886 թվականին», – գրված էր շարադրության մեջ:

Մեջբերվող կարճ ուղղակի խոսքը, եթե հաջորդում է հեղինակի խոսքին, ապա կարող է տրոհվել նաև բուլթով. այդ դեպքում գրվում է փոքրատառով և նույն տողում, օրինակ՝ *Նա ասաց՝ կօզնեմ և կաջակցեմ: Նա խորհրդավոր ժպիտով ասաց՝ եկա, տեսա, հաղթեցի:*

Հարցական նախադասությամբ արտահայտված ուղղակի խոսքն անուղղակիի փոխակերպվելիս կետադրվում է հետևյալ սկզբունքներով:

ա) Եթե ուղղակի խոսքում կան հարցական-երկբայական վերաբերականներ, ապա նրանց հարցական նշանը անուղղակի խոսքում պահպանվում է, օրինակ՝ – *Մի՞թե նա վերադարձել է,– հարցրեց նկարիչը: Նկարիչը հարցրեց, թե մի՞թե նա վերադարձել է:*

բ) Եթե ուղղակի խոսքում կան հարցական դերանուններ, ապա անուղղակի խոսքում դրանք վերածվում են հարաբերական դերանունների, և նրանց վրա հարցական նշան չի դրվում, օրինակ՝ – *Ե՞րբ ես վերադարձել,– հարցրեց ընկերս: Ընկերս հարցրեց, թե երբ եմ վերադարձել:*

գ) Եթե ուղղակի խոսքում չկան ո՛չ հարցական-երկբայական վերաբերականներ, ո՛չ էլ հարցական դերանուններ, ապա անուղղակիի վերածվելիս հարցական նշանը պահպանվում է, և կարող է ավելացվել *արդյոք* բառը, օրինակ՝ – *Դու այցելեցի՞ր ընկերոջդ,– հարցրեց ինձ Գեղամը: Գեղամը ինձ հարցրեց, թե ես այցելեցի՞ր (արդյոք) ընկերոջս:*

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ՎԱՐՄԱՆՔՆԵՐ

1. Ինչպե՞ս է կետադրվում հնչող ուղղակի խոսքը:
2. Ինչպե՞ս է կետադրվում չհնչող ուղղակի խոսքը:
3. Ինչպե՞ս է կետադրվում կարճ ուղղակի խոսքը:

Վարժություն 25: Արտագրե՛ք և կետադրե՛ք մեջբերվող ուղղակի խոսքերը (կետադրական մյուս նշանները դրված են):

Լաջվարդ երկինքը՝ իր փայլվիլուն արևով, և դրախտից մի կտոր ցուլցում էին պաղպաջուն լճակի հայելու մեջ:

Եվ տեսավ Լիլիթը, որ արփին այնքան հրեղեն չէ, ինչքան իր աչքերի կրակը, և երկինքն այնքան խորունկ չէ, ինչքան իր աչքերի հունը: Ինքն է ամենակատարյալը, և լիճն ու դրախտը լցված են իր չնաշխարհիկ դեմքի լույսով:

Մինչ այդ մի գույզ հակինթե թիթեռներ՝ աղամանդե թևերով ու գույն-գույն նախշերով, եկան և նստեցին նրա քաղցրաբույր մազերի վրա: Լիլիթը նայեց և ժպտաց ինքնագոհ: Ի՞նչ գեղեցիկ կլիներ, եթե սրանք միշտ մազերիս վրա մնային մտածեց նա:

Եվ իսկույն երփներանգ ծաղիկներ քաղեց, որոնք հազար թույրով փայլում էին ու բուրում իր շուրջը, և շարեց ոսկեհուր վարսերի մեջ:

Ադամը, որը, հեռվում արձանացած, հափշտակված դիտում էր ընկերուհուն, մեկեն սիրտ առավ և մոտեցավ նրան:

Լիլիթ՝ հրեշտակներից չքնադս կցկտուր թոթովեց Ադամը այդ ի՞նչ ծաղիկներ էին, որ դու քաղեցիր:

Սրանք, հրաշալիքներ են սրանք, քայց դու չես հասկանում Ադամի խոսքը արհամարհանքով կտրեց Լիլիթը:

Ո՛չ, հոգի՛ս, ես գիտեմ Եղեմում այնպիսի վայրեր, ուր ստեղծողն անգամ տակավին ոտք չի դրել, այնպիսի գույնզգույն ծաղիկներ՝ անպատմելի բույրերով, այնպիսի սաղարթախիտ ծառեր՝ ամենահամեղ պտուղներով զարդարուն... Կուզե՞ս՝ գնանք, շրջենք այդ վայրերում:

Ադամն այնպիսի փաղաքուշ ծայնով ասաց, որ մի ակնթարթ մեղմացավ Լիլիթի գայրույթը:

Լավ, Ադամ՛, կգնանք, բայց ոչ այսօր. հետո, հետո:

Լիլիթ՝ նազելիս, այո՛, երբ որ կամենաս, սակայն գիշեր Է գալու հիմա. գնանք իմ տաղավարը, որ շինել եմ հրաշագեղ սոխակների բներին կից՝ ամենաշքեղ ծաղիկներով պարուրված: Քնի՛ր այնտեղ, իսկ ես կսկսեմ թռ անուշ նիրիդ:

Ըստ Ավետիք Բասիակյանի

Վարժություն 26: Արտագրե՛ք և կետադրե՛ք տրված նախադասությունները:

1. Վարդանը խորհում էր ինչու ես ժամանակին չգգուշացրի նրան:
2. Ով պետք է կատարի այդ ծանր աշխատանքը հարցրեց տնօրենը:
3. Հայրը հարցրեց որդուն թե նա այցելեց հիվանդ հորեղբորը:
4. Մի պահ մտածեց ու ասաց կօզնեմ:
5. Ես գրում եր ընկերը կարող եմ քեզ համար մի հարմար աշխատանք գտնել:
6. Որդիս ասաց հայրը երբ ես ավարտելու գործը:
7. Կգնամ ու կհաղթեմ մտածում եր նա չէ որ լավ եմ մարզվել:
8. Մրցույթին մասնակցել ցանկացողները կարող են դիմել մինչև հոկտեմբերի 31-ը գրված էր հայտարարության մեջ:
9. Սիրելի աշակերտներ ասաց ուսուցիչը վաղը գնալու ենք պատկերասրահ:
10. Եղբայրը հարցրեց ընկերներին թե ինչու իրեն այդ մասին չէին հայտնել:

ՆԵՐԳՈՐԾԱԿԱՆ ԵՎ ԿՐԱՎՈՐԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐ. ՆՐԱՆՑ ՓՈԽԱԿԵՐԳՈՒՄԸ

Բայը, ինչպես հայտնի է, ժամանակակից հայերենում ունի երեք սեռ՝ *Ներգործական, կրավորական և չեզոք*: Ներգործական բայերը պահանջում են ուղիղ խնդիր լրացում, օրինակ՝ *գրել նամակ, կառուցել տուն, նկարել նկար* և այլն: *Նամակ, տուն, նկար* բառերը ուղիղ խնդիրներ են: Կրավորական սեռի բայերը կազմվում են *-վ-* ածանցով և պահանջում են ներգործող անուղղակի խնդիր լրացում, օրինակ՝ *կոտրվել քամուց, գնահատվել հանձնաժողովի կողմից, ընդունվել հանդիսատեսի կողմից, ծածկվել ձյունով* և այլն: *Քամուց, հանձնաժողովի կողմից, հանդիսատեսի կողմից, ձյունով* բառերն ու կապակցությունները ներգործող անուղղակի խնդիրներ են: Անձ ցույց տվող գոյականներով ու դերանուններով արտահայտված ներգործող անուղղակի խնդիրները ձևավորվում են *սեռական հոլով + կողմից* կապակցությամբ, իսկ մյուս ներգործող խնդիրները՝

բացառական կամ գործիական հոլովներով դրված բառերով: Չեզոք սեռի բայերը չեն պահանջում ո՛չ ուղիղ խնդիր, ո՛չ էլ ներգործող անուղղակի խնդիր լրացումներ: Օրինակ՝ *զբոսնել, հիանալ, զմայլվել, ուրախանալ* բայերը չեզոք սեռի են:

Մինևույն բայի ներգործական և կրավորական ձևերով ստորոգյալներ ունեցող և նույն բառերից կազմված նախադասությունները դառնում են շարահյուսական հոմանիշներ, ինչպես՝ *Չեղեղը քանդեց կամուրջը – կամուրջը քանդվեց հեղեղից*: Ներգործական կառույցը կրավորականի փոխակերպելիս կատարվում է երեք փոփոխություն:

ա) Ներգործական սեռի բայը փոխարինվում է կրավորական սեռի բայով:

բ) Ենթական վերածվում է ներգործող խնդրի:

գ) Ուղիղ խնդիրը վերածվում է ենթակայի:

Բերված օրինակում *քանդել* ներգործական սեռի բայը վերածվել է *քանդվել* կրավորականի, *հեղեղը* ենթական վերածվել է ներգործող խնդրի՝ *հեղեղից*, իսկ *կամուրջը* ուղիղ խնդիրը վերածվել է ենթակայի: Նույն ձևով՝ *Անձրևը թրջեց հողը – հողը թրջվեց անձրևից*: *Մասնագետները գնահատեցին աշխատանքը – Աշխատանքը գնահատվեց մասնագետների կողմից*:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Որո՞նք են բայի սեռերը:
2. Ի՞նչ լրացում են պահանջում ներգործական սեռի բայերը:
3. Ի՞նչ լրացում են պահանջում կրավորական սեռի բայերը:
4. Ի՞նչ փոփոխություններ են կատարվում ներգործական կառույցով նախադասությունները կրավորականի փոխակերպելիս:

Վարժություն 27: Ներգործական կառուցվածքով տրված նախադասությունները փոխակերպե՛ք կրավորականի:

1. Հուժկու հարվածը ավերեց պատը:
2. Պայծառ արևը լուսավորել էր ամեն ինչ:
3. Ուժգին քամին տարուբերում էր նույնիսկ դարավոր ծառերը:
4. Ձյան ճերմակ սավանը ծածկել էր տանիքները:
5. Հեղեղը խարխալել էր հինավուրց կամուրջը:
6. Հանձնաժողովը քննարկեց մասնակիցների աշխատանքները:
7. Նա հաշվարկել էր բոլոր անհրաժեշտ տվյալները:
8. Երկարատև խոնավությունը քայքայել էր ամեն ինչ:
9. Քամին թեթել էր տանիքին ամրացված ալեհավաքը:
10. Ափերից ելած ջուրը ծածկել էր մոտակա տները:

Վարժություն 28: Կրավորական կառուցվածքով տրված նախադասությունները փոխակերպե՛ք ներգործականի:

1. Երկաթե դարպասը թեքվել էր ուժգին հարվածից:
2. Նրանց կատարած աշխատանքը բարձր գնահատվեց մասնագետների կողմից:
3. Այդ լքված տանը ամեն ինչ ծածկվել էր փոշով:
4. Ծառը ջրվել էր վնասված խողովակից թափված ջրից:
5. Միամիտ ծերունին համոզվել էր նրա կեղծ խոսքերից:
6. Ժայռը հղկվել էր ալիքների անընդմեջ հարվածներից:
7. Անսպասելի հանդիպումից նա չափազանց հուզվել էր:
8. Ծաղիկները օրորվում էին երեկոյան գեփյուռից:
9. Այդ շենքը կառուցվել էր հմուտ վարպետների կողմից:
10. Լեռների կատարները ծածկվել էին թանձր մառախուղով:

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ԸՍՏ ՀԱԳՈՐԳԱԿՅԱԿՍՆ ԵՊՍՏԱԿԻ, ՆՐԱՆՅ ՀՆՉԵՐԱՆՉԸ ԵՎ ԿԵՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նախադասությունների միջոցով խոսողը տարբեր տեղեկություններ է հաղորդում և հաղորդվածի նկատմամբ էլ տարբեր վերաբերմունք է ունենում: Բերենք օրինակ: *Խաղն ավարտվեց: Մեր թիմը հաղթեց:* Այս նախադասությունները խոսողը կարող է ասել չեզոք հնչերանգով, երբ ինչ-որ դեպք է պատմում, քանի որ նպատակը տեղեկություն հաղորդելն է: Կարող է շարունակել ասենք այսպես՝ *Բայց մենք չբավարարվեցինք ձեռք բերածով և շարունակեցինք ավելի ակտիվորեն մարզվել:* Սակայն նույն նախադասությունները կարող են ասվել նաև խաղի ավարտվելու պահին հենց խաղադաշտում, երբ հաղթողներն անհամբեր սպասում են խաղի ավարտվելուն, որպեսզի տոնեն իրենց հաղթանակը: Այդ դեպքում ոգևորված խոսողը նախադասությունները կարտաբերի բացականչությամբ ու այդ հնչերանգով իր ուրախությունը, այսինքն՝ իր վերաբերմունքը կարտահայտի, ինչպես՝ *Խաղն ավարտվե՛ց: Մեր թիմը հաղթե՛ց:* Այսպիսով՝ նախադասությունները կարող են արտասանվել տարբեր հնչերանգներով՝ ըստ հաղորդման նպատակի և խոսողի վերաբերմունքի: Սրա հիման վրա առանձնացվում են նախադասության հաղորդակցական տեսակները:

Ըստ հաղորդակցման նպատակի՝ նախադասությունները լինում են *պատմողական, հարցական, հրամայական, բացականչական:*

Պատմողական նախադասության հաղորդակցական նպատակն է տեղեկություն հաղորդելը: Նրանով հաստատվում կամ ժխտվում է որևէ իրողություն, փաստ: Օրինակ՝ *Արդեն սկսվել են գյուղատնտեսական աշխատանքները:* Պատմողական նախադասությունը խոսողն արտաբերում է համեմատաբար չեզոք հնչերանգով, միջին արագությամբ: Պատմողական նախադասության ստորոգյալը կարող է լինել պարզ՝ արտահայտված բայի սահմանական, ըղծական, ենթադրական

(պայմանական) և հարկադրական եղանակների բայածևերով, օրինակ՝ *Ծաղիկներն օրորվում էին զեփյուռից: Եթե գնալի հանգստանալու, ապա չէի մասնակցի առաջնությանը: Որպեսզի այս բույսը լավ աճի, պետք է ջրենք շաբաթը մեկ անգամ:* Ստորոգյալը կարող է լինել նաև բաղադրյալ, ինչպես՝ *Նորակառույց տունը շատ գեղեցիկ է: Տերըը դեղին է:* Պատմողական նախադասությունը կարող է լինել նաև միակազմ անդեմ նախադասություն, ինչպես՝ *Ամառ: Կիզիչ արև:*

Չարցական նախադասության հաղորդակցական նպատակը տեղեկություն ստանալն է: Այն արտահայտում է հարցում որևէ իրողության վերաբերյալ, օրինակ՝ *Ո՞վ է բերել անհրաժեշտ սարքավորումները: Ե՞րբ է սկսվելու աշխատանքը:* Այս նախադասություններն արտաբերվում են բարձրացող-իջնող հնչերանգով, հարցական հնչերանգը գրավոր խոսքում ներկայացվում է հարցական նշանի միջոցով: Ըստ ձևավորման առանձնահատկությունների՝ ժամանակակից հայերենում կա հարցական պարզ նախադասության երեք տեսակ:

ա) Չարցական նախադասություններ, որոնք պատմողական նախադասությունների կրկնությունն են հարցական հնչերանգով, օրինակ՝ *Դու գնացի՞ր գյուղ:* Չարցական նշանը դրվում է տվյալ դեպքում հարցում արտահայտող բառի վրա, ինչպես՝ *Արմենը գնաց գյուղ: Արմենը գնա՞ց գյուղ: Արմենը գնաց գյուղ:*

բ) Չարցական նախադասություններ, որոնց կազմում կան հարցական դերանուններ, *օրինակ՝ Ո՞վ է կանչում ինձ:* Չարցական նշանը դրվում է հարցական դերանվան վրա:

Այս նախադասություններում պարզ ստորոգյալի օժանդակ բայը դրվում է դերանունից կամ նրա բառախմբից հետո, ինչպես՝ *Ո՞ւմ է կանչել տնօրենը: Ե՞րբ է ավարտվելու աշխատանքը: Ո՞ւմ համար է այս գիրքը:*

գ) Չարցական նախադասություններ, որոնց կազմում կան երկբայական-հարցական վերաբերականներ, *օրինակ՝ Մի՞թե կարող ես չգնալ: Չլինի՞ թե չես ցանկանում գալ:* Չարցական նշանը սովորաբար դրվում է վերաբերականի վրա, սակայն կարող է դրվել նաև այլ բառի վրա, որով հարցում է արտահայտվում, ինչպես՝ *Դու արդյոք չէի՞ր կարող դա անել:*

Կա հարցի մի տեսակ, որը կոչվում է *ճարտասանական հարց:* Ճարտասանական հարցը կազմությամբ չի տարբերվում մյուս հարցական նախադասություններից, սակայն տարբերվում է հաղորդակցման նպատակով, քանի որ ճարտասանական հարցի միջոցով խոսողը ուշադրություն է հրավիրում, շեշտում է որևէ միտք, այլ ոչ թե հարց է տալիս՝ ակնկալելով պատասխան, օրինակ՝ *Ո՞վ կգնար այդ վտանգավոր վայրը: Մի՞թե վերջին պրետն եմ ես (Վահան Տերյան):*

Չրամայական նախադասության հաղորդակցական նպատակն է խոսակցին մղել որևէ գործողության: Այս նախադասություններն արտահայտում են հրաման, պահանջ, հորդոր, ցանկություն, ինդրանք, օրինակ՝ – *Մի՛ աղմկեք:* – *Գրե՛ք նոր տողից:* Չրամայական նախադասությունների ստորոգյալը սովորաբար արտահայտվում է հրամայական եղանակի բայածևերով, ինչպես բերված օրինակներում:

Սակայն հրամայական նախադասության ստորոգյալը կարող է լինել նաև սահմանական, ըղձական, ենթադրական, հարկադրական եղանակների բայ, օրինակ՝ – *Յենց հիմա սկսում եք աշխատանքը: – Չթողնեն նրան մոտենալ: – Կգնա՞ք և աշխատանքը կկատարե՞ք: – Պետք է կատարե՞ք այդ աշխատանքը:* Հրամայական նախադասությունը կարող է լինել նաև միակազմ անդեմ նախադասություն, ինչպես՝ *Լռություն: Ծաղիկները չտրորել:* Հրամայական հնչերանգը գրավոր խոսքում ներկայացվում է շեշտի միջոցով: Շեշտը սովորաբար դրվում է ստորոգյալի կամ նրան անմիջապես նախորդող լրացման վրա, իսկ միակազմ նախադասությունների դեպքում՝ գերադաս անդամի վրա, ինչպես՝ *Անմիջապես տուն գնա: Չաղմկել:*

Բացականչական նախադասության նպատակն է արտահայտել գործողություն կատարելու կամք, իղձ, ցանկություն կամ որևէ զգացում՝ ուրախություն, հիացմունք, ափսոսանք, հեզմանք, խրախուսանք և այլն, օրինակ՝ *Ե՛յ, ջա՛ն: Հայրենի՛ք, ինչքա՛ն սիրուն ես (Ավետիք Իսահակյան): Ապրե՛ք, երեխե՛ք, բայց մեզ պես չապրեք (Հովհաննես Թումանյան): – Ի՛նչ հիմար բան ասացիր, Անտոնի՛ն (Շիրվանզադե): Կեցցե՛ն մրցույթում հաղթողները:* Բացականչական նախադասությունների ստորոգյալն առաջին հերթին արտահայտվում է ըղձական եղանակի բայաձևերով, ինչպես՝ *Լինե՛ր հեռու մի անկյուն (Հովհաննես Թումանյան):* Սակայն ստորոգյալը կարող է արտահայտված լինել այլ եղանակների բայաձևերով կամ լինել բաղադրյալ: Բացականչական նախադասություններում մեծ մասամբ լինում են ձայնարկություններ, հարաբերական դերանուններ, ինչպես՝ *Ա՛խ, լինել թեթև հրոտ, հրական, վառվել՝ որպես զոհ (եղիշե Չարենց): Որքա՛ն դժվար պիտի բաժանվես:* Բացականչական նախադասությունը կարող է լինել միակազմ անդեմ նախադասություն, ինչպես՝ *Մոռանա՛լ, մոռանա՛լ ամեն ինչ (Վահան Տերյան):* Բացականչական հնչերանգը գրավոր խոսքում ներկայացվում է բացականչական նշանի միջոցով: Բացականչական նշանը դրվում է տվյալ դեպքում բացականչական երանգով արտաբերվող բառի, ձայնարկությունների ու հարաբերական դերանունների վրա, ինչպես բերված օրինակներում:

Ծանոթություն – Բացականչական նախադասությունների մի մասն արտահայտում է իղձ, ցանկություն և երբեմն առանձնացվում է որպես առանձին՝ *ըղձական* տեսակ, օրինակ՝ *Թոչե՛ի՛ մտքով տուն (Գեղամ Սարյան):*

Կան նախադասություններ, որոնց մեջ հնչերանգային մեկից ավելի հատկանիշներ են միավորված, օրինակ՝ *Ի՛նչ են տարել նրանք կյանքից, թե ի՛նչ տանես դու քեզ հետ (Հովհաննես Թումանյան):* Այսպիսի նախադասությունները կոչվում են *համակցված* կամ *խառը* հնչերանգով նախադասություններ:

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ինչի՞ հիման վրա են առանձնացվում Նախադասության հաղորդակցական տեսակները:
2. Նախադասության ի՞նչ հաղորդակցական տեսակներ կան:
3. Ի՞նչ հատկանիշներ ունի պատմողական նախադասությունը:
4. Ի՞նչ հատկանիշներ ունի հարցական նախադասությունը:
5. Ի՞նչ հատկանիշներ ունի բացականչական նախադասությունը:
6. Ի՞նչ հատկանիշներ ունի հրամայական նախադասությունը:

Վարժություն 29: Առանձին խմբերով դո՛ւրս գրե՛ք հնչերանգային տարբեր տեսակների պատկանող նախադասությունները:

Քանի՛ մահ կա իմ սըրտում,
Թափուր գահ կա իմ սըրտում.
Չէ՞ դու էլ ես մահացու.
Մահի ահ կա իմ սըրտում:

Հովհաննես Թումանյան

Ո՛վ է ձեռքով անում, ո՛վ
Յեռվից անթիվ ձեռքերով.
– Ջահ, հայրենի՛ անտառներ,
Դուք եք կանչում ինձ ձեր բով:

Հովհաննես Թումանյան

Յե՛յ, ագա՛հ մարդ, հե՛յ, անգո՛հ մարդ՝ միտքըդ երկար,
կյանքըդ կարճ,
Քանի՛-քանիսն անցան քեզ պես քեզնից առաջ, բո առաջ,
Ի՞նչ են տարել նըրանք կյանքից, թե ի՞նչ տանես
դու քեզ հետ,
Խաղա՛ղ անցիր, ուրա՛խ անցիր երկու օրվան ես ճամփեդ:

Հովհաննես Թումանյան

Վարժություն 30: Գրե՛ք «Էքսկուրսիա», «Ծննդյան տարեդարձ», «Անտառում», «Բերքահավաք» վերնագրերից որևէ մեկով փոքրիկ շարադրություն՝ գործածելով հնչերանգային յուրաքանչյուր տեսակի առնվազն հինգ նախադասություն:

Բոլոր գիտությունների
բանալին հարցական նշանն է:

Օնորն դը Բալզակ (19-րդ դ. ֆրանսիացի գրող)

Գրավոր խոսքն արտահայտվում է տառերով և կետադրական նշաններով: Ժամանակակից հայերենում գործածվում է կետադրական 15 նշան: Դրանք են վերջակետը [:], միջակետը [·], ստորակետը [,], բուլթը [^], շեշտը [´], հարցական նշանը [?], բացականչական նշանը [!], չակերտները [«»], փակագծերը [()], կախման կետերը [...], բազմակետը [....], միության գծիկը [-], անջատման գիծը [—], ենթամասն [-], ապաթարցը [°]: Իրենց հիմնական կիրառությունների հիման վրա կետադրական նշանները բաժանվում են երեք խմբի՝ տրոհության, առոգանության, բացահայտության:

Տրոհության նշաններն են **վերջակետը, միջակետը, ստորակետը, բուլթը:**

Առոգանության նշաններն են **շեշտը, հարցականը, բացականչականը:**

Բացահայտության նշաններն են **չակերտները, փակագծերը, միության գծիկը, անջատման գիծը, կախման կետերը, բազմակետը, ենթամասն, ապաթարցը:**

Կետադրության միջոցով գրավոր խոսքում հիմնականում արտահայտվում են բանավոր խոսքի հնչերանգային տարբեր հատկանիշները, սակայն կետադրության դերը միայն այդ չէ: Կետադրության միջոցով նաև բացահայտվում, որոշակիանում են տարբեր իմաստներ: Համեմատենք հետևյալ նախադասությունները. «Անուշը» *ինձ շատ է դուր գալիս* և *Անուշը ինձ շատ է դուր գալիս*: Առաջին նախադասության մեջ *Անուշ* բառը գրված է չակերտներում, որից ընթերցողին պարզ է դառնում, որ խոսքը ստեղծագործության վերնագրի մասին է: Երկրորդ նախադասության մեջ *Անուշը* գործածվել է որպես անձնանուն, ուստի գրված է առանց չակերտների: Բանավոր խոսքում շփոթությունից խուսափելու համար անհրաժեշտ է գործածել իմաստը հստակեցնող ինչ-որ բառ, օրինակ՝ «Անուշ» *պոեմն ինձ շատ է դուր գալիս*:

Կետադրման համար կարևոր է 4 գործոն՝ **քերականական միավորի տեսակը, նրա դիրքը, նրան շրջապատող միավորների դիրքը, հեղինակի վերաբերմունքը**: Այս գործոնների ազդեցությունը ցույց տալու համար բերենք օրինակներ:

1. Դերբայական դարձվածի որոշ տեսակներ տրոհվում են, այսինքն՝ դեր է խաղում քերականական որոշակի միավոր՝ դերբայական դարձված լինելու հանգամանքը: Օրինակ՝ *Բանվորներն էլ, ծանր աշխատանքից հոգնած, դարձյալ ստիպված գնացին աշխատելու*:

2. Եթե այս դերբայական դարձվածը լիներ նախադասության վերջում, ապա կտրոհվեր բուլթով՝ *Բանվորներն էլ դարձյալ ստիպված գնացին աշխատելու՝ ծանր աշխատանքից հոգնած*: Այսինքն՝ կարևոր է նրա դիրքը:

1. Կան նաև փակագծերի այլ տեսակներ՝ {}, <>, []:

3. Եթե էլ շաղկապը հաջորդեր դերբայական դարձվածին, ապա դարձվածը չէր տրոհվի, օրինակ՝ *Քանվորները ծանր աշխատանքից հոգնած էլ դարձյալ ստիպված գնացին աշխատելու*: Այս դեպքում դեր է խաղում դարձվածին շրջապատող միավորների դիրքը:

4. Եթե դերբայական դարձվածը լիներ նախադասության սկզբում, ապա այն տրոհելը կամ չտրոհելը առաջ կբերեր իմաստային-բերականական փոփոխություններ, այսինքն՝ տրոհելու դեպքում դերբայական դարձվածը կհամարվեր ձևի պարագա, իսկ չտրոհելու դեպքում՝ որոշիչ, ինչպես՝ *Ծանր աշխատանքից հոգնած՝ բանվորներն էլ դարձյալ ստիպված գնացին աշխատելու* (ձևի պարագա) և *Ծանր աշխատանքից հոգնած բանվորներն էլ դարձյալ ստիպված գնացին աշխատելու* (որոշիչ): Այս դեպքում կետադրման հարցում դեր է խաղում հեղինակի վերաբերմունքը, այսինքն՝ նա կետադրում է ըստ այն իմաստի, որը ցանկանում է արտահայտել:

Սրանից բացի՝ հեղինակային կարող է լինել վերջակետի, կախման կետերի, առոգանության նշանների՝ տվյալ դեպքում ոչ պարտադիր կետադրությունը: Մյուս դեպքերում անհրաժեշտ է կետադրել ըստ կանոնների:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ նպատակի են ծառայում կետադրական նշանները:
2. Որո՞նք են ժամանակակից հայերենի կետադրական նշանները:
3. Ի՞նչ տեսակների են բաժանվում կետադրական նշանները:
4. Ի՞նչ գործոններ են կարևոր կետադրման համար:

Վարժություն 31: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք նշված տեսակի կետադրական նշանի անվանումը:

1. Տրոհության – *վերջակետ, շեշտ, հարցական, փակագծեր*
2. Տրոհության – *ենթամաս, միջակետ, բացականչական, կախման կետեր*
3. Տրոհության – *ապաթարգ, հարցական, անջատման գիծ, ստորակետ*
4. Տրոհության – *շեշտ, հարցական, բուլթ, բազմակետ*
5. Առոգանության – *շեշտ, բուլթ, միջակետ, չակերտներ*
6. Առոգանության – *ենթամաս, հարցական, միության գծիկ, բազմակետ*
7. Առոգանության – *ստորակետ, բուլթ, բացականչական, միջակետ*
8. Բացահայտության – *չակերտներ, վերջակետ, միջակետ, շեշտ*
9. Բացահայտության – *հարցական, ստորակետ, բացականչական, փակագծեր*
10. Բացահայտության – *միջակետ, միության գծիկ, բացականչական, վերջակետ*
11. Բացահայտության – *անջատման գիծ, բուլթ, ստորակետ, շեշտ*
12. Բացահայտության – *ստորակետ, միջակետ, կախման կետեր, վերջակետ*

13. Բացահայտության – վերջակետ, բազմակետ, ստորակետ, միջակետ
14. Բացահայտության – շեշտ, միջակետ, ենթամաս, բուլթ
15. Բացահայտության – ապաթարց, բուլթ, հարցական, շեշտ

Վարժություն 32: Արտագրե՛ք նախադասությունները՝ հանելով կետադրական նշանները (բացի վերջակետից), և բացատրե՛ք կատարված իմաստային-քերականական փոփոխությունները:

1. – Վարպե՛տ, Սարգիսը եկավ:
2. «Սամվելը» ոգևորեց բոլորին:
3. Ծանալարիից հոգևած՝ մարդիկ նստեցին աղքյուրի մոտ:
4. «Մարոն» նրան շատ դուր եկավ:
5. «Խաչագողի հիշատակարանում» շատ հետաքրքիր դեպքեր են նկարագրված:
6. «Մթնածորում» ամեն ինչ տպավորիչ էր:
7. Վարդանի՝ տնից դուրս գալուց հետո ամեն ինչ փոխվեց:
8. Երիտասարդ երաժիշտների բոլոր հավաքների ժամանակ հիշվում էր «Սպարտակը»:
9. Հոգեպարար երաժշտությունից հուզված՝ հանդիսատեսները ծափահարում էին:
10. – Պարո՛ն, Գևորգը հիմա կգա:

ՏՐՈՇՈՒԹՅԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ

Տրոհության նշաններն են **վերջակետը, միջակետը, ստորակետը, բուլթը:**

Վերջակետը դրվում է ինքնուրույն նախադասության վերջում, եթե անհրաժեշտություն չկա այդտեղ կախման կետեր դնելու, օրինակ՝ *Մենք գնացինք դպրոց:* Վերջակետ է դրվում նաև այն ենթավերնագրերից հետո, որոնց նույն տողում անմիջապես հաջորդում է տեքստ, օրինակ՝ *Ածական անուն: Ածական խոսքի մասը մեջ միավորվում են առարկայի հատկանիշ արտահայտող բառերը:*

Միջակետը դրվում է բարդ համադասական նախադասության այնպիսի բաղադրիչ նախադասությունների միջև, որոնք իրար կապակցված են առանց շաղկապի, արտահայտում են պատճառահետևանքային հարաբերություն կամ էլ ունեն որոշ ինքնուրույնություն, օրինակ՝ *Ծառերը կամացուկ սվսվում էին. երեկոյան զեփյուռն էր խաղում տերևների մեջ: Խաղաղ գիշեր էր. հեռվում երևում էին տների ուրվագծերը:*

Միջակետ է դրվում ուղղակի խոսքով նախադասություններում հեղինակային նախադաս խոսքից հետո, օրինակ՝ *Նա մտածում էր. «Ի՞նչ եմ անելու»:*

Միջակետ դրվում է նաև համարակալում արտահայտող տառերից և թվանշաններից, ինչպես նաև համառոտագրություններից հետո, օրինակ՝ *ա., բ., 1., 2., 3. Սահակյան, մ. թ. ա.:*

Ստորակետը դրվում է նախադասության բազմակի անդամների միջև, եթե նրանց միջև չկա **և, ու, կամ, թե** շաղկապներից որևէ մեկը, օրինակ՝ *Արամը, Աշոտը, Գագիկը և Գևորգը եկան: Ես վերցրի մատիտ, թուղթ ու գրիչ: Պետք է մեկնեն Վարդանը, Լևոնը կամ Հայկը: Մայր ու մանուկ, մեծ թե փոքր հավաքվել էին բակում:*

Ստորակետերով են անջատվում նաև կրկնադիր շաղկապներով կապակցված անդամները, իսկ շաղկապների վրա դրվում է շեշտ, օրինակ՝ *Թե՛ սենյակը, թե՛ կահույքը, թե՛ գորգերը* գեղեցիկ էին: *Ե՛վ գործերը, և՛ հիվանդությունը, և՛ ծանր պայմանները* խանգարեցին: Եթե վերջին անդամը կրկնվող շաղկապից բացի կապվում է նաև **և, ու, կամ** շաղկապներից որևէ մեկով, ապա նրանից առաջ ստորակետ չի դրվում, օրինակ՝ *Թե՛ սենյակը, թե՛ կահույքը և թե՛ գորգերը* գեղեցիկ էին:

Բարդ նախադասության բաղադրիչներն իրարից տրոհվում են ստորակետով, եթե բաղադրիչ նախադասությունները կապված են շաղկապով կամ հարաբերական դերանուններով, օրինակ՝ *Նա գնաց տուն, որ հանգստանա: Գնալու էի, բայց խանգարեցին: Լույսը պայծառ էր, և ոչ ոք չէր կարողանում նայել: Անծրև էր տեղում, և այդ անծրևը նրան հիշեցրեց այն տխուր օրը: Եկավ այն մասնագետը, որին սպասում էինք:* Բարդ նախադասության բաղադրիչներն իրարից չեն տրոհվում, եթե կապված են **և, ու, կամ** շաղկապներից որևէ մեկով և ունեն ընդհանուր ենթակա, օրինակ՝ *Աշակերտը գնաց տուն և սկսեց դասերը սովորել: Տղան պետք է հեռանար կամ կատարեր աշխատանքը:*

Անորոշ դերբայի գործիական հոլովով և հարակատար դերբայով ձևավորված նախադաս և հետադաս դերբայական դարձվածները տրոհվում են բուլթով, իսկ միջադասը՝ ստորակետերով, օրինակ՝ *Ես, ուրախ ժպտալով, բարևեցի բոլորին: Բոլորը, հիասթափված նրա խոսքերից, հեռացան:*

Բացի, զատ, բացառությամբ, ըստ, նայած, չնայած, համաձայն, հակառակ, չհաշված, ի տարբերություն, ի հեճուկս, ի պատիվ և մի քանի այլ կապերով ձևավորված միջադաս պարագաներն ու խնդիրները սովորաբար տրոհվում են ստորակետերով, ինչպես՝ *Բոլորը, բացի նրանից, եկել էին: Քաղաքի բնակիչները, ի պատիվ նրա, կառուցեցին թանգարան:* Նախադաս և հետադաս դիրքերում այս անդամները տրոհվում են բուլթով, ինչպես՝ *Բացի նրանից՝ բոլորը եկել էին: Բոլորը եկել էին՝ բացի նրանից: Ի պատիվ նրա՝ քաղաքի բնակիչները կառուցեցին թանգարան:*

Կոչականը տրոհվում է ստորակետ(եր)ով և շեշտվում, օրինակ՝ - *Արբա՛, ես բերել եմ նամակը:* - *Ես, արբա՛, բերել եմ նամակը:* - *Ես բերել եմ նամակը, արբա՛:* Եթե կոչականն ունի նախադաս լրացում, ապա շեշտվում է լրացումը, օրինակ՝ - *Սիրելի՛ բարեկամներ, շնորհավորում եմ ձեզ:*

Ձայնարկությունները նախադասության մյուս բառերից տրոհվում են ստորակետերով, օրինակ՝ *Յե՛յ, վա՛խ, կոտորան իմ թևերս, Ընկա գիրկդ, Ալագյա՛գ (Ավետիք Իսահակյան):* Եթե կան ձայնարկություններին խնդրառությամբ կապված բառեր, ապա ձայնարկությունը չի տրոհվում, օրինակ՝ *Վո՛ւշ բու սերին, բու յարին: Ա՛յ թեզ հսկա (Յովհաննես Թումանյան):*

Վերաբերականների որոշ տեսակներ տրոհվում են ստորակետերով: Վերաբերականները տրոհվում են, եթե իրենց եղանակավորած բառի կողքին չեն, իսկ եթե նախորդում կամ հաջորդում են նրան, ապա չեն տրոհվում, օրինակ՝ *Իհարկե, այդ ամենը ես այն ժամանակ չգիտեի: Այդ ամենը ես այն ժամանակ իհարկե չգիտեի:*

Բուլթը դրվում է, եթե նախադասություններ կապակցող շաղկապը զեղչված է, օրինակ՝ *Ուզում էի՝ չխանգարեին* (զեղչված է որ շաղկապը): *Թվում էր՝ չվերադառնա* (զեղչված է թե շաղկապը):

Բացահայտչի երեք տեսակներն էլ (բուն, մասնական, մասնավորող պարագայական) բացահայտյալից անջատվում են բուլթով, իսկ հաջորդող բառից՝ ստորակետով, օրինակ՝ *Ընկերս՝ Արամը, այսօր եկավ: Բակում ծառի տակ, դրված էր մի սեղան: Աշտը՝ որպես ընկեր, իրեն չարդարացրեց:* Բացահայտչից հետո ստորակետ չի դրվում հետևյալ հիմնական դեպքերում. ա) եթե նրան հաջորդում է օժանդակ բայ, *Ընկերս՝ Արամն է եկել.* բ) եթե նրան հաջորդում է էլ շաղկապը, *Ընկերս՝ Արամն էլ եկավ.* գ) եթե բացահայտյալը հատկացուցիչ է, *Ընկերոջս՝ Արամի գիրքը կորավ.* դ) եթե բացահայտյալը կապի խնդիր է, *Ընկերոջս՝ Արամի մասին պատմել էի նրան.* ե) եթե բացահայտչին հաջորդում է բացահայտյալին եղանակավորող վերաբերական, օրինակ՝ *Նրա ամենամտերիմ ընկերը՝ Վարդգեսն անգամ չէր իմացել նրա մեկնելու մասին.* զ) եթե բացահայտյալը դերբայի լրացում է, օրինակ՝ *Թումանյանի ծննդավայր՝ Ղսեղ տանող ճանապարհին նրանք գրուցում էին մեծ գրողի կատարած հայրենանվեր գործերի մասին:*

Եթե հատկացուցչի և հատկացյալի միջև կա գոյական կամ գոյականաբար գործածված բառ, ապա հատկացուցչի վրա դրվում է բուլթ. **Գյուղի՝** (հատկացուցիչ) *առատ անձրևներից* (գոյական) *բայթայված ճանապարհը* (հատկացյալ) *անանցանելի էր: Դահլիճի՝ երզողների ձայնից խախտված լռությունը վերականգնվեց:*

Բազմակի կամ մեկից ավելի բառերով արտահայտված հետադաս որոշիչները տրոհվում են բուլթով, իսկ նրանցից հետո դրվում է ստորակետ, օրինակ՝ *Գրքերը՝ մեծ, փոքր, հաստ ու բարակ, դրված էին սեղանին: Գիրքը՝ կաշվե կանաչ կազմով, շատ գեղեցիկ էր: Գյուղում մի մարդ էր ապրում՝ ժլատ ու փառամուլ, և ոչ ոքի չէր սիրում:*

Բուլթ է դրվում զեղչված ստորոգյալի փոխարեն, օրինակ՝ *Ես գնացի տուն, իսկ Արամը՝ կինո* (զեղչված է *գնաց ստորոգյալը*):

Բուլթով տրոհվում են բաղադրյալ ստորոգյալին հաջորդող անորոշ առումով ենթակաները, ինչպես՝ *Նրա բնավորության լավագույն գծերն են՝ ճշտապահություն, պարտաճանաչություն, ընկերասիրություն:*

Կարճ՝ մեկ-երկու բառից կազմված հետադաս ուղղակի խոսքը տրոհվում է բուլթով, օրինակ՝ *Նա երեկ ասաց՝ կգամ:*

Բուլթ է դրվում մեկնական իմաստով բառերի ու կապակցությունների վրա՝ *այն է, այսինքն, այսպիսով, այսպես, ավելին, մի խոսքով* և այլն, օրինակ՝ *Այսպիսով՝ ամեն ինչ լավ ավարտվեց: Կան մի շարք խնդիրներ, այսպես՝ անհրաժեշտ է կազմել նախագիծ, կատարել ծախսերի հաշվարկ և որոշել կատարման տևողությունը:*

երկու դեպքում տրոհվում է նպատակի պարագան:

ա) նպատակի պարագան միշտ տրոհվում է բուժով, երբ նրա լրացյալ բայի օժանդակ բայն ունի շրջուն շարադասություն: Օրինակ՝ *Գյուղ էին մեկնել՝ հանգստանալու (համար), և չմասնակցեցին միջոցառումներին: Աղբյուրն էր իջել՝ ջրի:*

բ) եթե նպատակի պարագայի և նրա լրացյալ բայի միջև կա նպատակի պարագային չլրացնող գոնե մեկ անդամ, ապա նպատակի պարագան տրոհվում է բուժով, օրինակ՝ *Գնաց աղբյուրը՝ ջրի: Գնաց աղբյուրը՝ ջուր բերելու (համար):* Այս նախադասություններում *աղբյուր* բառը չի լրացնում *ջրի* նպատակի պարագային: Իսկ *Գնաց թարմ ջրի* նախադասության մեջ *թարմ* բառը լրացնում է *ջրի* նպատակի պարագային, ուստի նպատակի պարագան չի տրոհվել: Նույն ձևով՝ *Գնաց թարմ ջուր բերելու: Գնաց թարմ ջուր բերելու (համար):*

ՀԱՐՑԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Որո՞նք են տրոհության նշանները:
2. Որո՞նք են վերջակետի գործածության հիմնական դեպքերը:
3. Որո՞նք են միջակետի գործածության հիմնական դեպքերը:
4. Որո՞նք են ստորակետի գործածության հիմնական դեպքերը:
5. Որո՞նք են բուժի գործածության հիմնական դեպքերը:

Վարժություն 33: Արտագրե՛ք և կետադրե՛ք. մեկնաբանե՛ք այն նախադասությունների կետադրությունը, որոնցում պետք է միջակետ դրվի:

1. Ծերունին նստեց ճամփեզրի մի բարի շատ էր հոգնել:
2. Այդ օրը աշխատանքը պետք է ավարտեր ուստի պետք է չարչարվեր մինչև ուշ գիշեր:
3. Տերևները հազիվ նկատելի օրորվում էին երեկոյան զեփյուռն էր խաղում:
4. Չէր կարողանում կենտրոնանալ միտքը թռչում էր հայրենի քսօրրանը:
5. Ոչ ոք չհանկացավ ինչու նա կատարեց դա:
6. Ծառերին արդեն շողշողում էին արևով լեցուն պտուղները բերքահավաքի ժամանակն էր:
7. Մարզիկն անպայման կհաղթեր եթե լսեր մարզիչի խորհուրդները:
8. Ծփոթված կանգ առավ կամուրջը քանդված էր:
9. Բոլորը լուռ վեր կացան այլևս ասելիք չկար:
10. Երբ արևը ելավ լեռան թիկունքից լինը պսպղաց հսկայական ադամանդի նման:

Վարժություն 34: Արտագրե՛ք և ըստ անհրաժեշտության կետադրե՛ք. մեկնաբանե՛ք այն նախադասությունների կետադրությունը, որոնցում պետք է ստորակետ դրվի:

1. Լույսը բացվել էր և ճամփորդները պատրաստվեցին մեկնելու:
2. Աշակերտը սովորեց դասերը և ելավ գրոսնելու:

3. Այդ վայրի փարթամ բուսականությունը քեզան գետակները հինավուրց հուշարձանները հիացրին զբոսաշրջիկներին:
4. Դերասանները փորձը պետք է կատարեին վերանորոգվող թատրոնում կամ էլ ժամանակավոր տրամադրված դահլիճում:
5. Արևն արդեն ծագել էր բայց դեռ ցուրտ էր:
6. Չբոսայգին վերջերս էին բարեկարգել և այժմ այն շատ գեղեցիկ էր:
7. Դասերից հետո աշակերտները հավաքվել էին դասարանում և քննարկում էին կազմակերպվելիք էքսկուրսիային առնչվող հարցերը:
8. Տնօրենը առանձին-առանձին կարդալով բոլոր հաղթողների անունները շնորհավորեց նրանց:
9. Ձյան փաթիլները թափվում էին և ճերմակ սավանով էր ծածկվում ամեն ինչ:
10. Ջուրը բարձունքից շառայունով գահավիժելով զարնվում էր քարերին:

Վարժություն 35: Արտագրե՛ք և ըստ անհրաժեշտության կետադրե՛ք, մեկնաբանե՛ք այն նախադասությունների կետադրությունը, որոնցում պետք է բուլթ դրվի:

1. Գյուղի կենտրոնում կանգնած էր հուշարձանը հպարտ ու վսեմ:
2. Ծառերի ուժգին քամուց կոտրված ճյուղերը աստիճանաբար չորանում էին:
3. Բոլորը սրտատրոփ սպասում էին բժշկին Գևորգյանին:
4. Հյուրանոցի միջանցքի մաշված ու գունաթափված գորգը փոխարինեցին նորով:
5. Սկիզբ առնելով լեռնագագաթները ծածկող ձյուններից գետակը հասնում էր մինչև մոտակա հորդահոս գետը:
6. Բացի դասարանի ավագից բոլորը ներկա էին:
7. Որպես տեղանքին քաջածանոթ մարդ նա էր առաջնորդում արշավախումբը:
8. Բոլոր երեխաները մտել էին գետը պաղ ալիքներում փոքր-ինչ զովանալու:
9. Ներս մտավ նրա մանկության ընկեր Արմենը:
10. Անսպասելիորեն ձյուն էր տեղացել փակելով բոլոր լեռնային ճանապարհները:

Վարժություն 36: Արտագրե՛ք՝ դնելով տրոհության նշանները:

ա) Շուտով երևաց Գարդմանը իր հաստաբետտ պարիսպներով և բարձրաբերձ աշտարակներով: Երկնակարկառ լեռան գագաթին թառած այդ անառիկ ամրոցը որը մանավանդ մուռն ընկնելուց հետո ահարկու տպավորություն էր թողնում ամեն մի անցորդի վրա մոտեցող իշխանի սիրտը տխրությամբ համակեց: Նա հիշեց ութ տարի առաջ իր և արքայորդի Աշոտի մուռնն այս ամրոց: Այդ ժամանակ արդարև իր սիրտը նույնպես ուրախ չէր հայոց թագավորը նահատակված էր

Կոչականը տրոհվում է ստորակետ(եր)ով և շեշտվում, օրինակ՝ – *Աշակերտ-
ներ, շուտով սկսվելու է մրցույթը*: Եթե կոչականն ունի նախադաս լրացումներ,
ապա շեշտը դրվում է կոչականին անմիջապես նախորդող լրացման վրա, օրինակ՝
– *Իմ շատ սիրելի՛ գործընկերներ, այսօր մենք կխոսենք մի շարք հարցերի մասին*:
Յետադաս լրացումների դեպքում շեշտը դրվում է կոչականի վրա, օրինակ՝ *Յիշում
եմ դեմքը քո ծեր, մայր իմ անուշ ու անզին (Եղիշե Չարենց)*: Եթե կոչականի հետ
գործածված է նաև կոչական ձայնարկություն, ապա շեշտը դրվում է ձայնար-
կության վրա, օրինակ՝ – *Ո՛վ տեր արթա, ես միշտ հավատարիմ եմ եղել, – ասաց
սուրհանդակը*:

Շեշտ է դրվում նաև առանձին գործածված կոչական ձայնարկությունների
վրա, օրինակ՝ *Է՛յ, հ՛նչ ես անում*:

Շեշտվում են կրկնադիր շաղկապները, ինչպես՝ *Թե՛ աշխատանքը, թե՛ աշխա-
տակիցները և թե՛ պայմանները նրան դուր եկան*: Շեշտը դրվում է նաև **այո՛, ո՛չ**
վերաբերականների վրա:

Հարցական նշանը դրվում է հարցական դերանունների (*ի՞նչ, ո՞ր, ո՞րտե՞ր, ե՞րբ,
բանի՞, և այլն*), հարցական-երկբայական վերաբերականների (*մի՞թե, չի՞նչի՞ թե և
այլն*), ինչպես նաև այն բառի վրա, որը տվյալ դեպքում արտահայտում է հարցում,
օրինակ՝ *Դու տո՞ւն գնացիր: Դու տուն գնացի՞ր*:

Բացականչական նշանը դրվում է ձայնարկությունների վրա՝ **վա՛յ, հե՛յ, ջա՛ն**,
ինչպես նաև այն բառերի վրա, որոնք տվյալ դեպքում արտաբերվում են բացա-
կանչական հնչերանգով, օրինակ՝ *Մենք հաղթեցի՞նք*:

Առոգանության բոլոր նշանները դրվում են բառի վերջին ձայնավորի վրա, եթե
այդ ձայնավորը ը-ն չէ: Եթե վերջին ձայնավորը ը-ն է, ապա կետադրական նշանը
ստանում է ը-ին նախորդող ձայնավորը, օրինակ՝ *տո՛ւնը, գի՛րքը, սա՛ռը, ա՛րկղ և
այլն*: Եթե բառի բոլոր ձայնավորները ը-եր են, ապա առոգանության նշանը դրվում
է վերջին ը-ի վրա, ինչպես՝ *շրը՛խկ, թըը՛խկ և այլն*:

Մի շարք բառեր շեղվում են ընդհանուր սկզբունքից, այսինքն՝ առոգանության
նշանը չի դրվում այդ բառերի վերջին ձայնավորի վրա, օրինակ՝ *գո՛նե, գրե՛յթե,
գո՛ւցե, իհա՛րկե, մանավանդ, մի՛զուցե, մի՞թե, մի՛միայն, նա՛մանավանդ, նո՛ւյնիսկ,
նո՛ւյնպես, ո՛վևէ, ո՛րևէ, մաթեմա՛տիկա, ռա՛դիո, տե՛խնիկա, քի՛միա, օլիմպիա՛դա
և այլն*: Այդպես է նաև *-երորդ* վերջածանցով կազմված բառերում, օրինակ՝
բանի՞երորդ, ո՞րերորդ, յո՞թերորդ, տասնմե՛կերորդ և այլն: Առոգանության
նշանները վերջին վանկի ձայնավորի վրա չեն դրվում նաև *-իա*-ով վերջացող
տեղանուններում՝ *Արմենիա, Իտալիա, Իսպանիա, Ավստրալիա, Գերմանիա,
Դանիա* և այլն: Օրինակ՝ – *Նա ո՞րտե՞ր է մեկնում, Իտալիա, Իսպանիա, թե՛ Գեր-
մանիա*: Օտար որոշ անձնանունների ուղղական հոլովում առոգանության
նշանները չեն դրվում վերջին վանկի ձայնավորի վրա, օրինակ՝ *Բեթհո՛վեն, Լե՛ր-
մոնտով, Մայակո՛վսկի, Պո՛ւշկին* և այլն: Սակայն այս բառերի հոլովված ձևերում
և նրանցից կազմված բառերում առոգանության նշանները դրվում են վերջին ձայ-
նավորի վրա, օրինակ՝ *Պուշկինի՛, Պուշկինի՛ց, պուշկինյա՛ն* և այլն:

Օժանդակ բայի դրական ձևերի վրա ևս առոգանության նշաններ չեն դրվում (օրինակ՝ *պատմում ես*), իսկ ժխտական ձևերի վրա դրվում են (օրինակ՝ *չի՞ եկել, չի՞ գնալու*):

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Որո՞նք են առոգանության նշանները:
2. Որո՞նք են շեշտի գործածության հիմնական դեպքերը:
3. Որո՞նք են հարցական նշանի գործածության հիմնական դեպքերը:
4. Որո՞նք են բացականչական նշանի գործածության հիմնական դեպքերը:

Վարժություն 37: Արտագրե՛ք՝ դնելով առոգանության նշանները (մյուս նշանները դրված են):

ա) – Դեյ, բաջ Թաթուլ,– կանչեց շահը,–
Ամմահ էիր քեզ կարծում.
Եկ, բերել եմ ես քո մահը,
Ինչ ես թառել ամրոցում:

– Մի պարծենա, գոռոզ Նադիր,–
Պատախանեց էն հըսկան,–
Գըլխովը շատ ամպեր կանցնեն,
Սարը միշտ կա անասան:

Հովհաննես Թումանյան

բ) Իմ ոսկի օրեր, ուր եք սլանում
Ամմիտ, խելահեղ նծույզների պես,
Ուր եք սլանում, ինձ ուր եք տանում,
Օրեր իմ խելառ, մահն է խաբում ձեզ:

Առջևում վիհն է, ուր եք սլանում,
Ետ դարձեք, օրեր, է, խելքի եկեք,
Ձեզ խաբող հեռուն անուշ է թվում,
Մահն է առջևդ, օ, ետ, մանկացեք...

Հովհաննես Ծիրազ

Վարժություն 38: Արտագրե՛ք՝ շղատառ բառերի վրա ըստ անհրաժեշտության դնելով առոգանության նշաններ:

1. – Ես *ինչպես* հարցնեմ, թե նա *ինչպես* է կատարել այդ ամենը:
2. – *Ով* էր եկել այդ ծուլլերից, որ *ով* օգներ,– թոռներից դժգոհեց պապը:
3. – Դու *կարդա*, Սարգիս, որ փոքր եղբայրդ էլ, քեզսից օրինակ վերցնելով, *կարդա*:
4. – *Վարպետ*, Արմենը շուտով կգա,– ասաց *վարպետ* Գևորգը:

5. – *Երբ* է գալու,– հարցրեց Վարդանը, *երբ* իմացավ, որ եղբայրը վերադառնալու է գործուղումից:
6. – *Ես* պետք է տեղյակ պահեի,– գարմացած հարցրեց Անահիտը,– *ես* ինքս էլ չգիտեի այդ մասին:
7. – *Ում* դիմեմ, որ կարողանա նորոգել այս սարքը. *ում* որ դիմել եմ, մերժել է:
8. – *Քանի* դեռ հիշում եմ, հարցնեմ. *քանի* օրից ես մեկնելու,– ասաց ընկերը:

ԲԱՅԱՆԱՅՏՈՒԹՅԱՆ ՆՇԱՆՆԵՐ

Բացահայտության նշաններն են **չակերտները, փակագծերը, միության գծիկը, անջատման գիծը, կախման կետերը, բազմակետը, ենթամասն, ապաթարցը:**

Չակերտների մեջ առնվում է այսպես կոչված ներքին, չինչող խոսքը (մտածմունք, նամակ և այլն), օրինակ՝ *Նա մտածում էր. «Վաղը կհեռանամ»:* Որդին գրում էր. *«Շուտով կվերադառնամ»:*

Չակերտների մեջ են առնվում նաև այլ բառերի կապակցված (ոչ առանձին գործածված) վերնագրերը, կազմակերպությունների և այլ պայմանական անվանումները, օրինակ՝ *Թումանյանի «Գիթորը» պատմվածքը, «Գլորուս» կինոթատրոնը, «Շինարար» ընկերությունը* և այլն: Տեղանունները չակերտների մեջ չեն առնվում, օրինակ՝ *Այդ գյուղը կոչվում է Ծաղկավան:*

Մատենագիտական ցանկերում և հղումներում, երբ հեղինակի անունն արտահայտված է ուղղական հոլովով, ստեղծագործության վերնագիրը գրվում է առանց չակերտների, օրինակ՝ *Մանուկ Աբեղյան, Հայոց լեզվի տեսություն, Երևան, 1965:*

Չակերտներով են գրվում նաև հեգնական, ոչ իրենց բուն իմաստներով գործածված բառերը, օրինակ՝ *Դու «չա՛տ» աշխատեցիր, նույնիսկ աշխատանքային հագուստ չես հագել:*

Ինքնանվանողական գործառույթով գործածվող միավորները ևս գրվում են չակերտներով, թեև կարելի է գրել նաև շղատառ, առանց չակերտների, օրինակ՝ *«Տուն» բառը գոյական է կամ Տուն բառը գոյական է:* «Ա»-ն ձայնավոր է կամ Ա-ն ձայնավոր է:

Փակագծերի մեջ են առնվում ներդրյալ բառերը, բառակապակցություններն ու նախադասությունները, որոնք լրացուցիչ տեղեկություններ հաղորդող միավորներ են, օրինակ՝ *Աշխարհի չեմպիոնը (նկարում ձախից) պատմել է մրցույթի մասին: Վահանը (այդ էր նրա անունը) նստած էր պատշգամբում:*

Միության գծիկով են գրվում մի շարք բաղադրյալ բառեր: Մասնավորապես գծիկով են գրվում կրկնավոր բարդությունները, առանց բառակազմական միջոցների կապակցվող համադասական բաղադրիչներ ունեցող բարդությունները, օրինակ՝ *մեծ-մեծ, փունջ-փունջ, գալ-գնալ, հուշարձան-կոթող, չորս-հինգ* և այլն: Միության գծիկ է դրվում նաև թվականներին, հապավումներին, ինքնանվանողական գործառույթով գործածվող բառերին, վերնագրերին կցվող մասնիկներից առաջ, օրինակ՝ *7-ից, 3-րդ, 77-ում, գրասեղան-ի վերջին արմատը* և այլն:

Վերնագրերի մասնիկները կցվում են չակերտներից դուրս այն դեպքում, երբ չակերտներում գրելիս կխաթարվի իմաստը, օրինակ՝ Թումանյանի «Հայոց լեռներում»-ում:

Անջատման գիծը դրվում է մեջբերվող խոսքի սկզբում: Մեջբերվող խոսքին հաջորդող հեղինակային խոսքից առաջ դրվում է ստորակետ-գիծ: Իսկ միջադաս հեղինակային խոսքին հաջորդող ուղղակի խոսքից առաջ կարող է դրվել ստորակետ-գիծ, միջակետ-գիծ կամ վերջակետ-գիծ, օրինակ՝

– *Ես, – ասաց վարպետը, – վաղը կգամ:*

– *Մենք ոչինչ չենք կարող անել, – ասաց նա. – ամեն ինչ պետք է նորից կատարել:*

– *Շենքը քանդվել է, – հայտնեց ճարտարապետը: – Շուտով կսկսվի նորի շինարարությունը:*

Անջատման գիծ է դրվում այն միավորների միջև, որոնք արտահայտում են սկզբնակետի և վերջնակետի տարածական կամ ժամանակային հարաբերություն, օրինակ՝ *Երևան – Գյումրի, ժամը 10–18-ը* և այլն:

Դրամատիկական ստեղծագործություններում անջատման գիծ է դրվում խոսողի անվան և նրա խոսքի միջև, օրինակ՝

Իշխան – Բոլորդ հավաքվե՛ք այստեղ:

Կախման կետերը դրվում են նախադասության սկզբում, մեջտեղում կամ վերջում՝ արտահայտելով հույզեր, զգացմունքներ, հուզական անավարտություն, օրինակ՝ *Նա հիշեց այդ հիանալի օրը: Այդ օրը... Ինչպե՞ս կմոռանա: ...Անխոս նստեցինք ծիերը և անցանք գետակը: Արևն արդեն դեպի մայրամուտ էր կախվել: (Ակսել Բակունց)*

Բազմակետը դրվում է մեջբերումներում՝ կրճատման տեղը նշելու համար, օրինակ՝ *«Այդ օրը հավաքվել էին բոլորը:Շուտով նա ժամանեց»:* Բազմակետի տեղում կրճատվել են նախադասություններ:

Ենթամասն դրվում է տողադարձի կամ առհասարակ վանկատման ժամանակ բառի անջատված հատվածների միջև, օրինակ՝ *զը-րա-խա-նութ, պա-տու-հան* և այլն: Միության գծիկով գրվող բաղադրյալ բառերի տողադարձի ժամանակ միության գծիկը փոխարինում է ենթամասային, այսինքն՝ ենթամաս չի դրվում, ոչ էլ հաջորդ տողում է գծիկ դրվում, օրինակ՝ *հյուսիս-արևելք, մեծ-մեծ* և այլն:

Ապաթարցը հիմնականում գործածվում է արևմտահայերենում՝ դրվելով գեղջված ձայնավորների փոխարեն, օրինակ՝ *կ'ըլլա (կը ըլլա):* Արևելահայերենում դրվում է միայն օտար անուններում, օրինակ՝ *դ'Արտանյան* և այլն:

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

1. Որո՞նք են բացահայտության նշանները:
2. Որո՞նք են չակերտների գործածության հիմնական դեպքերը:
3. Որո՞նք են փակագծերի գործածության հիմնական դեպքերը:
4. Որո՞նք են միության գծիկի գործածության հիմնական դեպքերը:

5. Որո՞նք են անշատման գծի գործածության հիմնական դեպքերը:
6. Որո՞նք են կախման կետերի գործածության հիմնական դեպքերը:
7. Որո՞նք են բազմակետի գործածության հիմնական դեպքերը:
8. Որո՞նք են ենթամնայի գործածության դեպքերը:
9. Որո՞նք են ապաթարցի գործածության դեպքերը:

Վարժություն 39: Արտագրե՛ք՝ դնելով բացահայտության նշանները:

1. Տիգրանը այդ էր տղայի անունը զանգահարեց Ծաղկունք ընկերության գրասենյակ:
2. Միջոցառման ընթացքում աշակերտները ներկայացրին հատվածներ 3. Թումանյանի Անուշից, Դ. Դեմիրճյանի Վարդանանքից և Բաֆֆու Սամվելից:
3. Թիմի ավագը նկարում աչից առաջինը այս անգամ ևս փայլեց իր հիանալի խաղով:
4. Նա շահտ պարտաճանաչ է. մեկ շաբաթ է՝ իր աշխատանքը չի կատարում:
5. Նա մտածում էր Վաղն անպայման կդիմեմ մասնագետին:
6. Նամակում գրված էր ես մեկ ամսից կվերադառնամ:
7. Ծիածան ընկերության գրասենյակի դռան ցուցանակին գրված էր Ընդմիջումը ժամը 14 15 ը:
8. Ասֆալտապատ ճանապարհով ճանապարհը նոր էին վերանորոգել սլախում էին մեքենաները:
9. Տղաները մի քանի րոպեից հասան գետափ գետը հոսում էր հենց գյուղի կողքով և հանեցին կարթերը:
10. Միջոցառման վերջում արտասանեցին Ե. Չարենցի ես իմ անուշ Զայաստանի բանաստեղծությունը:

ԿԵՏԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ՀԱՆԳԻՊԱԳՐՈՒՄ

Երբեմն գրավոր խոսքում անմիջապես իրար են հաջորդում տարբեր ձևերով կետադրվող միավորներ, այսինքն՝ առաջանում է կետադրական կանոնների հանդիպադրում: Իրար կարող են հակադրվել միայն կետադրական նույնաբնույթ նշանների կանոնները, օրինակ՝ տրոհության երկու նշանների կանոններ և այլն: Որպես ընդհանուր սկզբունք՝ կարելի է նշել հետևյալը. կետադրական կանոնների հանդիպադրման ժամանակ դրվում է հաջորդող կանոնի կետադրությունը՝ բացի հետևյալ երկու դեպքից: ա) **եվ, ու, կամ** շաղկապներից առաջ դրվում է անհրաժեշտ ստորակետը (տե՛ս կետ 2), բ) կարճ ուղղակի խոսքին հաջորդող կոչականից առաջ դրվում է ուղղակի խոսքը տրոհող բույժը (տե՛ս կետ 8):

Կանոնների հանդիպադրության դեպքում գործում են հետևյալ հիմնական սկզբունքները:

1. Եթե կոչականին կամ նրա բառախմբին նախորդում է տրոհվող դերբայական դարձված, ապա կոչականից առաջ դրվում է ստորակետ, այլ ոչ թե

դարձվածի տրոհման բուժք, օրինակ՝ *Այդքան քիչ մարզվելով, սիրելի՛ մարզիկներ, երբեք լավ չեք խաղա:*

2. Եթե **և, ու, կամ** շաղկապներից առաջ կա այնպիսի միավոր (բացահայտիչ, տրոհվող որոշիչ, միջանկյալ բառ և այլն), որն իրեն հաջորդող բառից պետք է տրոհվի ստորակետով, ապա այդ ստորակետը դրվում է, օրինակ՝ *Եկավ ընկերս՝ Արամը, և օգնեց մեզ: Սեղանին դրված էին մի գիրք՝ կազմը պատռված, և մի լուսանկար: Այդ դժվար պահին նա չէր վիատվել, ո՛վ գարմանք, և շուտով լողալով ափ դուրս եկավ:*

3. Եթե այն միավորին (տրոհվող որոշիչ, բացահայտիչ, միջանկյալ բառ և այլն), որն իրեն հաջորդող բառից պետք է տրոհվի ստորակետով, հաջորդում է բուժով տրոհվող միավոր, ապա ստորակետի փոխարեն դրվում է բուժ, օրինակ՝ *Եկավ ընկերս՝ Արամը՝ բերելով խնդրածս գիրքը: Մնացել էր միայն մի ծամ՝ ճյուղակուտոր, մերկացած՝ զարմացնելով բոլորին: Ահա լողում է նա, ո՛վ գարմանք՝ մաքառելով ալիքների դեմ:*

4. Եթե կոչականից անմիջապես հետո կա գեղջված շաղկապ, ապա ոչ թե դրվում է կոչականին տրոհող ստորակետը, այլ կոչականի վրա դրվում է բուժ, օրինակ՝ – *Գիտեմ, Արամ՛ (որ) շատ ես աշխատում:*

5. Եթե այն միավորին (տրոհվող որոշիչ, բացահայտիչ, միջանկյալ բառ և այլն), որն իրեն հաջորդող բառից պետք է տրոհվի ստորակետով, հաջորդում են կախման կետեր, ապա ստորակետի փոխարեն դրվում են կախման կետերը, օրինակ՝

Իսկ մենք՝ ես ու դու... արվեստ ենք խաղում

Եվ մի այնպիսի՝ համոզվածությամբ,

Որ Սերվանտեսի հերոսն էլ չուներ...

Պարույր Սևակ

6. Եթե գերադաս և ստորադաս նախադասությունները կապող շաղկապը գեղջված է, բայց նրանց միջև կա հեղինակային խոսք, ապա բուժ չի դրվում, օրինակ՝ – *Գիտեմ, – ասաց նա, – (որ) շատ ես աշխատում:* Այդ բուժը վերականգնվում է ուղղակի խոսքն անուղղակիի վերածելիս, օրինակ՝ *Նա ասաց, որ գիտի՝ շատ եմ աշխատում:*

7. Եթե բուժով տրոհվող միավորների միջև կա հեղինակային խոսք, ապա բուժ չի դրվում, այլ դրվում է հեղինակային խոսքի ստորակետ-գիծը (կամ կախման կետեր-գիծը), համեմատենք՝ – *Ես, – ասաց նա, – քո հարազատ հորեղբայրը, քեզ չեմ ների:* – *Ես՝ քո հարազատ հորեղբայրը, քեզ չեմ ների, – ասաց նա:*

8. Եթե կարճ՝ բուժով տրոհվող ուղղակի խոսքին հաջորդում է կոչական, ապա կոչականից առաջ ստորակետ չի դրվում, այլ դրվում է ուղղակի խոսքի բուժք, օրինակ՝ *Ասաց՝ վարպե՛տ, արի՛:*

9. Բոլոր դեպքերում, երբ տրոհության այլ նշանով պիտի ավարտվեր նախադասությունը, այդ նշանը փոխարինվում է վերջակետով, օրինակ՝ *Եկավ նկարիչը՝ Գաբրիելյանը:*

ՀԱՐՅԵՐ ԵՎ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ի՞նչ է կետադրական կանոնների հանդիպադրումը:
2. Կետադրական կանոնների հանդիպադրման ի՞նչ հիմնական դեպքեր կան:
3. Կետադրական կանոնների հանդիպադրման դեպքում ո՞ր կանոնին է առաջնություն տրվում:

Վարժություն 40: Կետադրե՛ք տրված նախադասությունները:

1. Ներս մտավ գյուղապետը Գևորգյանը ծյունը վերարկուի ուսերից թափ տալով:
2. Սեղանին դրել էր ծաղիկներ կարմիր դեղին սպիտակ և մի գեղեցիկ արձանիկ:
3. Եկավ թիմի ավագը Հակոբը և ողջունեց բոլորին:
4. Այդքան քիչ կարդալով սիրելիս ոչնչի չես հասնի:
5. Գիտեմ ասաց արքան թշնամին արդեն սահմանի մոտ է:
6. Ելույթ ունեցավ տարեց դերասաններից մեկը Հակոբյանը բարձրահասակ ու ամրակազմ մի մարդ:
7. Աշակերտներն ընթերցեցին Հ. Թումանյանի պոեմներից մեկը Անուշը և մի բանի քառյակներ:
8. Զամին օրորում էր այգու ծառերը խնձորենիներն ու ծիրանենիները հաճելի տոսափյուն տարածելով շուրջբոլորը:

Վարժություն 41: Արտագրե՛ք և կետադրե՛ք:

ա) Մենք տասը երեխա էինք և որքան էլ հայրիկը սիրում էր իր զավակներին նրանց դպրոցական կյանքին հետևելու ժամանակ և հնարավորություն չունեք:

Մի օր Գայանյան դպրոցի տեսուչը տեղեկացնում է հայրիկին որ գա դպրոց իր աղջիկներից մեկի Անուշի մասին խոսելու: Գայանյանի փոխարեն հայրիկը գնում է Հովնանյան օրիորդաց դպրոց և հարցնում թե ինչպես է սովորում Նվարդը: Ուսուցիչները կռահելով կատարվածը և զվարթ ծիծաղելով ասում են

Պարոն Թումանյան Նվարդը վաղուց ավարտել է դպրոցը:

Այստեղ հայրիկը հանկարծակիի է գալիս և հիշում որ երևի հարկավոր է գնալ Գայանյան դպրոց որտեղ սովորում են մյուս աղջիկները: Հապտասպ գնում է այնտեղ հարցուփորձ անում մյուս աղջկա Արփիկի մասին բայց պարզվում է որ նրա համար չէին կանչել այլ Անուշի: Ինքնըստինքյան հասկանալի է որ զանազան տարաբնույթ գործերով զբաղված լինելով հայրիկը ժամանակ չունեք հետևելու մեր կրթության ամենօրյա գործընթացին բայց երբեմն երբ ժամանակ էր գտնում մանրագլին նայում էր մեր աշակերտական տետրերը: Մեծ ուշադրություն էր դարձնում մանավանդ գրության լեզվին և ձեռագրին: Հիշում եմ որ հազար ինը հարյուր տասնիինգ թվականին ամռանը եղբայրս Արտավազը Վանից մի նամակ էր գրել: Հայրս առանց կարդալու հետ ուղարկեց վրան գրելով Գրիր թե ինչ ես գրել:

Լատ Նվարդ Թումանյանի

բ) Մի օր երբ առավոտյան տնից դուրս էր գալիս Թումանյանը հանկարծ տեսնում է որ տանն ինչ-որ պատրաստություն կա հանել են մեծ ու փայլփլուն կաթսան կրակը բոցկլտում է շտապ-շտապ ջուր են բերում: Ինքնիրեն որոշում է թե այդ օրն իրենց տանը անպայման խաշ են եփում և լուռ ելնում է տնից: Ու որտեղ պատահում է որևէ ծանոթի հրավիրում է իրենց տուն խաշ ուտելու: Քիչ անց նա հյուրերի մի երկար շարքի գլուխն անցած վերադառնում է տուն: Տեսցիները ապշում են իսկ Թումանյանը պատվիրում է բերել խաշը:

Ինչ խաշ անակնկալ այդ խոսքից զարմացած ասում է տիկին Օլգան նույնիսկ կերակուրը դեռ չեմ եփել:

Բայց էն ինչ էր առավոտյան որ մեծ պղինձը հանել էիք հարցնում է Թումանյանը:

Չուր էինք տաքացնում այսօր մեծ լվացք ունենք պատասխանում է տանտիրուհին:

Սակայն հովհաննեսը ոչ շփոթվում է ոչ հանկարծակիի գալիս այլ իրեն հատուկ զվարճախոսությամբ պատմում է ապշած հյուրերին թե ինչ թյուրիմացություն է եղել և խնդրում է փոքր-ինչ սպասել: Հետո իսկույն ևեթ ուղարկում է պատրաստի կերակուրներ բերելու և քիչ անց արդեն տանը մի թունդ գինարբուք էր:

Ըստ Լեոյի

գ) Հայաստանի Հանրապետության լճերից մեկը գեղատեսիլ Արփին ամենից հյուրընկալն է հավալուսնի համար: Այն ժամանակ երբ այդ թռչունները կապուտաչյա Սևանի վրա հատուկ են երևում Արփի լճում երբեմն տասնյակներով են հանդիպում: Այդ թռչունն ամենից առաջ ուշադրություն է գրավում կտուցից կախված յուրօրինակ պարկով: Այդ պարկը որը մինչև տասը լիտր ջուր կամ տասը-տասնհինգ կիլոգրամ ձուկ կարող է տեղավորել իր մեջ ամրացած է նրա կտուցի ներքին փեղկի եզրերին: Իսկ կտուցի վերին փեղկը կափարիչի դեր է կատարում այդ տարօրինակ ամբարի համար: Երբ որսն առատ է նրա մեջ հավալուսնը արագ-արագ լցնում է թայրտացող կենդանի ձկներին իսկ հետո երբ անդորր է ու ոչ ոք չի խանգարում ախորժակով ուտում է կամ տանում քաղցած ձագերին: Երբ պարկը լիքն է ձկներով հավալուսնը ծանր ու դժվար է թռչում: Փորձառու որսորդները պատմում են որ այդպես ծանր-ծանր թռչելու պահին երբ կրակում են սկսում է ձկները հապշտապ հանել և պարկից ցած թափել: Ոմանք կատակով ասում են թե կաշառք է տալիս որ իրեն չսպանեն: Իրականում սակայն դրանով նա թեթևանում է բռնից որ արագացնի թռիչքը:

Ըստ Հասիթասկ Անանյանի

դ) Չնայած նախընթաց ամբողջ օրը ճանապարհորդել էի այնուամենայնիվ երեկ շատ վաղ արթնացա: Գյուղը ինքն է կարծես արթնացնում քեզ: Մարդն այստեղ ամաչում է եթե չասենք ափսոսում որ վաղորդյան զով ժամերը քնին նվիրի: Երբ դուրս եկա բակ աղջամուղջը դեռ նոր էր ցրվում և արևելքը դեռ նոր էր շառագունում բայց հյուրընկալս քահանան արդեն փութկոտ քայլերով գնում էր գյուղի հինավուրց եկեղեցին:

Միթե այսքան կանուխ պիտի սկսեք ժամերգությունը ապշած հարցրի ես:

Ոչ դեռ սաղմոս պիտի բաղեմ Դուք կարող եք կես ժամ ուշ գալ պատասխանեց նա:

Ես եկեղեցում երկար կանգնել չեի կարողանում որոշեցի օգուտ բաղել ինձ ընծեռված ժամանակից և բարձրանալ գյուղի վերնակողմը նրա ընդհանուր դիրքը և շրջապատը դիտելու:

Բակի ճյուղերը լայն փռած հաստաբուն ընկուզենու տակ մի անկյունում տանտիրուհին և իր հարսը կթում էին կովերը: Որպեսզի տնից լրիվ բաղցած դուրս չգայի մոտեցա նրանց և մի գավաթ կաթ խնդրեցի: Ես ախորժանոք ըմբռնեցի տաք փրփուրը վրան անուշահամ ըմպելիքը և խնդրեցի երկրորդը որը միևնույն հոգածությամբ լցվեց և բարյացակամորեն հանձնվեց ինձ: Իմ նախաճաշը վերջացել էր որի համար խոնարի շնորհակալություն հայտնելով հարցրի գյուղի վերին կողմերն անցնելու ճանապարհը և հեռացա:

Ըստ Մուրացուկի

Գիտե՞ք, որ...

1967 թվականից ամեն տարի՝ ապրիլի 2-ին (Հանս Զրիստիան Անդերսենի ծննդյան օրն է), աշխարհում նշվում է Մանկական գրքի միջազգային օրը:

Ֆրեդերիկ Ֆեյի (1908–2002)

Ծնվել է Փարիզում: Միջնակարգ կրթությունն ստացել է Վերսալում:

1931–33թթ. սովորել է Արևելյան կենդանի լեզուների դպրոցում՝ աշակերտելով Ֆ. Մակլերին, Կաթոլիկական ինստիտուտում՝ Լ. Մարիեսին, Բարձրագույն ուսմանց դպրոցում՝ Ա. Մեյեին: 1941-ին ավարտել է Սորբոնի համալսարանը: 1949–77թթ. եղել է Արևելյան կենդանի լեզուների դպրոցի և Սորբոնի համալսարանի արևելյան լեզուների ու քաղաքակրթությունների ինստիտուտի հայագիտական ամբիոնի վարիչը: Ազատորեն տիրապետել է գրական արևմտահայերենին: Նշանավոր են «Հայոց լեզվի քերականություն. արևմտյան խոսվածք» (1935), «Հայոց

լեզվի ձեռնարկ (արդի արևմտահայերեն)» (1948), «Դասական հայերենի բայական համակարգը» (1969), «Դասական հայերենի հոլովման համակարգը» (1976) աշխատությունները: Պատմաբանասիրական բնույթի ուսումնասիրություններից առավել կարևոր են Փավստոս Բուզանդի «Պատմությանը» նվիրված գործերը, «Խոհեր ս. Մեսրոպի այբուբենի մասին» (1982) աշխատությունը: Նա նշանակալից ավանդ ունի նաև հայ ժողովրդական բանասիրության և գրականության ուսումնասիրության ասպարեզում, որի լավագույն դրսևորումը «Հայ ժողովրդական դյուցազնավեպը» ուսումնասիրությունն է: Անդրադարձել է նաև Գ. Պարոնյանի, Ա. Զոպանյանի, Ե. Օսյանի գրական գործունեությանը: Ունի բազմաթիվ հայագիտական հոդվածներ:

ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՂԻ ՍՈՍԵՉՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ոճերի դասակարգման կարևոր չափանիշներից է խոսքի կիրառության ոլորտը: Ըստ դրա՝ առանձնացվում է նաև գիտական ոճն իր ենթատեսակներով: Գիտական ոճն ունի կիրառության լայն ու բազմապիսի ոլորտներ: Այս ոճով են գրվում մենագրությունները, դասագրքերը, ատենախոսությունները, գիտական հոդվածները և այլն: Գիտական ոճը կարող է ունենալ նաև բանավոր դրսևորումներ, մանավանդ գիտական բանավեճերի ժամանակ, բայց և այնպես այն առավելապես հանդես է գալիս գրավոր ձևով:

Գիտական ոճը ոճական երանգավորման առումով համեմատաբար չեզոք է: Գիտական ոճի հաջորդ առանձնահատկությունն այն է, որ ձևավորվում է գրական լեզվի օրինաչափություններով, և լեզվական միջոցների գործածությունը կանոնակարգված է: Գիտական նյութը կամ իրողությունը ներկայացվում է հասկացությունների միջոցով, իսկ միտքը հաղորդվում է դատողություններով և մտահանգումներով, որոնք մշակվում, կանոնավորվում և համակարգվում են: Գիտական ոճի կարևոր նախապայման են ինչպես շարադրանքի ճշտությունն ու ճշգրտությունը, այնպես էլ տրամաբանականությունն ու պատճառափոխանակության կապը:

Ասվածը հավասարապես վերաբերում է ինչպես բնագիտական, այնպես և հասարակական (հումանիտար) գիտություններին, քանի որ դրանք բոլորն էլ ծառայում են բացահայտելու, ճանաչել տալու կյանքի, հասարակական երևույթների ծագման ու զարգացման, նրանց հետագա բնականոն փոփոխությունների օրենքներն ու օրինաչափությունները: Գիտական ոճը հիմնականում ներկայացվում է կանոնների, սահմանումների, բանաձևերի միջոցով, որոնք ճիշտ են, ճշգրիտ, սեղմ ու հակիրճ և կառուցվում են պարզ, մատչելի, տրամաբանված, կուռ և հետևողական դատողություններով, հենվում են համապատասխան փաստերի, ապացույցների, փաստարկների ու եզրահանգումների վրա:

Անշուշտ, գիտական ոճին բնորոշ են խոսքի բոլոր արժանիքները, բայց առավել հատուկ են **տրամաբանականությունը, ճշգրտությունը, պարզությունն ու մատչելիությունը:**

Խոսքի **տրամաբանականության** կարևոր նախապայմաններից մեկը շարադրանքի կառուցվածքի ճիշտ պահպանումն է՝ ներածական մաս, բուն նյութի շարադրանք և ամփոփում: Եզրակացությունները ըխում են նյութի բովանդակությունից, իրար չեն հակասում, և ամբողջ նյութը հաճախ բաժանվում է փոքրիկ մասերի, որոնք ներկայացնում են մտքի աստիճանական ընթացքն ու զարգացումը՝ մասնավորից դեպի ընդհանուրը, իսկ երբեմն՝ հակառակը:

Այստեղ կարևոր նշանակություն են ձեռք բերում լեզվական այն միջոցները (բառեր, արտահայտություններ), որոնք ամենից առաջ նպաստում են խոսքի պատճառափոխանակության կապի ստեղծմանը տվյալ խոսքաշարում, ինչպիսիք են՝

հետևաբար, քանի որ, դրա շնորհիվ, այդ իսկ պատճառով, ուրեմն, այսպիսով, ինչպես նշվեց և այլն:

Պարզությունը՝ որպես գիտական ոճի հատկանիշ, նախ և առաջ ենթադրում է հասկանալիություն, մատչելիություն: Գիտական խոսքաշարում (տեքստում) թեև երբեմն հանդիպում են ոչ մասնագետին անհասկանալի բառեր, արտահայտություններ, հատկապես տերմիններ, բայց և այնպես այստեղ կարևոր նշանակություն են ստանում շարադրանքի մատչելիությունը, նախադասությունների պարզ կառուցվածքը, շարքային ընթերցողին հասկանալի, ոչ խրթին շարադրանքը, ապա նաև շարադրանքի գիտահանրամատչելի ոճը:

Ճշգրտությունը գիտական ոճի կարևորագույն և պարտադիր հատկանիշներից է: Գիտական շարադրանքում յուրաքանչյուր հասկացություն պետք է լինի մենիմաստ և միանշանակ: Այստեղ յուրաքանչյուր բառ գործածվում է իր անվանողական նշանակությամբ, տվյալ առարկան, իրողությունը կամ փաստը արտահայտող ճշգրիտ բովանդակությամբ՝ առանց բառերի փոխաբերական, հուզաարտահայտչական իմաստների:

Գիտական ոճն ունի նաև իր ուրույն բառապաշարն ու քերականական կառուցվածքը՝ այս առումով ևս զգալիորեն տարբերվելով գործառական մյուս ոճերից:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ՎԱՐՃՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Որո՞նք են գիտական ոճի կիրառության հիմնական ոլորտները:
2. Որո՞նք են գիտական ոճին բնորոշ հիմնական առանձնահատկությունները:

Վարժություն 1: Կարդացե՛ք և համեմատե՛ք գիտական և գեղարվեստական ոճերով գրված տեքստերը, բնութագրե՛ք տարբերությունները:

ա) Իր նազանքներով, իր չքնաղ տեսքով և հեռո՛ւ-հեռո՛ւ երկրներից ժամանած թռչունների երամներով Սևանը քաշում է ինձ դեպի իրեն: Ես նրան հաճախ եմ այցի գնում և՛ տարվա այն եղանակին, երբ գմրուխտ են հագնում նրա ափերը, երբ Գեղամա լեռների վե՛ս գագաթները ցոլանում են նրա վճիտ հայելու մեջ, և՛ այն ժամանակ, երբ մերկանում է նրա շրջապատը, բայց ինքը զարդարվում է հյուսիսից հյուր եկած թռչունների երամներով:

Չազարի գեղեցկություն ունի Սևանը: Երբ անվրդով նիրհում է իր գմրուխտ ափերի մեջ, չես կարող որոշել՝ երկի՞նքն է ցոլում նրա մեջ, թե՞ ինքը՝ երկինքն է իջել՝ հանգստանալու Գեղամա լեռների շուրջպարի մեջ:

Դե ինչպե՞ս նստես Երևանի շոգում, երբ այդպիսի մի գեղեցկուհի է սպասում քեզ լեռներում:

Հախթանգ Անանյան

բ) Սևանա լիճը քաղցրահամ, բարձրադիր, նավարկելի լիճ է: Գտնվում է ծովի մակերևույթից մոտ 1900 մ բարձրության վրա: Սևանը կազմված է Մեծ Սևանից

ու Փոքր Սևանից, որոնք իրարից բաժանվում են Արտանիշի և Նորատուսի հրվանդաններով ու նրանց միացնող ստորջրյա թմբով: Նախքան լճի մակարդակի արհեստական իջեցումը նրա երկարությունը 75 կմ էր, միջին լայնությունը՝ 19 կմ, միջին խորությունը՝ 41,3 մ, իսկ ամենախոր մասի՝ Փոքր Սևանի խորությունը՝ գրեթե 98,7 մ: Այդ պայմաններում լճի ընդհանուր ծավալը կազմում էր 58,5 մլրդ մ³, ջրի մակարդակի արհեստական իջեցումից հետո՝ շուրջ 32,9 մլրդ մ³: Սևանա լիճ են թափվում 28 գետ ու գետակ՝ Ձկնագետը, Գավառագետը, Արգիճին, Վարդենիսը, Կարճաղբյուրը, Մասրիկը և այլն: Լճից սկիզբ է առնում միայն Զրազդան գետը:

Ըստ «Գայրոցական մեծ հանրագիտարանի»

Վարժություն 2: «Կաղնի», «Շուն» կամ «Ցորեն» վերնագրերից որևէ մեկով գրե՛ք գիտական և գեղարվեստական ոճերով շարադրված փոքրիկ տեքստեր՝ անհրաժեշտության դեպքում օգտվելով հանրագիտարանից, համացանցից կամ այլ աղբյուրներից:

ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՒ ԲԱՌԱԳՈՇԱՐԸ

Գիտական ոճի բառապաշարի հիմնական շերտը տերմիններն են կամ մասնագիտական բառերը:

Տերմինը բառ է կամ բառակապակցություն, որն անվանում է գիտության տարբեր ոլորտների, տեխնիկայի, տնտեսության, մշակույթի, արվեստի և գրականության որևէ հասկացություն: Տերմինի և բառի առաջին եական տարբերությունն այն է, որ տերմինները սովորաբար մենիմաստ են, միևնույն բառերը կարող են նաև բազմիմաստ լինել: Տերմինը չունի փոխաբերական իմաստ, հուզաարտահայտչական երանգավորում: Տերմինը և բառը հաճախ չեն համընկնում նաև կառուցվածքային առումով. տերմինը արտահայտվում է ինչպես մեկ բառով, այնպես էլ բառակապակցությամբ, ինչպես՝ *ենթակա, ստորոգյալ, վեպ, պոեմ, մեղսունակ, հայց, բայց և՛ պարզ ստորոգյալ, բարդ համադասական նախադասություն, պարբերական համակարգ* և այլն:

Նշենք տարբեր ոլորտների մի քանի տերմիններ. [եզվաբանական՝ *հնչույթ, բառ, նախադասություն, խոսքի մաս, մակդիր*, գրականագիտական՝ *արձակ, չափածո, պոեմ, գրական ժանր*, երաժշտական՝ *մեներգ, տենոր, սիմֆոնիկ նվագախումբ*, իրավաբանական՝ *ցուցմունք, վկա, ամբաստանյալ, մեղսունակ, բժշկական՝ հարբուխ, քաղցկեղ* և այլն:

Գիտական ոճում զգալի թիվ են կազմում նաև միջազգային տերմինները, հատկապես բժշկության, ֆիզիկայի, կենսաբանության, մարզական և այլ բնագավառներում, օրինակ՝ *դիող, ռեակցիա, պարաբոլ* և այլն:

Գիտական ոճի բառապաշարում գործածվում են նաև ընդհանուր գործածական բառերը, որոնք արտահայտչական առումով հիմնականում չեզոք են և չունեն ոճական որոշակի երանգավորում: Այս բառաշերտի մեջ մտնում են առօրյա-խոսակցական [եզվի ամենատվորական, կիրառական մեծ հաճախականություն

ունեցող կենցաղային տարբեր առարկաներ, հասկացություններ արտահայտող բառերը, դերանունները, թվականները, սպասարկու բառերը և այլն, օրինակ՝ *շուր, աղ, թթու, շերմաստիճան, այս, այդ, առաջին, երկրորդ* և այլն:

Անվանողական տարբեր նպատակներով գիտական ոճի բառապաշարում գործածական են նաև փոխառություններ, նորակազմություններ, երբեմն օտարաբանություններ:

ՀԱՐՑՆԵՐ ԵՎ ՎԱՐՃՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Որո՞նք են գիտական ոճի բառապաշարի հիմնական շերտերը:
2. Ի՞նչ է տերմինը:
3. Ի՞նչ նմանություններ և տարբերություններ կան բառի և տերմինի միջև:

Վարժություն 3: Տերմինները խմբավորե՛ք՝ նշելով, թե գիտության որ բնագավառին են վերաբերում:

Դիող, նատրիում, ստորոգյալ, կիսահաղորդիչ, վալենտականություն, մկանային հյուսվածք, համադասական շաղկապ, օքսիդավերականգնման ռեակցիա, հասարակած, սրտամկան, գլխուղեղ, հոսանքի լարում, գետաբերան, հոլովում, շերտավոր ամպ, ամպերմետր, թթվածին, շնչուղի, սահմանադրական իրավունք, իներտ գազ, լեռնազանգված:

Վարժություն 4: Գտե՛ք, թե շղատառ բառերը որ դեպքում են տերմիններ կամ մասնագիտական բառեր, իսկ որ դեպքում՝ համագործածական բառեր:

Գետաբերանը գետի վերջին հատվածն է՝ ծովի, լճի կամ մեկ այլ գետի մեջ թափվելու տեղում: Տարբերում են գետաբերանի հետևյալ տիպերը՝ կույր, սովորական, դելտա, լիման, էստուար:

Մոտակա գյուղի մի քանի տղաներ *գետում* ձուկ էին որսում. դա նրանց *սովորական* զբաղմունքն էր:

Գինեքարը կամ կրեմորաարտարը գինեթթվի կալիումական թթու աղ է: Պարունակվում է խաղողահյութում: Գիևու մշակման և հնացման ժամանակ առաջանում է բյուրեղային նստվածքի ձևով:

Վարունգի *թթու* պատրաստելու համար տատիկը *աղ* գնեց:

Բնական *կաուչուկը* պարունակվում է *կաուչուկատու բույսերի* կաթնախյուղի՝ *լատեքսի* մեջ: Հիմնականում ստանում են *արևադարձային երկրներում* աճող բրազիլական հեյնա ծառի *լատեքսից*: «Կաուչուկ» բառը ծագել է «կաուչու» բառից, որով Բրազիլիայի բնիկները կոչել են կմազոն գետի ափին աճող հեյնայից արտագատվող նյութը. «կաու» նշանակում է ծառ, «ուչու»՝ հոսել:

Ըստ «Հայկական տոմեոսական հանրագիտարանի»

ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՃԻ ԲԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՍՈՍԵՆՆԱԿԱՆՍԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Գիտական ոճին նախ և առաջ բնորոշ է քերականական միջոցների ու ձևերի խնայողությունը. այս առումով նախընտրելի են քերականական կարճ ձևերը: Գիտական ոճում ավելի լայն կիրառություն ունեն վերացական իմաստ արտահայտող գոյականները, բայանունները, քանի որ սրանցով ավելի հաճախ են հասկացություններ անվանվում: Եզակի թվով դրված գոյականը կարող է արտահայտել հոգնակիի իմաստ, օրինակ՝ *Ենթական նախադասության գլխավոր անդամն է: խնդիրը բայական անդամի լրացում է* և այլն: *Ենթակա, նախադասություն, անդամ, խնդիր, լրացում* բառերը դրված են եզակի թվով: Նման դեպքում եզակի թվով դրված գոյականը արտահայտում է տեսակի կամ սեռի անվանում՝ նշելով նրա հիմնական հատկանիշը կամ հատկանիշները:

Գիտական ոճին բնորոշ է նաև ածականների հաճախակի գործածությունը, որոնք սովյալ դեպքում հանդես են գալիս որպես որևէ հասկացության հատկանիշ արտահայտող լրացում:

Դերանվանական ձևերից հաճախակի են գործածվում հարցահարաբերական և ցուցական դերանունները, իսկ անձնական դերանուններից՝ հոգնակի առաջին դեմքը՝ «մենքը»՝ իբրև «հեղինակային մենք», օրինակ՝ *Մենք կարծում ենք, որ այդ մասնիկները ածանցներ են:*

Բայի դիմավոր ձևերից գործածության ավելի մեծ հաճախականություն ունի սահմանական եղանակի ներկա ժամանակի բայածևերի երրորդ դեմքը, որի միջոցով արտահայտվում են դատողություններ և մտահանգումներ: Գրեթե չեն գործածվում ձայնարկությունները, քանի որ դրանք խոսքին հուզականություն հաղորդող բառեր են:

Շարահյուսական համակարգում գերակշռում են բարդ նախադասությունները՝ հիմնականում պատմողական, որոնք դատողություններ են արտահայտում:

Բարդ ստորադասական նախադասություններում զգալի տեղ են գրավում պայմանի, պատճառի, հետևանքի երկրորդական նախադասությունները, որոնց շնորհիվ ևս դրսևորվում է գիտական շարադրանքի տրամաբանական, պատճառահետևանքային կապը: Նախադասության անդամների զեղչում հիմնականում չի լինում:

Գիտական շարադրանքում շատ են նաև բաղադրյալ կամ հարադրավոր բայերով արտահայտված ստորոգյալները, ինչպես՝ *կիրառություն է գտնում, փորձ է կատարվում, վերլուծության է ենթարկվում, գերիշխող է դառնում* և այլն: Գիտական ոճը զուրկ է հուզաարտահայտչական երանգավորումից:

ՀԵՐՅԵՐ ԵՎ ՎԵՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Ընդհանուր առմամբ քերականական ի՞նչ հատկանիշներ են բնորոշ գիտական ոճին:
2. Անձնական դերանունների կիրառական ի՞նչ առանձնահատկություն է դրսևորվում գիտական ոճում:

3. Հնչերանգային և կառուցվածքային ինչպիսի՞ նախադասությունների գործածությունն է գերակշռում գիտական ոճում:

Վարժություն 5: Տրված բառերով կազմե՛ք երկուական նախադասություն, որոնցից մեկում նրանք տերմինային արժեք ունենան, մյուսում՝ ոչ:

Աղ, թթու, բառ, ջուր, երկաթ, արյուն, ավազ:

Վարժություն 6: Օգտվելով ձեր դասագրքերից և այլ աղբյուրներից՝ գրե՛ք գիտական փոքրիկ շարադրանք տարբեր թեմաներով՝ «Գետ», «Օդ», «Բայ», «Մագնիսական դաշտ» և այլն:

Սևակ (Գրիգորյան) Գուրգեն Գրիգորի (1904–1980)

Ծնվել է Թիֆլիսում: Սկզբնական կրթությունն ստացել է Ներսիսյան դպրոցում, բարձրագույնը՝ Երևանի պետական համալսարանում: 1932-ին ստացել է բանասիրական գիտությունների թեկնածուի, 1948-ին՝ դոկտորի գիտական աստիճան: 1956-ին ընտրվել է ՀԽՍՀ ԳԱ թղթակից անդամ, 1971-ին՝ իսկական անդամ: Ստացել է նաև Հայաստանի և Կրաստանի գիտության վաստակավոր գործչի կոչումներ: 1931–79թթ. դասախոսել է Երևանի պետական համալսարանում: Շուրջ 30 տարի նա վարել է Երևանի պետական համալսարանի հայոց լեզվի ամբիոնի վարիչի պաշտոնը: 1932–40 թթ. եղել է տերմինաբանական կոմիտեի գիտական բարտուղարը, մի որոշ

շրջանում՝ լեզվի ինստիտուտի ժամանակակից հայոց լեզվի, այնուհետև՝ խոսքի մշակույթի ու տերմինաբանության բաժնի վարիչ: Չբաղվել է հիմնականում ժամանակակից հայոց լեզվի տեսության ու պատմության, խոսքի մշակույթի ու տերմինաբանության հարցերով: Առանձնապես հայտնի են նրա «խոսքի մասերի ուսմունքը» (1939), «Ժամանակակից հայոց լեզվի տեսություն» (1939), նույնի վերամշակված հրատարակությունը՝ «Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց» (1955), «Ժամանակակից հայոց լեզվի պատմություն» (1948) գրքերը: Նրա՝ շարահյուսության դպրոցական դասագիրքը ունեցել է տասնյակ վերահրատարակություններ: Կատարել է նաև թարգմանություններ ռուսերենից: Հայաստանում դեկավարել է Եսպերանտական շարժումը¹:

¹ Եսպերանտո – (բառացի՝ հուսացող) միջազգային արհեստական լեզու, որը 1887թ. ստեղծել է վարչավացի բժիշկ Ֆ. Չամենհոֆը: Այդ լեզուն աչքի էր ընկնում բառակազմության և քերականության պարզությամբ: Բառերի արմատները հիմնականում վերցված էին եվրոպական տարածված լեզուներից:

ՎԱՐՇՈՒՄՆԵՐ ԿՐԿՐՈՒՄԻՆԵՐ

ԿՐԿՆՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վարժություն 1: Գտե՛ք, թե յուրաքանչյուր շարքում որ բառը խոսքի մասի անվանում է:

1. գոյական, դերանուն, ուղղական
2. ածական, թվական, սահմանական
3. կոչական, ձայնարկություն, վերաբերական
4. բայ, դերբայ, մակբայ
5. կապ, շաղկապ, ձայնակապ

Վարժություն 2: Առանձին սյունակներով դո՛ւրս գրեք հատուկ և հասարակ գոյականները, որոշե՛ք, թե դրանք որ հոլովման են պատկանում:

Հայն իր մանկանը կոչել է Ազատ,
Որ ազատ լինի հողը հարազատ:

Բայց հարձակվել են վայրենի՝ մարդիկ,
Եվ նա զավակին կոչել է Մարտիկ:

Երկիրն է պղծել թշնամին հրեշ,
Եվ հայրը որդուն կոչել է Վրեժ:

Որպեսզի որդին կռվի տաքարյուն,
Հայրը ծնվածին կոչել է Կորյուն:

Նահատակնե՛ր են պետք եղել հերոս,
Եվ նոր անուն է գտել՝ Մարտիրոս:

Որպեսզի երկիրն առնի հարություն,
Հայը կոչվել է նաև Հարություն:

Լավ լուրերի է սպասել հավետ,
Եվ իր մանչուկին ասել է Ավետ:

Որ ազգը կռվի և մնա սակայն,
Որդուն կոչել է նա Մնացական:

Հույսո՛վ է ապրել մթում խաբուսիկ
Եվ անվանել է իր որդուն Հուսիկ...

Արամայիս Մահակյան

Վարժություն 3: Արտագրե՛ք՝ մեծատառերը թողնելով միայն անհրաժեշտ դեպքերում:

1. ՆՇԱՆԱԿՈՐ ԳԱՌՆԻ ՏԱԾԱՐԸ ԶՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՈՒՄՆՈՒՄԻՑ ԴԵՏՈ ԴԱՐՁԱԿ ՏՐԱՏ ԵՐՐՈՐԴ ԹԱԳԱԿՈՐԻ ԶՐՈՋ՝ ՆՈՍՐՈԿԻՂՈՒՄՏԻ ԱՄԱՌԱՆՅՈՑ: 2. ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԻՏԱԼԱՑԻ ՆՇԱՆԱԿՈՐ ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐՎԵՏՍԱԳԵՏ ԼԵՈՆԱՐԴՈ ԴԱ ԿԻՆՉԻՆ ԱՊՐԵԼ Ե ՄԻԼԱՆՈՒՄ, ԳՈՒՄՈՒՄ, ԻՍԿ ԿՅԱՆՔԻ ՎԵՐՋՈՒՄ ՖՐԱՆՍԻԱՅՈՒՄ: 3. ԳԱՅ ՆՇԱՆԱԿՈՐ ՆԿԱՐԻՉ ԳԵԿՈՐԳ ԲԱՇԽՋԱՂՅԱՆԸ 1884 ԹՎԱԿԱՆԻՆ ՄԵԿՆՈՒՄ Ե ԱՐՏԱՍԱՅՄԱՆ՝ ԳՈՒՄ, ՎԵՆԵՏԻԿ, ՆԵԱՊՈԼ, ՖԼՈՐԵՆՑԻԱ: ԳԵՏԱԳԱՅՈՒՄ ՆՐԱ ՆԿԱՐՆԵՐԸ ՑՈՒՅԱՂԿԵԼ ԵՆ ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ, ՇՈՒԲԻՈՒՄ, ՈՈՍՏՈՎՈՒՄ, ՄՈՍԿՎԱՅՈՒՄ, ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳՈՒՄ, ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ: 4. ԳԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ ԵՐԵՎԱՆԻՑ ԳԻԱՄԱԼԻ ԵՐԵՎՈՒՄ Ե ԱՐԱՐԱՏԸ:

Վարժություն 4: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն գոյականը, որի հոգնակին կազմվում է -եր վերջավորությամբ:

1. խնձորենի, մայրուղի, խաղաքայլ, գրասեղան
2. աշխատաժամ, գիտարշավ, հաշվապահ, ծաղկաման
3. ծառուղի, հյուրասենյակ, մատենագետ, զբոսանավ
4. կատվառյուծ, բլեռաղվես, որսաշուն, ծովախոզուկ
5. ուղեկալ, այգեգործ, պատգամաբեր, պայմանագիր
6. պատշգամբ, շարժասանդուղք, ծառասունկ, ուղղանկյուն
7. ձկնորս, նկարագիր, ճաշասենյակ, հարցազրույց
8. ծոցատետր, ձնծաղիկ, կարկատան, կենդանատեսակ
9. գրադարան, ծառաշարք, դեղանոթ, տափօղակ
10. պատճեն, գծանշում, ժայռափլվածք, ստեղնաշար

Վարժություն 5: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն գոյականը, որի հոգնակին կազմվում է -ներ վերջավորությամբ:

1. ժայռաքար, բառատետր, ժայռապատկեր, դաշտավայր
2. լամպագիր, արտոնագիր, դաշնագիր, արձակագիր
3. երկաթագործ, տողակիզբ, հուշասյուն, շրջանագիծ
4. գետածի, դեղահաբ, գործընկեր, պարաքայլ
5. կշռաքար, դիմանկար, ծննդավայր, ջրափոս
6. ծրագիր, անձրևաջուր, շոգենավ, բարձրավանդակ
7. տեսախցիկ, գլխացավ, դեղատուն, ձիասայլ
8. թռչնածագ, գիսաստղ, կրկնապատկեր, սահաղաշտ
9. մայթեզր, սիգամարգ, հեռագրասյուն, կատվազգի
10. գողածող, հոսանքալար, հաղորդավար, գրչատուփ

Վարժություն 6: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն գոյականը, որի հոգնակին չի գրվում կրկնակ /-ով:

1. անուն, ծառաբուն, նստարան, հրացան
2. ոտնաձայն, պատճեն, վիպասան, երասան
3. դերասան, հեռագրասյուն, գրասեղան, մրցաշրջան
4. շուշան, ծիածան, դրսաշուն, մեծատուն
5. զանգակատուն, խեցգետին, անկյուն, սվին
6. մառան, հացատուն, շտեմարան, մկան
7. հայրանուն, գարուն, արծվաբույն, տանտիկին
8. եռանկյուն, հակաթույն, պատմություն, թեյաման
9. թալիսման, գազալցակայան, կամրջասյուն, վայրկյան
10. թվանշան, ծոցագրպան, ապարանջան, դրամատուն

Վարժություն 7: Արտագրե՛ք նախադասությունները՝ փակագծերում տրված գոյականները տեղադրելով անհրաժեշտ հոլովով, առումով և թվով:

1. Նկատելով վիրավոր ...՝ ... միանգամից կանգնեցրեց հեծանիվը, ցած թռավ և ... միջով մոտեցավ նրան:
(խոտ, թռչուն, երեխա)
2. Այդ բոլորը ... ցույց էր տալիս իր բարձրաստիճան ... , բացատրում էր նրանց իր ճարտարապետական գաղտնիքները և հրճվում էր՝ լսելով նրանց գովաբանող ... :
(խոսք, հյուր, ծերունի)
3. Հաճախ նա հյուրերին առաջնորդում էր դեպի արքայական ... , որոնք գտնվում էին ... ապառաժոտ լանջերում կամ ծովափնյա թավուտ ... :
(ժայռ, անտառ, որսարան)
4. Ծառի դալար ... հուժկու ... ժամանակ մաքառում էին հողմերի դեմ, ինչպես կտրիճ զորավարի՝ բազում ... հաղթանակած թիկնապահներ:
(մորիկ, ճյուղ, կռիվ)
5. Փրփրահոս ... ափին կա ուղղածիգ մի քարածայռ, որը խորհրդավոր ... չունի. վայրի է, ինչպես այն լեռը, որի գառիվեր կրծքից պոկվել ու գլորվել էր, բայց նա ավելին գիտի, քան մեր պատմաբանները, որովհետև լեռնային աշխարհի և՛ երջանիկ, և՛ դժբախտ ... մշտնջենական վկան է:
(օր, գետ, արձանագրություն)
6. Ապրիլ ամսվա առաջին ... էին, և ... ձյուները հալվել էին, ու սարերն այլևս առաջվա նման ... արծագանք չէին տալիս:
(օր, լեռնալանջ, ամպրոպ)

7. Ճանապարհին անցնում էր մի հինավուրց անտառի ... , և ճանապարհի ողջ ... շարված էին տարբեր ... * մեծ մասամբ թխկիներ: (եզր, ծառ, երկայնք)
8. Այդ աշխույժ երաժշտությունը գալիս էր հեռվից* այնտեղ* զինվորական ժամանակավոր ... , երեկոները ակորդեոն էին նվագում, և ... հասնում էր մինչև մեր տուն: (ծայն, դաշտ, քնակատեր)
9. Մի անգամ ականատես եմ եղել այդ թռչունների ... : լույսը բացվելուն պես մտան ... փայլփող ջուրը, կիսաշրջանաձև շարվեցին լճակի ծփծփացող ... և մի կենդանի շղթա կազմած* եկան դեպի ծանծաղ մասը: (որս, մակերևույթ, արև)
10. Մենք, ... մեջ թաքնված, հետևում էինք հավալուսների որսին, և շուտով նկատեցինք, որ բռնած բոլոր ... չեն ուտում: մի մասը տեղավորում են իրենց ... կախված պարկերում: (կտուց, եղեգ, ձուկ)

Վարժություն 8: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք այն բառը, որն իր հոլովմամբ տարբեր է սովյալ շարքի մյուս բառերից:

1. գրադարան, կինոթատրոն, դեղատուն, հիվանդանոց
2. կատու, առյուծ, թռչուն, մարդ
3. այգի, գինի, կիրակի, երկաթուղի
4. ամիս, տարի, օր, դար
5. արյուն, լեռ, գարուն, թոռ
6. քույր, եղբայր, ընկեր, կին
7. տուն, շուն, սյուն, դուռ
8. հայր, մայր, եղբայր, քույր
9. ուտում, զարգացում, դիմում, հարցում
10. գոյական, ածական, թվական, դերանուն

Վարժություն 9: Գտե՛ք, թե յուրաքանչյուր շարքի որ բառը տողասկզբում նշված դերբայը չէ:

1. *անորոշ* – գրնգալ, նախագգալ, հոգալ, արևագալ
2. *անորոշ* – գթալ, գդալ, թնդալ, դղրդալ
3. *անորոշ* – ծխալ, խոկալ, անսխալ, մխալ
4. *անորոշ* – եռածալ, կսկծալ, ցնծալ, հեծեծալ
5. *անորոշ* – պոռթկալ, ջահակալ, փռթկալ, թրխկալ
6. *անորոշ* – նորոգել, համակարգել, շանթարգել, հարգել
7. *անորոշ* – բարեկարգել, անկարգել, վարգել, գովերգել
8. *անորոշ* – փաթաթել, արծաթել, արծաթաթել, փթթել
9. *անորոշ* – հոլլովել, խորովել, հորովել, խռովել

10. *անորոշ* – ավել, դավել, ցավել, քավել
11. *ենթակայական* – կաշկանդող, քանդող, ամրապնդող, անվադող
12. *ենթակայական* – տապակող, արևկող, գուշակող, սպիտակող
13. *ենթակայական* – գրոհող, շնորհող, ճանապարհող, վարելահող
14. *ենթակայական* – պտտածող, փորձող, վարձող, սոսնձող
15. *ենթակայական* – վերհիշող, հուշող, արևաշող, մշուշող
16. *հարակատար* – ամոթխած, խիզախած, շաղախած, հաճախած
17. *հարակատար* – կարկամած, ամպամած, կազմած, սեղմած
18. *հարակատար* – շփոթված, հրկիզված, ամեղծված, բուժված
19. *համակատար* – ավարտելիս, կերտելիս, ավետիս, նպաստելիս
20. *համակատար* – ծալելիս, փայլելիս, ասելիս, ասուլիս

Վարժություն 10: Արտագրե՛ք նախադասությունները՝ փակագծերում տրված անորոշ դերբայները տեղադրելով անհրաժեշտ եղանակով, ժամանակով, դեմքով, թվով:

1. Նկարչի փոթորկահույզ հոգուն ... տարօրինակ մի անդորրություն, որի շնորհիվ ... լիաթոք վայելել հրդեհի ցոլքերի խաղը, որն անընդհատ ... գանազան ձևերով:
(կարողանալ, իջնել, փոփոխել)
2. Աշխարհի ոչ մի պատկերասրահում նկարիչը երբևէ ... այդպիսի ցնցող պատկեր, գույների այդպիսի խաղ, որը նրան իսկույն ևեթ ... ու ... մի ոգեղեն աշխարհ:
(տանել, անեացնել, տեսնել)
3. Երբ Ղազար աղան զորացրման տարիքին ..., նախ ... զինվորական պաշտոններից, ապա ... աստիճանաբար հրաժարվել նաև զինվորական սովորություններից:
(հրաժարվել, հասնել, սկսել)
4. Գետը ... նախկին հունով, մեղմ ... և այդպես կիսսի, մինչև որ ... հորդառատ անձրևները, ու գետը կվարարի:
(սկսել, հոսել, խշշալ)
5. Երբ հոգնած ... հանգստանալու, արևն արդեն ..., ու խավարն աստիճանաբար ... :
(սստել, թանձրանալ, թեթել)
6. Նա հանկարծ մի աղմուկ ..., որը մի քանի ակնթարթ ... նրան մտածմունքներից, բայց շուտով նորից ... իր մտքերի մեջ:
(կտրել, լսել, ընկղմել)
7. Փարթամ կանաչի մեջ նստած՝ նա ... շուրջը և ... կանաչագարդ բնության անօրինակ գեղեցկություններով, իսկ կողքին ... մյուս ուղևորները:
(հիանալ, նայել, հանգստանալ)

8. Ուղտերը ... բոլորածն անձած արմավենիների տակ, իսկ նրանց անոթի տերերը ... , որպեսզի փոքր-ինչ անց ... :
(ճանապարհ ընկնել, նստել, ճաշել)
9. Իր կողքով ... մի կարկաչուն առվակ, որի ջրի տարուբերվող հայելու միջով ... հատակի ողորկ ու գույնզգույն քարերը, եթե խաղացող երեխաները ... ջուրը:
(երևալ, հոսել, պղտորել)
10. Հղկված, բայց ժամանակի ընթացքում խորդուբորդ դարձած տապանաքարի վրա մարդիկ ժամանակին ինչ-որ բան ... , բայց ոչ ոք, որքան էլ ... , ... կարդալ:
(կարողանալ, գրել, ճգնել)

Վարժություն 11: Յուրաքանչյուր շարքում գտե՛ք ներգործական սեռի մեկ բայ:

1. նկարել, գրոսնել, հիանալ, փայլփլել
2. թվալ, կոտորել, ծփալ, սուրալ
3. սեթևեթել, քայլել, դողալ, կառուցել
4. ճախրել, շողալ, սահել, ներկել
5. կարմրել, քանդել, եռալ, մոլեզնել
6. ծիծաղել, մեծանալ, ցանել, հետնել
7. լուսավորել, հեռանալ, սլանալ, թերանալ
8. կորանալ, թերթել, լրջանալ, սառչել
9. լուսանալ, կարկաչել, մասնատել, խշշալ
10. ելնել, ուրախանալ, տաքանալ, տպագրել

Վարժություն 12: Որոշե՛ք, թե շղատառ բայերը որ դեպքում են չեզոք սեռի, իսկ որ դեպքում՝ կրավորական:

1. Բռնքամարտիկը ուժեղ հարվածից *փռվեց* գետնին:
2. Մեր առջև *փռված* էր մարգագետինը:
3. Երիտասարդը սեղմեց իրեն *մեկնված* ձեռքը:
4. Հոգևած ճամփորդը *մեկնվել* էր ծառի տակ ու քնել:
5. Նրա մեջ *վառվեց* վրեժխնդրության բոցը:
6. Լամպի պատրույզը *վառվեց* մոտեցված լուցկու բոցից:
7. Հոգևած ճամփորդը *օրորվելով* քայլում էր:
8. Ծառերն *օրորվում* էին երեկոյան քամուց:
9. Ստորգետնյա խողովակի վնասված տեղը *գտնվեց* հմուտ մասնագետների կողմից:
10. Այդ քաղաքը *գտնվում* է լճի ափին:

Վարժություն 13: Գտե՛ք, թե յուրաքանչյուր շարքի որ բայում *վ*-ն կրավորական ածանց է:

1. ազդվել, ձգվել, բավել, ստեղծվել
2. տարածվել, կոտրվել, քերծվել, դավել
3. վերափոխվել, արգելվել, բարելավել, պատժվել
4. կախարդվել, մլավել, նախշագարդվել, կառուցվել
5. նվաճվել, համեմվել, շղթայվել, բղավել
6. խուսանավել, փոխակերպվել, հյուսվել, ընդմիջվել
7. վերսկսվել, արշավել, ցանկապատվել, հոշոտվել
8. շեշտվել, հապավել, շրջապատվել, մուտքագրվել
9. ծրագրվել, կուտակվել, պառավել, գրվել
10. ազատագրվել, լուսավորվել, փշրվել, կռավել
11. այրվել, միավորվել, պարսավել, առանձնացվել
12. մեքենագրվել, ծարավել, նորոգվել, գրանցվել
13. գրավել, զեկուցվել, համեմատվել, ճեղքվել
14. հեռացվել, ցավել, իրացվել, տաքացվել
15. փակցվել, կարդացվել, քավել, ավելացվել
16. թոթովել, կահավորվել, ներկվել, մթերվել
17. գույքագրվել, սանձահարվել, զզվել, կարգադրվել
18. նկարագրվել, գծվել, նետվել, հոշոտվել
19. կիրառվել, պահանջվել, շրջվել, հրճվել
20. նշվել, ցողվել, խռովել, ինայվել

Վարժություն 14: Պարզի փոխակերպե՛ք տրված բարդ ստորադասական նախադասությունները:

1. Ոչ ոք չէր համաձայնում գնալ, որովհետև ճանապարհը շատ վտանգավոր էր:
2. Բլոխ լանջին կար մի հուշարձան, որը երևում էր ամբողջ գյուղից:
3. Ընթերցվեցին նրանց անունները, ովքեր հաղթել էին մրցույթում:
4. Ծշմարտությունն այն է, որ դու չես կատարել հանձնարարությունը:
5. Հեռուստացույցը, որը նոր էին գնել, շատ որակյալ էր:
6. Դու, որ այդքան լավ ես պատրաստվել, անպայման կհաղթես մրցույթում:
7. Չքոսաշրջիկները, եթե անմիջապես մեկնեն, մինչև մութն ընկնելը կարող են հասնել հյուրանոց:
8. Երբ ավարտեց աշխատանքը, հավաքեց գործիքները:
9. Հենց որ հյուրերը եկան, սկսվեց տոնախմբությունը:
10. Նախքան մեքենան կհասներ շենքին, դիմավորողները թափահարում էին ծաղկեփնջերն ու գույնզգույն փուփիկները:

Վարժություն 15: Տրված պարզ ընդարձակ նախադասությունները փոխակերպե՛ք բարդ ստորադասականի:

1. Իր այգում աշխատելիս նա միշտ ծղոտե լայնեզր գլխարկ էր դնում:
2. Նոր կառուցված շենքը հիացրեց բոլորին:
3. Դասից վերադառնալուն պես այցելում էր վատառողջ ընկերոջը:
4. Խանութի ցուցափեղկում շարված տեսակ-տեսակ խաղալիքներն իրենց գայթակղիչ տեսքով հրապուրում էին երեխաներին:
5. Հակառակ հորդ անձրև տեղալուն՝ նրանք մեկնեցին:
6. Ամեն առիթով իրեն գովողը այս անգամ զարմանալիորեն լռեց:
7. Աշակերտները ցուցահանդես էին գնացել՝ տեսնելու իրենց դասընկերոջ նկարները:
8. Նախքան ներկայացման սկսվելը դահլիճը լեփ-լեցուն էր:
9. Եղանակի լավ լինելու դեպքում շինարարները աշխատանքը մի քանի օրից կավարտեին:
10. Չափազանց զբաղված լինելու պատճառով չէր հասցնում խնամել ծաղիկները:

Վարժություն 16: Ուղղակի խոսքը փոխակերպե՛ք անուղղակիի:

1. - Մենք այդ ամենը կարող ենք կատարել,- պատասխանեց վարպետը:
2. - Երեք օրից,- ավելացրեց ընկերս,- ընկերներիդ քո տանը կլինեն:
3. «Դուք կարող եք մասնակցել մրցույթին, եթե ձեզ ձեր ուսման վայրից քնութագիր տան»,- ի պատասխան մեր նամակին՝ գրել էին մրցույթի կազմակերպիչները:
4. Երիտասարդն ասաց գործընկերոջը.
- Ես իմ խոսքի տերն եմ և, երբ անհրաժեշտ լինի, սիրով կօգնեմ քեզ:
5. «Այդ ամենը,- մտածում էր նա,- ես վաղուց պետք է արած լինեի»:
6. - Այս ամենը կնպաստի աշակերտների ակտիվ մասնակցությանը,- ասաց մարզիչը:
7. - Մի քանի օր հետո,- ինձ պատասխանեց Գևորգը,- ես մեկնելու եմ հանգստանալու և չեմ կարող մասնակցել ձեր կազմակերպած արշավին:
8. - Մենք բոլորս պատրաստ ենք այդ հանդիպմանը,- հայտարարեցին ֆուտբոլիստները:
9. Մարզիչը պատասխանեց.
- Այս հարթանակը մեր բոլորի ջանքերի արդյունքն է, այլ ոչ թե միայն իմ:
10. «Բոլոր ցանկացողները մինչև ամսի տասը կարող են դիմել մեզ»,- գրված էր հայտարարության մեջ:

Վարժություն 17: Անուղղակի խոսքը փոխակերպե՛ք ուղղակիի:

1. Ընկերս ասաց, որ ինքը դեմ չէ իմ այդ նախաձեռնությանը:
2. Նա մտածում էր, որ ճիշտ կլիներ, եթե ինքը դիմեր իր ընկերների օգնությանը:
3. Գիտնականը պատմում էր, որ փորձերից մեկի ժամանակ ինքն անսպասելիորեն գտավ այդ հարցի պատասխանը:
4. Ինձ ուղարկված նամակում գրված էր, որ իրենք երեք օրից ինձ կդիմավորեն երկաթուղային կայարանում:
5. Փոքրիկը խոստացավ հայրիկին, որ ինքը երբեք ձեռք չի տա նրա գործիքներին:
6. Երաժիշտներն ասացին, որ այդքան մեծ համերգասրահում նվագելն իրենց համար և՛ պատվաբեր է, և՛ պարտավորեցնող:
7. Գրադարանավարուհին աղջկան ասաց, որ նրա ուզած գիրքը չկա, բայց կա այդ գրքի հեղինակի մեկ ուրիշ վեպ:
8. Վաճառողուհին այցելուին ասաց, որ իրենց խանութից նրա գնած ապրանքը որակյալ է, և դժգոհելու առիթ նա չի ունենա:
9. Աշակերտները հարցրին ուսուցչուհուն, թե իրենք երբ են գնալու այն թանգարանը, որի մասին նա իրենց պատմել էր:
10. Արմենուհին հարցրեց ընկերուհուն, թե նա երբ կարող է գալ իրենց տուն, որպեսզի իրենք միասին իրենց դասերը սովորեն:

Վարժություն 18: Արտագրե՛ք և կետադրե՛ք:

1. Գագիկ Արծրունին մի քանի շաբաթ շարունակ հյուրընկալեց Արաս թագավորին և ի պատիվ նրա ու հրավիրյալ իշխանների այդ ընթացքում նրանց համար կազմակերպվում էին հաճելի զբոսանքներ: Մի օր շրջում էին անառիկ քերդում և ցույց էր տալիս նրանց ամրոցի տարբեր հրաշալիքներ բնության մարդկանց և մասավանդ իր ձեռքով կերտած ամրությունները վիմափոր անձամները իրենց գաղտնի ճանապարհներով քարակոփ մատուռները և ավազանները: Ցույց էր տալիս այդ լեռնակարկառ բարձրության առաջ բացվող գեղազվարթ տեսարանները որոնցով հիանալու համար բազմում էին քարաբլրի դեպի ծովը նայող ուղղաբերձ պատերի մեջ օթյակաձև փորված նստարաններին: Այդտեղից երևում էր քաղաքը իր գմբեթարդ շինություններով ծովակը իր գեղաճուփ կոհակներով և ապառաժոտ կղզիներով:

Ըստ Մուրացանի

2. Մտնելով հյուրանոց հանկարծ կանգ առավ անակնկալ հանդիպումից սահմնկած: Նախ ուզեց ճչալ խելակորույս հետ փախչել սակայն զարմանքն ու հետաքրքրությունն այնքան մեծ էին որ լռելյայն գամվեց տեղում արձանացավ աչքերը հառած այցելուին:

Նրա դիմաց աստիճաններից քիչ ձախ դռան փեղկերի արանքում կանգնած էր տարօրինակ այցելուն իսկ հանդիպակաց պատուհաններից թափանցող արևի ճառագայթները բեկվում էին նրա տարիների տառապանքից երբեմնի փայլը կորցրած ու փոքր-ինչ մշուշված աչքերի մեջ: Նա երեսուն-երեսունհինգ տարեկան բարձրահասակ տղամարդ էր կորնթարդ քթով արևից թրծված բայց նաև վաղաժամ խորշումած դեմքով: Հագին տեղ-տեղ ծակծկված զինվորական բաճկոն էր ճմռթված ու առանց ուսադիրների: Գլխին մորթե գլխարկ էր գունաթափված խունացած:

Ըստ Նար-Ռոսի

3. Երբ թեկուզ մի թռուցիկ հայացքով նայում ես կիսախարխուլ տներով փողոցներից դեպի ձախ անթիվ շոգեճակերին բարձր ծխնելույզներով գործարաններին ու էլեկտրական շլացուցիչ լույսերին ժամանակակից քաղաքակրթությունն է աղաղակում հզոր շոգու և կուռ երկաթի գոռոզ ու յուրօրինակ այդ թագավորությունը: Մի կողմում Ասիա է մյուս կողմում Եվրոպա դա հակադրությունների մի կատարյալ քառս է որտեղ ամենակուլ նորը կատաղի կռիվ է մղում հինավուրցի դեմ:

Սմբատը ծովեզրին լուռ արձանացած ըմբռշխնում էր չքնաղ տեսարանն ու հրճվում:

Բայց նրա ցնծության մեջ կար թույնի մաղձոտ մի կաթիլ որը փոթորկում էր ալեհույզ հոգին: Չնաշխարհիկ բնության թովիչ արթնացումը հիշեցնում էր նրան իր խոտոր կյանքի վաղաժամ նիրհը: Մի ակնթարթ մեծ ճիգով նրան հաջողվեց մոռանալ բոլորը և Միքայելին ու նրա ընկերներին և նրա սաստկացող հոխորտանքները: Ամեն ինչ մոռացավ բացի իր զավակներից:

Ըստ Ալեքսանդր Ծիրվանզադեի

ԿԵՏԱԴՐՄԱՆ ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ ԱՂՅՈՒՍԱԿ

Այս աղյուսակը համապատասխան օրինակներով համառոտ ներկայացնում է կետադրվող միավորները, նրանց սահմանումները և կետադրության կանոնները:

ԼԵԶՎԱԿԱՆ ՄԻԱԿՈՐԸ	ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ	ԿԵՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
1. Պարզ նախադասություն	Այն նախադասությունն է, որն ունի միայն մեկ ստորոգում:	<p>Վերջում դրվում է վերջակետ կամ կախման կետեր:</p> <p>Օր.՝ <i>Նա գնաց տուն: Նա հիշեց...</i></p>
2. Ենթակա	<p>Նախադասության այն գլխավոր անդամն է, որին ստորոգման միջոցով վերագրվում է հատկանիշ:</p> <p>Օր.՝ <i>Արևը ծագեց:</i></p> <p><i>Տերևը կանաչ է:</i></p>	<p>Անվանաբայական ստորոգյալի նկատմամբ հետադաս անորոշ առումով բազմակի ենթակաները տրոհվում են բուլթով: Օր.՝ <i>Այդ վայրում աճող ծառերից են՝ խնձորենի, ծիրանենի, բալենի:</i> Բուլթով կարող է տրոհվել դերբայական դարձվածում սեռական հոլովով դրված կողմնակի ենթական, եթե ենթականի և դերբայի միջև կա գոյական կամ գոյականաբար գործածվող բառ, օր.՝ <i>Ծերունու՝ հայրենի գյուղ մեկնելը անսպասելի էր:</i></p>
3. Որոշիչ	<p>Գոյականական անդամի այն լրացումն է, որն արտահայտում է որակային որևէ հատկանիշ:</p> <p>Օր.՝ <i>մեծ, գեղեցիկ տուն</i></p> <p><i>տասը գիրք</i></p> <p><i>այդ գիրքը</i></p> <p><i>ծաղկած ծառ</i></p> <p><i>աշակերտ Արմենը</i></p>	<p>Իրենց որոշյալի նկատմամբ հետադաս բազմակի կամ ծավալուն որոշիչները տրոհվում են բուլթով, իսկ նրանցից հետո դրվում է ստորակետ: Օր.՝ <i>Կառույցը՝ վեհաշուք ու գեղեցիկ, հիացրեց բոլորին:</i> Բազմակի համասեռ որոշիչները միմյանցից տրոհվում են ստորակետերով: Օր.՝ <i>Կարմիր, դեղին, ճերմակ ծաղիկները դրված էին ծաղկամանում:</i></p>

<p>4. Հատկացուցիչ</p>	<p>Գոյականական անդամի այն լրացումն է, որն արտահայտում է պատկանելություն, վերաբերում, սերում:</p> <p>Օր.[՝] <i>գրքի էջը, նրա նկարը:</i></p>	<p>Եթե հատկացուցիչ և հատկացյալի միջև կա գոյական կամ գոյականաբար գործածված բառ, ապա հատկացուցիչը տրոհվում է բուլթով:</p> <p>Օր.[՝] <i>Նրա՝ քարից տունը գեղեցիկ է:</i></p>
<p>5. Բացահայտիչ</p>	<p>Գոյականով կամ դերանունով արտահայտված անդամի լրացում, որը բացահայտում է նրանով կամ ինչ լինելը: Առանձնացվում է բացահայտիչի 3 տեսակ՝ բուն, մասնական, մասնավորող:</p>	<p>Բացահայտիչի 3 տեսակներն էլ բացահայտյալից տրոհվում են բուլթով, իսկ հաջորդող բառից՝ ստորակետով: Մի շարք դեպքերում ստորակետը կարող է չդրվել:</p> <p>Օր.[՝] <i>Ընկերս՝ Աշոտը, մեկնեց:</i></p> <p><i>Նա՝ որպես ընկեր, իրեն չարդարացրեց:</i></p> <p><i>Բակում՝ ծառի տակ, կար մի սեղան:</i></p>
<p>6. Նպատակի պարագա</p>	<p>Բայական անդամի այն լրացումն է, որը ցույց է տալիս գործողության կատարման նպատակը: Օր.[՝] <i>Գնաց եվրոպայում սովորելու:</i></p>	<p>Եթե նպատակի պարագայի և նրա լրացյալի միջև կա նպատակի պարագային չլրացնող գոնե մեկ անդամ, նպատակի պարագան տրոհվում է բուլթով: Նպատակի պարագան տրոհվում է նաև շրջուն օժանդակ բայ ունեցող բային լրացնելու դեպքում:</p> <p>Օր.[՝] <i>Գնաց խանութ՝ հացի:</i></p> <p><i>Խանութ էին գնացել՝ գնումների:</i></p> <p><i>Տուն էր գնացել՝ գիրքը բերելու համար:</i></p>
<p>7. Հիմունքի պարագա</p>	<p>Բայական անդամի այն լրացումն է, որն արտահայտում է գործողության կատարման հիմունքը:</p> <p>Օր.[՝] <i>Այդ ամենը իմ կարծիքով ճիշտ է:</i></p>	<p>Կապերով ձևավորված հիմունքի պարագաները նախադասության սկզբում կամ վերջում գտնվելիս տրոհվում են բուլթով, իսկ միջադաս դիրքում՝ ստորակետերով:</p> <p>Օր.[՝] <i>Ըստ օրենքի՝ արգելված է:</i></p> <p><i>Աշխատանքը, համաձայն հրամանի, դադարեցվեց:</i></p> <p><i>Աշխատանքը դադարեցվեց՝ ըստ հրահանգի:</i></p>

<p>8. Չիջման պարագա</p>	<p>Բայական անդամի այն լրացումն է, որը ցույց է տալիս, թե հակառակ ինչին է կատարվում գործողությունը:</p>	<p>Չիջման պարագաները նախադասության սկզբում կամ վերջում գտնվելիս տրոհվում են բուլթով, իսկ միջադաս դիրքում՝ ստորակետերով:</p> <p>Օր.[՝] <i>Չակառակ արգելքին՝ նա գնաց:</i></p> <p><i>Նա, հակառակ արգելքին, գնաց:</i></p> <p><i>Նա գնաց՝ հակառակ արգելքին:</i></p>
<p>9. Ձևի պարագա</p>	<p>Բայական անդամի այն լրացումն է, որն արտահայտում է գործողության կատարման ձևը:</p> <p>Օր.[՝] <i>Արագ վազեց:</i></p>	<p><i>Ինչպես</i> հարաբերական դերանունով ձևավորված ձևի պարագաները տրոհվում են ստորակետով:</p> <p>Օր.[՝] <i>Կռվում էր, ինչպես հերոսը:</i></p>
<p>10. Դերբայական դարձված</p>	<p>Դերբային իր լրացում(ներ)ով և լրացման լրացում(ներ)ով կոչվում է դերբայական դարձված:</p>	<p>Անորոշ դերբայի գործիական հոլովով կամ հարակատար դերբայով ձևավորված դերբայական դարձվածները նախադասության սկզբում կամ վերջում գտնվելիս տրոհվում են բուլթով, իսկ միջադաս դիրքում՝ ստորակետերով: Որոշ չի պաշտոն կատարող նախադաս դերբայական դարձվածները, որոնք ձևավորված են հարակատար դերբայով, չեն տրոհվում:</p> <p>Օր.[՝] <i>Տուն մտնելով՝ նա իսկույն ճաշեց:</i></p> <p><i>Նա հեռացավ՝ բոլորին շնորհակալություն հայտնելով:</i></p> <p><i>Նա, բոլորին շնորհակալություն հայտնելով, հեռացավ:</i></p> <p><i>Աչքերը փակած՝ նա լսում էր այդ պատմությունը:</i></p> <p><i>Սեղանին դրված ծաղկամանը շատ գեղեցիկ էր:</i></p>

<p>11. Վերաբերականներ</p>	<p>Խոսողի դատողական վերաբերմունքն արտահայտող բառերը կոչվում են վերաբերականներ կամ եղանակավորող բառեր:</p> <p>Օր.՝ ավաղ, գուցե, հենց և այլն:</p>	<p>Վերաբերականների մի մասը, եթե իր դիրքով հեռու է իր եղանակավորած բառից, տրոհվում է ստորակետ(եր)ով:</p> <p>Քարեբախտաբար, այդ ամենը մոռացվել է:</p> <p>Բայց՝</p> <p>Այդ ամենը քարեբախտաբար մոռացվել է:</p>
<p>12. Ձայնարկություններ</p>	<p>Խոսողի զգացական վերաբերմունքը, ինչպես նաև կոչ, նմանաձայնություն արտահայտող բառերը կոչվում են ձայնարկություններ:</p> <p>Օր.՝ Վա՛յ, է՛, հե՛յ, սոո՛, խը՛ջջ և այլն:</p>	<p>Ձայնարկությունները հիմնականում նախադասության մյուս բառերից տրոհվում են ստորակետ(եր)ով, և նրանց վրա դրվում է բացականչական նշան կամ շեշտ (երբեմն հարցական):</p> <p>Օր.՝ Վա՛յ, դու վերադարձե՛լ ես:</p>
<p>13. Կոչական</p>	<p>Նախադասության այն միավորն է, որը ցույց է տալիս, թե ում է դիմում խոսողը:</p>	<p>Նախադասության մյուս բառերից տրոհվում է ստորակետերով, շեշտ է ստանում: Եթե կոչականն ունի նախադաս լրացում, ապա շեշտը դրվում է լրացման վրա:</p> <p>– Արմեն, մենք գնում ենք:</p> <p>– Սիրելի՛ Արմեն, մենք գնում ենք:</p>
<p>14. Ներդրյալ բառեր, բառակապակցություններ և նախադասություններ</p>	<p>Այն բառերը, բառակապակցություններն ու նախադասություններն են, որոնք լրացուցիչ տեղեկություններ են հաղորդում:</p>	<p>Առնվում են փակագծերի մեջ:</p> <p>Օր.՝ Գոռը (թիմի ավագ) արժանացել է պարգևի:</p> <p>Տիզրանը (այդ էր նրա անունը) եկավ:</p>
<p>15. Միջանկյալ նախադասություններ</p>	<p>Այն նախադասություններն են, որոնք հանդես են գալիս նախադասության կազմում և արտահայտում են գնահատողական, վերաբերմունքային նրբերանգներ: Ի տարբերություն ներդրյալ միավորների՝ ձևականորեն կապվում են նախադասությանը:</p>	<p>Տրոհվում են ստորակետ(եր)ով:</p> <p>Օր.՝ Ղա, կարծում եմ, հեշտ է:</p>

<p>16. Բազմակի անդամներ</p>	<p>Միևնույն պաշտոնով մեկից ավելի համասեռ անդամներն են:</p>	<p>Միմյանցից տրոհվում են ստորակետերով, իսկ եթե կապակցված են կրկնվող շաղկապներով, ապա շաղկապների վրա դրվում են շեշտեր:</p> <p><i>Օր.՝ Նա քաղել էր կարմիր, դեղին, կապույտ ծաղիկներ:</i></p> <p><i>Թե՛ գիրքը, թե՛ տետրը և թե՛ գրիչը դրված են սեղանին:</i></p>
<p>17. Բարդ համահասական նախադասություն</p>	<p>Իրար նկատմամբ համագործակցող մեկից ավելի նախադասություններից կազմված բարդ նախադասություն:</p>	<p>Բաղադրիչ նախադասությունների միջև դրվում է ստորակետ կամ միջակետ: Եթե կապակցված են և, ու, կամ շաղկապներից որևէ մեկով և ունեն ընդհանուր ենթակա, ապա կետադրական որևէ նշան բաղադրիչների միջև չի դրվում:</p> <p><i>Օր.՝ Նա եկավ և մեզ օգնեց:</i></p> <p><i>Նա եկավ, և բոլորը ողջուներին:</i></p> <p><i>Գնացի, բայց տանը չէր:</i></p> <p><i>Ամեն ինչ նորոգված էր, լավ էին աշխատել:</i></p>
<p>18. Բարդ ստորահասական նախադասություն</p>	<p>Գերադաս և ստորադաս բաղադրիչներից կազմված բարդ նախադասություն:</p>	<p>Բաղադրիչ նախադասությունները տրոհվում են ստորակետով:</p> <p><i>Օր.՝ Երբ ավարտեց աշխատանքը, գնաց:</i></p> <p>Եթե բաղադրիչները կապակցող շաղկապը գեղջված է, ապա դրվում է բուլթ:</p> <p><i>Օր.՝ Թվաց՝ լսեց մի ձայն:</i></p>

<p>19. Ուղղակի խոսք</p>	<p>Որևէ մեկի խոսքը, որը մեջբերվում է ուղղակիորեն:</p>	<p>Եթե հեղինակի խոսքը նախադաս է, ապա նրանից հետո դրվում է միջակետ, իսկ ուղղակի խոսքից առաջ՝ անշատման գիծ: Հեղինակի՝ միջադաս կամ հետադաս խոսքը հիմնականում տրոհվում է ստորակետ-գծով: Չհնչող ուղղակի խոսքն առնվում է չակերտների մեջ: Հեղինակի խոսքի նկատմամբ հետադաս կարճ ուղղակի խոսքը կարող է տրոհվել բուլթով:</p> <p>Օր.՝ <i>Նա ասաց.</i></p> <p>– <i>Ես կգնամ:</i></p> <p>– <i>Ես կգնամ,– ասաց նա:</i></p> <p>– <i>Ես,– ասաց նա,– կգնամ:</i></p> <p><i>Նա մտածեց. «Ես կգնամ»:</i></p> <p><i>«Ես,– մտածեց նա,– կգնամ»:</i></p> <p><i>«Ես կգնամ»,– մտածեց նա:</i></p> <p><i>Նա ասաց՝ կգամ:</i></p>
<p>20. Թերի նախադասություն</p>	<p>Այն նախադասությունն է, որի անդամներից մեկը կամ մի քանիսը բաց են թողնված, բայց հասկացվում են խոսքային տվյալ միջավայրից:</p>	<p>Թերի նախադասությունները տրոհվում են ստորակետ(եր)ով:</p> <p>Օր.՝ <i>Ե՞րբ է եկել, ցերե՞կը, թե՞ գիշերը</i> (այսինքն՝ ցերե՞կն է եկել, թե՞ գիշերն է եկել):</p>
<p>21. Չեղջված անդամներ ու միավորներ</p>	<p>Այն անդամներն ու միավորներն են, որոնք տվյալ դեպքում գործածված չեն, բայց հասկացվում են ընդհանուր իմաստից:</p>	<p>Չեղջված ստորոգյալների և ստորադասական շաղկապների փոխարեն դրվում է բութ:</p> <p>Օր.՝ <i>Գիտե՞ր՝ կգնա:</i></p> <p><i>Նա գնաց տուն, իսկ դու՝ գյուղ:</i></p>

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶԿԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ	3
ՄԻՋԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆ	3
Միջին հայերենի հնչյունական համակարգը	3
Միջին հայերենի քերականական հիմնական հատկանիշները	6
Միջինհայերենյան գրական ժառանգությունը	8
ԳՐԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒ ԵՎ ԲԱՐԲԱՌ	12
Նոր գրական հայերեն՝ աշխարհաբար: Աշխարհաբարի զարգացման ընթացքը	18
Հայերենի երկու ճյուղերը՝ արևելահայերենն ու արևմտահայերենը	20
Արևմտահայերենի հնչյունական համակարգը	21
Արևմտահայերենի բառապաշարը	22
Արևմտահայերենի քերականական հիմնական տարբերությունները արևելահայերենից	24
ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՅԵՐԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ	27
Հայ և օտարազգի նշանավոր հայագետներ	29
ՈՐԴՂԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	32
ՀԱՅԵՐԵՆԻ ՈՐԴՂԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՄՆԵՐԸ	32
Հայերենի ուղղագրության զարգացման ընթացքը	34
Հայերենի ուղղագրության բարեփոխումները	37
Ավանդական և բարեփոխված (նոր) ուղղագրությունների հիմնական տարբերությունները	40
ՁԵԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	43
Բառային իմաստ և քերականական իմաստ	43
Ձևույթներ	43
Հայերենի խոսքի մասերի համակարգը	45
Գոյականի, ածականի և մակբայի հոմանշային շարքերը	48
ԳՈՅԱԿԱՆ ԱՆՈՒՆ	50
Հատուկ և հասարակ գոյականներ	52
Գոյականի թիվը	56
Գոյականի առումները	59

Գոյականի հոլովները	63
Ուղղական հոլով	64
Սեռական հոլով	67
Տրական հոլով	70
Հայցական հոլով	74
Բացառական հոլով	77
Գործիական հոլով	81
Ներգոյական հոլով	85
ԲԱՅ	90
Դիմավոր և անդեմ բայեր	90
Դերբայներ	92
Անորոշ դերբայ	92
Համակատար դերբայ	96
Հարակատար դերբայ	98
Ենթակայական դերբայ	102
Ձևաբայեր	107
Անկատար ձևաբայ	108
Ապակատար ձևաբայ	110
Վաղակատար ձևաբայ	112
Ժխտական ձևաբայ	114
խոնարհում	118
Բայի եղանակները	118
Բայի ժամանակները	118
Բայի դեմքը	119
Բայի թիվը	119
Դրական և ժխտական խոնարհում	121
Օժանդակ բայ	121
Օժանդակ բայի ուղղագրությունը և արտասանությունը	121
Սահմանական եղանակ	124
Անկատար ներկա	124
Անկատար անցյալ	124
Ապակատար ներկա	125
Ապակատար անցյալ	125
Վաղակատար ներկա	125
Վաղակատար անցյալ	126
Անցյալ կատարյալ	126

Յրամայական եղանակ	131
Ըղծական եղանակ	134
Ենթադրական (պայմանական) եղանակ	136
Հարկադրական եղանակ	138
Ժխտական խոնարհում	140
ՇԱՐԱԳՅՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ	148
Շարահյուսական հոմանիշներ	149
Բարդ բառ և բառակապակցություն	151
Հոլովածև և կապական կառույց	153
Դերբայական դարձված և երկրորդական նախադասություն	154
Դերբայական դարձվածի կետադրությունը	156
Բարդ ստորադասական նախադասության փոխակերպումը պարզի և հակառակը	159
Բարդ ստորադասական նախադասության փոխակերպման իմաստային- բերականական առանձնահատկությունները	162
Մեջբերվող ուղղակի և անուղղակի խոսք	167
Մեջբերվող ուղղակի խոսքի փոխակերպումն անուղղակիի	169
Ուղղակի խոսքի կետադրությունը	173
Ներգործական և կրավորական կառույցներ. նրանց փոխակերպումը	176
Նախադասությունների տեսակներն ըստ հաղորդակցական նպատակի, նրանց հնչերանգը և կետադրությունը	178
ԿԵՏԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ	182
Տրոհության նշաններ	184
Առոգանության նշաններ	189
Բացահայտության նշաններ	192
Կետադրական կանոնների հանդիպադրում	194
ՈՃԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ	199
Գիտական ոճի առանձնահատկությունները	199
Գիտական ոճի բառապաշարը	201
Գիտական ոճի բերականական առանձնահատկությունները	203
ՀԱՎԵԼՎԱԾ I	205
Կրկնության վարժություններ	205
ՀԱՎԵԼՎԱԾ II	215
Կետադրման տեղեկատու աղյուսակ	215

ՀԱՅՈՑ ԼԵՉՈՒ 11

ԴԱՍԱԳԻՐԸ ԱՎԱԳ ԴԴՐՈՑԻ
ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ՀՈՍԵԻ 11-ԴԴ ԴԱՍԱՐԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

Շապիկի ձևավորումը՝

Արտակ Բաղդասարյան

Մուտքագրում՝

Սվետլանա Այվազյան

Էջադրում՝

Միքայել Աբրահամյան

Սրբագրիչ՝

Պարույր Հակոբյան

«ՄԱՄԱՐ» ՓԲԸ

Երևան, Ղ. Փարպեցու 9, հեռ. 53-79-82, 53-79-83

E-mail: manmar@arminco.com

Պատվեր՝948: Տպաքանակ՝ 7000:

Տպագրված է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության տպարանում

מנמאר
mm
MANMAR